

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears (1571-1650)

Santiago Colomar Ferrer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Moderna
PROGRAMA DE DOCTORAT *SOCIETAT I CULTURA*

**UNA FRONTERA OBLIDADA. ATACS I DESEMBARCAMENTS DE
CORSARIS NORDAFRICANS A CATALUNYA, VALÈNCIA I BALEARS
(1571-1650)**

Santiago Colomar Ferrer

Tesi Doctoral sota la direcció del Dr. Ernest Belenguer i Cebrià

SIGLES UTILITZADES

AGS	Archivo General de Simancas
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ARV	Arxiu del Regne de València
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
BNE	Biblioteca Nacional de España
BC	Biblioteca de Catalunya
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHMV	Arxiu Històric Municipal de València
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
AMA	Arxiu Municipal d'Alacant
AHMTE	Arxiu Històric Municipal de les Terres de l'Ebre
AHCG	Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia
AHS	Arxiu Històric de Sitges
AHMVG	Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú
AHMC	Arxiu Històric Municipal de Castelló
AMD	Arxiu Municipal de Dénia
AMS	Arxiu Municipal de Sóller
AHFF	Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar
AHME	Arxiu Històric Municipal d'Eivissa
APE	Arxiu de Protocols d'Eivissa

INTRODUCCIÓ

L'objectiu del present treball d'investigació és analitzar i descriure l'impacte del corsarisme barbaresc sobre la costa valenciana, catalana i balear entre 1571 i 1650, en un moment en què la Mediterrània es va convertir en una frontera políticament oblidada per part de la Monarquia Hispànica i els atacs dels corsaris musulmans esdevingueren una realitat quotidiana cada vegada més insuportable. Per estudiar aquesta problemàtica, hem partit del concepte de frontera com a espai de relació i intercanvi, en aquest cas entre el nord d'Àfrica i els territoris del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca. Entre aquestes dues riberes de la Mediterrània es va establir una correlació de forces marcada per la violència i el saqueig dels corsaris magrebins, però també es pot apreciar com es va anar creant un espai quotidià de frontera on es barrejaren conceptes de les dues cultures.

Plantejat l'objectiu general, la primera qüestió que s'havia de definir és el marc polític i, per tant, l'evolució de la frontera hispanomagrebina després de la conquesta del regne de Granada a finals del segle XV.¹ Entre 1497 i 1516, els espanyols iniciaren una expansió pel nord d'Àfrica, guiats per un esperit de croada que aspirava a eliminar l'islam i recuperar Terra Santa. El cardenal Cisneros era favorable a la creació d'un imperi territorial al Magreb, però Ferran el Catòlic era partidari d'establir zones puntuals de domini. El rei catòlic estava més preocupat per qüestions relacionades amb la política italiana, però la situació va canviar quan els germans Barba-rossa s'apoderaren d'Alger el 1516 i el territori es va situar poc després en l'òrbita de l'Imperi Turc. El 1536, francesos i otomans signaren un acord de col·laboració amb la intenció d'acabar amb l'hegemonia dels Habsburg, i el nord d'Àfrica es va convertir en una frontera políticament rellevant. El 1541, Carles V va intentar conquerir Alger, però l'expedició va fracassar a causa del mal temps. L'aliança francoturca era molt perillosa, però la Corona espanyola havia d'atendre altres fronts i, d'altra banda, la situació de les arque reials no permetia grans despeses. En aquest context, la qüestió magrebina va quedar finalment en un segon terme i l'estat dels presidis nordafricans va començar a degradar-se. El 1559 es va signar la pau

¹ Sobre la frontera espanyola amb el Magreb, vegeu GARCÍA-ARENAL, M. i DE BUNES, M. A. *Los españoles y el Norte de Africa. Siglos XV-XVIII*. Madrid: Editorial Mapfre, 1992, p. 11-137; HESS, A. C. *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago i Londres: The University of Chicago Press, 1978, p. 1-10, 36-44, 71-99, 127-155 i 187-210; BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1953, vol. II, p. 132-137, 147-152, 206-537; i BRAUDEL, F. *En torno al Mediterráneo*. Barcelona i Buenos Aires: Editorial Paidós, 1997, p. 41-100.

entre la Monarquia Hispànica i França, i els espanyols intentaren aprofitar els problemes interns de l'Imperi Turc per intervenir al nord d'Àfrica, però foren derrotats a Djerba (1560). El 1568 va esclatar la rebel·lió de les Alpujarras i dos anys després la flota otomana va envair Xipre. Els moriscos de Granada sol·licitaren ajuda a l'Imperi Turc, que aleshores intentava controlar el Marroc, i el 1569 els otomans s'apoderaren finalment de Tunis. El 1571, la Lliga Santa, formada per la Monarquia Hispànica, els Estats Pontificis, Gènova, Venècia, Savoia i l'orde de Malta, va derrotar els turcs a la batalla de Lepant, però la victòria cristiana en aigües gregues no va alterar d'una manera significativa la correlació de forces a la Mediterrània, perquè els otomans es recuperaren ràpidament de la desfeta. El 1573, Joan d'Àustria es va apoderar de Tunis, però un any després els turcs conquistaren novament la ciutat i es feren amb el control de La Goleta. El 1575, la Hisenda Reial va fer fallida i Felip II va quedar sense recursos ni crèdit durant uns anys. Les dificultats financeres de la Corona, la delicada situació als Països Baixos i els problemes interns de l'Imperi Turc acabaren propiciant la signatura de diverses suspensions d'armes i treves entre 1577 i 1581. Segons Hess, aquesta pau que es va consolidar a la dècada de 1580 va produir una desconexió emocional i el trencament de la frontera hispanomusulmana, encara que tradicionalment els historiadors no han mostrat gaire interès per aquesta qüestió.² Paralelament, a finals del segle XVI començaren a aparèixer memorials on es demanava que s'abandonessin alguns presidis del nord d'Àfrica. A principis del segle XVII, la Mediterrània va recuperar un cert protagonisme, però la Monarquia Hispànica no estava realment interessada en la frontera magrebina i no disposava tampoc d'una autèntica política africana. El 1601, 1602 i 1603 s'organitzaren diverses expedicions contra Alger però fracassaren estrepitosament, i els atacs contra Tunis de 1609 i 1612 només tingueren un valor propagandístic. En aquest context, entre 1609 i 1614 foren expulsats els moriscos espanyols i aquesta decisió fou especialment desafortunada des del punt de vista de la frontera hispanomusulmana, perquè va contribuir a incrementar l'activitat corsària magrebina contra els territoris i els interessos econòmics de la Monarquia Hispànica.

El present treball d'investigació està estructurat en dues parts. En la primera s'analitza la situació de les defenses de Catalunya, València i Balears entre 1571 i 1650, amb la

² Sobre aquest trencament i la falta d'interès de la historiografia, vegeu RODRÍGUEZ SALGADO, M. J. *Felipe II, el «paladín de la Cristiandad» y la paz con el Turco*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2004, p. 19-20.

intenció de comprovar les seves mancances i veure com l'oblit polític de la Monarquia Hispànica i les dificultats financeres de la Corona incidiren sobre la seguretat de les costes de la Mediterrània occidental. Després d'aclarir la situació defensiva de Catalunya, València i Balears, a la segona part s'analitzen els atacs i desembarcaments dels corsaris magribins, amb l'objectiu d'explicar les seves estratègies i objectius, definir els períodes de major pressió i valorar en línies generals l'impacte del cors nordafricà en una frontera políticament oblidada i sobre uns territoris cada vegada més afectats per la crisi econòmica. El nostre treball d'investigació comença el 1571 amb la batalla de Lepant, perquè va significar un punt d'inflexió en l'abandonament polític de la Mediterrània per part de la Monarquia Hispànica, i acaba el 1650, quan el corsarisme algerià va iniciar la seva decadència. Aquest marc cronològic permet estudiar la incidència d'un corsarisme magrebí cada vegada més intens sobre uns territoris perifèrics i fràgils des del punt de vista defensiu.

Per abordar l'estudi de l'impacte del corsarisme nordafricà sobre el litoral català, valencià i balear en el marc d'una frontera oblidada, s'ha consultat documentació de l'*Archivo General de Simancas*, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu del Regne de València i l'Arxiu del Regne de Mallorca. Els documents de l'*Archivo General de Simancas*, pertanyents sobretot a les seccions de *Guerra Antigua* i *Estado*, mostren la reacció més aviat conservadora de la Cort davant el problema del corsarisme barbaresc, considerat sempre una qüestió domèstica en una frontera sense contingut polític. Pel que fa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, s'han consultat les seccions de Cancelleria Reial i Consell d'Aragó, on es recullen diversos aspectes relacionats amb els atacs corsaris i la defensa. D'altra banda, l'Arxiu del Regne de València aporta documentació rellevant sobre l'embarcament de mercaderies i diners cap a Alger per rescatar captius cristians, una font molt interessant per entendre les dimensions del problema de l'esclavitud al Magreb, les dificultats a l'hora de rescatar els captius i el control que les autoritats intentaren exercir sobre les relacions amb l'enemic. Finalment, les fonts custodiades a l'Arxiu del Regne de Mallorca aporten notícies interessants sobre les dificultats financeres del regne a l'hora de modernitzar les seves defenses i l'impacte del perill corsari sobre un territori illenc i amb poca rellevància política dins l'entramat institucional de la Monarquia Hispànica. En aquesta categoria d'arxius generals, destaca també el fons de la *Biblioteca Nacional de España*, on es poden trobar manuscrits que proporcionen detalls interessants sobre la política de la Corona en relació a la qüestió

d'Alger i fonts impreses de caire propagandístic on s'exalten les victòries cristianes sobre els infidels i es descriuen cruels martiris de captius cristians al nord d'Àfrica. Així mateix, s'han consultat manuscrits i fonts impreses de la secció de reserva de la Biblioteca de Catalunya, una documentació que permet aprofundir en l'estudi de la defensa contra els corsaris barbarescos, la història de la Regència d'Alger i alguns aspectes relacionats amb la Reial Força d'Eivissa.

Després de treballar aquestes fonts més generals i conegudes, s'ha portat la investigació a arxius comarcals i de les principals ciutats de la costa catalana i valenciana. En aquest grup intermedi es troben arxius com l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, l'Arxiu Històric de Tarragona, l'Arxiu Històric de la Ciutat de València i l'Arxiu Municipal d'Alacant. Aquests fons documentals donen una visió més propera del problema dels atacs corsaris que pateixen els pobles i les viles del litoral, sempre amb el rerefons de la seguretat entesa com a xarxa de cooperació solidària. La vigilància conjunta de la costa, la tramesa de correus entre poblacions donant avís del perill i la preparació d'efectius armats contra l'enemic és una mostra d'aquest esforç solidari que era una resposta lògica a l'existència d'un autèntic circuit de depredació i saqueig que afectava conjuntament les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca. Els documents que s'han consultat en aquests arxius d'abast regional són principalment actes dels consells locals i les cartes enviades pels monarques i els virreis.

En un tercer nivell s'han consultat arxius més locals que sovint aporten fonts inèdites i desconegudes pels investigadors que treballen aspectes d'àmbit general, encara que es tracta normalment d'una documentació molt dispersa. Els arxius locals que s'han visitat són l'Arxiu Històric Fidel Fital d'Arenys de Mar, l'Arxiu Històric de Sitges, l'Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú, l'Arxiu Històric Municipal de Vinaròs, l'Arxiu Històric Municipal de Castelló, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia, l'Arxiu Municipal de Dénia, l'Arxiu Municipal de Sóller, l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa i l'Arxiu de Protocols d'Eivissa. Els documents que s'han consultat en aquests arxius han estat bàsicament els acords dels consells locals, la correspondència rebuda i documentació de caire econòmic com la que proporcionen els llibres del Clavari. Les actes de les Universitats mostren l'impacte quotidià de l'amenaça barbaresca i les prevencions que les viles portaren a terme per evitar el saqueig i la depredació de l'enemic. Les cartes rebudes pels consells locals solien ser avisos de l'existència d'alguna

embarcació o flota enemiga, o instruccions per organitzar la defensa, sobretot si havia tingut lloc prèviament un atac corsari en alguna població propera. Finalment, els llibres del Clavari ens permeten conèixer les despeses de les viles en matèria de defensa, una càrrega sempre pesada tenint en compte la crisi econòmica que patiren a la primera meitat del segle XVII, una situació que les incursions corsàries agreujaren encara més amb el saqueig de viles, la destrucció de collites, el segrest d'embarcacions i, sobretot, amb la captura de persones sempre indispensables per a les tasques agrícoles, sense oblidar que el pagament dels rescats va hipotecar la fràgil economia de les famílies i els consells locals.

Aquest treball d'investigació, que intenta descriure, explicar i valorar l'impacte del corsarisme barbaresc en una frontera oblidada i en el marc de la crisi econòmica, no s'hagués pogut realitzar sense la beca de Formació d'Investigadors que la Generalitat de Catalunya em va concedir el 1992. Per tant, m'agradaria agrair la confiança que aquesta institució i els seus gestors dipositaren en aquell projecte que inicialment es limitava a l'illa d'Eivissa, però que després es va anar ampliant a la resta de territoris del regne de Mallorca i a les terres del principat de Catalunya i regne de València.

En relació als criteris de transcripció, s'ha respectat en tot moment la grafia original, s'han desenvolupat les abreviacions, s'han posat punts i comes sempre que s'ha considerat necessari per aclarir la lectura del text i, finalment, s'ha accentuat seguint les normes gramaticals en vigor.

PRIMERA PART:
LES DEFENSES DEL REGNE DE MALLORCA, REGNE DE VALÈNCIA
I PRINCIPAT DE CATALUNYA (1571-1650)

CAPÍTOL I. FORTIFICACIONS, ARTILLERIA I MUNICIONS

Signades les treves de 1577 i 1578 amb l'Imperi Turc, Felip II es va centrar en qüestions polítiques importants com la guerra de Flandes i les seves aspiracions a la Corona portuguesa, i va anar deixant de banda la frontera mediterrània amb el món musulmà, una frontera que a finals del segle XVI havia perdut la seva rellevància política i que, per aquest motiu, va patir les conseqüències de l'oblit i les dificultats financeres de la Monarquia Hispànica, que desembocaren amb la bancarrota de 1575.³ Aquest nou escenari polític i econòmic va tenir repercussions molt negatives sobre el manteniment i la provisió de les fortificacions de les Balears i de la costa peninsular que depenien de la Corona en major o menor mesura.

Durant el regnat de Felip III (1598-1621) es va intentar sanejar la Hisenda Reial reduint la despesa militar, però la conquesta de Larache (1612) i La Mamora (1615) va incrementar les despeses, en uns moments en què els nivells de finançament contemplaven provisions entre els 400.000 i els 480.000 ducats, unes xifres que escassament representaven una tercera part de les despeses militars ordinàries de la Península i les illes. Aquestes quantitats, a més de ser insuficients, es pagaven en dues parts i sempre amb un retard considerable. A pesar dels intents de reforma del sistema de presidis i fronteres, la situació de les places fortes de la Monarquia va continuar deteriorant-se encara més a finals del regnat de Felip III.⁴ En aquestes circumstàncies, les dificultats financeres obligaren a establir prioritats més estrictes en la despesa i, en aquest nou context, la frontera mediterrània va quedar en un segon terme després de consolidar-se la pau amb l'Imperi Turc.

³ Sobre la bancarrota de 1575, vegeu YUN, B. i COMÍN, F. «Las crisis de la deuda pública en España (siglos XVI-XIX)», dins *X Congreso Internacional de la AEHE*. Sevilla: Universidad Pablo de Olavide, 2011, p. 8-9.

⁴ GARCÍA GARCÍA, B. J. *Paz, desempeño y reputación en la política exterior del duque de Lerma (1598-1618)*. Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 1994, p. 256, 262 i 267-268.

Les fortificacions del regne de Mallorca

En el cas d'Eivissa, l'oblit polític i la crisi financera tingueren efectes negatius sobre els treballs de fortificació de la vila. Les obres de les muralles renaixentistes eivissenques començaren a finals de 1554 sota la direcció de l'enginyer militar Giovan Battista Calvi, que pretenia aixecar sis bastions pentagonals i edificar un mur seguint aproximadament el perímetre de la vella fortificació medieval, de tal manera que l'àrea englobada i defensada no es veia augmentada.⁵ La fortalesa seguia els esquemes de la moderna fortificació abaluardada, una nova manera d'entendre la defensa, més agressiva i allunyada dels conceptes medievals, nascuda per donar resposta a l'extraordinària transformació de l'artilleria durant el segle XVI. En aquest sentit, la defensa moderna basada en el bastió es va convertir en «una d'aquelles àrees en les quals els moderns s'havien distanciat dels antics».⁶ Les noves muralles d'Eivissa, en primera línia de la frontera, estaven pensades per garantir la seguretat dels altres territoris illencs i peninsulars, i en aquest sentit, formaven part d'un pla més general de defensa contra l'amenaça turca.

La pèrdua de La Goleta (1574) i la necessitat d'englobar el raval de Santa Llúcia, que havia crescut des del punt de vista demogràfic i econòmic, va obligar a modificar el projecte inicial de Calvi. El 1575, l'enginyer militar Giovan Giacomo Palearo, conegut com el Fratín, va dissenyar un nou projecte perquè el raval de Santa Llúcia quedés dins del nou recinte defensiu.⁷ Amb la integració d'aquesta comunitat extramurs no només quedaria garantida la seguretat dels seus habitants, sinó que també s'evitaria que l'enemic pogués utilitzar aquest punt com a escut protector i refugi en cas d'atac. El puig de Santa Llúcia estava per damunt del nivell de les muralles i això representava un problema greu que s'havia de resoldre. Per si quedaven dubtes, el 1578 la vila d'Eivissa va patir un dels pitjors atacs que es coneixen, quan els treballs de fortificació es trobaven en un estadi

⁵ JULBE, F. «De Villa a Real Fuerza (1235-1600)», dins *Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza (de la ciudad púnica a 1912)*, publicació de la delegación en Ibiza y Formentera del Colegio de Arquitectos de Baleares, núm. 1-2 (gener-octubre), 1980, p. 23.

⁶ HALE, J. R. *Renaissance War Studies*. Londres: The Hambleton Press, 1983, p. 194.

⁷ Sobre els treballs de fortificació de Giovan Giacomo Palearo i el seu germà Giorgio a Eivissa i les altres illes de la Mediterrània, vegeu VIGANÒ, M. «Gli Giovan Giacomo e Giorgio Paleari Fratino nella frontiera marittima di Spagna» dins *Actas del Congreso Internacional Fortificación y Frontera Marítima*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, 2005 (format digital sense paginació). Sobre el projecte del capità Fratín i l'ampliació del recinte defensiu eivissenc a l'últim quart del segle XVI, vegeu VIGANÒ, M. «El capità Fratín, l'ingeniéro Fratín i la Reial Força d'Eivissa (1575-85) (I)», *Eivissa*, núm. 42-43 (2005), p. 58-65; COBOS, F. i CÁMARA, A. *De la fortificación de Yviça*. Eivissa: Editorial Mediterrània Eivissa, 2008, p. 113-166; i POSADAS LÓPEZ, E. J. *La Real Fuerza de Ibiza*. Eivissa, 1993, p. 74-85.

avançat. Els homes del renegat venecià Hassan, paixà d'Alger, saquejaren el raval de la Marina, profanaren una capella i capturaren 120 persones al peu mateix de la muralla.⁸

Quan el projecte del Fratín es va posar en marxa, les dificultats financeres començaren a agreujar-se, i encara més quan la victòria de Lepant (1571) i les posteriors treves amb l'Imperi Turc convertiren la Mediterrània en un espai marginal des del punt de vista polític. A més, la Hisenda castellana, que va experimentar la seva fallida més espectacular el 1575, no estava en condicions de garantir el normal desenvolupament de les obres, encara més si no es tractava d'una qüestió prioritària dins dels interessos de la Monarquia.

Per tot això, l'últim quart del segle XVI no era el millor moment per portar a terme un projecte que implicava doblar l'àrea prevista per Calvi i que significava un increment considerable de les despeses. Si bé a mitjan segle XVI es va preveure que la nova fortificació eivissenca costaria 2.000 ducats, el maig de 1582 el cost superava els 50.000. La Corona, principal font de finançament, difícilment podia afrontar aquest augment de les despeses, i aviat els salaris dels treballadors i encarregats de les obres començaren a notar els efectes de la nova situació. El 1580, la Hisenda Reial devia a Antoni Joan de Miquel gairebé sis anys del seu salari de «tenedor y administrador del libro mayor de las obras y fortificación».⁹ La Universitat d'Eivissa també va col·laborar econòmicament en la construcció de les muralles, sobretot a través del dret del millarès, però el Consell eivissenc es va anar endeutant progressivament al llarg del segle XVI i els consenyors feudals de les Pitiüses, l'arquebisbat de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós d'aquella seu, sovint es negaren a col·laborar, argumentant que legalment no tenien obligació de contribuir en una despesa extraordinària com aquesta.¹⁰

Les dificultats financeres i l'oblit polític de la Monarquia provocaren, certament, un alentiment de les obres de fortificació. Encara que les muralles eivissenques foren inaugurades oficialment el 1585, deu anys després el mestre major Juan Alonso de Rubián va reconèixer que la fortificació havia quedat per moltes parts imperfecta, degut a la falta de diners. El 1605, l'enginyer Tiburzio Spannochi va denunciar que encara no

⁸ Sobre l'atac de 1578, vegeu MACABICH, I. *Historia de Ibiza*. Palma: Daedalus, 1966-1968, vol. III, p. 13; PRATS I GARCÍA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Diario de Ibiza, 1991, p. 212; DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*. Alger: Adolphe Jourdan, 1881, p. 176 (original en castellà editat el 1612); i MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*. Londres, 1728-1731, p. 559.

⁹ ACA, Cancelleria Reial, 4364, f. 39r.

¹⁰ ESCANDELL BONET, B. *Aportación a la historia de las murallas renacentistas de Ibiza*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1970, p. 24-26.

s'havien fet els terraplens i els seus parapets, i que en els darrers deu anys s'havia construït molt poc.¹¹ Els terraplens, els parapets i altres reformes menors es realitzaren en el segle XVII, però les obres avançaren molt lentament perquè el que s'havia construït oferia suficients garanties de seguretat, les finances de la Corona travessaven per una conjuntura delicada i la victòria de Lepant acabaria obrint les portes a un nou escenari en la política mediterrània.¹² En realitat, La lentitud dels treballs de fortificació i l'eterna demora en l'acabament de les obres era el signe inequívoc que Eivissa, com els altres territoris de la frontera mediterrània amb el món musulmà, ja no entrava en els plans de la Monarquia Hispànica.

La modernització de les muralles de Palma, iniciada a mitjan segle XVI, també va rebre un impuls definitiu amb el projecte de millora dissenyat pel Fratrín el 1575, una proposta que dotava la ciutat mallorquina d'una estructura defensiva més uniforme, amb més bastions i un fossat més profund. Aquestes obres de fortificació, que des d'aquell mateix any havien de ser finançades a parts iguals entre la Corona i la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, convertiren la defensa de la ciutat en una de les millors de la Mediterrània, juntament amb la d'Eivissa.¹³ Evidentment, el finançament de les noves muralles es va veure molt afectat pel nou escenari polític aparegut a finals del segle XVI i les dificultats financeres de la Universitat mallorquina i de la Corona. En aquest sentit, el 1578 s'hagueren de paraitzar les obres de construcció perquè no hi havia prou diners per continuar-les. Nou anys després, el Consell de Guerra va representar al rei el mal estat en què es trobava la fortificació de Palma, aturada feia anys per la falta de recursos i

¹¹ COBOS, F. i CÁMARA, A. *De la fortificación*, p. 165-166.

¹² Bartomeu Escandell afirma erròniament que la derrota de Lepant (1571) va debilitar el poder turc, una tesi amplament refutada per les investigacions d'Andrew C. Hess. Vegeu ESCANDELL BONET, B. *Aportación*, p. 46; i POSADAS LÓPEZ, E. J. «La Real Fuerza de Ibiza. Síntesis histórica», *Honderos. Cuadernos de Historia Militar*, núm. 2 (1991), p. 182. Sobre la batalla de Lepant, vegeu HESS, A. C. «La batalla de Lepanto y su lugar en la historia del Mediterráneo» dins ELLIOTT, J. H. (ed). *Poder y sociedad en la España de los Austrias*. Barcelona: Crítica, 1982. p. 92 i 101.

¹³ Sobre les fortificacions de Palma, vegeu BERNAT I ROCA, M. i SERRA I BARCELÓ, J. «El darrer recinte: els inicis de la quinta murada de Ciutat de Mallorca (s. XVI)», *Estudis Baleàrics*, núm. 70-71 (2001-2002), p. 45-59; BARCELÓ CRESPI, M. *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, p. 59-60; DE CASANOVA Y TODOLÍ, U. *Aproximación a la historia mallorquina del siglo XVII*. Salamanca: Amarú Ediciones, 2004, p. 30-33; ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1982, vol. II, p. 78; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*. Palma: Juan Guasp y Pascual, 1840-1841, tom III, p. 603-604; MAS QUETGLAS, J. *Història de la ciutat de Palma*. Palma: Editorial Moll, 1998, p. 107-111; ESCALAS CAIMARY, J. *Las murallas de Palma*. Palma, 1955, p. 4-9; ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí de la fi de l'edat mitjana a la seva desaparició*. Palma: Edicions Documenta Balear, 1998, p. 69-71; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica en el Mediterráneo durante los siglos XVI y XVII (1492-1700)», dins *Actas del IV Congreso de Castellología*. Madrid: Asociación Española de Amigos de los Castillos, 2012, p. 162, 173 i 184 (edició digital).

amb només cinc baluards aixecats dels nou previstos.¹⁴ El 1588, la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca assegurava ser creditora de més de 10.000 lliures en concepte de pagaments d'obres a la fortificació i es lamentava de «quant gravosa nos és la quantitat en que contribuir en los gastos de dita fortificació y si no·ns ajudam del treball de nostres pròpies personas no tenim remey de poder la continuar».¹⁵ Els jurats es negaven a continuar invertint en les muralles sense la col·laboració econòmica de la Monarquia i, pocs dies després, el Consell d'Aragó va sol·licitar al monarca que s'hi enviessin 12.000 ducats, de tal manera que la Universitat n'aportaria 12.000 més i es podria completar la fortificació de Palma.¹⁶ Malauradament, la petició no fou atesa i el 1589 el virrei Lluís Vich va escriure novament al rei per demanar la tramesa de diners i poder continuar amb la construcció de les muralles, perquè el que s'havia fet estava caient i la fortificació restava oberta per diferents parts.¹⁷ L'estiu de 1590, els diners encara no havien arribat i el virrei sol·licitava també que s'enviés un enginyer, perquè des que el Fratin se n'havia anat no n'hi havia cap a l'illa.¹⁸ A finals de 1591, Vich encara esperava el necessari finançament de la Monarquia i un enginyer per poder dirigir i supervisar les obres de la nova fortificació.¹⁹ La situació no va millorar perquè el 1595 el virrei Ferran Sanoguera va informar a Felip II que les defenses de Palma estaven pitjor que mai. Un any després, la Corona va declarar una nova suspensió de pagaments i el rei va haver de buscar alternatives per continuar finançant els treballs de la capital. En aquestes circumstàncies, el monarca va ordenar al comissari general de la Santa Croada de Mallorca, Menorca i Eivissa que destinés tots els diners que es recaptessin per aquest concepte a les obres de fortificació de Palma i va ordenar que els jurats contribuïssin amb la mateixa quantitat que quedés dipositada. Amb la Reial Pragmàtica de 1600 es va establir que el regne de Mallorca havia d'aportar anualment 12.000 lliures al fons de la fortificació i el rei havia de contribuir amb 12.000 lliures més, i que aquests diners només es podrien utilitzar per finançar treballs de defensa.

En aquest context de dificultats financeres, l'aixecament del cinquè i últim recinte emmurallat de Palma es va anar allargant fins al segle XVII. Durant el regnat de Felip IV (1621-1665), el fons de la fortificació va patir intensament les conseqüències de les

¹⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 208, f. 22 (9 de gener de 1587).

¹⁵ ARM, AH, Lletres Missives 1588-1590, 702, f. 3r (10 de març de 1588).

¹⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 234, f. 147 (23 de març de 1588).

¹⁷ AGS, Guerra Antigua, lligall 245, f. 169 (26 de febrer de 1589) i 170 (20 de març de 1589).

¹⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 287, f. 288 (2 d'agost de 1590).

¹⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 326, f. 198 (30 d'octubre de 1591).

necessitats de la Monarquia. El 1623, quan s'enllestiren els baluards, es va considerar que els treballs de fortificació havien acabat i aleshores començaren a realitzar-se diverses obres exteriors que s'estengueren al llarg de tot el segle. El 1608, el rei va ordenar l'aixecament del fort de Sant Carles, una fortalesa amb quatre baluards que havia de protegir el port de la capital del regne de Mallorca. El fort fou construït entre 1610 i 1612 amb diners de la Universitat, el Col·legi de la Mercaderia i la Corona, i el 1663 fou ampliat.

En el cas de la *fidelíssima* ciutat d'Alcúdia, la modernització de les seves defenses fou encarregada per Felip II a Calvi, però l'inici de les obres es va anar retardant. Les autoritats d'Alcúdia sol·licitaren al rei fortificar la ciutat amb 4.000 lliures que tenien, però el 1584 els germans Fratrín, Giacomo i Giorgio, consideraren que no era una qüestió prioritària i recomanaren al monarca que amb aquells diners es fes un fossat més gran i terraplenessin els llocs que no hi estaven.²⁰ En aquestes circumstàncies, la construcció del nou recinte amb baluards no es va iniciar fins al regnat de Felip III (1598-1621) i les obres s'allargaren durant més de cinquanta anys.²¹

A més de Palma i Alcúdia, Santanyí va disposar també d'un recinte emmurallat després que el 1571 els corsaris magrebins ataquessin la vila i s'emportessin una vintena de captius.²² Aquesta fortificació, segons l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, es va limitar a tancar alguns carrers, construir els murs i edificar les portes.²³

Deixant de banda les muralles i fortificacions, a la costa mallorquina existien també alguns castells antics que continuaren funcionant a l'època moderna.²⁴ El castell de Bellver, a la badia de Palma, fou reformat al segle XVI per adaptar-lo a les noves exigències de la guerra i, en aquest sentit, el 1551 s'hi va començar a construir un revellí. El 1597, el castell del port d'Andratx i el de Pollença reberen la visita de Benet Verger, encarregat de l'inspecció per ordre del virrei Ferran Sanoguera. Aquests castells, igual

²⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 169, f. 79 (1 de gener de 1584) i 130 (sense data).

²¹ GUAL TRUYOL, S. *Siete siglos de las murallas de Alcudia*. Inca: Ingrama, 1998, p. 50-57.

²² Sobre l'atac de 1571, vegeu PAPPALÀ LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera. Su historia*. Palma: Editorial Mallorca, 1990, p. 22; i LLADÓ FERRAGUT, J. *Noticias históricas de ses Salines y de su comarca*. Palma, 1959, p. 23.

²³ AGUILÓ ADROVER, C. «Inventari de les fortificacions de Santanyí», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVI (1978), p. 136.

²⁴ Sobre els castells del litoral mallorquí, vegeu SÁNCHEZ NIEVAS, E. «La herencia económica de Carlos V», *Mayurqa*, núm. 26 (2000), p. 105-107; ALOMAR I CANYELLES, A. i CLOP I MOLINS, R. «Les fortificacions del castell de Bellver», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 61 (2005), p. 396-400; MUNTANER, J. «Inspección de las torres vigía», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXX (1950), p. 527-528 i 531; PAPPALÀ LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera*, p. 37-50; i APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2012, p. 28-81.

que el de Santueri, funcionaren més com a punts de vigilància litoral i refugi en cas de perill que com a autèntiques fortaleses. Finalment, el castell de Cabrera, vital per a la defensa de la costa mallorquina, fou destruït una vegada més pels corsaris barbarescos el 1583 i reconstruït després sota la supervisió de Giorgio Palearo Fratino, que aleshores treballava en la fortificació de Palma.²⁵ No obstant això, el 1601 l'edifici es trobava en mal estat i la Universitat va avançar 10.630 rals de billó per arreglar-lo, una quantitat que el rei no va abonar. Sis anys després, es va tornar a proposar fer una torre prop del castell per facilitar la seva defensa, però les dificultats financeres de la Universitat i de la Corona ho impediren.

A Menorca, al segle XVI es repararen les muralles de Maó, molt deteriorades després de l'atac de Barba-rossa (1535) i es reforçaren els murs medievals de Ciutadella amb alguns bastions. El 1555, Calvi va arribar a l'illa per supervisar la construcció d'una fortificació a la boca del port de Maó que havia de tenir quatre baluards, però les obres del castell de Sant Felip no s'acabaren fins als primers anys del segle XVII per la discontinuïtat en la provisió de diners. La fortalesa fou construïda amb diners enviats pel monarca i les rendes del Reial Patrimoni a l'illa, sense oblidar la contribució econòmica de la Universitat General de Menorca.²⁶

El 1570, el mal estat de les defenses menorquines i l'amenaça d'un gran atac va obligar Felip II a decretar l'evacuació de l'illa, però finalment va anul·lar l'ordre davant l'oposició dels menorquins i els consellers de Barcelona, que representaren al virrei de Catalunya els efectes negatius de la mesura.²⁷ A pesar del perill turc, la defensa de Menorca no es va modernitzar a curt termini, degut a les dificultats hisendístiques de la Corona i la difícil situació econòmica de les institucions locals. El 1578, els jurats de Menorca escriviren als consellers de Barcelona per recordar-los que, temps enrere,

²⁵ Sobre l'atac de 1583, vegeu PARPAL LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera*, p. 45-46; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 605-608; i ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 32.

²⁶ Sobre les defenses de Menorca, vegeu CASASNOVAS CAMPS, M. A. *Història de Menorca*. Palma: Editorial Moll, 2005, p. 248-249, 265-266 i 272-274; PONS, G. *Historia de Menorca*. Maó: Editorial Menorca, 1983, p. 47-48, 51 i 53-54; CASASNOVAS CAMPS, M. A. «Las Islas Adyacentes al Reino de Mallorca en la época de Felipe II», dins *Felipe II y el Mediterráneo*. Madrid: Sociedad Estatal para la Commemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, vol IV, p. 303-304 i 306; RAMIS Y RAMIS, A. *Fortificaciones antiguas de Menorca*. Ciutadella: Ediciones Nura, 1980, p. 12-23, 32-41, 51-52 i 54 (edició facsímil de l'original de 1832); PARPAL Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells en el siglo XVII*. Barcelona, 1918, p. 15-54; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 162-163, 174 i 185.

²⁷ *Manual de novells ardits vulgarment apellat dietari del antic consell barceloní*. Barcelona, 1892-1975, vol. V, p. 104-105 (en endavant, *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*).

havien demanat al rei la construcció d'una fortalesa al cap de Ciutadella i que seguirien insistint perquè es fes.²⁸ El març de 1588, el capità Antoni Fortuny manifestava que la muralla ciutadellenca «es de flaca materia[,] débil y de poca deffensa por ser toda ella sençilla y vieja sin terrapleno ning[un]o», motiu pel qual havia caigut una part del mur al costat del baluard de Santa Clara i presentava estat de ruïna al costat de la porta de Maó.²⁹ Mesos després, davant la possibilitat d'evacuar Ciutadella pel mal estat de la defensa, el governador va proposar al rei fortificar la muntanya del Toro per poder protegir la població d'un eventual atac.³⁰

Malauradament, la defensa menorquina no es va millorar substancialment fins que el 1615 començaren a construir-se les noves muralles de Ciutadella, seguint el traçat dels antics murs medievals, unes obres de fortificació que suposaren l'aixecament de vuit baluards però que s'estengueren al llarg de tot el segle XVII. El nou recinte emmurallat es va finançar amb diners procedents sobretot del Reial Patrimoni a Menorca, però també amb fons de la Santa Croada i aportacions de l'illa. El 1614 es va ordenar la construcció d'un castell al port de Fornells, a la costa nord, però les obres, pagades en bona part per la Universitat General de Menorca, s'iniciaren el 1625 i no s'acabaren fins al 1662. La falta de diners va provocar que els treballs de fortificació del port quedessin de vegades aturats o que avancessin a un ritme extraordinàriament lent. El 1639, el governador Gregori Villalonga va informar a la Cort que les obres de Fornells estaven aturades i que era més urgent reparar les muralles de Ciutadella, que tenien unes cortines velles i a la major part dels baluards no s'hi podia manejar l'artilleria. El 1645, el governador Pere de Santacília va denunciar que només s'havia construït a Fornells un baluard dels quatre que havia de tenir la fortalesa, i que la resta era poca cosa més que fonaments. L'agost de 1651, la situació continuava sent preocupant perquè només s'havien acabat dos baluards del castell de Fornells i les muralles de Ciutadella no estaven encara preparades per resistir un atac real.³¹

Les dificultats de finançament en la construcció de les noves fortificacions es va traduir també en una progressiva falta d'armes i municions a les Balears. El 1574 feien falta a Mallorca 7.000 arcabussos i 4.000 piques, encara que l'any anterior les autoritats

²⁸ ROSSELLÓ VAQUER, R. «Correspondència entre els consellers de Barcelona i Menorca (segles XV-XVI)», *Estudis Baleàrics*, núm. 27 (1987), p. 53.

²⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 222, f. 225 (6 de març de 1588).

³⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 224, f. 123 (2 de juny de 1588).

³¹ PAPPALÀ Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells*, p. 51-52.

illenques havien gastat 4.000 lliures per comprar arcabussos.³² En el cas d'Eivissa, la delicada situació financera de la Monarquia es va complicar amb el progressiu endeutament de la Universitat i la negativa a col·laborar dels consenyors feudals de Tarragona.³³ El gener de 1575, davant la necessitat que tenia l'illa «de tots los reparos que importan a guerra», la Universitat d'Eivissa va decidir enviar un síndic a la Cort.³⁴ El 1588, el governador de Menorca, Jerónimo de Jossa, informava al monarca que la pólvora guardada a la Universitat de Ciutadella era insuficient per a la defensa de l'illa i que les vuit peces d'artilleria donades pel rei a la institució menorquina eren «de poco, o, ningún provecho para esta tierra por ser los demás dellas pedreros los quales han menester mucha monición y hazen muy poco effecto». Per aquest motiu, el governador proposava que dues d'aquestes peces s'intercanviessin per altres dues del castell de Sant Felip i sol·licitava al monarca que s'enviessin municions a Ciutadella, perquè la Universitat estava «tan pobre y alcancada [sic] que no tiene remedio de comprarlas».³⁵ El 1590, la pólvora del castell de Sant Felip de Maó era pràcticament inservible perquè procedia d'un excedent que tenia més de 30 anys i estava en mal estat.³⁶

A la primera meitat del segle XVII, la situació era delicada a les Balears. El 1609, la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca es va oposar fermament a la voluntat del virrei Vilaragut de treure de l'illa 100 bales d'artilleria, 10 mosquets i certes quantitats de pólvora. Els jurats consideraven que les armes eren «més necessàries que los bestions» per defensar un regne que «és la clau y frontera de tota Spanya».³⁷ El 1620, Eivissa havia sol·licitat pólvora, corda i plom als virreis de Mallorca i València, i esperava que arribessin el més aviat possible.³⁸ Un any després, quan el perill holandès es va incrementar a la Mediterrània, l'artilleria de la Reial Força d'Eivissa estava quasi tota desencavalcada i gairebé no hi havia municions a l'illa.³⁹ El 1625, les autoritats

³² ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 40-41.

³³ El 8 de maig de 1588, el governador Ferran Sanoguera informava a Felip II que el 1576 l'arquebisbe de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós d'aquella seu es negaren a pagar els 12 quintals de pólvora, 18 de plom i 1,5 de corda d'arcabús que el rei havia establert que pagassin entre els dos el 1553. Davant d'aquesta actitud, Sanoguera va embargar les rendes que l'Església tarragonina tenia a l'illa sobre la sal i l'arquebisbe el va excomulgar, encara que finalment els eclesiàstics acabaren claudicant (AGS, Guerra Antigua, lligall 223, f. 222).

³⁴ AHME, Llibres de determinacions del Consell (1574-1575), s/f (9 i 19 de gener de 1575).

³⁵ AGS, Guerra Antigua, lligall 222, f. 224 (26 de març de 1588).

³⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 285, f. 372 (15 de juny de 1590).

³⁷ ARM, AH, Suplicacions 1606-1609, 59, f. 165v (3 de març de 1609).

³⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (1620).

³⁹ ESPINO LÓPEZ, A. «Los enemigos de la Monarquía en el Mediterráneo: el caso de la defensa de Ibiza en el siglo XVII, 1598-1621», *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 26 (2006), p. 27.

menorquines, davant la possibilitat d'un atac anglès, sol·licitaren al Consell de Cent barceloní la tramesa de dues peces d'artilleria, 300 arcabussos, 100 mosquets, 50 quintars de pólvora, 50 de plom i 25 de corda, per subvenir «la necessitat gran en que stà esta ysla de tot gènere de armas y monitions de guerra».⁴⁰ El 1638, davant el perill d'un atac de l'armada francesa, el virrei Alons de Cardona va representar al rei la falta de municions que hi havia a Mallorca i va sol·licitar l'enviament de 2.000 quintars de pólvora.⁴¹ Un any després, amb motiu d'una inspecció a les defenses d'Alcúdia, el virrei reconeixia que la falta de municions era la principal necessitat que tenia el regne de Mallorca.⁴² El 1641, el governador d'Eivissa, Bernat Salelles, es queixava també de l'escassetesa de municions que patia el presidi i assegurava que només disposava de les normals per a temps de pau, encara que reconeixia que tant l'artilleria com la fortificació estaven en bon estat.⁴³ El 1652, el capità Joan Riambau es va mostrar més contundent en afirmar que Eivissa «de ordinario padesce por falta de víveres y pertrechos de guerra».⁴⁴

Les fortificacions del regne de València

Com a les Balears, les fortificacions costaneres del regne de València sofriren també les conseqüències del nou escenari polític i econòmic que es va anar configurant a l'últim quart del segle XVI. Les Corts de 1564 desestimaren les millores proposades per Giovan Battista Antonelli per a les muralles i castells de la costa valenciana, a causa del seu elevat cost econòmic. Els consells locals no sempre disposaven dels diners necessaris per modernitzar les defenses, i la situació financera de les altres institucions implicades tampoc era millor, com era el cas de la batllia del regne, que gestionava les rendes de la Corona, i la mateixa Generalitat, que intentava mantenir l'entramat defensiu de la costa a partir del dret sobre l'exportació de la seda. No obstant això, el 1574 el marquès de Mondéjar va aconseguir una partida de 100.000 lliures del fons de la Generalitat per fortificar el territori, i vuit anys després el marquès d'Aitona va obtenir un altre donatiu pel mateix concepte i valor. Aquestes quantitats, obtingudes pels virreis fora de les Corts, provocaren la protesta dels Estaments a les Corts de la Corona d'Aragó de 1585,

⁴⁰ AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1623-1625), f. 147r-147v (23 de juliol de 1625), 148r (23 de juliol de 1625) i 149r (23 de juliol de 1625).

⁴¹ PETERSON, A. F. «La defensa de Mallorca bajo Felipe IV», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 228.

⁴² GUAL TRUYOL, S. *Siete siglos*, p. 53.

⁴³ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1036.

⁴⁴ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1981, p. 183.

celebrades a Montsó. Finalment, les autoritats del regne hagueren d'apujar i reformular l'impost sobre la seda, però amb aquests ingressos difícilment podien fer front a les necessitats defensives del litoral valencià, sobretot el més meridional.⁴⁵

L'estiu de 1575, poc després de ser nomenat virrei, Vespasiano Gonzaga va reconèixer les defenses de la costa sud del regne de València, la més poblada i exposada als atacs corsaris, i va poder comprovar que cap dels llocs visitats disposava d'una fortificació autènticament moderna, ni tan sols la ciutat d'Alacant, punt clau en la defensa valenciana i que comptava amb una muralla nova. Segons Gonzaga, expert en fortificacions, els murs alacantins eren deficientes, no estaven terraplenats i els torrions eren rodons, però el més urgent era fortificar el castell. A la Vila Joiosa, un mur que donava a la mar estava en males condicions, i a Benidorm era prioritari millorar les defenses del castell. Xàbia tenia unes muralles precàries i les de Dénia eren antigues, mentre que Oliva disposava d'un recinte fortificat deficient amb torrions antics i, a més, el barri morisc no tenia muralla. A Gandia, la part moderna de la fortificació s'havia fet amb torrions rodons, i el castell de Cullera era ineficaç, encara que la vila havia estat fortificada recentment. Finalment, Gonzaga va proposar que el nou castell de Bènia, edificat amb criteris moderns per Giovan Battista Antonelli, fos enderrocat.⁴⁶

La vila de Guardamar, al costat de la desembocadura del Segura i prop de l'illa de Santa Pola, estava molt exposada als atacs dels corsaris barbarescos, però la seva defensa no era eficaç. Els vells murs de la vila, renovats en temps del duc de Maqueda, no tenien travessos de consideració ni estaven terraplenats, però Gonzaga va considerar que no era necessari invertir en la fortificació de Guardamar perquè no tenia interès estratègic i, en cas de perill, la vila podia rebre l'auxili d'Oriola, a cinc llegües de distància. L'opinió del virrei degué ser respectada, perquè la fortificació de Guardamar no va experimentar millores de consideració a l'últim quart del segle XVI i es va anar deteriorant progressivament. El 1595, el marquès de Dénia va ordenar que es fessin reparacions al castell, valorades en 2.650 lliures, però després el conjunt defensiu es va mantenir sense cap canvi remarcable fins ben entrat el segle XVII. El 1636, el subrogat de governador d'Oriola, Marc Antoni Pasqual, va informar al virrei que els corsaris musulmans havien

⁴⁵ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*. València, 1977, p. 50-51, 62-63, 71 i 74.

⁴⁶ Sobre les valoracions del virrei Gonzaga, vegeu GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 54-56; i BOIRA MAIQUES, J. V. «Viles, castells i torres de guaita al litoral valencià del segle XVI. Les cartes del virrei Vespasià Gonzaga Colonna», *Afers*, núm. 19 (1994), p. 564-566.

cremat la torre Vella i la del cap Roig, i va denunciar que a la vila de Guardamar no s'havien executat les ordres del capità Bernat Salelles ni les reparacions que ell mateix havia suggerit, feia uns mesos, amb motiu d'una visita ordenada pel virrei. Segons Pasqual, «conviene que dicho fuerte de Guardamar se fortifique y prepare de muchas cosas que necessita su conservación[,] custodia y defensa».⁴⁷ El 1638, un any després del saqueig de Calp, l'alcaid del castell va demanar una porta de ferro i dos canons per poder-se defensar dels corsaris barbarescos fins l'arribada d'auxili. A pesar de tot, la fortificació de Guardamar va continuar en un estat precari, perquè el 1656, quan l'armada anglesa amenaçava la costa alacantina, es va informar al rei que la muralla de la vila no estava preparada per suportar un setge i el castell era de poca importància.⁴⁸

A la vila d'Elx, s'efectuaren diverses obres de reparació dels murs al llarg del segle XVI, però el 1561 els jurats es veren obligats a demanar 500 ducats a la marquesa Juana de Portugal, senyora del lloc, per fer front a les despeses de defensa. El 1569, davant la sublevació dels moriscos de Granada, el Consell d'Elx va ordenar a tots els veïns de la vila, inclosos els cristians nous del raval de Sant Joan, que acudissin per tandes a les obres que s'havien de fer a la muralla. Aquests treballs degueren ser insuficients, perquè el 1579 el Consell va ordenar dues revisions dels murs, i un any després la institució local va sol·licitar un préstec de 1.000 lliures del fons de l'Almodí per atendre les qüestions més urgents, entre les quals hi havia la reparació d'una de les torres del recinte defensiu. A pesar de tots aquests esforços, a finals del segle XVI l'estat de la muralla i les seves torres no permetia l'ús d'artilleria pesada.⁴⁹

La situació del castell de Santa Pola, inaugurat el 1557, era completament diferent. La fortalesa, edificada a instàncies del duc de Maqueda per protegir el port de Santa Pola, fou dissenyada per Giovan Battista Antonelli seguint els criteris de la moderna fortificació abaluardada, i aviat es va convertir en una de les construccions més sòlides del litoral valencià. No obstant això, el 1575 Vespasiano Gonzaga va denunciar que el castell no estava terraplenat i que tenia un punt elevat i cases a prop que podien

⁴⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/20 i 21/21 (15 de novembre de 1636).

⁴⁸ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*. Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1997, p. 145-148.

⁴⁹ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 150-155 i 157-158.

comprometre la seva defensa, però la fortificació no costava res a la Corona i el virrei va descartar finalment que s'hi haguessin d'invertir diners.⁵⁰

Les defenses d'Alacant es modernitzaren en el segle XVI amb l'aixecament d'un tercer recinte que s'afegia a la muralla musulmana i a la medieval, i que estava format per grans murs i baluards circulars i semicirculars.⁵¹ Amb aquesta nova fortificació, finançada pel Consell de la ciutat, Alacant es va convertir en una de les places més sòlides del regne, però el 1563 Antonelli va representar al rei la necessitat que hi havia d'aixecar nous murs i baluards al recinte defensiu. El projecte d'Antonelli, basat en el modern sistema abaluardat, no va arribar a concretar-se degut al seu elevat cost econòmic i a l'oposició de les autoritats locals, i el 1575 Vespasiano Gonzaga va posar de manifest les deficiències de les muralles alacantines. Segons el virrei, la fortificació no estava en condicions de suportar un setge amb artilleria, els murs no estaven terraplenats i els baluards rodons amb merlets tenien poca utilitat. No obstant això, Gonzaga va considerar que no s'havia d'invertir en la millora de les muralles, que seria molt costosa, però sí fortificar el castell amb 3.000 ducats del servei de Corts i les aportacions del Consell local. Seguint els consells del virrei, després de 1580 es reactivaren les obres al castell però, en canvi, es feren poques reformes als murs, de manera que a finals del segle XVI les muralles d'Alacant seguien sense reunir unes condicions òptimes des de la perspectiva de la fortificació moderna.

A començament del segle XVII, l'estat del castell encara no era del tot satisfactori. El 1607, el rei va enviar el seu procurador Ginés Miralles per visitar la fortalesa perquè li havien comunicat que «el castillo desta ciudad de Alicante estava perdido y con poca, o, ninguna seguridad», entre altres raons «por estar imperfecta la fortificación» de l'edifici.⁵² Al llarg del segle no es feren obres importants a la muralla, i el castell de la ciutat, exemple de construcció abaluardada, es va anar degradant progressivament per falta de reparacions. El 1634, el capità Bernat Salelles va inspeccionar les defenses alacantines i

⁵⁰ Sobre el castell de Santa Pola, vegeu SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, M. J. i GARCÍA MAS, A. *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola (s. XVI-XX)*. Alacant: Ajuntament de Santa Pola-Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1990, p. 41-49; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 164-168.

⁵¹ Sobre les fortificacions de la ciutat d'Alacant, vegeu ROSSER LIMIÑANA, P. *Origen y evolución de las murallas de Alicante*. Alacant: Ajuntament d'Alacant, 1990, p. 47-69 i 83-93; ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas (1373-1800)*. València, 1971, p. 85-107; BERNABÉ GIL, D. «Alicante en la monarquía hispánica», dins MORENO SÁEZ, F (dir). *Historia de la ciudad de Alicante*. Alacant: Patronato Municipal para la conmemoración del Quinto Centenario de la Ciudad de Alicante, 1990, tom III, p. 163-170; DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 152, 167 i 179; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 169-195.

⁵² ACA, Consell d'Aragó, lligall 701, 90/2 (3 d'agost de 1607).

va poder comprovar algunes deficiències importants. Segons Salelles, les muralles tenien cinc baluards rodons i dos quadrats, i nou torres de planta quadrada que no podien albergar artilleria perquè no eren sòlides ni estaven terraplenades. El 27 de desembre de 1634, el lloctinent de capità general d'Alacant, davant el perill d'invasió d'enemics, va instar el Consell de la ciutat a reparar les parts deteriorades de la muralla que donaven a la mar i una portella que hi havia pujant al castell. L'endemà, el lloctinent va denunciar que «a la parte del mar ques ques [sic] el lienço que toma del baluarte de Monsarrat hasta el de s[an]t Bartolomé está muy derruido y caydo muchas piedras de tal suerte que por dentro se puede ir con barcas de las concavidades que ay por el combatim[ien]to del agua que cada día se espera asolarse».⁵³ Malauradament, la falta de recursos de les autoritats locals sempre fou un obstacle per posar la fortificació en condicions. El 1656, el capità Lluís Joan de Torres comentava novament que algunes torres quadrades no podien tenir artilleria i afegia finalment que per fer front a un setge la ciutat necessitava dos baluards a la part del convent de Sant Francesc. El capità va advertir del perill que representaven els dos ravals que hi havia prop de la muralla i va proposar enderrocar-los. En el cas del raval de Sant Francesc, el més poblat, els enemics podien utilitzar les cases per protegir-se i atacar des de la mateixa muntanya veïna.

La Vila Joiosa va mantenir la seva fortificació medieval fins que el 1538 el corsaris provocaren nombrosos danys a les defenses i s'hagueren de reconstruir i reforçar els murs, a més de fer obres al castell. El 1551, la vila havia gastat una gran quantitat de diners en aquestes millores i va sol·licitar al rei una nova ajuda econòmica per poder acabar els treballs de fortificació. El nou recinte, de planta triangular i reforçat per quatre baluards semicirculars, inscrit en la denominada fassa preabaluardada, fou visitat el 1575 per Vespasiano Gonzaga, que no va considerar important fer-hi cap millora, ni tan sols reparar l'exterior d'un mur que donava a la mar.⁵⁴

Les defenses de Benidorm foren reparades entre 1534 i 1535, seguint en gran part els esquemes de la nova fortificació, però les dificultats econòmiques deixaren el projecte sense acabar i després només s'hi feren algunes intervencions puntuals.⁵⁵ El 1563,

⁵³ AMA, Armari 5, Llibre 16 (1633-1642), f. 19r (28 de desembre de 1634).

⁵⁴ Sobre les defenses de la Vila Joiosa, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras de fortificación en la Valencia de Carlos V», *Estudis*, núm. 26 (2000), p. 161 i 169-171; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 206-208.

⁵⁵ Sobre el castell i la muralla de Benidorm, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 140-143, 148, 150, 152-153, 161; CÁMARA, A. «Los guardianes del mar: fortificaciones, torres y atalayas en la costa valenciana (s. XVI)», dins *Jornadas del Bicentenario de Torreveja 1803-2003*. Torreveja:

Giovan Battista Antonelli va informar que el castell i la muralla estaven en una situació precària i que s'havien de reforçar. El 1575, el virrei Gonzaga va considerar novament que s'havien de fer reparacions, però també augmentar el nombre d'habitants del lloc per garantir-ne la defensa davant els corsaris, que solien amagar-se a la veïna illa de Benidorm. Segons el virrei, si no es podia incrementar la població el més convenient era enderrocar la fortalesa. El senyor de Benidorm, Luis Fajardo, va optar per la primera opció, tenint en compte la situació estratègica de l'enclavament, vital per impedir la connexió entre els corsaris musulmans i la nombrosa població morisca de l'interior. Per finançar les obres, Fajardo va suggerir el 1586 que es podria utilitzar part de les 100.000 lliures que els Estaments del Regne havien ofert al marquès de Mondéjar per fortificar la costa, però finalment cap d'aquests diners s'invertiren en la defensa de Benidorm.

El control dels moriscos, sempre sospitosos d'actuar en connivència amb els corsaris barbarescos, fou una de les principals preocupacions de les autoritats i un factor important a l'hora d'establir prioritats defensives. En aquest sentit, el 1562 es va començar a construir a la serra Bèrnia un castell per controlar l'abundant població morisca dels voltants i alhora vigilar la costa veïna.⁵⁶ La fortalesa, dissenyada per Antonelli segons els esquemes de la moderna fortificació renaixentista, es va acabar finalment el 1574 i tenia una planta quadrangular amb quatre baluards romboidals als cantons, murs exteriors amb un talús pronunciat i un fossat. Malauradament, els materials que s'utilitzaren i el mateix clima de la serra acabaren provocant un deteriorament de l'edifici. El 1575, el virrei Gonzaga, després de criticar la ubicació del castell i les seves deficiències en el fossat i en matèria d'artilleria, va recomanar que la construcció fos enderrocada, perquè existia el risc que els moriscos s'apoderessin de la fortalesa i s'hi fessin forts amb l'ajuda dels corsaris magrebins. A pesar de la seva aportació com a talaia i a l'hora d'impedir desembarcaments d'enemics, la batllia del regne no sempre va poder afrontar les despeses que ocasionava el castell. A principis del segle XVII, l'expulsió dels moriscos i la creació d'un nucli de població al costat de la fortalesa d'Altea va deixar el

Instituto Municipal de Cultura Joaquín Chapaprieta, 2005, p. 10-12; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 210-214; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 153 i 168.

⁵⁶ Sobre la fortalesa de Bèrnia, vegeu CUMPLIDO MUÑOZ, J. R. «La fortaleza de la sierra de Bernia (1564-1613): primera y efímera materialización de la 'traza italiana' en el Reino de Valencia», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2013, p. 321-328; MARTÍNEZ MARTÍNEZ, F. «El 'fórt' o castillo de Bernia», *Saitabi*, núm. 4, 20-21 (1946), p. 110-116; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 214-227.

castell de Bèrnia sense cap funció, i l'estat de l'edifici i la guarnició va anar empitjorant cada vegada més. El gener de 1612, l'alcaid Juan Bautista de Urteaga va informar el rei que «este castillo de Bernia se viene a caer por fallarle los reparos para que V[uest]ra Mag[esta]d le tiene señalados ducientos ducados al año de sus Reales rentas sobre la Baylía de Valencia[,] que ha cinco años que no puedo sacar un solo real para esto».⁵⁷ Malauradament, el futur de la fortalesa estava pràcticament decidit, perquè el novembre d'aquell mateix any Felip II va ordenar que el castell fos enderrocat. Consumada la desaparició, el 1614 el virrei marquès de Caracena va comunicar al monarca que havia enviat a Peníscola algunes peces d'artilleria que havien estat al castell de Bèrnia.⁵⁸

En el cas de Calp, les muralles es construïren a instàncies de l'emperador Carles V, que el 1520 va ordenar la fortificació de la vila.⁵⁹ El 1562, Giovan Battista Antonelli va representar a Felip II la necessitat de seguir amb les obres, però un any després l'enginyer italià va recomanar que es fortifiqués el lloc de Gallicant i s'hi traslladés la població de Calp i la seva artilleria. Aquesta proposta no va tenir efecte i els treballs de fortificació continuaren. La vila va arribar a tenir dos recintes: la ciutadella, amb tres baluards circulars, i una muralla exterior construïda a partir de 1581 i que englobava tant la ciutadella com les cases de la població. Aquestes obres de fortificació delmaren els recursos de la vila, que el 1615 va haver de sol·licitar novament un permís per imposar sises sobre algunes mercaderies i pagar la reparació d'un llenç de muralla que havia caigut. El 1637, els corsaris barbarescos atacaren Calp, danyaren les muralles i s'emportaren pràcticament tots els habitants de la vila, que no pogueren ser rescatats fins dos anys després.⁶⁰ Afortunadament, els murs foren reconstruïts i el 1653 la població va poder rebutjar una altra envestida dels corsaris d'Alger.

Les muralles i el castell de Dènia, un dels bastions defensius del regne, també necessitaven reparacions i reformes a finals del segle XVI.⁶¹ El 1575, el virrei Gonzaga va considerar que els murs eren vells i la fortalesa, vital per defensar el port, no estava en

⁵⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 706, 19/1 (10 de gener de 1612).

⁵⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 703, 117 (11 d'agost de 1614).

⁵⁹ Sobre les muralles de Calp, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 227-230.

⁶⁰ Sobre l'atac de 1637, vegeu IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris a les costes de la Marina: un exemple al litoral de Teulada al segle XVII. Antecedents», *Aguaites*, núm. 30 (2011), p. 51-52.

⁶¹ Sobre les fortificacions de Dènia, vegeu CHABÀS LLORENS, R. *Historia de la ciudad de Denia*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, tom II, núm. IV, 1958, p. 99, 106 i 125-126; PALAU, M. A. *Diana desenterrada. Antiguas memorias y breve recopilación de los más notables sucesos de la ciudad de Denia, desde su antiquísima fundación hasta el estado presente*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant, 1975, p. 158-159 i 170-175 (edició facsímil de l'original de 1643); i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 230-235.

condicions de resistir un atac amb bateries. Segons Gonzaga, seria molt costós posar en condicions els murs de la població i, a més, s'hauria d'enderrocar una part del raval que hi havia o integrar-lo dins el nou recinte, per la qual cosa va recomanar que només es fortifiqués el castell amb la construcció de quatre baluards que serien pagats dels diners que el regne havia donat al monarca. Posteriorment, el marquès de Dénia va gastar uns 50.000 ducats en la millora de la fortalesa, però no es va seguir la traça de Gonzaga.

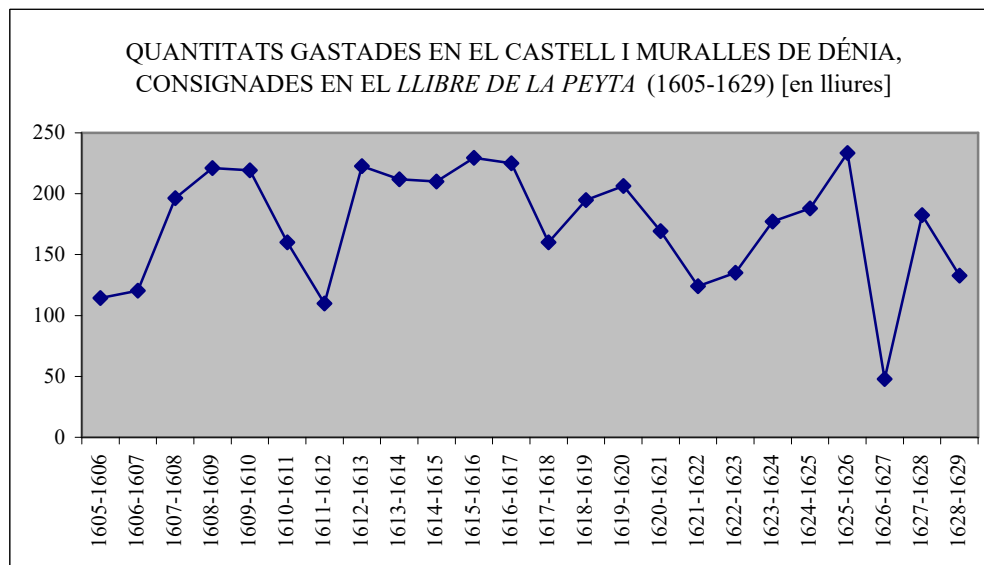
Al segle XVII, les obres de manteniment i reparació de les defenses continuaren generant una despesa que les autoritats locals intentaren sufragar comptant amb l'ajuda del marquès de Dénia. El 1614, el governador Jofre de Blanes va informar al Consell que estaven disponibles les 1.000 lliures que el marquès havia concedit, feia uns anys, a la població per a les muralles, i que després de reconèixer el recinte fortificat s'havia calculat que la despesa pujaria a uns 19.000 rals. En aquestes circumstàncies, el governador va comunicar als membres del Consell que «sa Ex[cel·lència] gustaria que fesen algunes tandes de manera que ab dits mil ducats y dites tandes se fasa dita obra y se acabe aquella», i els jurats acordaren finalment fer tres tandes per adobar els murs de la ciutat.⁶² Evidentment, aquest esforç constant per posar en ordre la defensa de la ciutat va anar minvant progressivament els recursos del Consell. En aquest sentit, els pagaments per obres al castell i la muralla consignats entre 1605 i 1629 al *Llibre de la Peyta* superaren les 4.000 lliures i a la majoria dels exercicis la despesa per aquest concepte fou superior a les 190 lliures anuals, quantitats importants si tenim present que també s'havien d'atendre altres necessitats com artilleria, municions i guardes.⁶³ A l'exercici 1617-1618 només es pogueren pagar 150 lliures en matèria de fortificacions, «y nos gasta més per ço que la contribució va molt alcansada».⁶⁴ El 1638, els jurats de Dénia, en un moment de males collites i pocs diners, feren reconstruir la cortina de muralla que anava des del Saladar fins al castell, una obra llarga i costosa que es va considerar necessària després del desastre de Calp i en la qual treballaren tots els habitants de la ciutat. Afortunadament, Dénia no fou atacada, tot i que el 1642 sis naus de la flota de Dunquerque es refugiaren al port, perseguits per vaixells de l'armada francesa. El 1656, quan l'amenaça anglesa va obligar a posar en ordre la defensa, l'estat de les fortificacions de Dénia era acceptable, encara que les parets del castell eren antigues, la part vella de la

⁶² AMD, Llibre de Consells (1613-1621), f. 22r-23r (15 de juny de 1614).

⁶³ AMD, Llibre de Comptes de la Peyta de la General Contribució (1605-1642), s/f (exercicis 1605-1606 fins 1628-1629).

⁶⁴ AMD, Llibre de Comptes de la Peyta de la General Contribució (1605-1642), s/f (exercici 1617-1618).

vila tenia edificis molt prop dels murs, i les dues portes de la muralla del raval no tenien cap defensa.

Al segle XVI, la vila de Xàbia, que pertanyia també al marquesat de Dénia, estava emmurallada i tenia un castell, però aquestes defenses eren totalment insuficients, encara que els habitants podien refugiar-se a Dénia en cas de perill.⁶⁵ El 1575, Gonzaga va remarcar que els murs eren dolents i el castell semblava més aviat una torre, però la vila no tenia port, motiu pel qual el virrei no va considerar necessari millorar-ne la fortificació.

A la vila d'Oliva es començaren a construir unes noves muralles el 1529, poc després que els corsaris magrebins embarquessin una gran quantitat de moriscos a la platja del terme. Aquestes obres de fortificació, promogudes pel comte d'Oliva, es feren seguint els principis moderns, però aviat foren considerades insuficients i obsoletes.⁶⁶ El 1563, Antonelli va considerar que s'havien de construir noves i millors defenses a la vila, però aquests treballs no es portaren a terme i dotze anys després Gonzaga va considerar que els murs de la població, amb torrions rodons, eren deficientes i va poder comprovar que el barri dels moriscos no estava emmurallat. Segons el virrei, Oliva comptava també amb dos castells, però un d'ells tenia poca rellevància.

Les muralles de Gandia, d'origen musulmà, es renovaren a la primera meitat del segle XVI a instàncies del duc Francesc de Borja, que va fer aixecar un llenç a la part oest, va

⁶⁵ Sobre les muralles de Xàbia, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 171; i GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 55.

⁶⁶ Sobre les defenses d'Oliva, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 148-149 i 171-172; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 237.

reparar els murs antics i va arreglar la muralla del palau. No obstant això, aquests treballs d'ampliació i millora foren criticats el 1575 per Vespasiano Gonzaga, que va argumentar que el nou recinte s'havia fet amb torrions rodons mal treballats i que tenien un fonament deficient.⁶⁷

La vila reial de Cullera, situada a la desembocadura del Xúquer, comptava amb un castell i unes muralles, però aquestes defenses eren insuficients per protegir els habitants dels corsaris barbarescos, que atacaren la població en diverses ocasions a la primera meitat del segle XVI.⁶⁸ El 1537, el batlle reial Lluís Carròs de Vilaragut i Joan de Cervelló visitaren el castell de Cullera i després començaren les obres de fortificació de l'edifici, que estava situat fora del recinte emmurallat. A part de la reforma del castell, les autoritats decidiren projectar una nova muralla que es va construir seguint encara patrons tradicionals i que finalment es va acabar el 1556. El castell, amb cinc torres orientades cap a la mar, i els nous murs semblaven garantir la defensa de la població, però el 1563 Antonelli va considerar que la fortificació de la vila era encara insuficient. El 1574, el marquès de Mondéjar no es va mostrar partidari de fer grans inversions a Cullera, una de les places importants del regne, i un any després el virrei Gonzaga va denunciar que les muralles tenien uns torrions rodons que no servien per resistir un atac amb artilleria, i el castell estava mal situat i tenia poca utilitat, per la qual cosa va recomanar que fos enderrocat i es construís una torre a la desembocadura del Xúquer. Al final, la fortalesa va anar perdent importància progressivament, perquè a la crònica d'Escolano i a altres documents del segle XVII relacionats amb la defensa ni tan sols apareix esmentada.

A la capital del regne, les obres de fortificació començaren el 1543, però avançaren molt lentament en un primer moment.⁶⁹ Després de revisar l'estat de l'antiga muralla, els

⁶⁷ Sobre les fortificacions de Gandia, vegeu ARCINIEGA GARCÍA, L. «El patrimonio histórico artístico de San Francisco de Borja en Gandia: espacios de vida, acciones de transformación y evocadoras recreaciones», dins COMPANYY, X. i ALIAGA, J (editors). *San Francisco de Borja Grande de España. Arte y espiritualidad en la cultura hispánica de los siglos XVI y XVII*. Lleida: Universitat de Lleida, 2010, p. 125-126; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 237-238; i ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua y a la moderna en el Reino de Valencia durante el siglo XVI», *Espacio, Tiempo y Forma*, tom 12 (1999), p. 75.

⁶⁸ Sobre les muralles i castell de Cullera, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «De puerto de la Ribera a llave del reino. Defensa y fortificación de Cullera en el Renacimiento», dins FURIÓ, A. i APARICI, J (eds). *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*. València: Ajuntament de Cullera i Universitat de València, 2002, p. 204-211; ARCINIEGA GARCÍA, L. «Las murallas de Cullera», dins FURIÓ, A. i APARICI, J (eds). *Castells, torres i fortificacions*, p. 234-244; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 238-240; i ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 80-83 i 92.

⁶⁹ Sobre les obres de fortificació de la ciutat de València, vegeu PARDO MOLERO, J. F. *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 347-357, 363, 366; PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y

dos primers anys es va obrir un fossat al voltant de la muralla on no n'hi havia i s'aprofundiren els que existien, es va construir un baluard al Portal de la Mar i es va treballar en un mur d'aquella mateixa façana. El 1544 es va fer càrrec de les obres Pedro de Guevara, que va proposar la construcció de 10 baluards bàsicament pentagonals per defensar les portes i accessos de la ciutat. Aquell mateix any, per solucionar els problemes de finançament, la Fàbrica de Murs i Valls va haver d'emetre títols de deute per valor de 5.000 lliures per poder acabar les obres que s'havien iniciat, i finalment els Estaments es comprometeren a invertir 12.000 ducats en la defensa de la capital del regne. No obstant això, el 1554 la defensa de València no estava en condicions perquè els treballs de fortificació no havien tingut continuïtat. Dels baluards proposats per Guevara només es pogueren construir els de la Porta de Russafa i el de la Porta dels Jueus, a més del baluard de la torre de l'Esperó. El 1574 es va construir finalment la Casa de les Armes, coneguda després amb el nom de Ciutadella. El recinte defensiu de València va experimentar, d'altra banda, alguns danys amb les riuades que solia patir la ciutat. Sense anar més lluny, el 1589 el desbordament del Túria va destrossar la part de la muralla que anava des de la Porta del Real fins a la del Temple. A principis del segle XVII, les obres de fortificació continuaren amb l'aixecament de dues parets, una de les quals es va construir per evitar les periòdiques inundacions del riu.

La costa nord del regne de València era, des del punt de vista defensiu, menys problemàtica que la del sud perquè estava menys poblada, les bosses de població morisca de l'interior no eren tan importants i el litoral era més regular i rectilini, amb zones de marjal que dificultaven el desembarcament d'enemics. Aquestes característiques geogràfiques i humanes determinaren que el nombre de viles fortificades fos més reduït i que pràcticament tota la xarxa d'auxili de les viles de l'interior, a la costa nord, confluis en un sol punt que era Peníscola.⁷⁰

A mitjan segle XVI, Sagunt disposava d'una defensa suficient contra corsaris, però no contra un eventual atac de l'armada turca.⁷¹ El 1550, el castell de la vila no estava en

obras», p. 164-169; ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 84; LILLO GINER, S. i LLOPIS VERDÚ, J. «Pedro de Guevara y la fortificación de transición. El plano para la reforma de las defensas de Valencia de 1544», *Expresión Gráfica Arquitectónica*, núm. 20 (2012), p. 66-75; ESCOLANO, G. *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*. València, 1610, llibre quart, columnes 766 i 767; i BOIX, V. *Historia de la ciudad y reino de Valencia*. València, 1845, tom I, p. 412, 425-426 i 445.

⁷⁰ BOIRA MAIQUES, J. V. «Viles, castells i torres», p. 562-564.

⁷¹ Sobre les fortificacions de Sagunt, vegeu LLUESMA ESPANYA, J. A. *Los piratas y Sagunto. La defensa litoral en el Camp de Morvedre y la baronía del Grau Vell*. Sagunt: Fundación Bancaja, 2009, p.

bones condicions i alguns elements necessitaven ser reparats. El 1562, Felip II va instar la vila a fortificar-se el més aviat possible i, per aquest motiu, va ordenar que Giovan Battista Antonelli visités la població per dissenyar una proposta de millora. Els treballs de fortificació del castell i les muralles començaren aviat, però continuaren a un ritme molt lent. El 1593 s'havien de reparar algunes parts del castell, sobretot la coberta de la sala de l'alcaid i quatre garites que no estaven en condicions. No obstant això, a finals del segle XVI el principal problema de Sagunt des del punt de vista defensiu era l'existència d'un raval extramurs que havia crescut molt i podia comprometre la seguretat dels habitants. El 1596, el comissionat Nofre Escrivà, després de reconèixer l'estat de les fortificacions de la vila, va denunciar que la muralla es trobava en males condicions i estava derruïda en alguns punts, en gran part perquè al costat del recinte s'havien aixecat moltes cases que, a més de facilitar un possible atac dels enemics, desaiuguaven cap als murs i els erosionaven. D'altra banda, a la part de dins s'havien construït magatzems i habitacions que havien danyat igualment la fortificació i, per aquest motiu, Escrivà va ordenar als propietaris que enderroquessin aquestes edificacions i també va instar els oficials de la vila a adobar les parts de la muralla que estaven en mal estat.

Més al nord, les defenses d'Almenara i Nules tampoc estaven en condicions de resistir una ofensiva amb artilleria a mitjan segle XVI. El comte d'Oliva havia invertit diners en la millora de la muralla de Nules i, entre 1543 i 1553, es feren obres de fortificació a la vila d'Almenara, però el 1563 Antonelli seguia considerant que aquests esforços eren insuficients.⁷² A Canet d'en Berenguer, el 1581 el desbordament del riu Palància va provocar greus desperfectes a la muralla i una part important de la població es va traslladar a Sagunt per evitar ser presa fàcil dels corsaris musulmans.⁷³

La vila de Borriana conservava a principis del segle XVI la seva muralla d'època musulmana, però aviat la Monarquia va considerar la necessitat de millorar les defenses

140; CHABRET FRAGA, A. *Sagunto. Su historia y sus monumentos*. Sagunt: Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1974 (edició facsímil de l'original de 1888), tom I, p. 383-386, 389-390 i 392; i tom II, p. 467-470; MARTÍNEZ RONDAN, J. «Obres de fortificació al castell de Morvedre al segle XVI», *Arse*, núm. 27 (1992), p. 76-78 i 81-85; i ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 78, 87 (nota 76) i 88.

⁷² Sobre les fortificacions d'Almenara i Nules, vegeu ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 78 i 87 (nota 76); PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 172; i ARCINIEGA GARCÍA, L. «Las murallas de Cullera», p. 238.

⁷³ ALEIXANDRE NAVARRO, J. «Ubicación de las defensas marítimas en la comarca del Camp de Morvedre», *Arse*, núm. 24 (1989), p. 56.

de la població, que era de jurisdicció reial.⁷⁴ D'aquesta manera, el 1543 la Corona i els jurats de Borriana acordaren invertir 1.100 i 400 ducats, respectivament, en la reforma integral de la muralla. Les obres començaren aviat amb la intenció de construir baluards i condicionar els murs per a la circulació de l'artilleria. A mitjan segle XVI, la vila tenia una muralla circular amb nombroses torres i dos baluards per a l'artilleria, i el recinte estava envoltat per un ample fossat. A pesar dels esforços, el 1563 Antonelli va proposar que les defenses de Borriana fossin renovades i augmentades, però aquest projecte no es va arribar a realitzar i la fortificació de la vila no va experimentar canvis importants posteriorment. A finals del segle XVII, hi havia dos ravals fora del recinte emmurallat.

Com a Borriana, a la dècada de 1540 també es va millorar, a instàncies de Joan de Cervelló, la fortificació de Vila-real.⁷⁵ La vila es va comprometre a aportar 2.500 ducats i la Monarquia 500 per tal de renovar les defenses de la població. Els treballs començaren de seguida i culminaren amb la construcció d'una nova muralla i quatre baluards, unes obres que el 1564 el cronista Martí de Viciano va valorar molt positivament.

A Castelló, capital de la governació de la Plana, les muralles medievals foren reforçades al segle XVI amb la construcció de nombrosos baluards, unes obres finançades segurament per la mateixa població.⁷⁶ No obstant aquestes reformes, Felip II va ordenar que Giovan Battista Antonelli revisés les defenses de la vila i el 1563 l'enginyer italià va redactar un projecte per convertir Castelló en una autèntica plaça fort, uns treballs de fortificació que en principi havien de durar 10 anys. Malauradament, a finals del segle XVI, en una inspecció ordenada pel virrei, es va trobar que la muralla estava «muy derruyda y casi sin deffensa» i es va instar el Consell local a reparar-la en un termini de tres anys.⁷⁷

⁷⁴ Sobre les muralles de Borriana, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 240-241; i PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 164 i 172.

⁷⁵ Sobre les fortificacions de Vila-real, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Cultura de la guerra y cultura de la defensa en la Europa del Renacimiento: Joan de Cervelló (1496-1551)», *Manuscrits*, núm. 24 (2006), p. 36-37; TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*. Vila-real, 1909, p. 325-327; i PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 164.

⁷⁶ Sobre les defenses de Castelló de la Plana, vegeu TRAVER TOMÁS, V. *Antigüedades de Castellón de la Plana. Estudios histórico-monográficos de la villa y su vecindario, riqueza y monumentos*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 1958, p. 58-59 i 173-175; BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*. Valladolid: Editorial Maxtor, 2009 (edició facsimil de l'original de 1892), p. 675; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 241.

⁷⁷ AHMC, Actes Capitulars (1596-1597), s/f (7 de setembre de 1596). A la portada del lligall apareix la data de 1595-1596, però a la primera fulla consta la de 1596-1597, la més correcta si tenim en compte que l'acta citada és de setembre de 1596.

En el cas d'Orpesa, a la dècada de 1530 Joan de Cervelló, titular de la baronia, hi va contruir una sofisticada torre o fortalesa, per a la qual va rebre ajuda econòmica dels Estaments.⁷⁸ Cervelló va voler posar en pràctica els coneixements que havia adquirit a Itàlia al servei de la Corona, i va edificar una sòlida construcció de quatre plantes, integrada per tres elements fonamentals: la torre, l'església i la fortalesa. El 1567, l'enginyer Lluís Escrivà va informar a Felip II que la torre d'Orpesa funcionava com una simple talaia quan, en realitat, era una fortalesa, i va recomanar al monarca que la incorporés al patrimoni reial. Un any després, la Corona va comprar l'edifici a Pere de Cervelló, però el 1570 la torre estava en males condicions i necessitava ser reparada. El 1576, el mateix Cervelló va proposar construir a Orpesa un castell i una muralla perquè es pogués poblar aquell lloc, molt amenaçat pels corsaris musulmans. D'aquesta manera, després de rebre l'autorització, el titular de la baronia va fortificar l'indret i el 1589 Laura de Cervelló va atorgar carta de poblament als nous habitants. Malauradament, aquestes noves defenses no evitaren que el 1619 Orpesa fos saquejada i cremada pels corsaris nordafricans, que mataren una part de la població i feren captius.⁷⁹ Posteriorment, el castell de la vila es va reconstruir amb diners del regne, a pesar de ser de jurisdicció senyorial.

La vila reial de Peníscola fou considerada, als segles XVI i XVII, la plaça forta més important del regne de València, juntament amb la ciutat d'Alacant.⁸⁰ Entre 1528 i 1530, a instàncies de l'emperador Carles V, es feren obres de reforma a la fortificació de la vila, però aquests treballs no es completaren i el 1536 es va iniciar, sota la direcció de

⁷⁸ Sobre la fortificació d'Orpesa, vegeu PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 150, 172; CÁMARA, A. «Los guardianes del mar», p. 21-24; BELCHÍ NAVARRO, P. *Felipe II y el virreinato valenciano (1567-1578). La apuesta por la eficacia gubernativa*. València: Biblioteca Valenciana, 2006, p. 151-152 i 243; CASTAÑEDA Y ALCOVER, V (ed). *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de don Tomás López*. València: Consell Valencià de Cultura, 1998 (edició facsímil de l'original de 1919), vol. I, p. 271 (nota 2); PARDO MOLERO, J. F. «Cultura de la guerra», p. 31-33; i FORCADA MARTÍ, V. «La Torre del Rei», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXIV (1988), p. 361, 364-367, 369-370 i 373-374.

⁷⁹ Sobre l'atac de 1619, vegeu DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*. Vila-real, 1975, vol. III, p. 23.

⁸⁰ Sobre la fortificació de Peníscola, vegeu FEBRER IBÁÑEZ, J. J. *Peñíscola, apuntes históricos*. Castelló: Diputació de Castelló, 2010 (edició facsímil de l'original de 1924), p. 10-13 i 24-25; BALAGUER DEZCALLAR, M. J. i VICÉN BANZO, L. «La muralla renacentista de Peñíscola (Castellón). Caracterización de elementos, materiales y sistemas constructivos», dins HUERTA, S. i ULLOA, F (eds). *Actas del Octavo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*. Madrid: Instituto Juan de Herrera, 2013, p. 73-82; CODINA ARMENGOT, E. *Peñíscola*. Castelló: Diputació Provincial de Castelló, 1957, p. 11-12, 15-19 i 21-22; REQUENA AMORAGA, *La defensa*, p. 241-248 i 250-255; PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras», p. 140, 143-145, 147-148, 155-156, 161-162 i 173; i ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 76-79 i 93.

Joan de Cervelló, una nova campanya que va comportar la introducció d'elements de la nova fortificació renaixentista. A pesar d'aquestes intervencions, intermitents i limitades, l'estat de les defenses de Peníscola va continuar preocupant a les autoritats del regne i, a les Corts de 1547, els Estaments demanaren que es fortifiqués la vila, molt amenaçada pels corsaris musulmans per la proximitat de les illes Columbrets i els Alfacs. Sorprenentment, el 1550 Giovan Battista Calvi va considerar que n'hi havia prou amb reparar alguns trams de muralla i que no era necessari renovar l'antic castell que presidia la població. En canvi, el 1562 Giovan Battista Antonelli va manifestar que la fortificació estava abandonada i va proposar iniciar treballs de restauració al castell, les muralles i els baluards, a més de proveir la plaça amb peces d'artilleria i municions. Malauradament, aquests projectes no es portaren a terme i el 1575 Vespasiano Gonzaga va recomanar la construcció de dos baluards i tres cortines de muralla a la part de la península que mirava a terra, per evitar que els enemics poguessin aïllar la població de la fortalesa. Els treballs de fortificació de Peníscola, dirigits per Battista Antonelli, es realitzaren entre 1576 i 1579, aprofitant diners que quedaven del servei de Corts concedit al marquès de Mondéjar. Algunes de les actuacions previstes no s'arribaren a executar, però les obres promogudes pel virrei acabaren de convertir Peníscola en un exemple de la nova fortificació moderna.

A la primera meitat del segle XVII, el castell i les muralles de la població s'anaren degradant progressivament. El 1621, el Consell d'Aragó va considerar que era necessari realitzar nous treballs de fortificació a la vila que, d'altra banda, continuava patint problemes importants com l'escassetat de soldats i la poca dotació d'artilleria. El 1642, en el context de la Guerra dels Segadors, la situació no havia canviat i les autoritats decidiren emprendre unes noves obres de fortificació que, en principi, havien d'anar a càrrec de la Hisenda Reial i contemplaven la construcció d'un parapet al llarg de la muralla, la reparació de la porta d'entrada a la vila i l'edificació d'una mitja lluna a la zona de l'istme, sense oblidar que s'havien de terraplenar els dos baluards que existien a la part de terra. Algunes d'aquestes obres no s'arribaren a realitzar i el 1656, davant l'amenaça de l'armada anglesa, es va trobar que s'havien de fer reparacions al castell, reforçar la muralla en diversos punts i terraplenar un baluard i un llenç.

Més al nord, la vila de Benicarló conservava, a mitjan segle XVI, unes muralles d'època medieval que òbviament no estaven en condicions de resistir un atac amb foc

d'artilleria.⁸¹ No obstant això, no s'hi feren obres de reparació o millora, encara que a la dècada de 1550 els corsaris musulmans desembarcaren en diverses ocasions al seu terme. A principis del segle XVII, Escolano es va limitar a comentar que Benicarló, comanda de l'orde de Montesa, tenia unes muralles amb torres i fossats, i que entre la vila i la mar hi havia un fort bastió amb guardes i artilleria.

A Vinaròs, les defenses de la vila foren renovades el 1560 amb l'ajuda de 1.000 lliures donades pels Jutges de la Guarda de la ciutat de València a la Universitat.⁸² No obstant això, el 1562 Giovan Battista Antonelli va proposar reforçar tota la fortificació, tenint en compte la proximitat del port dels Alfacs, però aquestes obres no s'arribaren a concretar. Segons la crònica de Martí de Viciano, editada el 1564, la població estava protegida per un sòlid recinte emmurallat amb un fossat i nombroses torres i baluards. El 1585, Juan de Acuña va considerar que la muralla que envoltava Vinaròs era ordinària i que el fossat era petit i escarpat. Un any després es va començar a construir l'església arxiprestal de la vila a la cantonada nord de les muralles, un edifici integrat en la fortificació i pensat per funcionar com una torre més del recinte, amb les seves garites i un espai per a la instal·lació d'artilleria. El 1599, la vila va exposar al rei que s'havia endeutat en més de 20.000 ducats «por razón de una fábrica de yglesia que ha hecho a modo de fortaleza por necessitar della así para el servicio y culto divino como para en tiempo de enemigos de n[uest]ra s[an]ta fe cathólica».⁸³ Les obres havien costat més de 40.000 ducats i, a més dels interessos, el consell havia de pagar cada any més de 1.000 ducats per al manteniment de les muralles i l'artilleria, i per aquest motiu les autoritats sol·licitaren al monarca poder tenir botiga de sal a la vila per fer front a tantes despeses. Aquell mateix any, perquè es pogués acabar l'església, Felip III va concedir al consell llicència per 10 anys per imposar sises, tributs o imposicions sobre vitualles i mercaderies que es compressin o venessin a la vila i al seu terme, un privilegi que es va renovar el 1610. El

⁸¹ Sobre les defenses de Benicarló, vegeu ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua», p. 77-78 i 87 (nota 76); i ESCOLANO, G. *Década primera*, llibre vuitè, columna 663.

⁸² Sobre les fortificacions de Vinaròs, vegeu OLIVER FOIX, A. *Las fortificaciones de Vinaròs (s. XIII-XVIII). Evidencias arqueológicas y documentales*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2007, p. 10-11, 15, 20-21, 24-26, 28 i 30; CATALÁN FONT, C. *Vinaròs en el contexto de los siglos XVI al XIX*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2009, p. 6, 9 i 14-15; BORRÀS JARQUE, J. M. *Historia de Vinaròs*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 1979 (reedició de l'original de 1929), p. 95-96; GASCÓ SIDRO, A. J. «Estudio sobre la Iglesia Arciprestal de Vinaroz», *Millars*, núm. 5 (1978), p. 51-53, 62-68 i 87-90; BAILA PALLARÉS, M. A. «Notas sobre el desarrollo urbano de Vinaròs», *Cuadernos de Geografía*, núm. 35 (1984), p. 196-200; RAFELS GARCÍA, J. *Apuntes históricos de Vinaroz*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2008 (recopil·lació d'articles publicats originalment entre 1908 i 1910), p. 51-56; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 265.

⁸³ ACA, Consell d'Aragó, lligall 864, 1/4 (21 d'abril de 1599).

campanar de l'església arxiprestal es va acabar a principis del segle XVII i aviat el temple es va convertir en un dels elements més destacats de la nova fortificació. A pesar d'aquesta renovació defensiva, a Vinaròs no s'introduïren, com a Peníscola, les modernes tècniques de fortificació renaixentistes, encara que el port d'aquella població era un dels més importants del regne.

A les primeres dècades del segle XVII, la fortificació de la vila es va anar deteriorant progressivament. El 1640, quan es va produir l'aixecament de Catalunya, la muralla estava en una situació lamentable, amb nombroses cases adossades al recinte i quatre torrions petits, i el virrei de seguida va ordenar que es posés en ordre la defensa de la població, molt important des del punt de vista estratègic. Aquell mateix any, el consell de Vinaròs va acordar fortificar l'església arxiprestal i construir dobles portals, i un delegat enviat pel virrei va ordenar que es construïssin torrions a la torre del Migdia i es col·loquessin reixes i contrareixes a les muralles i fossats. L'estiu de 1640, un altre delegat de la màxima autoritat del regne va manar que es fessin estacades en els portals, es netegessin els fossats i s'augmentés l'altura dels baluards. El setembre de 1641, el mateix duc de Medinaceli va visitar la vila i va poder comprovar en persona l'estat real de les defenses i les millores que s'havien portat a terme. Malauradament, el 1642 l'esquadra francesa va bombardejar Vinaròs i va causar greus desperfectes a les fortificacions, sobretot a aquelles que donaven a la part de la mar. La vila va jugar un paper decisiu a la guerra com a base d'operacions i, per això mateix, les autoritats es preocuparen en tot moment per l'estat de la seva defensa. Fins i tot, el 1648 es va proposar construir una nova muralla a la població, amb quatre baluards, dos mitjos baluards i una plataforma que comunicava amb una torre cilíndrica, però finalment aquest projecte no es va arribar a realitzar.

Al marge de l'estat de les fortificacions, la falta d'artilleria i municions fou un problema molt important en algunes places fortes del regne de València, particularment a Peníscola però també en altres llocs. El 1570, la Universitat d'Elx va sol·licitar a la titular del marquesat poder portar a la vila l'artilleria del castell de Santa Pola en cas de necessitat, prova evident que aquella població no disposava aleshores d'armes suficients per resistir un atac enemic.⁸⁴ Cinc anys després, el virrei Gonzaga va denunciar el mal estat en què es trobava l'artilleria del castell d'Alacant, una situació que es va anar

⁸⁴ Sobre aquesta qüestió, vegeu SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, M. J. i GARCÍA MAS, A. *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola*, p. 47; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 155-156.

agreguant a l'últim quart del segle XVI.⁸⁵ Segons Belchí, el regne de València no comptava amb un arsenal important, i per fabricar pólvora se solia importar salitre d'Aragó. La pólvora era més cara a València que a altres indrets i, d'altra banda, la tramesa de municions a Eivissa va provocar que el regne quedés momentàniament desproveït, com va passar en alguns moments del virregnat de Vespasiano Gonzaga (1575-1578).⁸⁶ L'artilleria tampoc era barata, perquè s'havia de fondre el metall i fabricar les peces, i la provisió de canons solia tenir també un recorregut prou complicat.⁸⁷ El 1579, el castell de Peníscola es trobava en una situació molt precària, amb poca munició i només algunes peces d'artilleria petites, una situació semblant a la que travessava la mateixa vila.⁸⁸ En aquesta línia, el 1596 el castell d'Alacant disposava només d'alguns canons sense muntar i també faltava pólvora, armes i municions.

A principis del segle XVII, algunes poblacions de la costa valenciana sofriren la falta de pólvora i municions. El 1602, els jurats de Calp exposaren a la Reial Audiència que la vila estava molt endeutada per qüestions relacionades amb la defensa i que tenia necessitat de proveir-se de municions i molta pólvora.⁸⁹ Aquell mateix any, el jurat en cap de Castelló de la Plana va denunciar que «cadal dia vénen noves de moros y la vila no té pólvora», encara que feia temps que s'havia decidit comprar-ne. Els membres del Consell acordaren finalment adquirir sis quintals de pólvora, però de seguida es va constatar que no es podia afrontar aquesta despesa i es va determinar que «los jurats prenguen dinés de hon millor los parexerà convenir».⁹⁰ En el cas d'Alacant, la falta d'armes va continuar sent un problema important a la primera meitat del segle XVII, perquè a les Corts de 1626 la ciutat va demanar a la Generalitat 20 peces d'artilleria, procedents del castell de Bèrnia o de qualsevol altra fortalesa del regne que fos desmantellada.⁹¹ Vuit anys després, el capità Bernat Salelles va trobar que havien disminuït les municions a Alacant i que les existències eren del tot insuficients.⁹² Amb l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1652), la falta d'artilleria i municions es va convertir en un autèntic drama, particularment a les fortificacions que limitaven amb el

⁸⁵ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 172 i 174-175.

⁸⁶ BELCHÍ NAVARRO, P. *Felipe II y el virreinato valenciano*, p. 225 i 244.

⁸⁷ PARDO MOLERO, J. F. «Cultura de la guerra», p. 34.

⁸⁸ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 246.

⁸⁹ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 229.

⁹⁰ AHMC, Actes Capitulars (1602-1604), s/f (20 d'agost de 1602).

⁹¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu BERNABÉ GIL, D. «Alicante en la monarquía hispánica», p. 168; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 227.

⁹² REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 191.

principat de Catalunya. En aquest sentit, el juny de 1641, quan l'armada francesa va arribar als Alfacs, el castell de Peníscola continuava necessitant peces d'artilleria i bastiments, i aquesta situació de precarietat no va millorar posteriorment.⁹³ El 1656, l'amenaça de l'armada anglesa, en el marc de la guerra contra França, va servir també per posar de manifest la necessitat que algunes fortificacions tenien en matèria d'artilleria i municions, com per exemple Alacant, Guardamar i Peníscola.⁹⁴ En el cas d'Alacant, la ciutat necessitava bales, pólvora i artilleria de gran calibre, mentre que al castell de Guardamar senzillament no hi havia canons i la guarnició només comptava amb les municions i els bastiments que li podia subministrar la vila. Al castell de Peníscola hi havia únicament tres peces d'artilleria petites i, a la vila, una part important de les peces no tenien munició i algunes estaven desmuntades.

Les fortificacions del principat de Catalunya

A Catalunya, les fortificacions de la costa experimentaren també les conseqüències del nou escenari polític que es va anar configurant després de la victòria de Lepant, la suspensió de pagaments de 1575 i les posteriors treves hispanoturques. Al segle XVI i a les primeres dècades del XVII, l'esforç en matèria de manteniment, reforma i modernització de les fortificacions catalanes va recaure sobretot en les institucions i la població del Principat. La contribució de la Corona, que tenia unes rendes escasses a Catalunya, fou mínima i, per aconseguir els recursos necessaris, el rei va recórrer primer a les pragmàtiques (1543-1585) i després als donatius de Corts (1585-1637). El 1638, el monarca va haver de tornar al polèmic sistema de pragmàtiques quan s'esgotaren les 100.000 lliures consignades a les Corts de 1585 i la Corona no va poder aconseguir que les institucions catalanes contribuïssin voluntàriament, fora de les Corts, en les despeses de la guerra contra França. Malauradament, no sempre els diners recaptats amb les contribucions de les pragmàtiques i els procedents dels donatius de Corts es destinaren a les fortificacions, com estava previst. D'altra banda, amb relació al servei de 1585, no es compliren tots els acords presos, perquè la major part dels diners que s'havien d'invertir

⁹³ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 250.

⁹⁴ Sobre aquesta qüestió, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 148, 194 i 255-256; BERNABÉ GIL, D. «Alicante en la monarquía hispánica», p. 169; i ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas*, p. 89-92 i 99-101.

a la costa catalana, en virtut d'aquell donatiu, es gastaren en el castell de Perpinyà.⁹⁵ En realitat, quan a finals del segle XVI es va confirmar la pau amb l'Imperi Turc, la Monarquia va prioritzar la frontera amb França i altres fronts oberts per damunt de la problemàtica defensiva de la costa mediterrània, considerada cada vegada més una qüestió domèstica, menor i sense contingut polític.

La població fortificada costanera més al sud del Principat era Alcanar, que formava part de la comanda hospitalera d'Uldecona. A la primera meitat del segle XVI, la contínua amenaça del corsarisme musulmà va impulsar la construcció d'una muralla a la vila, un recinte de planta rectangular que inicialment tenia quatre portals. Uldecona era el centre administratiu d'una comanda que integrava territoris com Freginals i les Ventalles, molt afectats per l'activitat dels corsaris musulmans a la primera meitat del segle XVI.⁹⁶ Uldecona comptava aleshores amb una antiga muralla d'origen medieval i un castell que s'havia anat abandonant progressivament i estava en ruïnes. En aquest sentit, el 1555 l'edifici es trobava en una situació preocupant i se n'havia de reparar tant l'entrada com la coberta.

Amb l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1652), la vila d'Uldecona fou ocupada alternativament pels dos bàndols en lluita, conscients de la seva importància estratègica, a poques lligües del regne de València. El maig de 1641, Antoni Gandolfo va reconèixer les fortificacions de la població per realitzar-hi les millores que fossin necessàries. Segons l'enginyer, la muralla era antiga i tenia poca defensa de través, però estava situada en un lloc pla, per la qual cosa considerava que no calia fer-hi reformes que, d'altra banda, suposarien més despeses per a les necessitats arqueològiques. El 1642, les tropes francocatalanes es feren amb el control de la població i la utilitzaren com a base per assetjar Tortosa. Uldecona va passar després a ser controlada per l'exèrcit de Felip IV fins que el 1648 el mariscal Schömberg es va apoderar de la vila i la va saquejar.

⁹⁵ CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2008, p. 13, 19-20, 22-23, 28, 34, 38, 40-41, 43-44, 47-48, 51, 54, 56, 62-63, 80-83, 88-90 i 100-101. Sobre la debilitat del patrimoni reial a Catalunya, comparat amb la resta de territoris de la Corona d'Aragó, vegeu HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, B. «La Receptoría de la Bailía General de Cataluña durante el siglo XVI», *Pedralbes*, núm. 13, vol. II (1993), p. 30-32.

⁹⁶ Sobre les muralles i castell d'Uldecona, vegeu FORCADELL I VERICAT, T. «El castell d'Uldecona. La intervenció arqueològica de 1995», *Rails*, núm. 8 (1996), p. 28 i 31 (nota 20); FORCADELL VERICAT, T. «Castell d'Uldecona. Intervenció 2003-2006. 2a part. Resultats arqueològics i interpretació històrica», *Rails*, núm. 24 (2008), p. 206 VERICAT, A. i altres. «Història abreujada d'Uldecona en quatre etapes», *Rails*, núm. 26 (2010), p. 151-152 i 156-157; MILLAN GUTIÉRREZ, P. «La guerra dels Segadors a Uldecona», *Rails*, núm. 23 (2007), p. 137 i 145-146; LAORDEN RAMOS, C. «Asedios y fortificaciones de Tortosa en el siglo XVII», *Revista de Historia Militar*, núm. 97 (2005), p. 61 i 73.

Més al nord, Amposta comptava a principis del segle XVI amb un castell medieval malmès que es trobava en un procés de degradació.⁹⁷ La vila va intentar construir unes muralles després de 1540, però la manca de recursos va impedir que l'obra es portés a terme. El 1627, la població fou atacada pels corsaris barbarescos i els habitants hagueren de refugiar-se a l'església parroquial perquè el castell no oferia suficients garanties de seguretat. La contínua amenaça del corsarisme nordafricà, molt present a les aigües dels Alfacs, va provocar que Amposta quedés gairebé despoblada al llarg dels segles XVI i XVII. No obstant això, la situació estratègica de la vila, en el curs inferior del riu Ebre, va fer que durant la Guerra dels Segadors es convertís en un enclavament important per tallar les comunicacions de l'enemic i assegurar la defensa de Tortosa. D'aquesta manera, el 1647 Felip IV va ordenar que es fortifiqués la població, una decisió que, segons el comte d'Oropesa, comportava alguns inconvenients perquè el lloc era pla i caldria molta gent per aixecar les defenses, motiu pel qual el governador recomanava al rei centrar-se en el castell, que encara estava en condicions acceptables. Aquestes circumstàncies i les dificultats per establir una guarnició a la vila acabaren aturant el projecte del monarca, que finalment va decidir que només es fortifiqués el castell. Amposta fou ocupada posteriorment per les tropes francocatalanes, però l'octubre de 1650 l'exèrcit castellà es va apoderar novament de la fortalesa i poc després es feren obres de fortificació per posar l'edifici en condicions.

La ciutat de Tortosa estava emmurallada però les seves defenses tampoc no experimentaren reformes importants al llarg del segle XVI i primeres dècades del XVII, a pesar de la contínua presència de naus corsàries a les aigües del delta de l'Ebre.⁹⁸ En aquest sentit, les fortificacions tortosines degueren patir una progressiva degradació i

⁹⁷ Sobre el castell d'Amposta, vegeu VILLALBÍ PRADES, M. M. i altres. «El castell d'Amposta. Nota preliminar», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XIII (1994), p. 196; VILLALBÍ, M. M. i altres «El castell d'Amposta: resultats d'unes excavacions urbanes», dins *Actes del I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*. Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000, p. 90 i 98; GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu a la mar de l'Ebre. Segle XVI.», *Recerca*, núm. 4 (2000), p. 141-142; i LAORDEN RAMOS, C. «Asedios y fortificaciones de Tortosa en el siglo XVII», p. 73 i 83-84.

⁹⁸ Sobre les defenses de Tortosa, vegeu BAILA I PALLARÉS, M. A. «Baluards i revellins: el bastiment d'un nou sistema defensiu a la ciutat de Tortosa (segles XVII i XVIII)», *Cuadernos de Geografía*, núm. 63 (1998), p. 81-82, 87-89 i 93-96; LAORDEN RAMOS, C. «Asedios y fortificaciones de Tortosa», p. 60-79 i 82-87; MUÑOZ I SEBASTIÀ, J. H. «La guerra dels Segadors a les terres de l'Ebre (1640-1651)», *Recerca*, núm. 6 (2002), p. 16; O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*. Tortosa, 1995, vol. II, p. 65-67 (edició facsimil de l'original de 1895); BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa, 1959, tom VIII, p. 639; PASTOR Y LLUÍS, F. «El castillo de Tortosa», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 49 (1906), p. 487; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 190.

prova d'això és que el 1585 l'antic castell de la Suda es trobava en una situació deplorable.

Al segle XVII, amb l'aixecament de Catalunya, Tortosa es va convertir en un punt estratègic de primer ordre i les seves defenses foren modernitzades seguint els patrons de la moderna fortificació abaluardada, en un context marcat pels tres setges que va patir la ciutat, dos de les tropes francocatalanes (1642 i 1648) i un de l'exèrcit de Felip IV (1650). En aquest sentit, a la dècada de 1640 es va bastir la fortificació del cap de Pont, s'aixecaren nous llenços de muralla amb baluards i es va construir una primera avançada del dors del castell de la Suda, a més de reforçar el recinte medieval i reconstruir l'antic mur interior de la *Cortadura*, que separava la Vilanova de la resta de la ciutat. Aquestes obres de modernització es materialitzaren a pesar de l'impacte negatiu dels setges, que danyaren alguns trams de les muralles, i de les mateixes dificultats econòmiques, que provocaren un retard en l'acabament dels treballs de fortificació.

A la major part del segle XVI, Tortosa va mantenir el control sobre el castell de Sant Jordi d'Alfama, una vella fortificació medieval que controlava la costa des de la desembocadura de l'Ebre fins al cap de Salou, un tram de litoral tradicionalment assolat pel corsarisme musulmà.⁹⁹ A les dècades de 1540 i 1550 es feren obres de reparació a l'edifici, però no sempre l'orde de Montesa, propietària de l'immoble, pagava les quantitats que havia d'abonar per aquest concepte i altres. El 1575, després d'un plet amb la ciutat de Tortosa, l'orde militar va recuperar el control sobre la fortalesa i un any després es va restaurar el priorat de Sant Jordi d'Alfama. Segons l'inventari registrat el 1576, el castell-hospital d'Alfama tenia una planta quadrada d'uns 80 metres de perímetre, unes parets de prop de 12 metres d'alçada, una torre d'homenatge que feia funcions de vigilància, una església i altres dependències menors.

Al segle XVII, el castell es va veure afectat pels esdeveniments de la Guerra dels Segadors i fou escenari d'alguns episodis bèl·lics, com altres fortaleses de la regió. En aquest sentit, el 1642 el marquès de los Vélez va lliurar al castell d'Alfama una batalla contra l'exèrcit català, que volia evitar que les tropes de Felip IV continuessin progressant. Finalment, el 1650, l'armada espanyola va bombardejar la fortalesa perquè no s'hi atrinxerés l'enemic i l'edifici va quedar parcialment destruït.

⁹⁹ Sobre el castell de Sant Jordi d'Alfama, vegeu CONEJO DA PENA, A. «Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló», *Recerca*, núm. 8 (2004), p. 262-263; i PASTOR Y LLUÍS, F. «Castillo de San Jorge de Alfama y hospital de peregrinos», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 50 (1907), p. 487.

Entre el castell de Sant Jordi d'Alfama i la ciutat de Tarragona hi havia les viles emmurallades de Cambrils i Vila-seca, i el castell de Vilafortuny. L'antiga muralla de Cambrils, d'època medieval, fou derruïda en gran part per les tropes del marquès de Los Vélez, que assetjaren i s'apoderaren de la població a finals de 1640. En el cas de Vila-seca de Solcina, al segle XVI es va construir un segon recinte emmurallat al nucli de Vila-seca del Comú, per fer front a la contínua amenaça dels corsaris musulmans. Al terme de Solcina hi havia també un castell d'època medieval, però l'edifici va anar perdent progressivament la seva funció defensiva.¹⁰⁰ Finalment, el castell de Vilafortuny, de gran valor estratègic, fou cremat i enderrocat el 1582 per corsaris barbarescos, que el deixaren inhabitable durant un temps.¹⁰¹ A principis del segle XVII, la fortalesa era propietat de la família Alentorn i el 1601 va rebre 400 lliures de la consignació de 1585 en concepte d'obres i artilleria.¹⁰²

La ciutat de Tarragona comptava, a principis del segle XVI, amb unes muralles romanes i altres d'època medieval que eren insuficients per afrontar els nous reptes de l'artilleria.¹⁰³ El 1527, els còsols decidiren enfortir els murs de la ciutat amb la construcció de quatre baluards i la reparació d'alguns trams del recinte. Malauradament, les fortificacions continuaren en un estat preocupant i, en aquest sentit, el 1536 era necessari reparar el llenç de muralla de la Infermeria, que s'havia ensorrat. Conscients de la importància d'assegurar la defensa de la ciutat, entre 1544 i 1554 es portaren a terme obres noves de fortificació, administrades pel consell local i finançades per la mateixa ciutat, l'arquebisbat i capítol de Tarragona, la Comuna del Camp i altres institucions. A la dècada de 1540 es construïren els baluards de Carles V, Santa Bàrbara i Sant Antoni.

¹⁰⁰ FARRIOL I CLAVÉ, R. *Antics territoris del municipi de Vila-seca i Salou*. Vila-seca i Salou: Agrupació Cultural de Vila-seca i Salou, 1988, p. 47.

¹⁰¹ Sobre l'atac de 1582, vegeu «Pirates a Cambrils», *Butlletí de l'Arxiu Municipal de Cambrils*, núm. 17 (2008), p. 2.

¹⁰² CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 46 i 481.

¹⁰³ Sobre les muralles de Tarragona, vegeu MENCHON BES, J. i MASSÓ CARBALLIDO, J. *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (segles II aC-XX dC)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1998, p. 85-102; MENCHÓN BES, J. «Fortificaciones y defensas de la ciudad de Tarragona: del siglo II a.C. al siglo XIX», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 125-126; TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA, «Aproximació a les fortificacions de Tarragona en èpoques moderna i contemporània. Excavacions en el sector 'Castell del Rei-baluard de Carles V'», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. X (1991), p. 96-106; NEGUERUELA, I. «Dos importantes planos de Tarragona en el Archivo de Simancas», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 5 (1985), p. 59-72; GÜELL, M. «Consideracions al voltant de la Revolució Militar a Catalunya», *Pedraldes*, núm. 28 (2008), p. 213 i 220-221; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 157 i 190.

D'altra banda, el 1572 es va començar a construir, a instàncies del cardenal Gaspar Cervantes, una muralla per protegir l'eixample de la ciutat cap al sud, un nou espai on s'aixecaren edificis com el convent dels jesuïtes, l'Estudi, el Seminari i l'hospital. Aquests treballs avançaren a un ritme molt lent, a causa dels problemes de finançament, i no s'acabaren fins ben entrat el segle XVII. De fet, l'Església de Tarragona i els pobles de les Falde, entre els quals hi havia Vila-seca i Vilafortuny, sempre foren reticents a l'hora de col·laborar econòmicament en les fortificacions de la ciutat. Encara més, la Comuna del Camp es va negar a contribuir en l'edificació de la muralla promoguda pel cardenal Cervantes i va recórrer contra el fet que el pagament fos obligatori. El 1579, Felip II va intervenir amb la intenció d'acabar amb les desavinences, però els problemes de finançament no desaparegueren.

A principis del segle XVII, el consell local va continuar preocupant-se pel manteniment de les fortificacions, però també va autoritzar l'arquebisbe Joan Vich i el prior de la ciutat perquè poguessin obrir, respectivament, un balcó i una finestra al recinte emmurallat. El 1611, els còsols de Tarragona, alarmats per la presència de vaixells corsaris, acordaren que l'obrer de la ciutat visités la muralla a la part de la mar per assegurar-se que estigués «franca ab pas p[er] bona custodia de la ciutat» i també instaren els propietaris que havien obert finestres als murs a posar-hi retxes de ferro o tapiar-les.¹⁰⁴ En aquesta mateixa línia, el 1619 els còsols decidiren tancar amb pedra i argamassa «la porta del spital dels viandants que ix a la muralla».¹⁰⁵ En tot cas, el manteniment de les fortificacions era un argument important que el consell local va arribar a utilitzar sense complexos per defensar els interessos de la ciutat. Així, en temps de l'arquebisbe Joan de Montcada (1613-1622), els còsols sol·licitaren al rei que no permetés al prelat construir torres, cases i barraques al port de Salou, perquè d'aquesta manera el port de Tarragona perdria activitat comercial i contractació, i per tant els drets i imposicions que se'n derivaven, amb els quals se sustentava la construcció de muralles, fortaliseses, artilleria, armes i municions.¹⁰⁶

Amb l'esclat de la Guerra dels Segadors, la situació va canviar radicalment i les defenses tarragonines reberen un nou i definitiu impuls, després que la ciutat es convertís

¹⁰⁴ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Llibre del Consolat (1611-1612), f. 31v (5 de juliol de 1611).

¹⁰⁵ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Consulat et consilii civitatis Tarracone (1619-1620), f. 31r (14 d'octubre de 1619).

¹⁰⁶ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 11/671 (sense data). Eduard Toda va transcriure el document sense citar-ne la procedència. Vegeu TODA GÜELL, E. «Las torres de Salou (Del any 1620 al 1650)», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 155-156 (1926), p. 195-196.

en seu improvisada de la cort del virrei. El 1641, Tarragona fou assetjada per les tropes francocatalanes i aviat les autoritats consideraren imprescindible modernitzar les defenses de la població. Segons l'enginyer Antoni Gandolfo, la muralla era antiga, no estava terraplenada ni tenia fossat, i els seus baluards eren molt petits. Gandolfo va proposar la construcció de diversos baluards a les muralles de la ciutat antiga i l'edificació d'un nou recinte amb dos baluards per aïllar la ciutat vella del raval de la Marina. Poc després de començar les obres, la ciutat fou novament assetjada el 1644 per les tropes francocatalanes, que no aconseguiren apoderar-se de l'enclavament a pesar d'obrir una bretxa a la muralla i entrar dins el recinte. Finalitzada la guerra, es reprengueren les obres de fortificació de Tarragona, però aquests treballs no es completaren fins a finals del segle XVII amb l'acabament de la fortificació de la marina i del fortí reial, i la reparació dels desperfectes existents.

A la costa nord de Tarragona, les viles de Tamarit, Altafulla, Torredembarra i Creixell conservaven a la primera meitat del segle XVI unes defenses d'origen medieval que no estaven preparades per resistir un atac amb foc d'artilleria. En el cas de Tamarit, el recinte emmurallat fou restaurat en diverses ocasions al llarg de l'època moderna, però el castell va acabar desapareixent, potser durant la Guerra dels Segadors.¹⁰⁷ A principis del segle XVI, Altafulla tenia un antic castell que estava deshabitat i es trobava en un estat de conservació precari. La vila comptava també amb unes muralles que no experimentaren canvis importants fins que foren restaurades al segle XVII.¹⁰⁸ Pel que fa a Torredembarra, la família Icart, titular de la baronia, va fer construir cap a 1565 un nou castell que estigués més a l'altura del seu prestigi que l'antiga fortalesa, un edifici d'època medieval amb quatre torres.¹⁰⁹ A més del castell-palau dels Icart, al segle XVII la població comptava també amb unes muralles per fer front a la contínua amenaça dels corsaris nordafricans. Finalment, a Creixell hi havia una vella fortalesa que fou amplament reformada després de 1600.

¹⁰⁷ Sobre les fortificacions de Tamarit, vegeu ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Castell de Tamarit o Tamarit?», *Estudis Altafullencs*, núm. 17 (1993), p. 75.

¹⁰⁸ Sobre el castell i les muralles d'Altafulla, vegeu COMPANYS I FARRERONS, I. i VIRGILI I GASOL, M. J. «Noves dades sobre el castell d'Altafulla i el llinatge dels Requesens, a través d'un inventari del 1506 i altres documents del notari tarragoní Joan Comes», *Estudis Altafullencs*, núm. 17 (1993), p. 8-11 i 19; i ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Els altafullencs del segle XVI», *Estudis Altafullencs*, núm. 20 (1996), p. 42.

¹⁰⁹ Sobre les defenses de Torredembarra, vegeu RICOMÀ VENDRELL, F. X. «Notas sobre el castillo de Torredembarra (siglo XVI)», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 2 (1980), p. 77-83; ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Aportació al coneixement d'alguns elements del castell nou de Torredembarra (1576)», *Estudis Altafullencs*, núm. 21 (1997), p. 7; i BARGALLÓ VALLS, J. «Els senyors de Torredembarra», *Recull de Treballs*, núm. 2 (1984), p. 8-9.

Des del punt de vista defensiu, la situació d'aquestes poblacions d'origen medieval era molt semblant a la de les viles de Calafell i Cunit, dotades d'estructures defensives més aviat precàries. En el cas de Calafell, la vila comptava a principis del segle XVI amb un castell i una muralla que delimitava l'àrea d'influència de la fortalesa, però aquest recinte emmurallat, que va haver d'adaptar-se a les noves exigències de les armes de foc, fou parcialment destruït, juntament amb el castell, durant la Guerra dels Segadors per ordre del marquès de Los Vélez.¹¹⁰

A la primera meitat del segle XVI, els habitants de Cubelles i els de la Geltrú comptaven amb la protecció dels seus antics castells respectius i, a més, Vilanova de Cubelles i la Geltrú disposaven d'un recinte emmurallat que englobava els dos nuclis de població.¹¹¹ Amb tot, el 1511 el castell de Cubelles, que també estava envoltat per una muralla, havia perdut gran part del seu caràcter defensiu i semblava més aviat una masia amb unes dependències reservades als senyors a la primera planta. El 1557, l'estat de les muralles de Vilanova de Cubelles i la Geltrú era tan precari que les autoritats, alarmades per l'amenaça dels corsaris musulmans, decidiren restaurar i renovar les defenses amb la construcció de nous murs, fossats i torres.

El 1603, el creixement de la població de Vilanova i la Geltrú havia superat els límits del recinte fortificat i s'havien construït algunes cases fora de les muralles, però els jurats, lluny de considerar-ho perillós des del punt de vista defensiu, es mostraren favorables a enderrocar una part dels murs i permetre el creixement de la vila cap a la mar. No obstant això, a la primera meitat del segle XVII el Consell local va continuar vetllant pel manteniment de les muralles i el castell de la Geltrú, que aleshores la vila tenia arrendat a particulars.¹¹² En aquest sentit, entre 1605 i 1623 el clavari va pagar diverses quantitats per adobar i tapiar el recinte fortificat, i per posar en condicions

¹¹⁰ Sobre el castell de Calafell, vegeu MARTÍN, E. i SANTACANA, J. (eds). *Sants i mals esperits. Manuscrit d'un rector del Barroc*. Calafell: Llibres de Matrícula, 2001, p. 26-27.

¹¹¹ Sobre les defenses de Cubelles, Vilanova de Cubelles i la Geltrú, vegeu ORRIOLS VIDAL, M. L. i SORNÍ ESTEVA, X. «Cessió en comanda del castell de Cubelles el 1511», *Reembres*, núm. 11 (1996), p. 8-12 i 15-16; AVINYÓ ANDREU, J. *Història de Cubelles*. Cubelles: Ajuntament de Cubelles, 1973, p. 15, 24, 31 i 64; COROLEU, J. *Historia de Villanueva y Geltrú*. Vilanova i la Geltrú, 1878, p. 174-175; i GARÍ Y SIUMELL, J. A. *Descripción e historia de la villa de Villanueva y Geltrú, desde su fundación hasta nuestros días*. Vilanova, 1860, p. 18-21.

¹¹² El clavari va passar de cobrar 793 lliures i 10 sous el 1606 a rebre només 368 lliures el 1618, en concepte d'arrendament del castell de la Geltrú. El 1611 figuraven com a arrendadors del castell el notari Antoni Mas, el blanquer Pau Llorens i el ferrer de Vilanova Joan Miró [AHMVG, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 26, 66 bis i 110]. La major part d'aquest volum està foliat només al revers de cada fulla, de manera que normalment apareix el número de foli a la pàgina de l'esquerre. En aquestes circumstàncies, s'ha mantingut la foliació original i s'ha afegit la paraula *bis* a la pàgina de la dreta.

alguns dels nombrosos portals de les muralles, com el d'en Bassa, el d'en Gassó, el de la Mar, el d'en Plana i el d'en Rossell.¹¹³ Finalment, a la dècada de 1640, es feren obres de fortificació a la vila durant la Guerra dels Segadors.

Sitges comptava, a principis del segle XVI, amb una muralla d'època medieval i un antic castell que fou renovat el 1525 per convertir-lo en un edifici més sòlid.¹¹⁴ El 1599, la Universitat va demanar a Felip III que li concedís la facultat de crear certes imposicions i sises per poder fer front a les despeses que suposava tenir guardes al camí de les costes de Garraf contra els corsaris i adobar les muralles i els fossats de la vila, entre d'altres càrregues. Finalment, al segle XVII es va construir a Sitges un nou recinte emmurallat que es va veure seriosament afectat per l'esclat de la Guerra dels Segadors. En aquest sentit, el 1649 les tropes castellanes del virrei Juan de Garay assetjaren i atacaren durant dos dies la població, que fou bombardejada per mar i per terra. L'atac va causar greus destrosses a la població i va provocar l'ensorrament d'alguns trams de la muralla, dues torres i una part del castell.

Més al nord, el castell medieval de Castelldefels va experimentar canvis notables a l'època moderna.¹¹⁵ A començament del segle XVI, el perímetre del recinte fortificat del castell fou eixamplat cap a llevant de l'església amb un talús de terres concebut, probablement, com una protecció complementària contra l'artilleria. El 1550, la fortalesa estava deshabitada i en una situació deplorable, motiu pel qual el baró d'Eramprunyà va promoure obres al castell després de sol·licitar un préstec de 500 ducats als veïns de la vila. Aleshores fou edificada la façana de llevant del castell, que disposava de tres torres, i també es va atalussar la part baixa del recinte. A partir de 1588 es va aixecar la sagristia, utilitzada com a baluard fortificat amb troneres a la terrassa, i el 1590 es va encarregar la construcció d'una torre rodona de quatre pisos en un angle de la fortalesa. Totes aquestes modificacions convertiren el conjunt format pel castell i l'església en una

¹¹³ AHMVG, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 22 bis, 27, 27 bis, 35 bis, 50, 51 bis, 58 bis, 59 bis, 70, 73 bis, 74, 74 bis, 75 bis, 87 bis, 88 bis, 90, 101 bis, 102, 102 bis, 105 bis, 113 bis, 117 bis, 129 bis i 147.

¹¹⁴ Sobre el castell i les muralles de Sitges, vegeu MIRET I MESTRE, M. i MUNTANER I PASCUAL, I. «Història i recorregut del camí de les costes de Garraf», *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 23 (1998), p. 130; i MUNTANER, I. M. «Els canons del Baluard i els preludis de la guerra dels Segadors», *Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans*, núm. 132 (2010), p. 7.

¹¹⁵ Sobre el castell de Castelldefels, vegeu LÓPEZ MULLOR, A. i altres (coord). *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005, p. 44-45, 48, 63, 71, 97-98, 369 i 371-376; LÓPEZ MULLOR, A. *El castell i les torres*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 22-31; i CAMPMANY GUILLOT, J. i altres. *Castelldefels. Temps d'història*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 2003, p. 138, 161, 190 i 195-199.

important fortificació on es podria refugiar la gent de la vila en cas d'atac corsari o perill d'enemics, com va passar l'estiu de 1651, quan l'exèrcit castellà va saquejar la vila.

En el cas de Barcelona, a la primera meitat del segle XVI es va renovar l'entramat defensiu, seguint els esquemes de la moderna fortificació abaluardada, i s'iniciaren les obres per tancar la façana marítima de la ciutat amb una muralla contínua.¹¹⁶ El 1513, a instàncies del rei, s'iniciaren obres de fortificació a la façana marítima que culminaren amb l'aixecament dels baluards de Llevant, Migdia i Ponent. Aquest últim baluard, traçat per l'enginyer Gian Battista Calvi, estava pensat per defensar les reials drassanes i, en aquest sentit, el 1552 el Consell de Cent i la Monarquia acordaren pagar 3.000 i 4.000 lliures respectivament per finançar la seva construcció.¹¹⁷ A finals de la dècada de 1550 es va donar per tancat tot el perímetre de la ciutat amb l'acabament del baluard de les Drassanes i l'edificació del Portal de Mar, obra també de Calvi. En general, el nou recinte va seguir el traçat de les defenses medievals excepte a la part afectada per la construcció de la muralla de la mar. A la segona meitat del segle XVI, continuaren els treballs de fortificació, sempre condicionats per l'existència de recursos econòmics i la necessitat urgent de posar en ordre la defensa per resistir un eventual atac dels enemics. En aquest sentit, l'estiu de 1596 els consellers de Barcelona, alarmats per la possibilitat d'un atac anglès, decidiren fer un tall per recaptar diners i terraplenar les muralles de la ciutat, entre d'altres prevencions de guerra.¹¹⁸

¹¹⁶ Sobre les defenses de Barcelona, vegeu GEA, M. i altres. «Noves dades arqueològiques sobre les fortificacions de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia*, 2008-2009, p. 150, 153 i 164-166; PERELLÓ FERRER, A. M. *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 148-158 i 170-174 i 176; HINOJO GARCÍA, E. «Las transformaciones poliorcéticas en la Barcelona del siglo XVII. Resultados preliminares de la intervención arqueológica en el baluarte de San Antonio», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 82-83; SOBERÓN RODRÍGUEZ, M. «El sector central de la Muralla de Mar de Barcelona. Cambios y permanencias (siglos XVI-XIX)», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 94-98 i 100; MARTÍNEZ LATORRE, D. «La fortificación de Barcelona a mediados del siglo XVI. El baluarte de las Atarazanas y la Puerta de Mar de Giovan Battista Calvi», *Drassana*, núm. 12 (2004), p. 84-89; VILA CARABASA, J. M. «Intervenciones arqueológicas en el castillo de Montjuic, Barcelona», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 283-284; CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 50, 65-67 i 452; CORTADA I COLOMER, L. *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, p. 203-204; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 157 i 189-190.

¹¹⁷ *Rúbriques de Bruniquer o Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona, 1912-1916, vol. IV, p. 64-65.

¹¹⁸ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VI, p. 574; i *Rúbriques de Bruniquer*, vol. II, p. 262.

Als primers anys del segle XVII es va treballar particularment a la muralla de Sant Francesc, a la façana marítima, i a la de Santa Clara, a l'est de la ciutat.¹¹⁹ La Corona, sempre atenta al desenvolupament de les obres, va instar el 1608 el Consell de Cent a fer la contraparet del terraplè de la muralla de Jonqueres.¹²⁰ El 1622, Felip IV va enviar l'enginyer Gerónimo Galarza per reparar el baluard de Ponent o baluard Reial, molt afectat per les obres del moll, que havien modificat la línia de costa i havien acostat la mar als murs. La reparació del baluard era clau per defensar les reials drassanes, utilitzades també com a quarter de la guarnició ordinària del monarca a la ciutat, però també hi estaven en joc l'autoritat i el prestigi de la Monarquia. En aquestes circumstàncies, el rei va intentar que les obres fossin pagades amb el que quedava del servei de Corts de 1585 i amb la devolució dels drets cobrats per la Diputació per una remesa de diners enviada pel rei a Gènova, però finalment els diputats es negaren a facilitar les quantitats sol·licitades, argumentant en el primer cas que el servei de Corts estava destinat a la construcció de torres litorals i que encara no s'havien acabat les obres previstes el 1598.

Entre 1634 i 1636, en els moments previs a la guerra amb França i a l'inici de les hostilitats, s'excavaren diferents fossats davant les muralles de Barcelona. En realitat, l'esclat del conflicte armat i la posterior revolta dels Segadors provocaren que es repreguessin amb força les obres de reforma de les muralles amb la construcció de terraplens i baluards davant dels antics portals.¹²¹ D'altra banda, el 1640 les autoritats de Barcelona acordaren fortificar la muntanya de Montjuïc i en poc temps s'hi va construir un petit castell de planta quadrangular i quatre baluards a les cantonades, una fortalesa que a pesar de tenir moltes mancances fou suficient per rebutjar l'atac de les tropes castellanques del marquès de Los Vélez a principis de 1641. A la dècada de 1640 es va començar a construir també el baluard de Santa Madrona i s'aixecaren diverses mitges llunes davant la muralla medieval, com la del Portal de l'Àngel, la del Portal de la Mar, la del Portal de les Drassanes, la del Portal Nou, la del Portal de Sant Antoni i la del Portal de Jonqueres. Finalment, amb la capitulació de Barcelona el 1652, el Consell de Cent va perdre la competència de la gestió i manteniment de les fortificacions a mans de

¹¹⁹ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VII, p. 372.

¹²⁰ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VIII, p. 397.

¹²¹ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. IV, p. 65-66.

la Corona, però la ciutat va continuar fent-se càrrec de les despeses en matèria de defensa.

Entre Barcelona i Mataró, a principis del segle XVI hi havia alguns castells medievals prop de la costa, però aquestes fortaleses oferien unes garanties limitades des del punt de vista defensiu. A començament de l'època moderna, el castell de Montgat funcionava com a talaia contra el corsarisme barbaresc, i durant la Guerra dels Segadors fou utilitzat com a presó. El 1651, s'hi refugiaren un milenar de combatents, entre voluntaris i francesos, però a pesar de la resistència les tropes de Felip IV acabaren apoderant-se de la fortalesa. El castell de Vilassar de Dalt estava preparat a principis del segle XVI per combatre amb artilleria, però la seva estructura tenia moltes mancances i l'edifici continuava sent sobretot un palau gòtic on residien els senyors del lloc. En aquesta època, el castell de Burriac també s'havia adaptat per a les armes de foc i formava part de la xarxa de vigilància litoral, però als primers anys de l'època moderna va deixar de ser residència senyorial i al segle XVII fou abandonat. Finalment, el que quedava de l'antic castell de Mata o castell de Mataró degué ser utilitzat també com a simple lloc de vigilància al segle XVI.¹²²

Amb relació a Mataró, Carles V va mostrar molt d'interès en que es fortifiqués aquesta població estratègica i propera a Barcelona, però l'aixecament d'unes muralles era una obra costosa i, per aquest motiu, el 1540 la Universitat de la vila va demanar no haver de pagar els lluïsmes i terços que es devien a la Batllia General, i que es dispensés els mataronins d'aquestes càrregues pel fet de ser carrer de la capital catalana.¹²³ La resposta de l'emperador fou satisfactòria, però els jurats decidiren fortificar primer l'església de Santa Maria perquè els habitants de la vila s'hi poguessin defensar en cas de perill. Acabades les obres del temple, dissenyades per Benedetto de Ravenna, els

¹²² Sobre els castells de Montgat, Vilassar de Dalt, Burriac i Mataró, vegeu DEL CAMPO I JORDÀ, F. *Castells medievals del Maresme*. Figueres: Brau Edicions, 1998, p. 29-30, 51, 53 i 88-89; BUIGAS MONRAVÀ, D. C. *Castillo de Vilassar. Memoria descriptiva*. Barcelona, 1886, p. 19-20; i GARCIA I ROSELLÓ, J. i CERDÀ I MELLADO, J. A. «Darreres actuacions arqueològiques al castell de Burriac (Cabrera de Mar. El Maresme)», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. VII (1990), p. 66.

¹²³ Sobre les muralles de Mataró, vegeu COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1969, p. 103-107 i 111-116; GIMÉNEZ BLASCO, J. i altres. «La muralla del segle XVI de la vila de Mataró (Maresme)», *Tribuna d'Arqueologia*, 2007-2008, p. 312-315; GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró (1589-1628). Gestió municipal i vida quotidiana*. Mataró: Editorial Alta Fulla, 1990, p. 143-153; LLOVET, J. *Mataró. Dels orígens a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2000, p. 100-106 i 138; GUÀRDIA BASSOLS, M. *Mataró, 1500-1900. La continuïtat en les formes de fer ciutat*. Tesi doctoral, Universitat Politècnica de Barcelona, 1987, vol. I, p. 39-93; i GARCIA ESPUCHE, A. «Del territori al canelobre. Sobre la decisiva transformació de Catalunya: 1550-1714», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 76 (2013), p. 141.

esforços es concentraren en la muralla, encara que l'escassetesa de recursos sempre fou un obstacle difícil de salvar. El 1570, la Universitat de Mataró va demanar novament al monarca que els particulars de la vila no haguessin de pagar lluïsmes i foriscapis, i així poder continuar amb la construcció del recinte emmurallat, traçat per Giovan Giorgio Settala. Posteriorment, es va discutir d'una manera acalorada sobre la conveniència d'englobar dins la muralla les cases que s'havien construït al Camí Ral i al Pou d'Avall, però al final es va decidir deixar-les fora i assegurar la seva defensa amb l'edificació d'una torre i un baluard. A pesar de les dificultats econòmiques i les tensions generades per la construcció dels murs, el 1583 els treballs de fortificació es trobaven en un estat molt avançat, encara que sis anys després s'hagueren d'aturar a causa de la pesta que hi havia a Barcelona. En tot cas, l'allargament o aturada de les obres provocava sempre un increment dels costos que repercutia directament en les malmeses arqueles de la Universitat. El 1595 encara faltava tancar la part de la muralla que donava a la mar, una obra que es va plantejar com un autèntic eixample de la vila, però que finalment es va solucionar amb la construcció d'un baluard a la platja, l'opció més econòmica.

Les muralles mataronines, edificades segons els esquemes de la fortificació moderna, s'acabaren a principis del segle XVII, però la població va continuar creixent fora dels murs, un fet que comprometia la mateixa seguretat de la vila. El 1617, la Universitat va prohibir edificar a menys de 30 pams de la muralla, però aquesta classe de mesures va tenir poc efecte, perquè el 1625 es va renovar la prohibició i la distància va quedar reduïda a 12 pams. Aquest mateix any s'inspeccionaren les defenses de la població i es va posar de manifest que encara hi havia parts de la muralla per acabar. A pesar d'aquests inconvenients, el recinte fortificat de Mataró va tenir un paper important durant la guerra amb França i la posterior revolta dels Segadors. En aquest sentit, el 1636 la vila fou bombardejada i el 1652 les tropes del marquès de Morata s'apoderaren de la població després de vèncer la resistència dels homes de Narcís Samsó, atrinxerats a la torre del Pou d'Avall, amb la qual cosa Mataró es va convertir en un dels últims reductes francocatalans davant l'avanç de l'exèrcit castellà.

A la costa nord de Mataró existien, a començament de l'època moderna, alguns castells medievals de certa entitat que estaven preparats per a l'artilleria, com ara el castell-monestir de Sant Pol de Mar. El castell de Montpalau i la muralla que l'envoltava també estaven dissenyats per resistir un setge artiller, però el recinte emmurallat va quedar inacabat a finals de l'època medieval. En el cas del castell de Palafolls, l'edifici

fou reformat novament al segle XVI, però el 1527 ja no hi havia guarnició i els murs de la fortalesa s'acabaren enfonsant després del 1600. D'altra banda, el castell de Malgrat de Mar, utilitzat com a punt de vigilància contra corsaris al segle XVI, disposava d'un canó el 1668, però a finals del segle XVII fou bombardejat per l'armada francesa i va sofrir danys importants.¹²⁴

A Blanes hi havia una muralla i un castell construïts a l'època medieval, però aquestes defenses eren insuficients davant els progressos de l'artilleria.¹²⁵ Per aquest motiu, al llarg del segle XVI es va continuar treballant en la millora de la fortificació de la vila per garantir la seguretat dels seus habitants. El 1544 es va construir un mur a la part de llevant d'un dels baluards i el 1552 es va autoritzar els jurats i obrers de Blanes per aplicar l'almoïna de la vila a les obres de fortificació. A l'angle nord-est no hi havia muralla, perquè aquesta funció la feien els murs de l'església i del palau dels vescomtes de Cabrera. A diferència de les muralles, el castell de Sant Joan, situat en un punt elevat fora del recinte, no es va adaptar als nous temps i es va anar degradant progressivament, fins que el 1588 fou derruït en part i la seva pedra utilitzada per construir el convent dels caputxins. Finalment, durant la Guerra dels Segadors, Blanes fou escenari d'una de les últimes accions del conflicte armat. El 1652, les tropes del marquès de Mortara atacaren la població amb artilleria i aconseguiren apoderar-se de la vila després de vèncer la resistència que s'havia concentrat al palau i l'església.

La vila de Lloret, a mitjan segle XVI, disposava només d'un castell medieval i una església amb alguns elements de fortificació per fer front a l'amenaça dels corsaris musulmans.¹²⁶ El petit castell de Sant Joan escassament podia garantir la seguretat de la població i, per aquest motiu, les autoritats locals aviat feren les gestions necessàries per dotar la vila d'una defensa eficaç. El 1570, Felip II va donar llicència a la Universitat de Lloret per establir impostos especials i poder fortificar la vila i construir-hi un castell, prova evident que l'antiga fortalesa de Sant Joan ja no estava en condicions des del punt

¹²⁴ Sobre el castell de Sant Pol, Montpalau, Palafolls i Malgrat de Mar, vegeu DEL CAMPO I JORDÀ, F. *Castells medievals del Maresme*, p. 63-64, 70-72, 78; i PONS I GURI, J. M. «Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 1 (2001), p. 164.

¹²⁵ Sobre les defenses de Blanes, vegeu BALTRONS I RIBAS, J. «Notes per a l'estudi de les muralles de Blanes», *Blanda*, núm. 15 (2012), p. 22, 25-26, 28-30; i LLORENS I RAMS, J. M. i MANZANO I VILAR, S. «El castell de Sant Joan de Blanes», *Quaderns de la Selva*, núm. 7 (1994), p. 68-69.

¹²⁶ Sobre les fortificacions de Lloret de Mar, vegeu LLINÀS POL, J. «El castell de Sant Joan de Lloret. Dades arqueològiques», *Quaderns de la Selva*, núm. 15 (2003), p. 35 i 43-44; PONS I GURI, J. M. *El Llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona: edició de l'autor, 1977, p. 27-28, 34 i 36; i DOMÈNECH I MONER, J. *Lloret de Mar*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1992, p. 28-29 i 32.

de vista defensiu. Aquestes obres de fortificació continuaren a finals del segle XVI, perquè el 1591 el rei va renovar la concessió per un període de vint-i-cinc anys. Finalment, el 1601 es va acabar la nova fortalesa, que consistia en una gran torre de planta circular dotada d'artilleria, però sis anys després l'edifici va quedar molt malmès per un temporal. El castell de Sant Joan, per la seva banda, va continuar funcionant com a punt de vigilància del litoral fins que a la segona meitat del segle XVII va entrar en un procés d'abandonament.

Com altres poblacions costaneres del Principat, la vila de Tossa estava protegida a principis de l'època moderna per un recinte emmurallat i un castell medievals. A l'inici del segle XVI es degueren bastir alguns trams de la muralla, com el que defensava el port des Codolar, però en general els murs no experimentaren millores remarcables fins al segle XVIII. El perímetre tancava tota la població excepte la part més alta i inaccessible, on estava situat el castell. A pesar del constant perill corsari, a finals del segle XVI la vila va començar a créixer fora de les muralles, en direcció al pla.¹²⁷

La població de Sant Feliu de Guíxols comptava també amb la protecció d'unes muralles d'època medieval i un antic monestir fortificat de l'orde benedictí, situat fora del recinte emmurallat.¹²⁸ Com a la vila de Tossa, les defenses de Sant Feliu devien considerar-se suficients perquè no experimentaren reformes importants al llarg dels segles XVI i XVII, i molt aviat començaren a construir-se cases fora de les muralles, cap a llevant i ponent, a pesar de l'amenaça corsària. A mitjan segle XVII, en el marc de la Guerra dels Segadors, les fortificacions de Sant Feliu resistiren el setge i l'atac de les tropes de Felip IV. El juny de 1652, poc després de capitular Barcelona, l'armada de Joan Josep d'Àustria va atacar la vila, que havia destacat com a base d'operacions marítimes i de proveïment de la capital catalana durant el setge. Les antigues muralles de Sant Feliu aconseguiren resistir l'atac de les tropes castellanés, però els homes del duc d'Alburquerque incendiaren i arrasaren finalment el raval de Tueda.

Entre la vila de Sant Feliu i la de Palamós hi havia el castell medieval de Benedormiens, però l'edifici oferia molt poques garanties de defensa. El castell fou

¹²⁷ Sobre el castell i les muralles de Tossa de Mar, vegeu MUNDET, J. «De l'arada al timó. La Tossa medieval», *Quaderns de la Selva*, núm. 15 (2003), p. 83; i «Arqueologia medieval a Catalunya: recull d'intervencions, 1990-93», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 14-15 (1993-1994), p. 392.

¹²⁸ Sobre les defenses de Sant Feliu de Guíxols, vegeu BUSSOT I LIÑÓN, G. *Carrers, cases i arquitectes. Sant Feliu de Guíxols, dels inicis fins el 1931*. Sant Feliu de Guíxols: Diputació de Girona i Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 2000, p. 20.

amplament reformat als segles XVII i XVIII, i amb aquestes intervencions va perdre l'aspecte de fortalesa que havia tingut abans.¹²⁹

En el cas de Palamós, les muralles medievals de la vila reberen un notable impuls a la segona meitat del segle XVI, després que el 1543 un estol corsari musulmà atacés la població i fes malbé el recinte defensiu. Es va construir aleshores el baluard d'en Baulida i es va treballar en la muralla de la Caleta i la torre de sa Punta.¹³⁰ Al mateix temps, es va enfortir la muralla de llevant amb l'aixecament de dos baluards, es va edificar el baluard de l'Arinos i es va reforçar també la fortalesa del Portal de Mar. Paral·lelament, el 1567 i 1568 s'arreglaren els murs i les torres del castell medieval de Sant Esteve de la Fosca, unes millores que incloïen la construcció d'un sòlid baluard pentagonal al lloc on hi havia hagut el pati d'armes. Poc després, els jurats de Palamós, Vila-romà i Vall-llobrega signaren uns capítols amb el senyor útil del mas per establir un cos permanent de vigilància a la fortalesa.

Les obres de fortificació de Palamós continuaren a la primera meitat del segle XVII, esperonades en gran part pels conflictes bèl·lics que afectaren el principat de Catalunya. El 1633, poc abans d'esclatar la guerra amb França, el virrei de Catalunya va ordenar a la Universitat de Palamós que es preparés per a la defensa, i els jurats feren reconstruir el llenç de muralla que hi havia entre el Portal de Mar i els Miradors, que es trobava en mal estat. El 1645, el virrei va instar la Universitat a adobar les muralles i fortificar la població, però els jurats argumentaren que no tenien recursos perquè havien de mantenir les tropes establertes a la vila. Acabada la revolta dels Segadors i la guerra amb França, les obres de fortificació de Palamós culminaren amb la construcció de la ciutadella de sa Punta, a la part més alta de la població, una fortalesa pensada tant per defensar la vila emmurallada com el seu estratègic port.

La vila de Palafrugell, més al nord, disposava a principis del segle XVI d'una muralla bastida a l'època medieval i que, naturalment, no estava preparada per afrontar un setge i

¹²⁹ Sobre el castell de Benedormiens, vegeu DE PRADO, G. «El castell de Benedormiens (castell d'Aro). Intervencions arqueològiques (1999-2000): el sistema defensiu del castell», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 26 (2007), p. 50.

¹³⁰ Sobre les fortificacions de Palamós, vegeu TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Breu recull de la història de Palamós*. Palamós: Ajuntament de Palamós, 2000, p. 14, 44-45, 54-55 i 58-61; TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius a Palamós*. Palamós: edició de l'autor, 1999, p. 3-4, 7-8 i 38; TRIJUEQUE, P. «Els quatre genets de l'Apocalipsi a Palamós (1630-1750)», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 11 (1992), p. 52, 55 i 59; i MARTÍN ROIG, G. «El castell de Sant Esteve de la Fosca», *Revista del Baix Empordà*, núm. 40 (2013), p. 26 i 30.

atac amb armes de foc, com passava a altres poblacions de la costa catalana.¹³¹ Dins del recinte emmurallat, que estava reforçat amb set torres, hi havia un castell del mateix període que devia servir principalment de residència als senyors de la vila. Malauradament, les muralles no experimentaren canvis remarcables al llarg del segle XVI i primeres dècades del XVII, i les obres que s'hi feren es limitaren segurament, en línies generals, a mantenir la vella estructura medieval. En tot cas, les fortificacions de la vila es degueren veure afectades, d'alguna manera, per la guerra contra França i la revolta dels Segadors, perquè el 1638 tres companyies de soldats castellans castigaren la població de Palafrugell per haver-se revoltat contra la guarnició que s'hi allotjava i, dos anys més tard, les tropes de Juan de Arce atacaren i saquejaren la vila.

A diferència de Palafrugell, la vila de Begur no estava protegida per una muralla i només comptava amb un antic castell que el 1604 presentava un estat ruïnós. L'edifici, enderrocat a finals de l'època medieval, fou restaurat després, però l'abast d'aquestes obres degué ser molt limitat.¹³²

A Torroella de Montgrí hi havia, en canvi, a principis del segle XVI, dos recintes emmurallats construïts a l'època medieval i que funcionaven de manera independent.¹³³ El més antic envoltava el palau del Mirador i el nucli originari de la població, i era conegut amb el nom de la Celler. Posteriorment, la vila va créixer i es va edificar una segona muralla per garantir la seguretat de l'eixample. Aquest segon recinte fortificat tenia sis portals i sis torres, quatre de base quadrada i dues de planta rodona. El 1591, els jurats de Torroella aconseguiren del rei una autorització per recaptar impostos i, d'aquesta manera, poder reparar els murs. Aquestes obres i altres que es portaren a terme en matèria de defensa acabaren compromentent els recursos econòmics de la Universitat. En aquest sentit, el 1608 la vila va demanar no pagar el dret del *quinto*, argumentant que n'estava exempta per diversos privilegis i que no podia pagar els endarreriments que li

¹³¹ Sobre les defenses de Palafrugell, vegeu MEDIR JOFRA, R. «El castillo de Palafrugell», *Revista de Palafrugell*, núm. 88 (1969), p. 7; BADIA, J. «Descoberta d'una resta de les muralles de Palafrugell», *Revista de Palafrugell*, núm. 131 (1972), p. 4-5; CAMA RIVAS, J. i TURRÓ I ANGUILA, J. *Dins la vila i fora muralles. Del 1300 al 1800*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 2009, p. 87-88, 90, 97-98, 158 i 160; i FEBRÉS I VERDÚ, X. *Palafrugell*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1989, p. 17.

¹³² Sobre el castell de Begur, vegeu COSTA I FERNÁNDEZ, L. «El castell, paradigma de Begur», *Revista de Girona*, núm. 145 (1991), p. 65-66; i COSTA I FERNÁNDEZ, L. *Begur*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1993, p. 30.

¹³³ Sobre les fortificacions de Torroella de Montgrí, vegeu ROVIRAS I PADRÓS, A. i TORRENT I BAGUDÀ, E. *Torroella i l'Estartit*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2003, p. 48-49; i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 194.

reclamava el mestre racional per haver gastat diners en la fortificació de les illes Medes i en les muralles de la vila, entre d'altres conceptes. Finalment, Felip III, d'acord amb el Consell d'Aragó, el virrei i la junta patrimonial del Principat, va concedir a la Universitat la condonació de la tercera part del total que es devia en concepte de *quinto*. A més de les muralles, des del punt de vista defensiu la vila comptava també amb el castell medieval del Montgrí, construït a la part més alta d'aquest massís.

Les fortificacions de Sant Pere Pescador i Castelló d'Empúries, en el golf de Roses, eren molt similars a les de Torroella de Montgrí.¹³⁴ La vila de Sant Pere estava protegida, en els segles XVI i XVII, per dos recintes emmurallats aixecats a l'època medieval. El primer i més antic, anomenat el Fort o la Força, englobava el castell i la rectoria, era de planta gairebé quadrada i tenia tres portals. El segon fou construït després per protegir l'eixample de la vila, tenia cinc portals i era més aviat de planta el·líptica. Les dues muralles, que disposaven de fossats, no foren reformades al llarg de l'època moderna. En el cas de Castelló d'Empúries, la vila va començar amb un petit recinte fortificat a l'entorn de l'església de Santa Maria i posteriorment es va construir una altra muralla amb set portes per protegir les cases que s'havien edificat fora dels murs. El 1543, Luis Pizaño es trobava a Castelló fortificant la vila amb la gent de la comarca, però després les intervencions es degueren limitar sobretot a mantenir el recinte en bon estat i a tancar ocasionalment algunes portes quan hi havia perill d'enemics. En aquest sentit, a finals de 1640, poc després d'esclatar la Guerra dels Segadors, s'enderrocaren les parets d'uns horts que hi havia prop del recinte emmurallat i la paret de la rambla del convent de Sant Domingo, per por a un imminent atac. Finalment, el 1655 les tropes franceses acabaren apoderant-se de la població després d'un llarg setge i arrasaren les muralles de la vila.

A diferència d'aquestes poblacions, les fortificacions de la vila de Roses es modernitzaren al llarg del segle XVI per fer front a les noves exigències de l'artilleria i aquest enclavament es va convertir en un dels puntals de la defensa mediterrània de la Monarquia Hispànica.¹³⁵ La vila comptava amb unes muralles medievals reforçades amb

¹³⁴ Sobre les muralles de Sant Pere Pescador i Castelló d'Empúries, vegeu ROIG I SIMON, M. *Sant Pere Pescador*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2002, p. 18-21; PLANAS I ROIG, M. *Castelló d'Empúries*. Girona: Diputació i Caixa d'Estalvis Provincial, 1987, p. 14-15 i 30; COMPTE FREIXANET, A. «Un municipi empordanès sota el vell règim: Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 4 (1963), p. 23, 25 i 67 (notes 28 i 29); i COMPTE FREIXANET, A. «Geografia urbana de Castelló d'Empúries», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 11 (1976), p. 23-25.

¹³⁵ Sobre les defenses de Roses, vegeu BAIG I ALEU, M. «La vila de Roses en els segles XVI i XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 21 (1988), p. 143-154, 160, 163-166 i 169-175;

vuit torres cilíndriques i tres de planta quadrada, però aquestes defenses eren obsoletes. En un primer moment, els treballs de fortificació, iniciats el 1544 sota la direcció de Luis Pizaño, es limitaren a la construcció del castell de la Trinitat i a l'adequació de les antigues muralles. El castell, vital per a la defensa del port, era de planta irregular en forma de quadrat estrellat i es va edificar en un punt elevat on existia una antiga torre. Els treballs finalitzaren el 1551 i un any després es va fer càrrec de les obres de la ciutadella Giovan Battista Calvi, que va dissenyar un projecte més ambiciós i modern que el de Pizaño, amb l'objectiu d'aixecar un recinte de planta pentagonal amb cinc baluards als angles. L'enginyer milanès va haver de modificar el curs de la riera de la Trencada perquè representava un problema des del punt de vista defensiu i sanitari, però les obres exteriors de la fortificació no s'acabaren i continuaren existint aiguamolls a la part de ponent. El 1598 s'adjudicaren les obres per construir dues casernes per als soldats, a càrrec del patrimoni reial, però les dificultats econòmiques obligaren a recórrer al fons que les Corts de 1585 destinaren a les obres de fortificació de Catalunya. A pesar dels problemes financers, a finals del segle XVI continuaren reforçant-se les defenses del presidi.

La ciutadella i el castell de la Trinitat convertiren Roses en una de les places fortes més modernes de Catalunya, juntament amb Salses i Perpinyà. Les fortificacions renaixentistes no alteraren tanmateix l'estructura urbana medieval de la vila, que va quedar plenament integrada dins del nou recinte defensiu. A principis de la dècada de 1640, en el marc de la Guerra dels Segadors, continuaren els treballs de fortificació, a pesar de la falta de recursos econòmics de la Monarquia. Agustín Alberti va proposar la construcció d'algunes defenses exteriors que consistien en una sèrie de mitges llunes, revellins i baluards, però algunes d'aquestes millores no es feren realitat en un primer

TARRÚS, J. i altres. «La ciutadella de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 22 (1989), p. 326-328; DE LA FUENTE, P. «Aigua, ciutat i territori a la Roses renaixentista», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 35 (2002), p. 354-360; DE LA FUENTE, P. «Les casernes de la fortalesa de Roses», *Revista de Girona*, núm. 165 (1994), p. 64-65; MARTÍNEZ LATORRE, D. «El Portal de Mar de la fortalesa de Roses, una obra renaixentista a Catalunya», *Locvs Amoenus*, núm. 4 (1988-1989), p. 156-157, 166 i 168; PUIG GRIESENBERGER, A. M. i altres. «Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 27 (1994), p. 31 i 39; PUIG I GRIESENBERGER, A. M. i altres. «L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 28 (1995), p. 61-68; DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 157, 166 i 189; CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 13; i LORENTE LIARTE, J. *Geopolítica del Pirineo Central (1591-1733): hermetización versus permeabilidad hispano-francesa*. Tesi doctoral, Universidad de Zaragoza, 2012, p. 124 i 461 (nota 1802).

moment. El 1645, mentre l'exèrcit francès assetjava Roses, va explotar per accident el polvorí que estava situat prop del baluard de Sant Jordi i l'explosió va destruir la torre medieval on estava emmagatzemada la pólvora, el mateix baluard i moltes cases de la vila antiga, a més de provocar la mort de més de 200 persones. La ciutadella de Roses va haver de capitular finalment i les tropes franceses es feren amb el control del presidí. Arran del setge de 1645 i l'explosió del polvorí, va desaparèixer gran part del nucli medieval de Roses i posteriorment la vila va créixer fora del recinte emmurallat amb la formació d'un raval a la part de llevant de la ciutadella. Després de la rendició, els francesos incrementaren el tamany de les obres exteriors de la fortificació i construïren també un fossat amb el camí cobert.

Els treballs de fortificació de Roses, que convertiren aquesta plaça forta en una de les obres d'enginyeria militar més importants del Principat, acapararen tota l'atenció de la Monarquia i relegaren a un segon terme la necessitat de modernitzar les defenses d'altres indrets propers com Cadaqués, que a principis del segle XVI estava protegida per una muralla medieval i un antic castell.¹³⁶ El juny de 1583, 2.000 corsaris algerians escalaren les muralles de la vila i calaren foc a un portal, i un any després els musulmans assetjaren i saquejaren la població.¹³⁷ A pesar de la contínua amenaça corsària, les defenses de Cadaqués no foren modernitzades, i amb l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1652) es va posar de manifest la necessitat de posar en condicions la muralla que envoltava la població. En aquest sentit, el setembre de 1640 el consell de la vila va decidir reforçar les portes del baluard i enllosar-lo perquè s'hi pogués manejar millor l'artilleria. El gener de 1641, Nofre Vila va representar a la Generalitat que l'estat de les muralles de la població no era gaire satisfactori i va demanar que s'hi enviés alguna persona per traçar i realitzar les obres de fortificació que fessin falta. A finals de 1643, les tropes castellaness intentaren prendre per sorpresa la vila però acabaren fracassant, encara que de retirada

¹³⁶ Sobre les muralles i el castell de Cadaqués, vegeu DE LA FUENTE, P. «La fortificació del litoral cadaquesenc al segle XVI», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 394 i 399-400; RAHOLA SASTRE, J. «Cadaqués en el siglo XVII», *Revista de Girona*, núm. 25 (1963), p. 27-30; RAHOLA SASTRE, J. «Cadaqués en el siglo XVII (y II)», *Revista de Girona*, núm. 26 (1964), p. 49-50; i VIVANCO RIOFRÍO, E. *Texto y contexto en Cadaqués. Historia, teoría y práctica de la arquitectura de un pueblo singular*. Tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya, 1989, tom I, p. 20-21.

¹³⁷ Sobre els atacs de 1583 i 1584, vegeu AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586); *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. V, p. 401-402; *Rúbriques de Bruniquer*, vol. II, p. 261; FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Barcelona: Caixa Laietana, 2010, p. 72-73, 76 i 141; i TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7.

volaren un fort i saquejaren el raval que hi havia extramurs. A finals del segle XVII, l'antic perímetre fortificat de la vila fou destruït per l'exèrcit francès.

Més al nord, les fortificacions de la costa es trobaven en una situació semblant a les de Cadaqués. Al segle XVII, l'antic castell de Sant Salvador de Verdera, situat a la serra de Rodes, funcionava com a punt de vigilància contra el corsarisme musulmà. En aquella època, la vila de Llançà disposava només d'una muralla medieval amb sis torres, una d'elles integrada al castell-palau que servia de residència als abats de Sant Pere de Rodes.¹³⁸

A la vila de Cotlliure, en canvi, es construïren noves fortificacions a l'època moderna per assegurar la defensa d'aquesta estratègica població fronterera.¹³⁹ A principis del segle XVI es va bastir una fortalesa nova davant del castell medieval, amb grans baluards al voltant d'una ampla plaça d'armes. Les muralles del castell foren reforçades i allargades cap al port d'Avall, i a finals de 1543, sota la direcció de Luis Pizaño, es va iniciar la construcció del fort de Sant Elm, seguint una traça en forma d'estrella de sis puntes. La fortalesa, construïda al voltant d'una torre medieval, fora de la vila, es va acabar finalment el 1552, i a l'època de Felip II s'aixecaren una sèrie de casernes al voltant de la plaça d'armes i es va millorar la defensa del port. Durant la Guerra dels Segadors, l'armada francesa va bloquejar Cotlliure i l'abril de 1642 les tropes del marquès de Mortara hagueren de capitular. Com a conseqüència del setge, la part antiga de la vila vella va quedar destruïda.

A la costa nord del Rosselló, el mapa de poblacions fortificades es completava amb la vila de Canet, que comptava amb un castell i una muralla medievals, i sobretot Salses, les defenses de la qual foren amplament reforçades i modernitzades a l'època moderna.¹⁴⁰ A principis del segle XVI, Salses disposava d'una fortificació pionera de planta regular amb

¹³⁸ Sobre les defenses de Llançà, vegeu CLAVAGUERA I CANET, J. *Llançà*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2000, p. 20; i OLIVA PRAT, M. «Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona (II)», *Revista de Girona*, núm. 41 (1967), p. 50.

¹³⁹ Sobre les fortificacions de Cotlliure, vegeu CAMIADE, M. i altres. «Les mirades en el territori: les fortificacions al massís de l'Albera, el vessant més oriental dels Pirineus», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, s/n (2011), p. 495-496; CORTADA I COLOMER, L. *Estructures territorials*, vol. 1, p. 191-192; i DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 147-148 i 166.

¹⁴⁰ Sobre la fortalesa de Salses, vegeu DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica», p. 145, 147 i 157; GÜELL, M. «Consideracions al voltant de la Revolució Militar a Catalunya», p. 211-212 i 220; CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 12, 14, 17-18, 21, 47-49, 132 i 453; MARTÍNEZ RUIZ, E. «La aportación española a la 'revolución militar' en los inicios de la tiempos modernos», *Cuadernos del Centro de Estudios Medievales y Renacentistas*, núm. 13 (2005), p. 225 (nota 35); i LORENTE LIARTE, J. *Geopolítica del Pirineo Central*, p. 10, 70-75, 210 i 506.

dos baluards enmig del fossat i quatre cubs de planta circular als angles, obra de Ramiro López. Aquesta fortalesa, sufragada en gran part per la Hisenda Reial castellana, s'emmarcava dins de la tipologia anomenada de transició i comptava amb un novedós sistema antimina basat en la creació i aprofitament d'un nivell freàtic artificial. Malauradament, la fortificació de Salses va necessitar molt aviat una remodelació per adaptar-se a la contínua transformació de l'artilleria i l'estratègia militar. Entre 1526 i 1560 s'hi portaren a terme obres de millora, però a principis del segle XVII la fortalesa era obsoleta des del punt de vista de l'enginyeria militar. Iniciada la guerra hispanofrancesa, el juny de 1639 l'exèrcit del príncep de Condé es va apoderar del presidi després d'obrir una bretxa als murs. Les tropes de Felip IV aconseguiren recuperar l'enclavament el gener de 1640, però finalment els francesos es feren amb el control definitiu de la plaça el 1642.

Deixant de banda l'estat de les fortificacions, al principat de Catalunya també es deixaren sentir les necessitats en matèria d'artilleria, armes i municions. El 1571, la fortalesa de Roses comptava amb una important provisió d'armes, amb 700 arcabussos, 104 mosquets i 1.200 piques, però no hi havia un espai adequat on guardar-les.¹⁴¹ El 1576, el virrei Hernando de Toledo va representar al monarca el mal estat en què es trobaven les municions del presidi per aquest motiu, però els problemes hisendístics de la Corona retardaren durant més d'una dècada la construcció i habilitació d'un autèntic arsenal que finalment fou pagat, segons Pablo de la Fuente, amb diners del donatiu de les Corts de 1585 i que va beneficiar sobretot les armes lleugeres, molt nombroses en aquella plaça forta a principis del segle XVII.¹⁴² En el cas de Barcelona, l'optimisme inicial en matèria de provisió d'armes i municions aviat fou substituït per la preocupació i la inquietud. El 1572, el Consell de Cent considerava que la ciutat estava «prou ben provehida de monitions ço és pólvora[,] pilotes y altres cosses de guerra».¹⁴³ Malauradament, la situació va canviar després perquè el 1595, aprofitant que el duc de Maqueda havia de fer provisió de pólvora a Lleida per ordre del monarca, els consellers demanaren al virrei una part per a la ciutat. El duc va contestar que seria complicat perquè el rei tenia molta necessitat de pólvora per atendre la frontera de Perpinyà i

¹⁴¹ DE LA FUENTE, P. «La fortificació del litoral cadaquesenc al segle XVI», p. 393.

¹⁴² DE LA FUENTE, P. «El capitán Fratín y la Real Casa de Munición de Guerra de Rosas: un ejemplo de arquitectura militar», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 37 (2004), p. 102-107.

¹⁴³ AHCB, Consell de Cent, Deliberacions (1571-1572), f. 22r (17 de gener de 1572).

altres.¹⁴⁴ El Consell de Cent no disposava de recursos suficients per afrontar una situació de perill real i, per aquest motiu, l'agost de 1596 els consellers demanaren al monarca salnitre i municions per poder fer front a un eventual atac de l'armada anglesa, que acabava de saquejar Cadis.¹⁴⁵

A principis del segle XVII, la falta d'artilleria i municions es va convertir en un problema seriós en alguns punts fortificats de la costa catalana, particularment a Salses, on no hi havia ni quatre peces d'artilleria encavalcades i en condicions de disparar.¹⁴⁶ El 1613, la fortalesa de Roses tenia prop de quaranta peces d'artilleria, entre lleugeres i pesades, però l'estat dels bastidors era deplorable.¹⁴⁷ Un any després, l'alcaid de Salses Fèlix Malendric va informar al monarca que la situació del presidi era molt preocupant perquè tota l'artilleria estava sense encavalcar i no hi havia més armes que les que tenien els escassos soldats de la guarnició.¹⁴⁸ A finals de 1617, davant els rumors d'un possible atac barbaresc a Menorca, el virrei de Catalunya i els jurats de l'illa demanaren al Consell de Cent que hi enviés municions i alguna peça d'artilleria, però els consellers contestaren que no creien que la ciutat disposés d'aquests recursos, a causa de «la pau que havia molts anys que durava».¹⁴⁹ El juny de 1622, la vila i el castell de Roses tenien necessitat de municions, entre d'altres mancances, però a Salses la situació era més preocupant.¹⁵⁰ Segons la relació d'armes i municions feta per Miguel Juan Argain el 1632, la major part de l'artilleria del castell de Salses era de poca entitat i hi havia més de 100 quintars de pólvora sense refinar i set quintars de corda en mal estat. A les drassanes de Barcelona, quarter de la guarnició ordinària del rei a la ciutat, hi havia set canons encavalcats i la resta era artilleria de poc calibre que incloïa quatre peces sense servidors i sis esmerils molt vells, encara que abundaven els arcabussos i els mosquets.¹⁵¹ Malauradament, la situació de les places fortes del Rosselló no va canviar ni tan sols quan va esclatar la guerra francoespanyola (1635-1659), perquè el maig de 1639 l'alcaid

¹⁴⁴ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VI, p. 519-520.

¹⁴⁵ AHCB, Consell de Cent, Lletres i Provisions Reials, f. 48v (12 d'agost de 1596).

¹⁴⁶ CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 60.

¹⁴⁷ DE LA FUENTE, P. «Els canons Löffler rosincs», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 33 (2000), p. 123.

¹⁴⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 709, 4/1 i 4/2 (23 d'abril de 1614).

¹⁴⁹ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. IX, p. 354-355.

¹⁵⁰ DE LA FUENTE, P. «Un exemple d'arquitectura defensiva del litoral català en època moderna: la torre de Norfeu», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 26 (1993), p. 171.

¹⁵¹ ALDEA VAQUERO, Q. *España y Europa en el siglo XVII. Correspondencia de Saavedra Fajardo*. Madrid: CSIC, 2008, tom III, vol. I, p. 528-529 i 532-534.

de la fortalesa de Salses va comunicar al Consell de Guerra que hi havia poques municions i artilleria al presidi.¹⁵²

Poc després de començar la Guerra dels Segadors, el Consell de Cent de Barcelona disposava de poc armament i es va afanyar a comprar mosquets, però també pólvora o salnitre per poder-ne fabricar. Els consellers acudiren, fins i tot, a l'estranger per proveir-se d'armes i municions, donada la insuficient producció que hi havia a Catalunya. La pólvora i les municions solien escassejar a Barcelona i, en aquest sentit, al llarg de 1640 i 1641 la ciutat va prestar i vendre principalment armes i artilleria a diverses poblacions del Principat, algunes costaneres com Cambrils, Salou, Tarragona, Tamarit, Torredembarra, Vilanova de Cubelles, Castelldefels, Mataró, Blanes, Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell i Castelló d'Empúries. El desembre de 1640, quan les tropes del marquès de Los Vélez assetjaven Cambrils, la vila necessitava sobretot armes de foc i municions.¹⁵³ De fet, en els primers moments de la Guerra dels Segadors, l'armament fou un dels problemes més importants i una necessitat constant.¹⁵⁴

CAPÍTOL 2. SOLDATS I GUARNICIONS DELS PRESIDIS

Deixant de banda les limitacions en matèria constructiva i de provisió d'armes, una part important de les fortificacions costaneres del regne de Mallorca, regne de València i principat de Catalunya experimentaren també una falta constant d'efectius després de 1571. La situació d'algunes guarnicions fou d'extrema necessitat, particularment a les Balears, però també en altres places fortes emblemàtiques del litoral valencià i català, com Peníscola i Salses. No només el nombre de soldats solia ser inferior a la dotació assignada, sinó que també les condicions de vida dels soldats eren molt difícils, amb salaris que no arribaven, allotjats en habitacions insalubres i sovint mal alimentats. Aquestes penúries, motivades per la precarietat financera de la Corona i la pèrdua d'interès polític de la frontera mediterrània, provocaren escenes lamentables i la deserció de soldats, una situació semblant a la que experimentaren els presidis nordafricans en aquella mateixa època.

¹⁵² CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 312.

¹⁵³ SERRA SERRA, G. «La Vint-i-quatrena de Guerra. Mesures del Consell de Cent en començar la guerra dels Segadors», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 5 (2001), p. 223-228.

¹⁵⁴ ESPINO LÓPEZ, A. «La sociedad catalana y la posesión de armas en la Época Moderna, 1501-1652», *Revista de Historia Moderna*, núm. 21 (2003), p. 28.

QUANTITATS APROXIMADES DEGUDES ALS SOLDATS QUE SERVIEN AL REI A BALEARS, CATALUNYA, ORÀ, PENYÓ DE GIBRALTAR I MELILLA (1579) [en maravedisos]			
Catalunya	96.927.125	Orà	49.430.540
Eivissa	11.077.935	Penyó de Gibraltar	8.021.610
Ciutadella	14.944.275	Melilla	5.250.000
Maó	11.904.289		
Font: AGS, Guerra Antigua, lligall 89, f. 343			

A principis del segle XVII, la Hisenda Reial, que el 1607 va tornar a fer fallida, no podia fer front a les necessitats de les guarnicions dels diferents territoris. A més, en el cas de la Corona d'Aragó, els regnes no tenien obligació de contribuir en les despeses militars de la Monarquia Hispànica, de manera que aquesta relació sempre es va considerar injusta per part dels responsables financers de la Cort. En aquestes circumstàncies, a finals de 1618 el Consell d'Hisenda va suggerir debatre amb el Consell d'Aragó la possibilitat que aquest organisme s'encarregués del pagament de les guarnicions del seu territori.¹⁵⁵

La Reial Força d'Eivissa

Eivissa fou una de les places fortes que va patir amb més insistència la falta d'efectius i les precàries condicions de vida de la guarnició al darrer quart del segle XVI i primera meitat del XVII. El 1575, la Universitat reconeixia que no hi havia suficients soldats per garantir la defensa de l'illa davant un hipotètic atac turc i que calien diners per pagar la gent de guerra.¹⁵⁶ El juny de 1579 es calculava que es devien uns 11 milions de maravedisos als soldats del presidi eivissenc.¹⁵⁷ Quatre mesos després, el governador Ferran Sanoguera informava al rei que «la necesidad de la gente de guerra que sirve a V[uestra] Mag[esta]d en esta plaza es muy grande, y será mayor acabado que sea un poco de trigo que queda del que escreví a V[uestra] Mag[esta]d estos meses passados que se tomó del galeón de Niça por cuenta de la dicha gente». Per aquest motiu, Sanoguera demanava al monarca que s'enviés diners per pagar alguna part del que es devia als soldats.¹⁵⁸ El desembre d'aquell mateix any, el governador es va dirigir novament al rei per manifestar la necessitat que hi havia de diners per continuar la fortificació de la vila i la delicada situació en què es trobaven els efectius de la guarnició, als quals se'ls devia

¹⁵⁵ PULIDO BUENO, I. *La Real Hacienda de Felipe III*. Huelva: edició de l'autor, 1996, p. 225.

¹⁵⁶ AHME, Llibre de determinacions del Consell (1552-1597), s/f (9 de gener de 1575).

¹⁵⁷ AGS, Guerra Antigua, lligall 89, f. 343 (23 de juny de 1579).

¹⁵⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 91, f. 56/1 (27 d'octubre de 1579).

24.000 ducats, «q[ue] es mucho para tan poca gente».¹⁵⁹ El 1584 només hi havia 130 soldats al presidi i estaven molt necessitats per les quantitats que se'ls devia.¹⁶⁰ Tres anys més tard, Sanoguera informava al rei que es devien 21.000 ducats als soldats de la guarnició i una quantitat semblant als que s'havien mort, que eren molts, i això feia que les vídues, fills i hereus d'aquests soldats patissin molta necessitat, motiu pel qual, segons Sanoguera, «todos para remediarla esperan que V[uestra] Mag[esta]d mande ynbiar dineros para ellos, como se solía hazer por lo pasado hasta seis o siete años a». El governador demanava que s'augmentés la guarnició o almenys que es cobrissin les 175 places que estaven estipulades, perquè en aquells moments només hi havia 85 efectius i en cas de perill s'havia d'utilitzar gent de l'illa per fer guàrdia en alguns llocs de la fortificació, «y a los de la tierra se les haze muy de mal averla de hazer quando se pone en estas partes estraordinariamente por algunas nuevas, diziendo que les basta aver de pagar las posadas a los d[ic]hos soldados como se las pagan cada año y salir a los rebatos boluntariamente como lo hazen sin que les fuersen a hazer guardias como si fuesen soldados pagados y que no solamente no lo son en manera alguna sino que aún les hazen pagar las municiones que se les dan de pólbora[,] cuerda y plomo para hazer las d[ic]has guardias y salir a los d[ic]hos rebatos». En cas que s'enviessin més efectius, Sanoguera recomanava que portessin menjar per a almenys sis mesos, perquè normalment la paga arribava molt tard i els soldats s'endeutaven comprant queviures i municions, de manera que quan cobraven gairebé no els quedava res. En aquesta situació, abans de morir de gana, alguns desertaven i animaven altres a fer-ho, «y desasosegavan y an desasosegado a esclavos moriscos y a otros para hurtar barcas de pescadores y yrse con ellas».¹⁶¹ El 1588, davant els rumors de l'arribada d'una armada turca, Sanoguera escrivia al rei per recordar-li que la guarnició era escassa i era necessari enviar almenys 2.000 faneques de blat per a la tropa, perquè la collita a l'illa havia estat molt pobre. El governador assegurava també que els treballs de fortificació s'havien aturat per falta de diners i que calien 4.000 homes per assegurar la defensa del presidi.¹⁶² El setembre de 1591, la situació de la tropa era insuportable i es va decidir enviar a la Cort l'alferes Luis Gamir

¹⁵⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 91, f. 59 (14 de desembre de 1579).

¹⁶⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 169, f. 79 (1 de gener de 1584).

¹⁶¹ AGS, Guerra Antigua, lligall 199, f. 67 (18 de juliol de 1587).

¹⁶² AGS, Guerra Antigua, lligall 223, f. 224 (28 de maig de 1588).

per buscar solucions. Feia nou mesos que els soldats no havien cobrat, les provisions de blat s'havien acabat i la collita a Eivissa havia estat molt escassa.¹⁶³

Al marge de les dificultats de la Hisenda castellana, la gestió del Reial Patrimoni a les Balears era lenta, corrupta i negligent, tot i les reformes impulsades per Felip II a finals del segle XVI. El 1607, la Corona va ordenar al virrei Joan de Vilaragut una rigorosa inspecció que va suposar a Eivissa el processament de Gaspar Llobet, lloctinent de procurador reial entre 1584 i 1603, i Jordi Llobet, que va ocupar el càrrec entre 1604 i 1606. A finals de 1608, els dos antics responsables del Reial Patrimoni a l'illa foren condemnats a pagar prop de 14.000 lliures.¹⁶⁴ A pesar d'aquestes mesures expeditives i dels intents de millora, la viabilitat econòmica de la institució a Eivissa va generar molts dubtes i aquestes dificultats materials incidiren també en la crítica situació de la tropa, que rebia diners del dret sobre la pega, la resina i el quitrà que gestionava precisament el Reial Patrimoni.¹⁶⁵

A la primera meitat del segle XVII, la situació de la guarnició es va anar agreujant cada vegada més i alguns soldats contemplaren la possibilitat de desertar o renegar. El 1605, Alonso Hernández i Domingo de Aspeytia foren acusats pel Sant Ofici d'haver-se embarcat amb 12 esclaus musulmans, encara que finalment foren absolts.¹⁶⁶ El 1609, la falta de blat que patia la companyia d'infanteria era preocupant i els jurats de la Universitat d'Eivissa decidiren enviar el mercader Joan Baptista Domenge, com a síndic, per aconseguir 500 quarteres de cereal.¹⁶⁷ Nombrosos soldats morien sense cobrar les quantitats que se'ls devia i aquests deutes passaven, per via testamentària, als seus hereus. El 1610, la vídua del soldat Josep Ballester va cobrar 718 rals i 31 maravedisos, aproximadament la meitat del que el rei devia al seu difunt marit en concepte de paga.¹⁶⁸ Els deutes afectaren no només els soldats de la companyia d'infanteria, sinó també els de la companyia de cavalls. En aquest sentit, el 1611 Guimó Roselló va autoritzar Serafi Vidal, batlle a Eivissa de l'ardiaca de Sant Fructuós, perquè pogués cobrar 1.000 rals dels

¹⁶³ AGS, Guerra Antigua, lligall 325, f. 90 (1 de setembre de 1591).

¹⁶⁴ CONRADO I DE VILLALONGA, J. F. *La Procuración Real en el Reino de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1991, p. 116, 119, 131 i 139.

¹⁶⁵ El 1658, a part del dret sobre la pega, la resina i el quitrà, el Reial Patrimoni ingressava diners per censos alodials, lluïsmes, naufragis, drets sobre la sal i diversos delmes sobre ramaderia i alguns productes del camp. Aquell any, les despeses de la institució a Eivissa superaren els ingressos (ACA, Consell d'Aragó, lligall 1035 [2 de setembre de 1658]).

¹⁶⁶ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe (1578-1806)*. Palma: Miquel Font editor, 1986, vol. 1, p. 246-249.

¹⁶⁷ AHME, Llibres de Juraria (1600-1621), s/f (3 de març de 1609).

¹⁶⁸ APE, Notari Bermeu (1609-1613), s/f (1 de setembre de 1610).

1.362 que el monarca devia al seu difunt pare del temps que havia servit com a soldat a cavall a la Reial Força.¹⁶⁹

ESTADES DE SOLDATS DE LA GUARNICIÓ A L'HOSPITAL GENERAL D'EIVISSA (1612-1614)					
Núm.	Nom	data entrada	data sortida	malaltia	total dies
1	Luis Verduch	10-07-1612	21-07-1612	nafrat	11
2	Pere Savigart (?)	29-07-1612	21-08-1612	mal de febres	23
3	Gabriel de Espinosa	10-08-1612	24-10-1612	mal de febres	75
4	Pere Savigart (?)	23-08-1612	07-09-1612	mal de febres	15
5	Luis Verduch	31-08-1612	09-09-1612	mal de febres	9
6	...?... Caparós	23-11-1612	19-12-1612	mal de febres	26
7	Felipe ...?...	11-01-1613	18-01-1613	mal de febres	7
8	Andreu Santos	07-04-1613	18-05-1613	mal de febres	41
9	Vicent Creus	08-04-1613	04-05-1613	mal de febres	26
10	March A. Buendía	11-04-1613	30-05-1613	nafrat	49
11	Lorens Dugomal	10-05-1613	26-05-1613	?	16
12	M. Roig	23-05-1613	17-06-1613	mal de febres	25
13	Gaspar de Lerma	23-05-1613	09-06-1613	mal de febres	17
14	Miquel Ardèvol	09-06-1613	21-06-1613	nafrat	12
15	F. Cartagena	20-07-1613	23-07-1613	nafrat	3
16	Josep Rodrigo	21-07-1613	31-07-1613	mal de febres	10
17	Miquel Ardèvol	24-07-1613	30-07-1613	mal de febres	6
18	Josep Péres	22-08-1613	07-09-1613	mal de febres	16
19	Andreu Morales	30-08-1613	08-09-1613	?	9
20	March A. Buendía	02-09-1613	14-10-1613	mal de febres	42
21	T. Martínez	23-09-1613	10-10-1613	mal de febres	17
22	Juan Navarro	09-10-1613	20-10-1613	mal de febres	11
23	Gabriel Espinosa	14-10-1613	24-10-1613	mal de febres	10
24	Q. Blanch	14-10-1613	02-02-1614	mal de febres	111
25	...?... Sucors (?)	27-10-1613	08-01-1614	mal de febres	73
26	Joan Martínez	07-11-1613	21-11-1613	mal de febres	14
27	Josep Rodrigo	11-11-1613	20-11-1613	mal de febres	9
28	Q. Blanch	09-02-1614	03-04-1614	mal de febres	53
29	T. Martínez	16-03-1614	15-04-1614	mal de febres	30
30	Pedro de Les	06-04-1614	26-04-1614	mal de febres	20

¹⁶⁹ APE, Notari Bermeu (1609-1613), f. 297v-298r (8 de desembre de 1611).

31	Pedro [de] Les	20-05-1614	30-05-1614	?	10
Font: AHME, Llibre de l'Hospitaler (1606-1782)					

Producte del mal estat de la guarnició, pràcticament una tercera part de les persones que ingressaren a l'Hospital General d'Eivissa entre el juliol de 1612 i el maig de 1614 eren soldats de la companyia d'infanteria.¹⁷⁰ Els soldats estigueren hospitalitzats una mitjana de 25,67 dies i la immensa majoria foren ingressats per patir «mal de febres», la qual cosa mostra que la causa principal de l'ingrés no eren els riscos habituals que comportava l'activitat de la milícia sinó les precàries condicions de vida de la tropa. Encara més, nou soldats foren hospitalitzats per segona vegada, la qual cosa posa de manifest la persistència de les causes que havien motivat l'ingrés i també les mateixes limitacions de l'hospital, que el 1615 no tenia prou recursos per atendre els nombrosos nens que s'hi havien portat recentment.¹⁷¹

En realitat, la situació dels soldats va empitjorar i el nombre d'efectius de la guarnició va anar minvant progressivament, víctimes del retard en les pagues i les dificultats a l'hora d'aconseguir aliments i provisions. L'abril de 1621, Joan Montadoca va estipular en el seu testament que la meitat del que es cobrés del que li devia el rei com a soldat i mosqueter, fos per a les seves nebes Caterina i Joana, que residien a Mallorca.¹⁷² L'octubre d'aquell mateix any, Caterina Costa, vídua del soldat Francisco de Almeria, atorgava testament i donava un terç del que es devia al seu primer marit «a donzelles a maridar més propinquës a mi».¹⁷³ El juliol de 1622, la vídua d'Antonio López, soldat i algutzir de la companyia d'infanteria d'Eivissa, declarava que el monarca devia al seu difunt marit 2.272 maravedisos en concepte de paga des de l'1 de novembre de 1589 fins el 28 de maig de 1620, data de la seva mort.¹⁷⁴ L'agost de 1622, el marquès de Távara assegurava que feia molt temps que no s'havien enviat soldats a Eivissa i que, a pesar d'haver-hi tramès 60 o 70 homes feia poc, encara faltaven 50 efectius per completar la guarnició, segons el governador de l'illa.¹⁷⁵ L'agost de 1625, el soldat Cristòfol López nomenava hereva la seva filla Anna Maria i li deixava, entre d'altres béns i drets, els

¹⁷⁰ AHME, Llibre de l'Hospitaler (1606-1782), s/f. (registres de 1612, 1613 i 1614).

¹⁷¹ AHME, Llibres de Juraria (1615-1616), s/f (25 de novembre de 1615).

¹⁷² APE, Notari Bermeu (1620-1623), f. 309r-310v (22 d'abril de 1621).

¹⁷³ APE, Notari Bermeu (1620-1623), f. 423r-427v (9 d'octubre de 1621).

¹⁷⁴ APE, Notari Bermeu (1620-1623), f. 487r-488r (13 de juliol de 1622).

¹⁷⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 707, 94 (7 d'agost de 1622).

diners que el rei li devia del temps que havia servit a l'illa com a soldat i mosqueter.¹⁷⁶ El setembre d'aquell any, Montserrat Antich, soldat de la companyia d'infanteria d'Eivissa, hereu dels soldats Juan Navarro i Francisco Gómiz, atorgava carta de poder a Pere Riera perquè pogués reclamar i cobrar els 1.740 rals que es devien a Navarro i els 850 que s'havien de pagar a Gómiz.¹⁷⁷ Les quantitats que es devien als soldats eren cada vegada més importants i aquesta circumstància incidia directament en el nombre d'efectius del presidí. El 1629, l'estat de la guarnició era tan lamentable que «cada día se va disminuyendo la guarnición por la poca asistencia que tiene, y haver de estar todas las noches en la muralla».¹⁷⁸ El maig de 1632, Juan Benito Rubián, «veador y contador de la gente de guerra» i altres soldats de la companyia atorgaren carta de poder al sergent Pedro Cortés «para que por nosotros y en nombre n[uest]ro y por parte de la dicha compañía y gente de guerra podáis parecer y parescáys ante la S.C.R. Mag[esta]d del Rey n[uest]ro s[eñ]or y ante sus supremos y reales consejos de Guerra, Hazienda y Aragón y donde más conviniere y representar el estado tan miserable y apretadíssima necesidad en que se halla esta isla y compañía por falta de aguas y la que padeçe la d[ic]ha gente de guerra y açerca desto supplicar a su Mag[esta]d y a sus consejos nos hagan merçed de qualesquier sumas y cantidades de dinero y trigo para la paga y subvención de la d[ic]ha gente de guerra por la falta que en d[ic]ha isla ay assí de trigo como de dinero».¹⁷⁹ A continuació, l'esmentat Rubián i els altres soldats prometeren donar al sergent Cortés un ral per plaça, per cada mil ducats que aconseguís, i un almud per cada quartera de blat que rebés.¹⁸⁰ L'agost de 1632, l'eivissenc Lluís Riambau autoritzava el seu germà, que vivia a Madrid, perquè demanés al rei que de la primera paga que s'enviés als soldats de l'illa se li pagués el que se li devia pel temps que havia servit de soldat a cavall.¹⁸¹ Aquell any, a més dels efectius de la companyia d'infanteria, hi havia 19 soldats a cavall a la Reial Força d'Eivissa.¹⁸²

La pobresa i la falta de recursos abocava els soldats a desertar o robar en alguns casos. En aquest sentit, el 1633 el Sant Ofici va denunciar dos membres de la companyia

¹⁷⁶ APE, Notari Bermeu (1625-1628), f. 74r-76r (16 d'agost de 1625).

¹⁷⁷ APE, Notari Bermeu (1625-1628), f. 92v-94v (15 de setembre de 1625).

¹⁷⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (1620).

¹⁷⁹ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 75r-76r (12 de maig de 1632).

¹⁸⁰ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 76v (12 de maig de 1632).

¹⁸¹ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 121v-122v (2 d'octubre de 1632).

¹⁸² ESPINO LÓPEZ, A. «Ibiza durante el reinado de Felipe IV, 1621-1665. Entre la problemática defensiva y la supervivencia», *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 31 (2006), p. 94.

d'infanteria d'Eivissa per haver entrat a casa d'un familiar i haver-li robat un capell, «una gallerusa», uns calçons de lli i algunes sobrossades.¹⁸³ Paral·lelament, la precarietat dels canals ordinaris de finançament degué donar un major protagonisme a les fonts extraordinàries, com la donació del *quinto* en cas de captura d'enemics, amb l'objectiu d'animar la desemparada tropa. El maig de 1634, amb motiu de l'apresament d'uns corsaris musulmans, es va recordar que era costum i privilegi d'Eivissa que la part del rei en els beneficis de la venda es destinés als soldats «para animarlos a que en semejantes ocasiones hagan lo que deven como honrados soldados». En aquest mateix document es deia que recentment s'havia ordenat que el producte de preses, cavalcades i venda de naus i artilleria s'utilitzés per a la paga de 30 soldats, una quantitat que equivalia a 21.600 rals anuals.¹⁸⁴

En molts casos, la suma de diners que l'administració devia era important i alguns soldats cessaven o morien sense poder cobrar el deute, de tal manera que els seus hereus hagueren de continuar reclamant perquè s'abonessin les quantitats pendents. El juliol de 1634, el soldat Miquel Ballester autoritzava Jacint Borràs perquè pogués demanar i cobrar els 26.095 maravedisos que se li devien en data de 22 de setembre de 1633 en concepte de paga.¹⁸⁵ Pocs dies després, el soldat Josep Rodríguez atorgava carta de poder a Antoni Llaneras perquè pogués cobrar el que se li devia fins el 1621.¹⁸⁶ L'agost de 1634, Francesc Nicolau autoritzava l'esmentat Jacint Borràs per fer gestions i cobrar els 33.420 maravedisos que es devien al seu difunt pare pels seus serveis com a soldat.¹⁸⁷ El maig de 1636, la dona del patró Juan Guevara, mirant de rescatar el seu marit, captiu a Barbaria, signava un pacte amb Joan Jover i el conservador de la Taula de la Sal, i donava com a fiança els seus béns, especialment «son dot y drets dotals y tot lo que deu lo rey n[ost]re s[enyo]r señor [sic] pagará al dit son marit del temps lo ha servit de soldat en lo presidí de la p[rese]nt illa».¹⁸⁸ L'agost d'aquell mateix any, el soldat Pere Camaro atorgava testament en favor de la seva dona i estipulava que les despeses de les misses

¹⁸³ MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici. Arxiu Històric de la Pabordia de Santa Maria d'Eivissa*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1990, p. 58.

¹⁸⁴ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634).

¹⁸⁵ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 189v-192r (2 de juliol de 1634)

¹⁸⁶ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 195r-198r (13 de juliol de 1634).

¹⁸⁷ APE, Notari Bermeu (1632-1636), s/f (12 d'agost de 1634).

¹⁸⁸ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 302r-302v (17 de maig de 1636).

serien pagades en plata el dia que es fes efectiva la paga, i si els preveres no ho acceptaven es pagaria dels seus béns en moneda corrent d'Eivissa.¹⁸⁹

Paral·lelament, el nombre de soldats que integraven la companyia d'infanteria continuava sent insuficient i, fins i tot, arribava al seu punt més crític. D'aquesta manera, el 1632 la guarnició comptava amb 102 efectius, el 1636 n'hi havia 100, un any després 107 i el 1638 només 80.¹⁹⁰ A la dècada de 1640, la situació de la tropa era desesperada i difícilment es podia assegurar la defensa de la Reial Força. El 1641, el governador Bernat Salelles reconeixia que el presidi eivissenc estava catalogat amb 200 places pagades amb sou de Castella, però en realitat només hi havia 160 soldats, els quals «andan los más enfermos, desnudos, y hambrientos que es gran lástima». Salelles explicava que se'ls devia 24 pagues i que alguns havien desertat, motiu pel qual considerava que la situació era molt preocupant. En cas de setge, el governador calculava que farien falta 1.000 soldats de Mallorca i 1.000 de València, però insistia que «la mayor guerra será faltar el sustento».¹⁹¹ A pesar de les lamentacions del governador, la guarnició va disminuir encara més, passant dels 130 soldats el 1646 als 100 que es contabilitzaren el 1648.¹⁹² Conscient d'aquesta manca d'efectius, el 1650 el monarca va ordenar escriure al virrei de València perquè enviés al presidi eivissenc els presos d'aquell regne que meressessin aquest càstig.¹⁹³ Un any després, la precària situació de la tropa va millorar puntualment perquè el governador d'Eivissa va repartir entre els soldats una part important dels diners obtinguts amb la venda d'unes embarcacions corsàries barbaresques que havien estat capturades.¹⁹⁴ En tot cas, l'escassetat d'efectius continuava preocupant a les autoritats, i més quan l'amenaça francesa a la Mediterrània es va anar fent més real. El 1652, el rei va ordenar que s'enviessin a Eivissa «todas las personas que fueren condenadas a servir en campañas» al regne de Sardenya.¹⁹⁵

El castell de Sant Felip i la guarnició de Ciutadella

El cas de la companyia d'infanteria d'Eivissa fou segurament un dels més paradigmàtics de les mancances que patiren els presidis de la costa mediterrània, però

¹⁸⁹ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 327v-328v (28 d'agost de 1636).

¹⁹⁰ ESPINO LÓPEZ, A. «Los enemigos de la Monarquía», p. 18.

¹⁹¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1036.

¹⁹² ESPINO LÓPEZ, A. «Los enemigos de la Monarquía», p. 18.

¹⁹³ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreviments*, p. 387-388.

¹⁹⁴ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (17 de febrer de 1651).

¹⁹⁵ BC, secció Reserva, manuscrit núm. 330 (5 d'agost de 1652).

aquestes dificultats es deixaren sentir també en altres indrets de les Balears, com per exemple Menorca. El 1579 es devien gairebé 12 milions de maravedisos als soldats del castell de Sant Felip de Maó i prop de 15 milions a la gent de guerra de Ciutadella, unes quantitats fins i tot superiors a les del presidi d'Eivissa.¹⁹⁶

A finals del segle XVI, la situació dels soldats del castell de Sant Felip va anar empitjorant a causa del retard en els pagaments i les dificultats per proveir-se de blat. El 1585, l'alcaid de la fortalesa va enviar al rei un memorial per representar-li els problemes que afectaven la guarnició i les necessitats que hi havia. En primer lloc, l'alcaid demanava que es paguessin les quantitats que es devien a les famílies dels soldats difunts, perquè «muchos hijos de soldados q[ue] an servido andan pidiendo de puerta en puerta y sus hijas donzellas también con mucho peligro de perderse». El responsable del castell sol·licitava també aplicar als soldats uns beneficis que s'havien aconseguit en qüestió de blat, «atento el poco su[el]do q[ue] tienen y la carestía de los t[iem]pos, por no les bastar el que se les da p[ar]a sólo pan». Encara més, segons el memorial, feia 20 mesos que no s'havia pagat als soldats, als quals es devien 14.000 ducats.¹⁹⁷ El juny de 1588, el capità San Juan Verdugo comunicava al rei que les existències de blat a la fortalesa de Sant Felip eren molt escasses i que l'alcaid Cristóbal de Cáceres havia pres la major part dels més de 12.000 rals que hi havia per comprar vitualles. El capità calculava que farien falta fins a 800 quarteres de blat per alimentar una guarnició que anava creixent i arribaria al centenar de soldats en poc temps. Per tot això, Verdugo sol·licitava al monarca que ordenés al pagador de la gent de guerra que «pague del dinero procedido de las sobras y baxas de los dos terçios que se an pagado[,] que está en su poder[,] lo que fuere neçessario para comprar estas ochoçientas quarteras de trigo que después como se vaya descontando por terçios a los soldados podrá yr recuperando y cobrando el dinero que procediere del d[ic]ho trigo porque de otra manera no ay remedio».¹⁹⁸ Quatre mesos després, Verdugo informava al rei que la falta de diners per comprar blat i el retard en l'arribada de les pagues estava afectant els soldats de la guarnició i que els síndics de la Universitat de Maó els havien proveït d'una mica de pa.¹⁹⁹

La Universitat de Maó proveïa regularment de blat el castell de Sant Felip, sempre que era possible, i aquesta responsabilitat, important des del punt de vista defensiu, fou

¹⁹⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 89, f. 343 (23 de juny de 1579).

¹⁹⁷ AGS, Guerra Antigua, lligall 181, f. 403 (sense data).

¹⁹⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 224, f. 124 (16 de juny de 1588).

¹⁹⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 227, f. 248 (4 d'octubre de 1588).

utilitzada pels jurats a l'hora de buscar provisió de cereals a l'exterior. L'abril de 1589, els síndics sol·licitaren als consellers de Barcelona 500 quarteres de blat per poder abastir tant la vila com la guarnició del castell.²⁰⁰ Sis mesos després, els maonesos sol·licitaren al rei fins a 3.000 quarteres de blat per poder proveir la vila i el castell de Sant Felip, «al qual de ordinario soccorremos». Segons els síndics, el nombre de persones afectades per la falta de blat de la guarnició era d'unes 600 persones, «pues no ay soldado que no tenga cinco o seys personas entre muger y hijos».²⁰¹

A pesar de les gestions de la Universitat, la situació dels soldats del castell de Sant Felip es va anar deteriorant com a conseqüència de la falta de pagament i les males collites. L'abril de 1589, el capità Jaime de Saula representava novament al monarca la necessitat de blat que patia l'illa i sobretot la gent de guerra, per la qual cosa suplicava que s'enviessin diners per pagar els soldats i una bona quantitat de cereal «con que puedan matar la ambre con que al p[rese]nte esta[n] constrañydos [?] que cierto está entre la gente de guerra tan metida por tener poco crédito ni allar quien les fie un maravedí por tardar se tanto los tercios que ya corren seys de que va V[uestra] Mag[esta]d resacado». Segons Saula, amb la tramesa de cereals i diners «ará V[uestra] Mag[esta]d grande servicio a Dios y caridad a estos pobres soldados que se muere[n] de pura hambre por rincones y a este su pobre capitán crecida merced en librarle de tantas lamentaciones y gemidos de que quotidianamente está rodeado de las mugeres y hijos de los soldados».²⁰² El juny de 1590, el capità Verdugo representava al rei que només hi havia deu quarteres de blat i que els soldats es trobaven en una situació miserable «por devérseles mucha cantidad de sueldo».²⁰³

Les dificultats afectaren no només la guarnició del castell de Sant Felip, sinó també la gent de guerra establerta a Ciutadella. El juliol de 1590, Jaume Blanch, soldat de la companyia d'infanteria de Ciutadella, reclamava que se li paguessin les despeses per haver portat a la Cort la documentació d'un procés contra el capità Cristóbal de Cáceres. Blanch afegia que era pobre i patia molta necessitat, motiu pel qual demanava al rei que se li abonessin els 43.168 maravedisos que li devien del temps que havia servit com a soldat.²⁰⁴ Dos mesos després, les companyies d'infanteria i cavalleria que servien a la

²⁰⁰ ROSSELLÓ VAQUER, R. «Correspondència», p. 53.

²⁰¹ AGS, Guerra Antigua, lligall 252, f. 239 (3 d'octubre de 1589).

²⁰² AGS, Guerra Antigua, lligall 252, f. 240 (13 d'octubre de 1589).

²⁰³ AGS, Guerra Antigua, lligall 285, f. 372 (15 de juny de 1590).

²⁰⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 314, f. 294 (13 de juliol de 1590).

vila de Ciutadella i al castell de Sant Felip es queixaven que no s'havien pagat els soldats que havien mort entre l'elaboració de les nòmines i l'inici del pagament, i per aquest motiu reclamaven que aquestes quantitats fossin lliurades a les seves famílies i hereus.²⁰⁵ L'abril de 1591, el governador Jerónimo de Jossa informava que els soldats de Menorca patien molta misèria i no tenien recursos per comprar pólvora i altres coses necessàries, per la qual cosa suplicava al rei que «por amor de Dios los mande inbiar algún dinero con q[ue] se pueda aser el real servisio de V[uestra] M[ajesta]d». ²⁰⁶ Per falta de diners, els soldats «andan desnudos y no tienen con q[ue] conprar un par de çapatos ni una libra de pólvora» i demanaven que es resolgués la petició de 4.000 faneques de blat que feia més d'un any que s'havien demanat, «porque muere la gente de hanbre y no ay cosecha de pan ogaño». ²⁰⁷ Unes setmanes després, Jerónimo de Jossa sol·licitava que s'enviés alguna quantitat de blat al castell de Sant Felip i a la guarnició de Ciutadella a compte del que se'ls devia. ²⁰⁸

Les quantitats que es devien als soldats eren sovint molt considerables i aquesta situació comprometia la subsistència de les seves famílies. El juliol de 1591, Lluís Parera, soldat del castell de Sant Felip, va demanar al rei que se li pagués el que se li devia perquè havia de mantenir cinc fills i patia molta necessitat. La Cort va demanar informes i Martín de Izurza va confirmar que Parera havia servit prop de 20 anys a l'illa, 15 a la companyia d'infanteria i els altres com a soldat a cavall, i va informar que se li devia un total de 106.536 maravedisos. ²⁰⁹ A principis de 1595, l'alcaid del castell de Sant Felip va sol·licitar al Consell de Cent de Barcelona poder treure del Principat 600 quarteres de blat per subvenir les necessitats de la gent de guerra. ²¹⁰ El 1599, Juan Sánchez, soldat del castell de Sant Felip, assegurava que els seus pares havien mort i les seves germanes es trobaven desemparades, i per això suplicava que se li donés «licència y el remate de sus quantas y que se le dé de qual quier [sic] dinero que en el d[ic]ho castillo aya[,] el tercio de lo que se le deve con que pueda traer desde dicha Menorca a España su muger e hijos para poder remediar y anparar sus dichas hermanas y hacienda». ²¹¹

²⁰⁵ AGS, Guerra Antigua, lligall 301, f. 172 (7 de setembre de 1590).

²⁰⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 320, f. 215 (2 d'abril de 1591).

²⁰⁷ AGS, Guerra Antigua, lligall 320, f. 216 (sense data).

²⁰⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 320, f. 217 (20 d'abril de 1591).

²⁰⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 323, f. 192 (2 de juliol de 1591).

²¹⁰ ROSSELLÓ VAQUER, R. «Correspondència», p. 54.

²¹¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 863, 55 (4 de febrer de 1599).

Segons la relació escrita el 1601 pel *veedor* Francisco Negrete, dels 287 efectius que hi havia a Menorca, 68 soldats d'infanteria i artilleria no estaven en condicions de servir perquè estaven malalts o eren vells. El castell de Sant Felip comptava amb set oficials, 62 soldats i vuit artillers, mentre que a Ciutadella hi havia un sol artiller i la companyia d'infanteria estava formada per nou oficials i 68 soldats, un panorama defensiu que es completava amb les 54 places de la companyia de cavalls lleugers.²¹² El 1604, aquests soldats i guarnicions feia vuit anys que no havien rebut la visita del funcionari encarregat de pagar la gent de guerra.²¹³ Com en el cas d'Eivissa, la corrupta i deficient gestió del Reial Patrimoni a Menorca segurament va complicar encara més la situació dels soldats i les seves famílies. A principis del segle XVII, la inspecció que va portar a terme el virrei Vilaragut va culminar a Menorca amb el processament de sis exloctinents del Procurador Reial, que finalment foren condemnats per irregularitats comptables.²¹⁴ El mal funcionament del Reial Patrimoni a l'illa degué incidir també en la guarnició de Sant Felip, perquè des de finals del segle XVI els delmes reials de Maó i Alaior es destinaven al consum dels soldats del castell i aquests drets eren gestionats precisament per aquella institució.²¹⁵

A la primera meitat del segle XVII, les guarnicions menorquines continuaren vivint en una situació de precarietat, víctimes del retard i la manca de pagament. A finals de 1617, davant els rumors d'un atac algerià, el virrei de Catalunya va demanar als diputats que armessin les galeres de la Generalitat per portar 300 soldats de Mallorca a Menorca i poder subsanar la falta de soldats que patia l'illa.²¹⁶ El 1625, davant l'alarma creada per l'armada anglesa, el governador Baltasar de Borja va escriure al rei des de Ciutadella per informar-li que faltava gent de guerra a l'illa i li recordava que els escassos homes de la companyia feia més de set anys que no havien cobrat i eren pobres.²¹⁷ La falta d'efectius i la manca de recursos no només va afectar els soldats d'infanteria, sinó també la companyia de cavalls. L'agost de 1645, el governador Josep de Rocaberti va informar al

²¹² PONS ALZINA, J. «El memorial d'arbitris sobre l'illa de Menorca del *veedor* Francisco Negrete», *Pedralbes*, núm. 21 (2001), p. 93-94.

²¹³ MURILLO I TUDURÍ, A. «Pressió fiscal, economia i societat a la Menorca de la transició del segle XVI al XVII», *Randa*, núm. 21 (1987), p. 18.

²¹⁴ CONRADO I DE VILLALONGA, J. F. *La Procuración Real*, p. 130-131.

²¹⁵ CASASNOVAS CAMPS, M. A. «Crisis agràries i comerç blader a Menorca (1558-1600)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 54 (1998), p. 144.

²¹⁶ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994-2007, vol. IV, p. 316.

²¹⁷ PARPAL Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells*, p. 31.

monarca que havia trobat la cavalleria molt acabada i que en tres anys només alguns soldats havien rebut 50 rals, per la qual cosa els pocs que quedaven no disposaven de recursos i tampoc no es trobava ningú que volgués ocupar plaça en aquell cos. Rocabertí va denunciar també que la companyia d'infanteria de Ciutadella no arribava als 60 soldats, la seva situació era miserable i la major part de la tropa eren homes vells. El governador va afegir finalment que s'estaven acabant les provisions de blat al castell de Sant Felip, a causa de la mala collita que s'havia produït a l'illa.²¹⁸ L'abril de 1646, Josep de Rocabertí assegurava que el Reial Patrimoni estava tan endeutat que no hi havia prou diners per pagar les despeses ordinàries de l'administració de Justícia, i que era molt important que es refés la companyia d'infanteria del presidi de Ciutadella i es paguessin puntualment els soldats perquè no es morissin de fam.²¹⁹

Els presidis de Peníscola, Roses i Salses

Deixant de banda les companyies establertes a Eivissa i Menorca, els presidis de Peníscola, Roses i Salses experimentaren també les conseqüències de les dificultats financeres i l'oblit polític de la frontera mediterrània, i aquesta desassistència va comprometre tant la dotació de soldats com les condicions de vida de les guarnicions.

El 1579, l'alcaid del castell de Peníscola va sol·licitar al rei l'allotjament d'una companyia de 100 soldats per garantir la defensa d'aquesta plaça forta, que aleshores s'estava acabant de modernitzar seguint els criteris de la fortificació abaluartada.²²⁰ La petició fou acceptada poc després, però molt aviat la guarnició es va anar reduint a causa de les baixes que no es cobrien i el retard a l'hora de rebre els pagaments. Eventualment, el nombre d'efectius augmentava amb la contractació d'algunes persones però, d'altra banda, els veïns de la fortalesa solien abandonar la vigilància del presidi quan se'ls obligava a prestar-hi servei. El novembre de 1607, el marquès de Caracena, inspeccionant les defenses de la costa de llevant, va visitar la fortalesa i va enviar al rei un informe a part, «por pagarse la gente que en ella sirve por cuenta de la Real Hazienda».²²¹ El maig de 1639, el virrei va informar que la guarnició de Peníscola s'havia vist afectada per unes febres i que els soldats s'havien sublevat i s'havien enfrontat amb els habitants de la vila i la milícia de Benicarló. Amb l'esclat de la Guerra

²¹⁸ PARPAL Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells*, p. 40-41.

²¹⁹ PARPAL Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells*, p. 43-45.

²²⁰ Sobre la guarnició de Peníscola, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 246-252.

²²¹ AHMV, Carpeta AJ₁, document núm. 10, s/f.

dels Segadors es posaren de manifest les greus carències de la plaça forta quan es va convertir en un punt estratègic de primer ordre per sufocar la rebel·lió. El 1641 es va sol·licitar al rei que una o dues companyies de veterans s'allotgessin al presidi i aquell mateix any el Consell d'Aragó va recomanar també que s'hi destinés una companyia d'infanteria. Aquestes peticions degueren ser ateses perquè, en algun moment de la guerra, Peníscola va arribar a tenir 100 soldats, «a los quales se socorría por cuenta de la Guerra».²²² Malauradament, abans d'acabar el conflicte a Catalunya, la guarnició del castell tornava a ser molt escassa. A principis de 1648 només hi havia 10 soldats que eren pagats pel regne de València, i aquesta situació no va experimentar canvis posteriorment, perquè l'estiu de 1650 el nombre d'efectius seguia sent el mateix, i els soldats anaven despullats i es morien de gana perquè feia prop d'un any que no havien cobrat.

A Roses, la situació de la guarnició era també preocupant. El 1571, la plaça forta comptava amb un total de 120 efectius, mentre que la de Perpinyà superava els 500. D'acord amb la reforma de 1609, a Roses hi havia d'haver quatre oficials, una companyia d'infanteria de 100 soldats, 20 artillers i 20 ajudants d'artilleria, mentre que al castell de la Trinitat hi havia d'haver un oficial i 20 soldats. Els 20 artillers i 20 soldats de la companyia de Roses havien de servir a les torres del cap de Creus, illes Medes, cala Mongó i cap Norfeu, de manera que la guarnició quedava sensiblement reduïda. A pesar d'aquesta dotació, el 1610 el virrei de Catalunya va autoritzar el capità de la companyia, Antonio de Tapia, a reclutar fins a 30 soldats de la vegueria de Camprodon. El resultat fou molt pobre, perquè el març de 1613 el presidi només comptava amb 49 soldats i quatre artillers per servir a la fortalesa i a les torres veïnes. El 1616, Roses disposava de 65 soldats i, d'altra banda, hi havia 18 artillers i 10 ajudants d'artilleria per al presidi i el castell de la Trinitat. En principi estava prohibit que els soldats i els artillers de la plaça forta fossin catalans, per evitar que desertessin en cas de no cobrar, però aquestes disposicions, que solien provocar les protestes de la Generalitat, no es compliren de manera estricta, sobretot quan era difícil trobar gent per formar part de la guarnició. En realitat, com explica Joan Carrió, el fet de ser catalans podia ser un avantatge de cara a subsistir en un presidi on la falta de pagament era un problema habitual.²²³

A Salses, la manca d'efectius i les condicions de vida de la guarnició foren també molt preocupants, sobretot tenint en compte la situació estratègica del castell, no gaire lluny de

²²² AGS, Guerra Antigua, lligall 1954, s/f (9 d'abril de 1660).

²²³ CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 48 (nota 117), 131, 145-150, 481-482 i 484.

la mar i en primera línia de la frontera amb França. El 1571, la fortalesa comptava amb 100 soldats, una xifra inferior a les de Perpinyà i Roses. Segons la reforma de la planta militar de Catalunya de 1609, Salses havia de comptar amb tres oficials, 97 soldats, vuit artillers i quatre ajudants d'artilleria. Com a Roses, estava prohibit que els soldats del presidi fossin catalans, per evitar que abandonessin les seves obligacions en cas de necessitat, però la realitat és que sempre n'hi hagueren, més encara quan es posaren de manifest les dificultats per trobar gent que servís a la fortalesa.²²⁴ L'abril de 1614, l'alcaid Fèlix Malendric va escriure al rei per representar-li la delicada situació en què es trobava la guarnició, que només comptava amb 40 efectius a pesar d'haver-se ordenat que n'hi havia d'haver 120. Segons l'alcaid, era necessari posar en condicions els allotjaments dels soldats i cobrir de fusta els corredors del castell «para abrigo de los quarteles de los soldados[,] que de no estar cubiertos y de ser baxo el alojami[n]to procede la poca salud que tiene los soldados de ordinario». A més d'aquestes necessàries reparacions, Malendric va sol·licitar que «los soldados que biven en este castillo sean pagados o a lo menos socorridos pues de no serlo procede el aver en él tanta falta dellos que no se halla quien sirva[,] siendo tan necesario por estar en la raya de Francia y primer encue[n]tro del enemigo».²²⁵ El 1617, el duc d'Alburquerque, davant la falta d'efectius que hi havia a la fortalesa de Salses, va ordenar al *veedor* i al *contador* de la gent de guerra de Catalunya que reconeguessin com a soldats els homes que reclutés l'alcaid Malendric, fins a un màxim de 20, encara que fossin catalans. El virrei, després de reconèixer que els castellans que havien servit al presidi havien desertat, va autoritzar que es reclutessin catalans mentre no fossin de llocs veïns i va eximir l'alcaid de qualsevol responsabilitat, perquè la mesura anava en contra del que ordenava el monarca. A pesar dels esforços, el 1620, quan es temia que els francesos ataquessin Perpinyà, la guarnició de Salses no arribava als 12 efectius i la tropa estava sense capitans ni alferes. El maig de 1639, poc abans de caure en mans de l'exèrcit francès, el castell disposava de poques provisions, els soldats eren escassos i inexperts, i els sis artillers que hi havia no sabien manejar l'escassa artilleria que quedava a la fortalesa.²²⁶

²²⁴ CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 48 (nota 117), 60, 132, 145, 481 i 484.

²²⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 709, 4/1 i 4/2 (23 d'abril de 1614).

²²⁶ CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 149, 240 i 311-312.

CAPÍTOL 3. TORRES, TALAIES I ESGLÉSIES FORTIFICADES

Signades les treves amb l'Imperi Turc (1577-1584), l'edificació de torres de defensa es va convertir en l'opció que més s'adaptava a les dificultats financeres de la Corona i les institucions locals, i a les noves estratègies de depredació dels corsaris nordafricans. A finals del segle XVI i primera meitat del XVII, l'aixecament de torres a les costes de Catalunya, València i les Balears representava no només una despesa inferior a la construcció o reparació de castells i fortificacions, sinó també una resposta més racional i eficient a les noves formes de depredació dels corsaris d'Alger, que després de la batalla de Lepant (1571) buscaren sobretot atacar per sorpresa llocs sense protecció amb una o poques embarcacions. Les torres dificultaven els moviments dels ràpids vaixells corsaris musulmans i, per això mateix, es convertiren molt sovint en objectiu de les seves ràtzies. En qualsevol cas, les fallides de la Hisenda Reial i la marginació política de la frontera mediterrània amb el nord d'Àfrica afectaren negativament l'aixecament de torres en els punts més estratègics i que requerien una inversió superior, com Formentera, el port dels Alfacs i Salou. La falta de recursos dels consells i institucions locals, molt evident a la primera meitat del segle XVII, va impedir també en moltes ocasions que es poguessin construir algunes torres que eren imprescindibles per evitar les ràtzies dels corsaris magrebins.

La defensa d'Eivissa i el paper de Formentera

A finals del segle XVI, Eivissa comptava amb un sistema de vigilància litoral que estava format per l'església fortificada de Santa Eulària i per un conjunt de torres, talaies, guaites, escoltes i descobertes, un organigrama que, segons Bartomeu Escandell, fou estructurat per Giovan Battista Calvi amb l'objectiu de crear una xarxa de defensa complementària a la fortificació que estava construint a la capital.²²⁷ Les guaites es col·locaven per garantir la seguretat de llocs considerats importants, com les portes de la vila d'Eivissa o les esglésies rurals, mentre que les talaies se situaven en elevacions naturals que tenien bona visibilitat. Aquestes guaites i talaies eren inspeccionades pels quarterners, que encara conservaven aquestes atribucions en els segles XVI i XVII, a pesar d'anar perdent funcions en favor dels capitans de milícia. Finalment, les escoltes

²²⁷ ESCANDELL BONET, B. *Aportación*, p. 46 i 48-49.

eren guàrdies que es feien a la nit, mentre que les descobertes es realitzaven al matí, a trenc d'alba o al solpost.²²⁸

Algunes talaies es col·locaven temporalment per garantir la seguretat dels que treballaven en la collita d'ordi i blat, al mesos de maig i juny, i dels que participaven en l'extracció de la sal, que normalment tenia lloc el mes d'agost. Amb relació a les talaies que es feien en temps de messes, segons els pagaments efectuats per la Universitat d'Eivissa entre 1572 i 1597, es veu clarament la vinculació d'algunes persones i famílies amb aquesta feina de vigilància.²²⁹ El 1585, Cosme Guasch i el seu fill Antoni cobraren per haver servit a la costa de Peralta, al nord-est de l'illa. Bartomeu Marí va figurar com a vigilant al cap del Jueu, a la costa sud d'Eivissa, tres anys seguits (1595, 1596 i 1597), igual que Andreu Ferrer, que en aquest mateix període va estar a Peralta. A Formentera trobem quatre sentinelles que repetiren, com a mínim, dos anys en aquestes tasques de vigilància. En el cas de la Pitiüsa menor, despoblada des del segle XIV, les quantitats pagades per la Universitat foren molt superiors a les de les altres talaies, no només perquè s'hi enviaven més persones, sinó també perquè el seu salari devia ser superior, tenint en compte que es tractava d'un lloc perillós on solien fondejar els corsaris d'Alger i, per tant, el risc de ser capturat era molt elevat. En aquest sentit, el 1570 Antoni Cardona va suplicar al rei ajuda econòmica per poder rescatar el seu pare, que havia estat capturat pels musulmans mentre feia guàrdia a Formentera.²³⁰ El rescat no es va produir perquè finalment l'eivissenc va morir a Barbaria, però el 1586 el mateix Cardona va enviar un memorial al monarca per demanar que se li fes mercè del *quinto* d'uns corsaris presos a la Pitiüsa menor, perquè feia poc temps que ell mateix havia estat capturat a l'illa i havia hagut de pagar 100 ducats de rescat.²³¹ En tot cas, el manteniment de talaies a Formentera, sobretot les de llarga durada, representava una despesa important per a la Universitat i, per aquest motiu, el 1633 els jurats demanaren la retirada dels guardes que feia mesos que hi eren, perquè els consideraven innecessaris i costaven molt. El governador Joan de Castellví, que havia estat informat de l'aliança entre França i Alger,

²²⁸ PRATS GARCIA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*, p. 218-219.

²²⁹ AHME, *Llibre del Clavari (1571-1597)*, s/f.

²³⁰ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreviniments*, p. 315-316.

²³¹ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània Occidental: 1652-1698. Un comerç forçat*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1986, p. 371.

va desestimar la petició i els guardes continuaren a l'illa vigilant, un servei que costava 20 rals diaris a la Universitat d'Eivissa.²³²

PAGAMENTS DE LA UNIVERSITAT D'EIVISSA PER TALAIES FETES EN TEMPS DE MESSES (1572-1597)				
Núm	Data	Cobrador/s	Lloc	Quantitat
1	1572	Tonió Cardona i «companyons»	Formentera	24 lliures
2	1572	Toni Marí i Joan Ribes	Cap del Jueu	7 lliures
3	12/06/1572	Benet Palerm i Bartomeu Tur	Corona?	3 lliures i 10 sous
4	20/06/1572	Francesc Tur	Corona	3 lliures i 10 sous
5	30/06/1572	Bartomeu Tur i una altra persona	Corona	2 lliures
6	05/10/1572	Martí Palerm	Corona	3 lliures i 10 sous
7	1573?	?	Cap del Jueu	9 lliures
8	20/05/1573	Joan Costa, Joanot Colomar, Toni Serra i Bartomeu Sunyer	Formentera	24 lliures
9	03/06/1573	?	Corona	2 lliures
10	1578	?	Corona	7 lliures
11	1578	?	Peralta	7 lliures
12	13/05/1578	Jeroni Francolí, Antoni Tur, Francesc Torres, Toni Torres i Joan Castelló	Formentera	24 lliures
13	12/06/1581	?	Peralta	2 lliures
14	22/05/1582	Toni Palau i «companyons»	Formentera	24 lliures
15	29/05/1583	«guardes de Formentera»	Formentera	24 lliures
16	20/09/1584	Jaume Torres i Bernat Torres	Cap del Jueu	5 lliures i 10 sous
17	20/05/1585	Francesc Palerm	Corona	5 lliures
18	24/05/1585	Antoni Guasch	Peralta	4 lliures
19	25/05/1585	Joan ...?...	Corona	2 lliures
20	19/06/1585	Bartomeu Planells i Cosme Guasch	Peralta	7 lliures
21	15/09/1585	Joan Castelló, Francesc Trull, Toni Torres, Llorenç ...?..., Joan i Miquel Palau, Martí Palau i «sos companyons»	Formentera	16 lliures

²³² FAJARNÉS, E. «Formentera durante la guerra entre los ibicencos y los mahometanos», *Los Archivos de Ibiza*, núm. XIII (1903), p. 98.

22	1587?	?	Cap del Jueu	9 lliures
23	02/10/1587	?	Peralta	5 lliures
24	27/11/1587	?	Corona	5 lliures
25	?/07/1588	?	Peralta	4 lliures
26	12/06/1590	?	Peralta	4 lliures
27	22/06/1590	?	Corona	4 lliures
28	31/07/1590	?	Cap del Jueu	4 lliures
29	22/10/1592?	Francesc Bonet	Corona?	4 lliures i 10 sous
30	04/12/1592?	Bartomeu ...?... Marí	Corona?	5 lliures
31	06/02/1593?	Jordi Bonet	Corona?	4 lliures i 10 sous
32	22/05/1593	Francesc Costa i Andreu Tur	Corona	4 lliures i 10 sous
33	22/06/1593	Vicent Torres	Peralta	5 lliures
34	16/06/1594	Llúcia Bonet «hi sun companyó»	Corona	4 lliures i 10 sous
35	26/06/1594	Joan Torres i «mon companyó»	Cap del Jueu	4 lliures i 10 sous
36	29/10/1594	Vicent Torres	Peralta	4 lliures i 10 sous
37	?/03/1595	Francesc Costa i «mon companyó»	Corona	4 lliures i 10 sous
38	29/09/1595	Francesc Costa	Corona	4 lliures i 10 sous
39	20/06/1595?	Joan Portas i «son companyó»	Cap del Jueu	4 lliures i 10 sous
40	25/06/1595	Andreu Ferrer	Peralta	4 lliures i 10 sous
41	30/06/1595	Marc Tur i Bartomeu Marí	Cap del Jueu	4 lliures i 10 sous
42	20/06/1596?	Andreu Ferrer i «mon companyó»	Peralta	4 lliures i 10 sous
43	1596	Pere Guasch	Peralta	4 lliures i 10 sous
44	20/05/1596	Bartomeu Marí	Cap del Jueu	4 lliures i 10 sous
45	29/06/1597	Andreu Ferrer	Peralta	4 lliures i 10 sous
46	30/06/1597	Bartomeu Marí	Cap del Jueu	4 lliures i 10 sous

Font: AHME, Llibre del Clavari (1571-1597)

Al marge de les talaies, a finals del segle XVI Eivissa disposava d'algunes torres i de l'església de Santa Eulària per vigilar i protegir la costa, però aquests recursos eren

clarament insuficients.²³³ Cap a 1587, el governador Ferran Sanoguera assegurava que era molt necessari construir 12 torres a l'illa. Segons el governador, el rei ho havia ordenat feia temps però les obres de fortificació de la vila havien absorbit tots els esforços i els recursos, i no s'havien pogut edificar. Per això mateix, aprofitant que les noves muralles estaven pràcticament acabades, Sanoguera va demanar que es construïssin aquestes torres o almenys les que eren més importants, dues a la costa est (cap des Llibrell i cap de Campanitx) i dues a la costa sud (cap des Falcó i cap des Jueu). Segons el governador, la Corona només hauria de pagar els mestres i gastaria menys de 100 ducats en les quatre torres.²³⁴ A finals del segle XVI es va acabar de bastir, prop del port d'Eivissa, la torre de sa Sal Rossa, pensada per acollir els treballadors de les salines i defensar el carregador de la sal, principal producte de l'illa. El 1575, els treballs de construcció, finançats per la Universitat i la Corona, estaven paralitzats perquè l'arquebisbe de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós no volien col·laborar en la despesa i els jurats havien gastat molts diners en l'obra i en la compra d'un canó. Sembla ser que a finals del segle XVI es va edificar també la torre de ses Portes, a l'extrem sud d'Eivissa, amb la finalitat de protegir sobretot l'almadrava que aleshores existia en aquell indret. A la costa est hi havia l'església fortificada de Santa Eulària, un edifici dissenyat probablement per Gian Battista Calvi i que tenia un paper clau dins l'estructura defensiva d'Eivissa. El temple, inaugurat el 1568, disposava d'una torre annexa i estava pensat per protegir els molins del riu i acollir els habitants de la zona en cas de perill. Degut a la seva importància dins l'organigrama general de l'illa, l'edifici fou finançat amb diners de la Universitat i alguna aportació de la Corona. L'església-fortalesa de Santa Eulària va tenir un paper rellevant el 1620, quan un grup de milicians i soldats s'hi atrinxeraren i aconseguiren rebutjar, amb mosquets i artilleria, una gran quantitat de corsaris que havien desembarcat de set galiotes.²³⁵

²³³ Sobre l'església fortificada de Santa Eulària i les torres de defensa d'Eivissa, vegeu POSADAS LÓPEZ, E. J. *Torres y piratas en las islas Pitiusas*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1989, p. 198, 201, 208, 259, 261-263; POSADAS LÓPEZ, E. J. *Torres de defensa*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1985, p. 18 i 24-25; MARÍ CARDONA, J. «Les nostres torres de defensa», *Eivissa*, núm. 6 (1974), p. 4-7; i FERRER ABÁRZUZA, A. *El puig de Missa de Santa Eulària des Riu*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1998, p. 63-64, 66 i 69-70.

²³⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 204, f. 226 (sense data). A l'inventari consta que el lligall és de 1587.

²³⁵ Sobre l'atac de 1620, vegeu MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 128-129; MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreviments*, p. 352-353; i MARÍ CARDONA, J. *Santa Eulària*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2009, p. 26 i 156.

A pesar d'algunes victòries puntuals, la defensa d'Eivissa era molt complicada perquè a la veïna Formentera no hi havia cap defensa activa per impedir que els corsaris hi fessin escala, i això comprometia no només la seguretat d'aquella illa, sinó també la de Mallorca, Menorca i les costes catalanes i valencianes. El mateix Diego de Haedo assegurava que la Pitiüsa menor, aleshores despoblada, era el refugi clau dels corsaris nordafricans que saquejaven les Balears i el litoral peninsular.²³⁶ Els musulmans solien fondejar sense problemes a la petita illa de s'Espalmador per fer provisió d'aigua, llenya i carn, i després de saquejar diferents indrets de l'arxipèlag i la costa peninsular, s'aturaven novament a Formentera abans de tornar a Alger.²³⁷ Els corsaris operaven amb total tranquil·litat perquè a finals del segle XVI no hi havia a l'illa cap torre de defensa activa i la Universitat d'Eivissa es limitava a enviar-hi guaites per avisar en cas de perill. La torre de Formentera i la torre de la Mola feien només senyals el 1490 i no sabem amb certesa si continuaren funcionant al llarg de l'època moderna. D'altra banda, l'antiga torreta de s'Espalmador, destruïda probablement a la dècada de 1530, es trobava abandonada a mitjan segle XVI, segons un mapa atribuït a Giovan Battista Calvi.²³⁸ La falta de recursos defensius va fer que Formentera es convertís en una mena de prolongació d'Alger i aquesta comoditat amb què es movien els enemics alarmava constantment les autoritats eivissenques, que a finals del segle XVI proposaren al monarca l'edificació d'una torre o fortalesa a s'Espalmador.²³⁹ El 1585, Felip II va ordenar al governador Ferran Sanoguera que enviés a l'illot l'enginyer de la fortificació d'Eivissa i algun soldat pràctic per veure quina torre s'hi podria aixecar, el lloc més adient, quina dotació de soldats i artilleria hauria de tenir i el que costaria. Pocs anys després, el governador va proposar al rei la construcció d'un fort al lloc conegut com sa Guardiola, dotat amb 20 peces d'artilleria i suficient per albergar almenys 50 o 60 soldats. Segons Sanoguera, l'obra podria estar

²³⁶ DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*. Valladolid: Diego Fernández de Córdoba, 1612, f. 17 r.

²³⁷ Els documents de l'època parlen de l'existència de caça a s'Espalmador. D'altra banda, a Formentera hi havia ramats de cabres i ovelles que estaven en mans d'eivissencs i que servien per proveir Eivissa de carn. De fet, aquesta presència habitual de bestiar a l'illa va fer que al segle XVI els turcs coneguessin Formentera amb el nom de *koyunluca*, que volia dir precisament 'terra d'ovelles'. Sobre aquest topònim, vegeu POSADAS LÓPEZ, E. J. *Torres y piratas*, p. 57.

²³⁸ Sobre la destrucció de la torreta de s'Espalmador i el mapa atribuït a Calvi, vegeu TUR DE MONTIS Y DE AYGUAVIVES, J. *Cartografía histórica de Ibiza y Formentera*. Barcelona: CSIC, 1984, p. 26; POSADAS LÓPEZ, E. J. *Arquitectura defensiva de Formentera*. Eivissa: edició de l'autor, 1995, p. 39-41; i FERNÁNDEZ, J. H. i altres. «Excavación de los restos humanos hallados en Espalmador (Formentera)», *Sagvntvm*, núm. 41 (2009), p. 259-261.

²³⁹ Sobre els projectes de construcció d'un fort a s'Espalmador a finals del segle XVI i principis del XVII, vegeu POSADAS LÓPEZ, E. J. *Arquitectura defensiva de Formentera*, p. 53-58; i MARÍ CARDONA, J. «Les illes Pitiüses. Formentera (II)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 479.

acabada en tres mesos i el seu cost seria d'uns 5.000 ducats. En tot cas, aquesta torre o fortalesa era molt necessària perquè «el dicho lugar del Despalmador es el más apto que los enemigos tienen en todo el mar Mediterráneo (porque el de la Faviñana en Sicilia ya se les quitó) porque allí ay puerto, agua, madera para adobar sus navíos, hasta regalo de caça, y lo que más les importa[:] es una cruzera de casi todos los vaxeles que pasan de levante, a poniente, y de poniente a levante».²⁴⁰ A pesar de tot, el projecte de Sanoguera no es va fer realitat i el 1620 el governador Baltasar de Borja en va presentar un altre més modest que contemplava la construcció d'una petita fortalesa, també a sa Guardiola, amb capacitat per a 30 homes i dotada amb quatre peces d'artilleria.²⁴¹ Aquest nou projecte tampoc es va realitzar i, encara que el 1625 es va tornar a plantejar la qüestió, no es va arribar a edificar cap torre o fortalesa a s'Espalmador al segle XVII i els corsaris continuaren fondejant a l'illa i causant estralls a les costes veïnes.

A les torres de defensa d'Eivissa s'hi destinaren, de vegades, condemnats. En aquest sentit, el setembre de 1625 l'eivissenc Lluquí Tur fou condemnat a dos anys de desterrament a la torre de ses Portes amb la meitat del salari que rebien els vigilants, un sou que era pagat per la Universitat.²⁴²

Torres i vigilància litoral a Mallorca i Menorca

A finals del segle XVI, Mallorca comptava amb una xarxa de torres costaneres que s'organitzava al voltant de la fortificació de Palma, punt neuràlgic de la defensa de l'illa. Per reforçar la seguretat, es col·locaven també talaies en punts estratègics, escoltes i guardes secretes, i es doblaven les guàrdies en cas de perill, sempre a costa dels escassos recursos dels consells locals. Les viles havien de pagar aquestes guàrdies, que podien durar una llarga temporada, i en principi també s'havien de fer càrrec de la construcció de torres, mentre que la Universitat del Regne pagava el salari dels torrers. El 1590, el cronista Joan Binimelis va perfeccionar el sistema de senyals que enviaven les torres de la costa per poder saber quantes embarcacions enemigues s'havien vist i quina era la seva

²⁴⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 204, f. 232 (sense data). A l'inventari es diu que el lligall correspon a 1587, però Posadas assegura que el projecte és de 1589.

²⁴¹ L'octubre de 1620, el governador Baltasar de Borja, després d'informar sobre la presència de set galeres musulmanes prop d'Eivissa, va sol·licitar al rei la construcció d'un fort a Formentera (ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 [15 d'octubre de 1620]).

²⁴² AHME, Cúria (1626), s/f (22 de setembre de 1625).

ruta.²⁴³ A principis del segle XVII, Mallorca disposava de 55 torres, 24 armades i les altres que servien sobretot de refugi en cas de perill.²⁴⁴

Aquest complex organigrama defensiu s'havia de revisar periòdicament per corregir les possibles deficiències que poguessin existir i mantenir la tensió defensiva. El 1597, Benet Verger va inspeccionar, a instàncies del virrei Ferran Sanoguera, els castells i torres de la costa mallorquina per veure en quin estat de conservació es trobaven, l'artilleria i municions que necessitaven i els vigilants que hi servien.²⁴⁵ A la marina de Lluçmajor, al sud-est de Mallorca, Verger va visitar les torres del cap Enderrocat, del cap Blanc i la de s'Estalella, on va comprovar que un dels dos vigilants no hi era i que calia fer una garita per a la guarda, i adobar el terrat i la tronera. El vigia de s'Estalella va aclarir que només tenien l'obligació d'estar els dos a la nit. A la costa de Campos, sempre perillosa per la proximitat de Cabrera, l'enviat del virrei va inspeccionar la torre de sa Ràpita, on no hi havia a penes armes, i la torre del port, on només va trobar una persona.

A Santanyí, a la costa est de Mallorca, Verger va visitar la torre del cap de ses Salines, on només hi havia un vigilant i poquíssimes armes, i la de cala Figuera, que no tenia municions i estava custodiada únicament per un vigia. Segons el torrer, s'havia pactat amb el capità i els jurats que només hi havia d'haver dues persones a la nit. A Felanitx es va comprovar que a la torre de Portocolom només hi havia un vigilant, per les mateixes raons, i que s'havia d'acabar la cisterna. La torre de cala Manacor, més al nord, estava guardada també per un vigia només i necessitava que s'hi fes una porta i altres adobs. Al terme d'Artà, al nord-est de Mallorca, Verger va inspeccionar la torre del puig de Son Massot, la de cala Moltó i la del puig de Son Morell, totes elles amb només un vigilant i sense armes, que no eren necessàries per ser llocs de difícil accés.

A la costa nord de l'illa, l'enviat del virrei va visitar la torre de la ciutat d'Alcúdia, la talaia Major de Pollença, la torre de la cala de Sant Vicent i el castell de Pollença. A la torre d'Alcúdia hi va trobar els dos vigies, encara que no estaven obligats a ser-hi, i va comprovar que feien falta algunes armes i referir la part de fora de l'edifici i l'habitació on dormien els torrers. A la talaia Major de Pollença només hi havia una de les tres

²⁴³ Sobre Joan Baptista Binimelis i el seu paper en la configuració de la xarxa de torres de Mallorca, vegeu AGUILÓ, T. *Vireyes de Mallorca. ¿Quién fue el primer cronista del Reino de Mallorca?* Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons, 1959, p. 116-118; i LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayas de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1996, p. 16-18.

²⁴⁴ ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor*, p. 113.

²⁴⁵ MUNTANER, J. «Inspección de las torres vigia», p. 523-533.

persones assignades, perquè només tenien obligació de ser-hi tots a la nit, segons el que estava pactat amb el capità. La talaia s'havia d'adobar perquè es trobava en mal estat i, a més, no disposava de cap arma útil ni municions. La torre de la cala de Sant Vicent comptava amb una peça d'artilleria en bon estat, però només tenia un vigilant assignat i aquest tenia 70 anys. Finalment, al castell de Pollença Verger va trobar només una dona vella que va explicar que el seu marit i el seu fill, encarregats de la vigilància, eren a segar. Els dos vigies comentaren que no cobraven cap sou per aquest servei i que, per tant, no era prioritari.

A la costa oest de Mallorca, l'enviat del virrei va revisar l'estat en què es trobaven les torres de la marina de Sóller, que eren la de sa Calobra, la torre Seca, l'anomenada talaia de Sóller i la torre del port d'aquesta població. A la torre de sa Calobra hi havia els tres torrers assignats, encara que només dos estaven obligats a estar-hi sempre. Verger va comprovar les dificultats que tenia aquesta torre per veure les senyals del castell de Pollença. L'edifici estava ben proveït d'armes i municions, però faltava acabar la cisterna. La torre Seca tenia poca estabilitat i s'havia de reforçar per garantir la seguretat de les dues persones que hi servien. A la talaia de Sóller, on també hi havia dos vigilants, s'havia de fer una tronera i enviar-hi dos mosquets. A la torre del port hi havia l'alcaid de la fortalesa i cinc peces d'artilleria, dos del rei i tres de la Universitat del Regne. Més al sud, Verger va revisar la torre de Valldemossa, on no hi havia armes ni fester per fer els focs, i la de Banyalbufar, que només disposava de dos arcabussos.

A la costa sudoest, molt amenaçada per la proximitat de sa Dragonera, l'enviat del virrei va visitar primer la torre de Sant Elm i la de sa Rabassada, que tenien falta de pólvora i plom, entre d'altres necessitats. Després foren inspeccionades les torres de sa Dragonera, que eren la del cap de Llebeig i la de sa Pòpia. Les dues torres estaven en bon estat i ben armades, encara que la de sa Pòpia necessitava pólvora i bales. El mateix dia, Verger va desplaçar-se al castell del port d'Andratx, on faltava l'alcaid, i a la torre del port, que tenia necessitat de bales, plom i pólvora. La torre de Malgrat i la de Rafalbetx, a la marina de Calvià, estaven ben proveïdes, en la línia del castell d'Andratx, i tenien els torrers que se'ls havia assignat. Verger va visitar posteriorment la torre de cala Figuera, que va trobar sense vigilants en un primer moment, i la torre de Portals, on s'havia de fer una porta a la garita i aixecar la plataforma de l'artilleria. Finalment, abans d'arribar a Palma, l'enviat del virrei va visitar la torre de ses Illetes, que estava ben preparada per a la defensa encara que un dels dos torrers no hi era.

La visita de Verger a les torres mallorquines ens proporciona una visió molt detallada de l'estat en què es trobava el sistema de vigilància litoral de l'illa a finals del segle XVI, amb les seves deficiències estructurals i conjunturals. A pesar de la proximitat de Cabrera, refugi tradicional de corsaris, la costa est i sudest de Mallorca estava prou desprotegida, amb torres custodiades només per un vigilant durant el dia i que disposaven, en general, de pocs recursos defensius. A la marina d'Artà, al nord-est de l'illa, la falta d'armes quedava atenuada per la mateixa orografia del terreny, però aquesta mancança convertia les torres en simples talaies. Al litoral de Pollença i Sóller s'alternaven torres en bon estat i ben proveïdes amb altres que no hi estaven, mentre que al sudoest de Mallorca la situació era millor, sobretot al tram de costa que anava des d'Andratx fins al port de Palma. Deixant de banda els casos particulars, a nombroses torres es constata una escassetesa d'armes i municions, un dels problemes més importants que va patir la defensa de Mallorca a finals del segle XVI i primera meitat del XVII. Algunes peces d'artilleria pertanyien al rei, i altres havien estat adquirides i facilitades pels consells locals o per la Universitat del Regne. A més d'aquesta necessitat d'armes i les obres que puntualment s'havien de fer, es veuen clarament les dificultats que hi havia per assegurar la presència a les torres de tots els homes que hi havien de servir. A moltes torres, Verger només hi va trobar un dels dos vigilants, que sovint argumentava que només tenien obligació de ser-hi tots a la nit, d'acord amb el que estava pactat amb el capità i els jurats. Els torrers solien ser pagesos, alguns d'edat avançada, que havien de fer les feines del camp i no podien dedicar-se completament al servei de vigilància, de manera que s'arribava a un acord perquè poguessin compatibilitzar les tasques agrícoles i les defensives. Aquesta qüestió era complicada si tenim en compte que algunes torres estaven molt associades a una família i que els vigilants eren parents, i que la família no podia prescindir de dos membres quan arribava la temporada de sembrar o segar. En tot cas, l'absència d'efectius a les torres a causa de les feines del camp comprometia seriosament la defensa de la costa, perquè els treballs agrícoles més importants, com ara la collita de cereals o la verema, tenien lloc precisament als mesos d'estiu, l'època de millor navegació i de més perill corsari.

L'ofici de torrer era molt arriscat i no sempre la paga compensava el perill constant de ser capturat o morir a mans dels corsaris d'Alger. Segons Josep Segura, la feina dels vigies era perillosa i estava mal retribuïda, i per aquest això mateix se'ls permetia fer

altres activitats i no dedicar-se plenament al servei de la torre.²⁴⁶ Si es comparen, per exemple, el que cobraven anualment els torrers de la costa de Lluçmajor i els de sa Dragonera, s'observa en general una tendència general dels salaris nominals a estancar-se o disminuir, de manera que el salari real era cada vegada més baix.²⁴⁷ Els dos torrers de s'Estalella passaren de cobrar 71 lliures anuals el 1580 a 60 lliures el 1595 i 75 el 1655. Els dos vigies de cap Blanc, que el 1587 rebien 100 lliures, cobraven 90 lliures el 1601 i el 1654. A la torre del cap Enderrocat, els vigies passaren de rebre 120 lliures el 1584 a cobrar-ne 95 el 1654. A sa Dragonera, el sou que percebien els vigilants de sa Pòpia va augmentar entre 1581 i 1654, però la guarnició de la torre es va reduir paral·lelament de quatre a dues persones. Finalment, el salari anual per vigilant a la torre del cap del Llebeig va acabar disminuint a la primera meitat del segle XVII en passar de 85,2 lliures el 1633 a 64,7 el 1654. A més, els torrers solien cobrar amb retard, excepte els que servien a sa Dragonera, que cobraven anticipadament entre 1587 i 1621 a causa del perill que suposava desplaçar-se a l'illa.²⁴⁸ En tot cas, les institucions del regne solien tenir dificultats per pagar puntualment els salaris de les persones encarregades de la vigilància. L'agost de 1609 els jurats de la ciutat i regne de Mallorca demanaren al capità general que s'agafessin diners dels que la Corona destinava a la fortificació per poder pagar la vigilància del castell de Cabrera, que segons ells era més important que les mateixes muralles de Palma.²⁴⁹ El 1621, només les dues torres de sa Dragonera suposaven una despesa anual de 279 lliures.²⁵⁰

Paral·lelament, la vida dels torrers estava constantment amenaçada pels corsaris d'Alger, que buscaren, des de finals del segle XVI, l'atac sorpresa amb poques embarcacions i sempre amb l'objectiu de fer captius i, si era possible, enderrocar la torre. El 1593, els musulmans destruïren la torre de s'Estalella i s'emportaren dos vigies, un dels quals va morir finalment a Turquia.²⁵¹ El 1626, els corsaris magrebins capturaren la barca de sa Dragonera, on anaven dos dels torrers que servien a l'illa.²⁵² El 1637, els

²⁴⁶ SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear i Institut d'Estudis Baleàrics, 1991, p. 12.

²⁴⁷ Els salaris dels torrers de la marina de Lluçmajor i de sa Dragonera es poden consultar a SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*, p. 26, 28, 45 i 53-54; i SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1989, p. 28-29, 44 i 61-63.

²⁴⁸ SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 18.

²⁴⁹ ARM, AH, Suplicacions (1606-1609), f. 202r-202v (10 d'agost de 1609).

²⁵⁰ SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 19.

²⁵¹ SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*, p. 19 i 26.

²⁵² SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 16-17, 22 i 62.

algerians prengueren un vigilant de la torre del cap Enderrocat, a la costa de Lluçmajor.²⁵³ El 1643, els musulmans s'apoderaren de la torre del port d'Andratx després de matar l'alcaid de la fortalesa.²⁵⁴ Finalment, el 1658 els corsaris d'Alger destruïren la torre del cap del Llebeig, a sa Dragonera, després de capturar un torrer i emportar-se'n l'artilleria.²⁵⁵

Les dificultats econòmiques de les institucions locals feren inviable alguns projectes de construcció de torres i en altres casos provocaren un retard important en l'acabament de les obres. En alguns casos, el Col·legi de la Mercaderia ofería ajuda econòmica per edificar torres que garantissin la defensa de l'activitat comercial. El 1578, el Col·legi de la Mercaderia va oferir 50 lliures per cada torre que es bastís entre sa Dragonera i Portopí. Dos anys després, la institució va oferir 500 lliures per aixecar les torres de sa Dragonera i la del port d'Andratx. El 1586, el Col·legi va oferir 50 lliures per cada torre que es construís entre sa Dragonera i Alcúdia.²⁵⁶

Malauradament, aquestes donacions eren limitades i la construcció de torres sempre es va veure condicionada per l'escassetat de recursos. A la dècada de 1570, el virrei i les autoritats del regne intentaren promoure la construcció de torres per tota la costa mallorquina. El 1577, el Gran i General Consell va assignar 300 escuts per a les torres que s'havien de fer a la part de ponent i 400 ducats per a les de llevant.²⁵⁷ El 1579, els jurats del regne de Mallorca demanaren al virrei si podien agafar diners de les torres de llevant per poder acabar les de ponent.²⁵⁸ Aquell mateix any, el virrei va proposar als jurats de Sóller l'aixecament d'una torre al coll de la Seca i una altra a la Mola de Tuent. La Universitat de Sóller va considerar que la torre de Tuent havia de ser pagada pels habitants d'Escorca i que la de la Seca havia de ser finançada com es feia a altres pobles, això és, que la vila pagués una tercera part i el regne es fes càrrec de la resta. A pesar d'aquest repartiment, la pobresa de Sóller va anar retardant les obres, dirigides per Giorgio Fratin, i la torre no es va considerar acabada fins el 1584, a pesar de tenir alguns defectes. Els jurats demanaren després al rei una col·laboració econòmica per la construcció de la torre i també per armar la fortalesa del port, però a principis del segle

²⁵³ SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*, p. 53.

²⁵⁴ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 578.

²⁵⁵ SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 51 i 54.

²⁵⁶ SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 26 i 49-51.

²⁵⁷ ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor. El segle XVI*. Palma: Editorial Prensa Universitaria, 1991, p. 113.

²⁵⁸ SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 26.

XVII aquesta petició encara no s'havia fet efectiva. El 1609, els jurats de Sóller demanaren ajuda al Gran i General Consell per edificar la torre Picada, un antic projecte que s'havia anat ajornant per falta de diners i problemes burocràtics. El Gran i General Consell va decidir que la torre fos construïda a càrrec del fons de la fortificació, sempre que el rei ho autoritzés. La vila va acceptar pagar una tercera part, però les obres no començaren fins el 1614, quan el monarca va donar el seu vistiplau. El setembre d'aquell any, els jurats de Sóller esperaven la visita del mestre Sanxo, mestre de la fortificació, per «veure la obra se fa a la torre de la Pedra Picada» i proposaren fer-li un present «p[er] més obligar lo a que fassa fer dita torra a tot profit de esta villa».²⁵⁹ Malauradament, les obres quedaren paralitzades entre 1615 i 1622, i només es va poder enllestir la torre quan el consell local va pagar els diners que faltaven.²⁶⁰ En alguns casos, els projectes tardaven dècades en fer-se realitat com va passar amb la torre d'Albercutx, a la costa de Pollença, i la torre de cala Pi, a la marina de Lluçmajor. A pesar d'haver-se proposat a finals del segle XVI, les obres de la torre d'Albercutx, pensada per defensar el port de Pollença, no començaren fins el 1622. Poc després d'acabar-se, l'edifici es va ensorrar i el 1624 s'iniciaren els treballs de reconstrucció, però a finals del segle XVII la torre encara no s'havia acabat.²⁶¹ La torre de cala Pi fou construïda entre 1659 i 1662, encara que el projecte datava de finals del segle XVI.²⁶²

A part de les torres i les talaies, la xarxa de defensa de la costa mallorquina incloïa també algunes esglésies que foren fortificades i que servien de refugi per als sectors més febles de la població, com les dones, els nens i els vells. L'església de Sóller fou fortificada després de l'atac de 1561, però la situació en què va quedar la vila i les desavinences entre els jurats i el virrei en matèria de finançament feren que les obres no s'acabessin fins el 1575.²⁶³ El nou recinte, format per una muralla i diverses torres que protegien l'església i el fossar, podia albergar aproximadament unes 4.000 persones.²⁶⁴ També l'església d'Andratx va tenir un paper rellevant des del punt de vista de la defensa, perquè el 1578, quan la vila fou saquejada pels corsaris d'Alger, les dones, els

²⁵⁹ AMS, Determinacions del Consell (1613-1620), f. 32v-33r (14 de setembre de 1614).

²⁶⁰ RULLÁN, J. *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma, 1876, tom II, p. 194-200 i 202-206.

²⁶¹ SASTRE, A. «Albercutx: una talaia de Pollença», *Diari de Balears*, 3 d'octubre de 1996, p. 46.

²⁶² SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*, p. 32-33.

²⁶³ RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 114, 117, 124, 136, 180-188 i 190.

²⁶⁴ COMPANYY MATAS, A. i altres. «Sóller», *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVI (1991), p. 362, 372 i 400.

nens i la gent inútil per a la guerra pogueren refugiar-se al temple, que disposava d'una torre.²⁶⁵ Amb aquest mateix esperit defensiu, a finals de 1603 es va decidir fortificar el portal de l'església de Felanitx.²⁶⁶

A principis del segle XVII, Menorca comptava també amb un entramat de torres, talaies, guàrdies i escoltes que s'encarregaven de vigilar el litoral i avisar en cas de perill.²⁶⁷ A la costa sud de l'illa hi havia la torre d'Artrutx, la de Binissagarra o talaia de ses Penyes, i la talaia Grossa. Al nord, Menorca va arribar a comptar amb l'aportació del fort de Fornells, però aquesta fortalesa no es va enllestir fins el 1662, encara que existia una talaia a la Mola de Fornells des de principis del segle XVII. Segons un plànol de l'enginyer Giacomo Fratin, el 1575 hi havia una torre a Ciutadella i una altra a Maó anomenada talaia de Sant Jordi. En aquest punt s'hi va aixecar una torre entre 1630 i 1631, per ordre de la Universitat General de Menorca. Aquesta institució finançava la construcció de torres i pagava els vigilants, encara que els consells locals també col·laboraven en la despesa. Aquesta xarxa de vigilància litoral, molt limitada com en el cas d'Eivissa, comptava amb l'aportació de les talaies interiors del Toro, el punt més alt de l'illa, i del castell de Santa Àgueda, que fou reparat el 1612 a càrrec del Reial Patrimoni. En cas de perill, des de Menorca s'enviaven també senyals a les torres i talaies de la costa nordoest de Mallorca. En aquest sentint, a finals del segle XVII la talaia de Bajolí transmetia senyals a la de cala Rajada, encara que de vegades la comunicació era difícil. A més d'aquestes torres i talaies, algunes esglésies es fortificaren per servir de defensa i refugi de la població, com la d'Alaior.²⁶⁸

La vigilància costanera al regne de València

A pesar de l'aportació del duc de Maqueda, la defensa del litoral valencià es va configurar, com a sistema general i coherent, a la segona meitat del segle XVI, gràcies a les aportacions de l'enginyer Giovan Battista Antonelli, el virrei Vespasiano Gonzaga i

²⁶⁵ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 577.

²⁶⁶ XAMENA FIOL, P. *Anys enrera (segle XVII). Primera part*. Felanitx, 1974, p. 17.

²⁶⁷ Sobre les torres i talaies de Menorca a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, vegeu FORNALS, F. *Torres de defensa y atalayas de Menorca*. Maó: Museu Militar de Menorca, 1989, p. 10-12, 15, 58-59, 73, 80-81, 90, 92, 94, 99-100, 102, 106 i 108-109; i DE NICOLÁS MASCARÓ, J. C. *Talaies i torres de defensa costanera*. Maó: Institut d'Estudis Baleàrics i Institut Menorquí d'Estudis, 1994, p. 11-14, 17, 41, 46, 50 i 58-60.

²⁶⁸ LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*. Ciutadella i Maó: Ediciones Nura i Editorial Sicoa, 1992 (original de 1907), p. 70.

Juan de Acuña.²⁶⁹ El 1563, Antonelli va fer una relació de les torres i forts que hi havia a la costa i va proposar una nova organització de la defensa, sense oblidar que la seguretat del regne no es podia garantir si territoris veïns com Catalunya i les Balears no estaven adequadament protegits. L'enginyer italià va proposar la construcció de 14 torres i va intentar que les torres deixessin de tenir una simple funció passiva d'avís i estiguessin preparades per combatre els enemics amb artilleria. El virrei Gonzaga (1575-1578) es va interessar també per la construcció i reforma de torres, conscient que aquestes podien ser més efectives que les fortificacions per contrarestar les ràtzies corsàries i que, a més, representaven una menor despesa per al regne i les viles, sempre amb dificultats financeres. El virrei volia que s'incrementés el nombre d'atalladors i que les torres disposessin de més efectius, perquè moltes eren custodiades per només dues persones i quan una se n'havia d'anar a buscar provisions o passar un avís, l'edifici quedava desemparat. A diferència d'Antonelli, Gonzaga va proposar la construcció de només sis torres, la majoria al sud de la ciutat de València, una costa geogràficament més complicada i més poblada que la del nord del regne. Les torres més necessàries, segons el virrei, eren les que s'havien d'aixecar a la desembocadura del Xúquer, a l'illa de Benidorm i a la punta de la Foradada. L'illa de Benidorm s'havia convertit en un punt clau en la navegació dels corsaris d'Alger però, a pesar de l'ajuda que va oferir la Vila Joiosa, no s'hi va arribar a construir cap torre, com va passar a l'illa de s'Espalmador, entre Eivisa i Formentera. A l'illa de Benidorm, com a s'Espalmador, s'havia de fer una torre més gran i forta que les altres i amb més soldats, perquè era un lloc perillós i aïllat, però les dificultats econòmiques i altres inconvenients acabaren frustrant el projecte. A diferència de l'illa de Benidorm, la torre del riu Xúquer, important per evitar que els corsaris hi fessin provisió d'aigua, fou aixecada el 1577, mentre que la torre de la Foradada es va bastir durant el govern del marquès d'Aitona (1580-1595).

Malauradament, l'illa de Benidorm no fou un cas aïllat perquè hi hagueren altres projectes que no s'arribaren a realitzar, com el de la fortalesa de Moraira. A finals del segle XVI, Felip II va determinar que es fortifiqués el port de Moraira, a la baronia de Calp, però aquestes disposicions reials no s'arribaren a concretar a pesar dels constants atacs corsaris que patia aquell indret. El 1622, la Junta dels cinquanta-quatre, encarregada

²⁶⁹ Sobre l'aportació d'Antonelli, Gonzaga i Acuña a la configuració del sistema de defensa litoral del regne de València, vegeu BOIRA MAIQUES, J. V. «Viles, castells i torres», p. 557-559, 562, 566 i 568-571; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 110; i LLUESMA ESPANYA, J. A. *Los piratas y Sagunto*, p. 57.

de vetllar per la defensa de la costa, va representar al monarca la importància de fortificar Moraira, una opinió que compartia el mateix virrei. El marquès de Tavera, després de visitar la costa sud del regne, havia recomanat que es fortifiqués Moraira i Gallicant, i per aquest motiu la Junta va demanar al rei permís per donar 8.000 lliures al marquès d'Ariza, senyor de Calp.²⁷⁰ El virrei estava convençut que amb la fortificació dels dos ports «se podrían dar la mano el uno al otro defendiendo ambos el mayor receptáculo que los cosarios tienen en estas costas assí por la comodidad del abrigo como por estar en el passo de todos los bajeles de mercanzías, y bastimentos que pasan de Alicante y de las costas de poniente a esta Ciud[ad] y a la buelta de Franzia y Italia».²⁷¹ A pesar de la seva importància estratègica, els dos ports de la baronia no foren fortificats.

A finals del segle XVI, la xarxa de defensa litoral del regne estava estructurada en nou partits i era finançada amb l'impost sobre l'exportació de la seda, una contribució que el 1585 es va haver d'incrementar notablement.²⁷² Amb els diners que es recaptaven per aquest concepte, la Generalitat pagava la construcció i reparació de torres, i el manteniment de les guàrdies ordinàries. En un primer moment, les viles es feren càrrec dels salaris d'aquestes persones, però després la despesa fou assumida pel regne. No obstant això, les ciutats i viles de la costa estaven obligades a enviar i pagar un cert nombre de guardes, a peu i a cavall, a les torres i punts de vigilància del seu partit entre els mesos de maig i setembre o quan fos considerat necessari, amb la qual cosa sempre quedava oberta la porta a l'abús.²⁷³ El 1656, la ciutat d'Alacant va representar al rei les seves necessitats defensives i va assegurar que no disposava de recursos a causa d'algunes obres que s'havien realitzat, els donatius efectuats a Corts i fora Corts, i la paga de soldats i guardes, una despesa que pujava a 1.500 ducats anuals i que no feia cap altra població litoral, perquè les guardes eren pagades per la Generalitat.²⁷⁴

El regne assumia normalment les despeses en matèria de guàrdies ordinàries i construcció de torres, però en alguns casos el finançament de les torres va donar lloc a disputes judicials, com va passar amb la del Grau de Castelló, aixecada entre 1571 i 1572. En un primer moment, el consell de la vila va pagar les 2.875 lliures que va costar

²⁷⁰ ACA, Consell d'Aragó, lligall 707, 41/1 (9 de març de 1622).

²⁷¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 707, 41/2 (22 de març de 1622).

²⁷² Sobre l'impost sobre l'exportació de la seda, vegeu CASTILLO DEL CARPIO, J. M. «El sistema tributario del reino de Valencia durante el siglo XVI», *Estudis*, núm. 19 (1993), p. 113-116; i GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 63, 71 i 74.

²⁷³ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 119-120.

²⁷⁴ ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas*, p. 96-97.

l'obra, però la Generalitat fou condemnada finalment a restituir-li aquesta quantitat.²⁷⁵ En altres casos, l'edificació i reforma de torres podia tardar dècades en realitzar-se, com va passar amb la del Pinaret, al litoral de Castelló. El 1618, l'edifici va quedar molt malmès per l'efecte dels temporals i vuit anys després s'iniciaren els treballs de reconstrucció de la torre, però una part es va ensorrar una altra vegada. Finalment, es va decidir buscar una altra ubicació i el 1668 començaren les obres del nou edifici, pagades per la Generalitat.²⁷⁶ En altres ocasions, els habitants dels pobles de la costa hagueren de sufragar la reforma o reconstrucció de torres, com els d'Alcalà de Xivert, que pagaren els treballs de renovació de les torres de Capicorp, Serra Alta i Alcossebre que tingueren lloc el 1583.²⁷⁷

En tot cas, aquesta xarxa de torres i punts de vigilància havia de ser periòdicament revisada per veure l'estat en què es trobaven i les necessitats que tenien. El novembre de 1607, el marquès de Caracena va visitar les torres i fortins de la costa nord del regne, entre la ciutat de València i la frontera amb el principat de Catalunya.²⁷⁸ Al partit de València, el virrei va visitar la torre del Puig, la del Grau de Morvedre, la del riu Canet i la del Mardà. La torre del Puig, prop de la capital, tenia una tronera desmantellada i disposava d'una peça d'artilleria que s'havia de reparar. La del Grau de Morvedre, al litoral de Sagunt, tenia també un canó i l'edifici s'havia d'aixecar perquè era molt baix. La torre de Canet comptava amb una peça d'artilleria que, segons el virrei, havia de ser substituïda per una altra més gran i, d'aquesta manera, la més petita podria passar a la torre del Mardà, que no estava artillada. En aquesta torre s'havien de reparar les garites i fer altres obres a la coberta més alta.

Al partit de Castelló de la Plana, el marquès va inspeccionar després les torres d'Almenara, Beniesma, Borriana, riu Millars, Grau de Castelló, Sant Vicent, Sant Julià, Colomer, barranc de la Mala Dona i Orpesa. A la torre d'Almenara, que tenia una peça d'artilleria, s'havia de reparar la coberta més alta i fer obres a la xemeneia. La de Beniesma, a la desembocadura del riu Belcaire, estava artillada però s'havia d'arreglar la

²⁷⁵ OLUCHA MONTINS, F. «Sobre unas torres de defensa litoral», *Estudis Castellonencs*, núm. 2 (1984-1985), p. 148-149.

²⁷⁶ Sobre la torre del grau de Castelló, vegeu OLUCHA MONTINS, F. «Sobre unas torres de defensa litoral», p. 150 i 152; i LLISTAR ESCRIG, A. *Historia de la provincia de Castellón*. València, 1887, tom I, p. 51.

²⁷⁷ PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostrera. Historia, marinería y turismo*. Barcelona: edició de l'autor, 1990, p. 41.

²⁷⁸ AHMV, Carpeta AJ₁, document núm. 10, s/f.

seva cavallerissa i fer altres millores. La torre de Borriana tenia un canó però necessitava ser reparat, mentre que la del riu Millars i la del Grau de Castelló disposaven d'artilleria i es trobaven en bon estat, en línies generals. En canvi, a la torre de Sant Vicent s'havien de fer algunes reformes per poder-hi col·locar un canó i cobrir de fusta la quadra on es recollien els cavalls dels atalladors. La torre de Sant Julià tenia només un mosquet i el seu aljub s'havia d'arreglar perquè perdia aigua. La torre del Colomer o de la Colomera era petita i no podia albergar artilleria, però estava situada en un lloc inaccessible i només necessitava un parell de mosquets més. La del barranc de la Mala Dona comptava també amb un sol mosquet, però estava ubicada en una penya alta i amb els dos arcabussos dels soldats n'hi havia prou. Finalment, la torre d'Orpesa, considerada pel virrei la millor d'aquella costa, disposava de dues peces d'artilleria, però una estava rompuda i s'havia de substituir. A més, s'havien de reparar les plataformes i fer quatre finestres i un lloc cobert per als canons. El marquès de Caracena va ordenar també al requeridor Lluís Donat que residís a Castelló de la Plana per atendre millor les seves obligacions i va manar al *veedor* general que no li pagués fins que complís l'ordre, i si es negava se'l substituïria.

El virrei es va desplaçar després al partit de Peníscola, on va visitar la torre de la Sal, la de Capicorp, la torre nova d'Irta, la d'Almodí, la fortalesa de Peníscola i les torres de Benicarló, Vinaròs i Sòl del Riu. A la torre de la Sal s'havien d'arreglar els parapets, alçar les parets i aixecar la xemeneia, a més de fer una coberta i reparar la que estava sobre l'artilleria. A la torre de Capicorb, que també estava artillada, només s'havia d'arreglar la cuina i realitzar altres petites reformes mentre que la torre nova d'Irta tenia un canó i no necessitava reparacions. La de l'Almodí també estava en bon estat i la seva ubicació en un lloc alt feia que amb només un mosquet i dos arcabussos quedés garantida la seva defensa. El marquès de Caracena va visitar posteriorment la fortalesa de Peníscola i la torre de Benicarló, on es posaren dos soldats i l'artilleria era pagada pel consell local. A la vila de Vinaròs, que no tenia cap torre, es va decidir posar un soldat a cavall per servir d'atallador i avisar els seus habitants en cas de perill. Finalment, fou inspeccionada la torre del Sòl del Riu, a la frontera del regne de València amb el principat de Catalunya. En aquest edifici, que comptava amb una peça d'artilleria,

s'havien de tornar a fer dues cobertes perquè els soldats poguessin viure i servir en condicions.²⁷⁹

Finalitzada la visita, es va considerar necessari proveir dues mitges piques o alabardes a cada torre. D'altra banda, s'havien de construir dues torres més, una a la costa de Meliana per evitar que els musulmans hi fessin aigua, i l'altra als estanys d'Almenara. Els habitants de Meliana havien mostrat la seva predisposició a col·laborar puntualment en la construcció de la torre, però el manteniment d'aquella xarxa de vigilància era costós. A les torres de la costa nord hi havia un total 47 arcabussers, 37 atalladors a cavall i tres companyies d'arcabussers a cavall que sumaven 40 persones, i tant aquestes companyies com el personal de les torres generaven una despesa anual de 7.997 lliures.

La necessitat de construir una torre a Meliana i l'altra a l'estany d'Almenara posava de manifest la importància d'evitar que els corsaris musulmans poguessin fer provisió d'aigua i continuar navegant. A la comarca de la Safor, per exemple, nombroses torres estaven situades prop de la desembocadura de rius, com la del riu del Molinell, la del Palmar, la del Grau de Gandia i la de Corbera, mentre que la de Xeraco estava situada prop d'un estany que hi havia entre aquesta població i la mar.²⁸⁰ Les torres protegien també les activitats pesqueres, entre les quals hi havia les almadraves per pescar la tonyina.²⁸¹ Les almadraves operaven durant els mesos de març i abril, quan les tonyines travessaven la Mediterrània per anar a desovar, i a l'estiu, quan tornaven a l'Atlàntic, i aquesta almadrava de retorn coincidia amb l'època de millor navegació i major presència corsària.

Convertides en element actius de la defensa litoral, les torres esdevingueren objectius dels atacs musulmans cada vegada més. El 1573, els corsaris magrebins atacaren la torre que hi havia davant del Puig, molt prop de la ciutat de València.²⁸² El 1586, un estol de quatre galeres barbaresques, que perseguien una barca valenciana, obriren foc de canó

²⁷⁹ Sobre les torres costaneres del districte de Castelló de la Plana i Peníscola, vegeu FORCADA MARTÍ, V. *Torres y castillos de la Provincia de Castellón (síntesis histórico-estructural)*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura, 1992, p. 185-192; i MONTOLIU RIPOLLÉS, J. «Torres vigía o de guaita en la provincia de Castellón», *Ariadna*, vol. I, núm. 2 (2013), p. 173 i 175-178.

²⁸⁰ NOVELL, N. i FEMENIA, J. *El llibre de la Safor*. Sueca: impremta Palacios, 1983, p. 19-22.

²⁸¹ Sobre l'almadraves de la Marina, vegeu ALONSO LLORCA, J. A. i altres. «La Marina als processos de la Batllia General de València (1556-1598): el cas de les almadraves», dins *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Dénia: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Institut de Cultura Juan Gil-Albert i Escola-taller Castell de Dénia, 1990, p. 240-242.

²⁸² GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 50 (nota 163).

contra la torre de Capicorb, a la marina de Castelló, i li tombaren un llenç i els merlets.²⁸³ En alguns casos les torres resistiren l'atac dels enemics, però en la majoria d'ocasions els corsaris musulmans aconseguiren el seu objectiu, com va passar el 1636, quan capturaren els vigies de la torre Vella de l'Albufera i els de la torre del cap Roig, i després cremaren els edificis.²⁸⁴ El 15 de novembre d'aquell any, el capità i requeridor del partit d'Oriola va informar al virrei que els magrebins s'havien emportat el canó de la torre del cap Roig, havien cremat cavallerisses i altres estances, i havien robat el blat, l'ordi i les joies que ell mateix guardava a l'interior de l'edifici. Finalment, el requeridor comentava que les dues torres cremades quedaven «sin ninguna guarnición, porque como no ay puertas y sin piecas [sic], ni mosquetes, y rotas, no puede haver naide [sic] en ellas».²⁸⁵ El mateix dia, el subrogat de governador d'Oriola informava el virrei de les gestions que havia fet després de rebre l'avís i li comunicava que els corsaris havien capturat quatre homes a la torre Vella de l'Albufera i dos a la del cap Roig. Els enemics havien ocasionat nombroses destrosses i les torres estaven en perill de ser completament destruïdes, motiu pel qual s'havia acordat que fossin reparades i s'hi col·loquessin guardes ordinàries, «y que para esto se tome dinero de los collectores de los d[e]rechos de la Generalidad a quien toca la conservación de las torres o, donde se hallare».²⁸⁶ Tres dies després, el virrei Ferran de Borja informava al monarca que les poblacions properes havien rebut l'avís tard, probablement perquè els torrers s'havien descuidat o havien desemparat les torres, «pues no hicieron fuegos si estaban dentro, o, quizá q[ue] las aurían dexados solas».²⁸⁷ L'agost de 1637, la falta d'atenció dels torrers del terme de Calp va permetre als corsaris d'Alger arrassar la vila i captivar la major part de la seva població.²⁸⁸

La vigilància de la costa era una activitat perillosa però imprescindible, i per això les autoritats redactaren periòdicament ordenances per garantir-ne l'eficàcia. Les Ordenances del duc de Maqueda, publicades el 1555, foren lleugerament modificades el 1580 pel duc de Nájera, i a finals del segle XVI s'afegiren algunes disposicions sobre els pescadors i les seves embarcacions. El 1673, el duc de Paredes va publicar unes noves ordenances que confirmaven en bona part les del duc de Maqueda, però amb algunes novetats

²⁸³ Sobre l'atac a la torre de Capicorb, vegeu DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23; i BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*, p. 736-737.

²⁸⁴ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 110.

²⁸⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/19 (15 de novembre de 1636).

²⁸⁶ ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/20 i 21/21 (15 de novembre de 1636).

²⁸⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/18 (18 de novembre de 1636).

²⁸⁸ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 97.

encaminades a evitar alguns defectes i inèrcies que aprofitaven els corsaris magrebins. Les Ordenances del duc de Paredes, que començaven regulant la feina dels atalladors, endurien els càstigs per als vigilants que juguessin o estiguessin en companyia de dones. S'establia que en cas de desembarcar naus enemigues, un dels vigies havia d'anar a la torre que estigués amenaçada i l'altra a avisar la població més propera, i si només hi havia un vigilant, podia desemparrar la torre per donar l'avís. Les noves normes aportaven poques novetats amb relació al treball dels guardes, però garantien un repartiment de torns nocturns més equitatiu que les anteriors i establien que tots els guardes ordinaris havien de ser-hi a la nit. Si només hi havia dos vigies es farien torns de dia i nit alternativament, i en cas de ser tres la nit es repartiria en tres torns iguals, un repartiment igualitari que també afectava les torres amb més efectius. Els guardes i soldats quedaven exempts de la justícia ordinària, no havien de pagar barcatges i pontatges, i tenien dret a les franqueses, llibertats i prerrogatives de l'estament militar. En cas de captures de musulmans o dels seus vaixells, els vigilants obtindrien el botí si l'havien fet ells, i si s'havia aconseguit gràcies a ells, la guarnició obtindria la cinquena part i la persona que havia donat l'avís rebria, a més, una part com si hagués participat en l'acció. Amb aquestes noves normes, la figura del *veedor* general, encarregat de la inspecció de les torres i altres punts de vigilància, perdia bona part del seu protagonisme en la defensa i es convertia en un simple oficial que depenia no només del virrei sinó també dels representants del regne, això és, la Junta d'electes de la costa i els síndics dels tres Estaments. Els requeridors, que tenien també funcions d'inspecció de les torres i supervisió de les municions, incrementaven el seu poder assumint bona part del control de les activitats financeres, però sempre sota la supervisió dels representants del regne.²⁸⁹

La publicació de les Ordenances de 1673 posava de manifest no només la necessitat de donar una resposta als constants reptes del corsarisme barbaresc, encara important a la segona meitat del segle XVII, sinó també les deficiències d'un sistema de vigilància que, d'altra banda, era de caire preventiu i s'orientava sobretot cap a terra. Els atalladors no complien els seus horaris a l'hora de fer el reconeixement de la costa al matí, en algunes torres hi havia familiars i les persones encarregades de la vigilància no sempre mantenien

²⁸⁹ Sobre les Ordenances de 1673, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 127 i 129-139; i PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostra*, p. 55-64. Les ordenances del duc de Paredes han estat publicades per CASTAÑEDA Y ALCOVER, V (ed). *Relaciones geográficas*, vol. II, p. 91-140; i COLOMINA I CASTANYER, J. «Toponímia costanera valenciana de 1673», dins *Actes del catorzè col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Alacant: Generalitat Valenciana, 1999, vol. II, p. 599-612.

la necessària la tensió defensiva. Aquestes limitacions i manca de rigor no només comprometien la seguretat de les poblacions costaneres, sinó que feien possible el contraban de mercaderies, una activitat que lesionava sobretot els drets de la Generalitat, encarregada en darrer terme del finançament de la defensa litoral.²⁹⁰

Al marge de les torres i talaies, a diversos pobles de la costa hi havia esglésies fortificades que, a més de servir de refugi, disposaven de vigilants i, de vegades, artilleria.²⁹¹ Entre 1572 i 1614 fou construïda a la vila de Teulada l'església de Santa Caterina, amb una doble funcionalitat religiosa i defensiva.²⁹² El 1595, el consell local va informar al rei dels deutes que tenia per haver ampliat el temple i haver-hi construït un fort on es podia refugiar la població en cas de perill. El 1585, Alcalà de Xivert comptava amb un temple d'aquestes característiques, amb troneres, matacà i dues peces d'artilleria.²⁹³ Al Grau de Benicarló, l'església tenia un baluard amb artilleria i guardes ordinàries. Aquesta classe d'edificis amb funcions defensives existien també en altres indrets com Torreblanca, Cabanes, Xàbia, Benissa, Calp, Mutxamel i l'horta d'Alacant, on hi havia el convent de la Verònica. Aquestes esglésies comptaven amb unes parets gruixudes i algunes tenien torres adossades. Segurament el millor exemple de temple fortificat del litoral valencià fou l'església arxiprestal de Vinaròs, que estava preparada per disparar artilleria i realitzava funcions de vigilància i refugi.²⁹⁴ L'arxiprestal de Vinaròs es va començar a construir el 1582 en substitució d'una altra església-fortalesa que també ocupava un lloc fonamental en la defensa de la vila. El 1599, el consell local va demanar una ajuda econòmica per continuar les obres, que pogueren acabar-se a principis del segle XVII. Finalment, entre 1603 i 1608 es va afegir a l'edifici una torre robusta de base quadrada i atalussada. A Torreblanca, l'església de Sant Francesc, reformada a finals del segle XVI, també formava part del recinte fortificat de la vila, com la de Vinaròs. L'ermita de Santa Maria d'Albalat, al terme de Cabanes, fou reforçada a

²⁹⁰ A les Corts de 1626 es va decretar que no es pogués embarcar o desembarcar cap producte si no era per Vinaròs, Dénia o Alacant. No obstant això, el nombre d'embarcaments i desembarcaments il·legals a la costa alacantina va augmentar, aprofitant les característiques de la costa, l'escassa població i la poca vigilància del litoral. Segons Guillermina Subirà, els principals punts d'operacions foren el cap de Santa Pola, les platges de Guardamar i Torrevella. Vegeu SUBIRÀ JORDANA, G. *Evolución histórica del puerto de Alicante*. Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1987, p. 43.

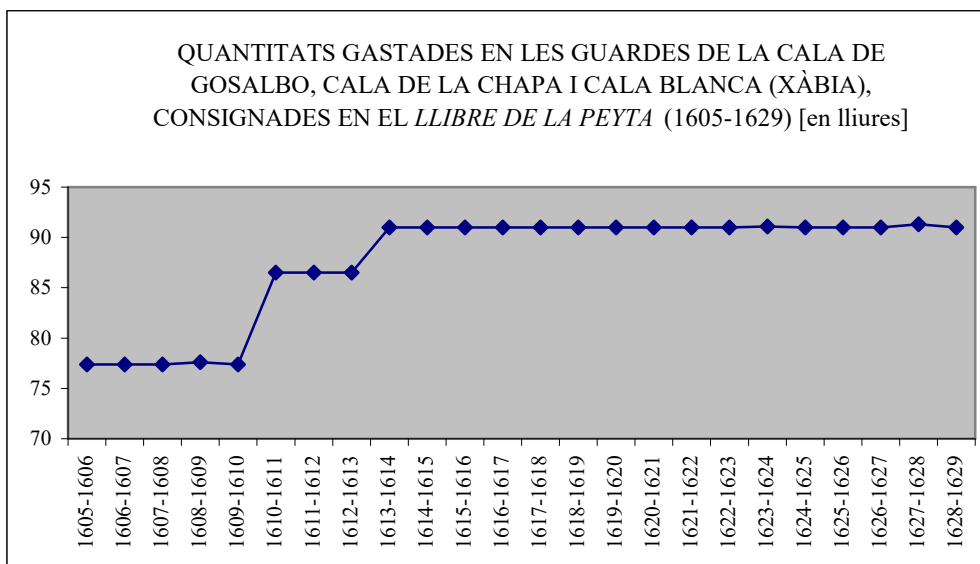
²⁹¹ Sobre les esglésies i ermites fortificades del litoral valencià, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 265-268; i FORCADA MARTÍ, V. *Torres y castillos*, p. 201-208.

²⁹² IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris», p. 51.

²⁹³ PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostre*, p. 41.

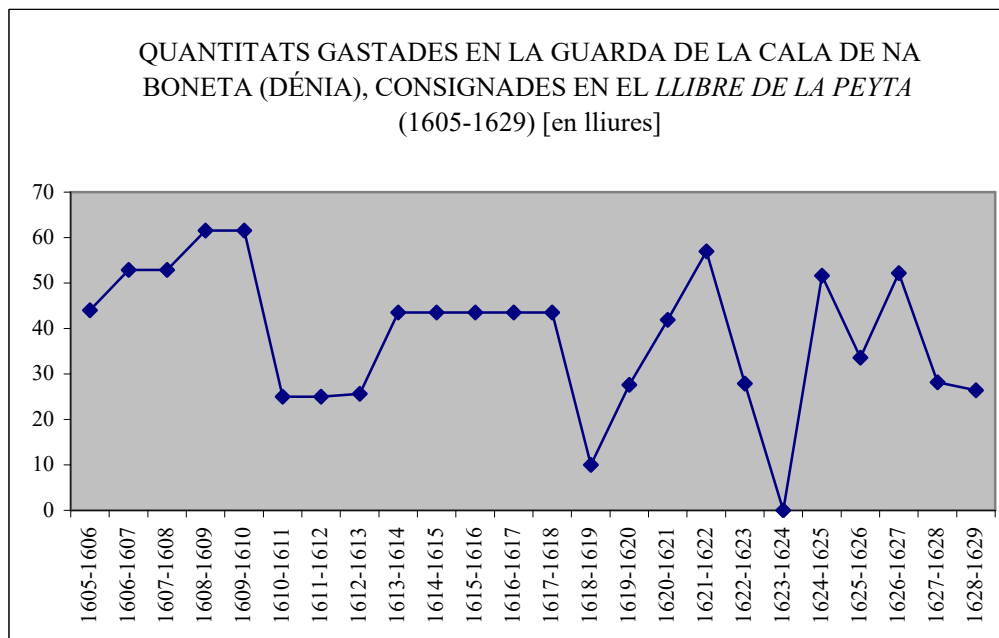
²⁹⁴ Sobre l'església arxiprestal de Vinaròs, vegeu TRAVER TOMÁS, V. *Antigüedades de Castellón de la Plana*, p. 58; i OLIVER FOIX, A. *Las fortificaciones de Vinaròs*, p. 20-21 i 26.

finals de l'època medieval i tenia merlets. L'església de Sant Bartomeu de Xàbia estava igualment preparada per a la defensa amb arcabussos i mosquets. A la vila de Calp, finalment, l'església medieval que hi havia en un dels angles del recinte fortificat va conservar el seu aspecte i la seva funció defensiva al llarg de l'època moderna.

Les poblacions del litoral valencià hagueren de realitzar un esforç econòmic i humà molt important per intentar garantir la seguretat dels seus habitants. Els consells locals gastaren homes i recursos fortificant esglésies i ajudant a bastir torres, però també posant guàrdies a diversos punts de la costa, una despesa constant que va contribuir a debilitar encara més la delicada economia de viles i ciutats. Segons les dades consignades en el *Llibre de la Peyta*, les quantitats pagades entre 1605-1606 i 1613-1614 per les guardes de la cala de Gosalbo, la Chapa i cala Blanca, al litoral de Xàbia, passaren de 77 lliures, 7 sous i 6 diners a 91 lliures, i després la despesa es va mantenir pràcticament igual fins a l'exercici 1628-1629. En canvi, les quantitats pagades per la guarda de la cala de na Boneta, a la costa de Dènia, va experimentar moltes fluctuacions. Entre 1605-1606 i 1609-1610, la despesa va pujar de 43 lliures, 19 sous i 9 diners a 61 lliures, 10 sous i 6 diners, encara que després es va reduir fins a les 25 lliures. Entre 1613-1614 i 1617-1618, les quantitats s'incrementaren i es mantingueren al voltant de les 43 lliures, però després les xifres baixaren i pujaren alternativament fins a les 26 lliures i 8 sous que es pagaren el 1628-1629. La vigilància de la costa implicava també un servei perillós que podia durar mesos o ser permanent. Si tenim en compte les dades consignades en els pagaments, les dues persones que servien a la cala de Gosalbo i les dues de la Chapa vigilaven tot l'any. En canvi, els dos guardes de la cala Blanca solien vigilar quatre mesos, normalment entre

juny i setembre. A la cala de na Boneta hi havia més de dues persones i la vigilància començava habitualment al mes de maig i podia durar de tres a set mesos, en funció de les necessitats.²⁹⁵

La vigilància del litoral català i les torres dels Alfacs i Salou

A l'últim quart del segle XVI, la defensa costanera del principat de Catalunya es va veure també afectada per les dificultats econòmiques i el canvi de prioritats polítiques de la Corona després de la batalla de Lepant i les posteriors treves amb l'Imperi Turc. El 1577, Felip II va autoritzar els particulars a bastir torres per defensar-se dels atacs corsaris, una disposició que, en darrer terme, deixava en mans dels mateixos afectats aquest aspecte de la defensa i posava de manifest les limitacions institucionals per continuar definint una xarxa de torres que garantís la seguretat dels pobles litorals. D'altra banda, a les corts de Montsó de 1585 es va reservar una partida de 100.000 lliures per fortificar la costa catalana, però deu anys després algunes poblacions es queixaven que aquesta partida encara no havia tingut els efectes corresponents.²⁹⁶ Aquestes dificultats i limitacions es posaren de manifest a l'hora de bastir les torres que havien de defensar el port dels Alfacs i Salou, dues àrees estratègiques on la presència de corsaris

²⁹⁵ AMD, Llibre de Comptes de la Peyta de la General Contribució (1605-1642), s/f (exercicis 1605-1606 fins 1628-1629).

²⁹⁶ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 290.

musulmans era constant i podia representar un gran perill perquè al curs inferior de l'Ebre es concentrava l'escassa població morisca del principat de Catalunya.²⁹⁷

La importància econòmica i estratègica dels Alfacs i el delta de l'Ebre va obligar les institucions a dissenyar un conjunt de torres per garantir la vigilància i protecció d'aquell litoral, però aquest esforç defensiu va patir les conseqüències de les dificultats financeres de la Corona i finalment no es va poder completar.²⁹⁸ A la dècada de 1560, Felip II va encarregar al virrei l'estudi de la fortificació catalana i es va aixecar la torre del Codonyol als Alfacs, i la ciutat de Tortosa va construir o reformar la torre de la Guardiola. El 1575, el rei va enviar l'enginyer Antonelli perquè es reunís amb el virrei i el comanador d'Ulldecona per decidir la ubicació de les torres que s'havien de fer als Alfacs, que havien de ser molt sòlides. Aquell mateix any, la ciutat de Tortosa va començar a construir la torre del Sòl del Riu o de l'Àngel Custodi, a la gola major de l'Ebre, per evitar l'entrada dels corsaris musulmans al riu. L'obra fou pagada íntegrament per la ciutat, encara que va comptar amb algunes aportacions com la del Consolat de Barcelona. El setembre de 1575, quan els treballs encara no havien arribat a la meitat, més de 200 corsaris atacaren els que guardaven l'obra, encara que finalment hagueren de retirar-se. El 1576 es va enllestir la torre del Sòl del Riu, que era de guaita i defensa, i es va iniciar la construcció de les torres dels Alfacs amb el finançament de la Corona, unes obres que dos anys després passaren a ser dirigides pel nebot de Giovan Battista Antonelli. El virrei de València, Vespasiano Gonzaga, considerava que bastir tres torres als Alfacs era inútil i car, i proposava construir-ne només una a la boca del port, encara que finalment la proposta no fou acceptada.²⁹⁹ A finals de 1580, els corsaris intentaren novament frustrar la construcció d'aquestes defenses atacant la torre de l'Aluet, que s'estava aixecant a la boca dels Alfacs per tancar l'entrada al port. Els musulmans destruïren el que s'havia fet i Antonelli va demanar que s'enviessin quatre o cinc galeres durant els mesos d'estiu fins que s'enllestís la torre. Malauradament, la petició no fou atesa i el 1583 la falta de recursos va obligar a parar les obres de construcció. Els diputats

²⁹⁷ BELENGUER CEBRIÀ, E. «La problemática del cambio político en la España de Felipe II. Puntualizaciones sobre su cronología», *Hispania*, tom XL (1980), p. 564.

²⁹⁸ Sobre les torres dels Alfacs, vegeu GILABERT TOMÁS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 144, 146, 150-168 i 176-178; CARLES I GUÀRDIA, F. «Les torres als Alfacs durant l'època de l'expulsió», dins *Actes del congrés internacional l'expulsió dels moriscos*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994, p. 243-246 i 248; O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*, p. 73; BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa*, tom VIII, p. 622-623 i 647; i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28-33, 130, 152 i 482.

²⁹⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 81, f. 34 (17 de febrer de 1576).

de la Generalitat es negaren a donar diners per continuar els treballs i el projecte va quedar finalment estancat. El 1606, el Consell d'Aragó va assegurar que el motiu d'haver-se paralytitzat les obres de la torre de l'Aluet havia estat la falta d'acord sobre les seves característiques. En tot cas, Tiburzio Spannocchi va redactar un nou projecte que s'havia de finançar amb els diners del servei de Corts de 1585, destinats a la fortificació del litoral català, però la torre de l'Aluet, com la del Carregador, no va arribar a entrar en funcionament i el port dels Alfacs va quedar sense la clau d'aquell conjunt de torres. La del Codonyol i la de Sant Joan entraren finalment en servei, encara que aquesta va sofrir nombroses dificultats financeres. El 1586 es va informar que Pau Saifores havia pagat 8.442 lliures, moneda de Barcelona, per acabar la torre de Sant Joan, perquè amb les 10.000 lliures que s'havien pressupostat només s'havia pogut construir la meitat, i per aquest motiu el mateix Saifores demanava que se'l nomenés capità d'aquesta torre i de la del Codonyol, una pretensió que el comte de Miranda considerava justa encara que opinava que calia més temps per fer les oportunes investigacions sobre aquest tema.³⁰⁰ Per completar el sistema defensiu de la costa de l'Ebre, a finals del segle XVI la ciutat de Tortosa va bastir, al nord del delta, les torres del cap Roig, l'Àguila i l'Ametlla amb l'ajuda d'unes 4.000 lliures procedents de la partida reservada a les Corts de Montsó. La Corona estava interessada només en la protecció del port dels Alfacs, mentre que la ciutat de Tortosa estava preocupada per la defensa global del delta de l'Ebre.

Al marge de la construcció de les torres, Tortosa havia de pagar el sou dels soldats que servien a la torre del Sòl de Riu, la Guardiola, Sant Pere, cap Roig, l'Àguila i l'Ametlla, uns salaris que continuaren augmentant a finals del segle XVI i que el 1613 representaven una despesa de 97 lliures i 12 sous. Les guarnicions de les torres dels Alfacs, dependents de la Corona, eren més nombroses i tenien assignat un salari superior, però rebien les seves pagues amb retard i podien estar anys sense cobrar, de manera que la seva situació va acabar sent penosa. El setembre de 1583, el comte d'Aitona informava que el personal de les torres dels Alfacs patia molta necessitat, i aquesta situació va provocar que nombrosos soldats desertessin i fos difícil trobar efectius que servissin a les torres. Un any després, el comte de Miranda insistia que, degut a la falta de diners que patien les guarnicions, «no para allí hombre [sic]» i que aquesta qüestió no s'havia

³⁰⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 241, f. 79 (10 de setembre de 1586 [1588?]) i 80 (13 de maig de 1586).

solucionat a pesar que el rei havia ordenat comunicar-ho al comte de Chinchón.³⁰¹ El 1585, els oficials i soldats de les torres dels Alfacs suplicaren al rei que se'ls pagués el que se'ls devia, «porq[ue] de causa de haver mucho t[iem]po q[ue] no son pag[a]dos padeçen mucha neçesidad». Aquell mateix any, el pagador de la gent de guerra dels Alfacs assegurava que feia nou anys que exercia aquest càrrec i que el seu salari era precari, per la qual cosa demanava que se li donés algun «entretenimi[ent]o o ayuda de costa».³⁰² El 1585, les quantitats que es pagaven mensualment en concepte de salaris d'alcaid, artiller i soldats, i altres despeses ordinàries, sumaven un total de 161 lliures, 14 sous i 2 diners, per la qual cosa es va suggerir la possibilitat que una altra persona amb menys rang fes les feines d'alcaid i municioner, i eliminar els càrrecs de *veedor*, pagador, assessor i notari de la Capitanía General.³⁰³ Segons la reforma de la planta militar de Catalunya, verificada el 1609, la torre de Sant Joan dels Alfacs havia de tenir una guarnició de vuit soldats, dos dels quals haurien d'ocupar-se de la torre del Codonyol.

Amb la construcció de les torres dels Alfacs, les incursions corsàries al delte de l'Ebre no desaparegueren però l'activitat es va anar traslladant cap al nord, entre el Perelló i Salou, i les poblacions afectades començaren a sol·licitar amb insistència que es fortifiqués aquella part de la costa.³⁰⁴ L'agost de 1585, el consell de la Selva del Camp va demanar que la fortalesa de Salou fos acabada amb els diners que l'arquebisbe de Tarragona, el capítol d'aquesta catedral i altres persones i institucions eclesiàstiques havien de pagar per aquell concepte. Dos mesos després, el consell de la Selva va decidir enviar dos síndics al monarca per suplicar-li que es continués avançant en la fortificació de Salou i que les obres fossin pagades dels diners previstos a la capitulació, perquè la vila ja havia pagat la seva part amb gran sofriment. El 1587, Manrique de Lara va representar al rei la necessitat d'acabar la fortalesa de Salou, una obra molt necessària perquè els corsaris magrebins s'arreceraven en aquell port quan el vent era de llevant. El fort estava pensat per albergar 50 soldats, quatre canons i altres peces d'artilleria més petites, i segons l'enginyer Jorge de Setara costaria 18.000 lliures.³⁰⁵ A pesar d'aquestes

³⁰¹ AGS, Guerra Antigua, lligall 173, f. 385 (1584).

³⁰² AGS, Guerra Antigua, lligall 181, f. 404 (1585).

³⁰³ AGS, Guerra Antigua, lligall 188, f. 194 (1585).

³⁰⁴ Sobre les torres de Salou, vegeu TODA GÜELL, E. «Las torres de Salou (Del any 1620 al 1650)», p. 192-196; TODA GÜELL, E. «Las torres de Salou (acabament)», *Revista del Centre de Lectura*, núm. 157-158 (1926), p. 219-222; PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984, p. 383-384 i 386-387 (original publicat entre 1889 i 1914); i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28, 33 i 52.

³⁰⁵ AGS, Guerra Antigua, lligall 196, f. 47 (23 de gener de 1587 [1586?]).

recomanacions del virrei, la qüestió de Salou va quedar pendent i sense solució a curt termini. El juny de 1595 es va presentar als diputats de la Generalitat una carta de les universitats de Reus, Vila-seca, Masricart i la Canonja, on sol·licitaven que amb els diners del servei de Corts de 1585 s'acabés la fortalesa de Salou, es fes una torre a la punta d'aquella muntanya i es construïssin les que fossin necessàries per defensar la costa del coll de Balaguer, assolada pels corsaris musulmans. Poc després, l'escrivà major del General va fer arribar aquesta petició al virrei, recordant-li que quedaven 85.000 lliures de la partida que les Corts de Montsó havien destinat a la fortificació del litoral català. El duc de Maqueda va comentar que dubtava que aquella quantitat fos suficient per bastir més fortaleses i torres de les que estaven previstes, i que no tenia ordre del rei d'incloure'n altres, encara que miraria què es podria fer.³⁰⁶ Les peticions continuaren arribant i el 8 d'agost d'aquell any es va presentar als diputats una carta on els jurats de Cambrils, Vinyols i Tivissa suplicaven la construcció de torres a la costa del coll de Balaguer amb diners del servei de Corts de 1585, una partida que, segons les citades universitats, no havia tingut fins aleshores «degut effecte». Per aquest motiu, els jurats d'aquelles poblacions, aprofitant que Felip II havia ordenat executar obres de fortificació a la costa, demanaven que es fessin torres al coll de Balaguer i cap al riu Ebre, i particularment la vila de Cambrils sol·licitava ajuda econòmica per posar una peça grossa a la torre que havia fet construir amb els seus diners.³⁰⁷

Expulsats els moriscos de Catalunya (1610), la qüestió de les torres de Salou es va anar ajornant, a pesar dels estralls que continuaven provocant els corsaris barbarescos en aquella part de la costa.³⁰⁸ L'octubre de 1617 es va dir en una reunió del Consell de la Comuna del Camp de Tarragona que els jurats de Reus s'havien queixat dels danys que els musulmans ocasionaven perquè a la punta de Salou no hi havia torres i forts. El mateix dia, Andreu Guiu va comentar, en aquest mateix sentit, que set naus barbaresques havien capturat diverses embarcacions i havien fet altres estralls perquè no s'havia acabat

³⁰⁶ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 289-290.

³⁰⁷ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 290-291.

³⁰⁸ Sobre els moriscos de les terres de l'Ebre i l'expulsió de 1610, vegeu BRAMON, D. «L'expulsió dels moriscos», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XX (2009), p. 71-75; SERRA I PUIG, E. «Els moriscos de reialenc de les Terres de l'Ebre. L'administració de Galceran Albanell, batlle i alcaid de la batllia de Tortosa», *Manuscrits*, núm. 28 (2010), p. 104-106; SERRANO DAURA, J. «Notes sobre els moriscos als dominis de l'orde de l'Hospital a la Ribera d'Ebre», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XII (1993), p. 35-40; COT MIRÓ, A. «Els cristians nous de Garcia el 1610», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 13 (1999), p. 53-59; i MUÑOZ SEBASTIÀ, J. H. «Actitud dels moriscos de la Ribera davant el decret d'expulsió: el cas dels Guasquí de Benissanet», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 13 (1999), p. 143-146;

la fortalesa de Salou. El duc d'Albuquerque va representar al rei la necessitat de construir dues torres per defensar aquell port i Felip III va sol·licitar informació sobre el lloc on s'haurien d'ubicar, què costaria construir-les i dotar-les de personal i artilleria, i les quantitats que encara quedaven del servei de Corts de 1585. El març de 1619, el virrei va escriure al monarca per comunicar-li que el general de l'esquadra de galeres de Dénia i els seus enginyers havien inspeccionat el terreny i havien recomanat construir una torre a la punta del moll i canviar la ubicació d'una torre que s'havia començat a bastir al port amb materials dolents i que era molt vulnerable. Aquestes dues torres haurien de comptar amb tres o quatre peces d'artilleria i cinc homes de guarnició cadascuna per poder defensar amb garanties el port. Segons el duc d'Albuquerque, les obres no costarien més de 4.000 escuts i les despeses es podrien pagar amb els diners consignats el 1585 per fortificar el litoral, encara que el virrei reconeixia que s'haurien de fer gestions amb els diputats, que mantenien aquest punt tant en secret que no havia pogut saber la quantitat exacta que quedava d'aquell servei de Corts. El duc suggeria finalment que els pobles veïns paguessin el salari dels soldats i que es podria imposar un dret d'ancoratge per ajudar a satisfer aquestes quantitats. Aquest projecte de fortificació fou immediatament rebutjat pels cònsols de Tarragona, que aquell mateix any representaren a Felip III les nefastes conseqüències que tindrien les torres de Salou, perquè farien disminuir la contractació i el comerç del port de la ciutat. Els cònsols, convençuts que l'arquebisbe de Tarragona estava darrere del projecte, suplicaren al rei que no li concedís llicència per construir les torres, i si finalment ho feia, que no es poguessin edificar cases a Salou i no s'hi poguessin realitzar activitats comercials. Els cònsols oferiren també la possibilitat que la ciutat es fes càrrec de la construcció d'aquelles fortaleses i pagués les guarnicions amb l'ajuda de la Corona, «pues de essa manera estarán más bien guardadas y con seguridad como lo está la fortaleza del cabo del río de Llobregat[,] que la gobierna la çiudad de Bar[celon]a». ³⁰⁹ Posteriorment, el monarca va escriure al duc d'Alcalá i el juny de 1620 el nou virrei de Catalunya va recomanar que es construïssin les torres, però amb alguns canvis amb relació al projecte del seu antecessor. Segons el duc d'Alcalá, s'hauria d'acabar la torre que s'havia iniciat en temps de Felip II i, quan els treballs arribessin a la meitat, es podria començar a construir una altra a l'anomenada punta Grossa. Per fer aquestes dues torres, que haurien de tenir dos canons i quatre soldats

³⁰⁹ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 11/671 (sense data).

cadascuna, el virrei assegurava que n'hi hauria prou amb 4.000 ducats i que la gent dels pobles veïns treballaria en les obres, encara que convindria que les dues galeres del Principat fessin acte de presència per garantir la defensa i aportar mà d'obra esclava. El duc va recomanar finalment parlar amb l'arquebisbe de Tarragona perquè instal·lés dos canons a la torre de Barenys, que no estava artillada, i ordenar al senyor de Seró que construís a Vilafortuny una torre amb artilleria, per a la qual feia molts anys que se li havien donat 600 escuts del donatiu de les Corts de Montsó. A pesar de les recomanacions del duc d'Alcalá, la qüestió no es va solucionar en els anys següents, perquè el novembre de 1625 el bisbe de Barcelona, alarmat per l'atac de l'armada anglesa contra Cadis, va escriure als còsols de Tarragona per comunicar-los que havia instat l'arquebisbe d'aquella seu a fortificar Salou, una empresa que requeria també l'ajuda del consell tarragoní, segons el virrei.³¹⁰

Afortunadament, les torres de Salou es pogueren construir, després de dècades de gestions, però la Guerra dels Segadors va acabar provocant la seva desaparició. El 1640, el senyor de Rodonyà, Joan de Tamarit, fou elegit per revisar les fortificacions d'aquell port i reforçar-les per defensar el Camp de Tarragona. El consell de la Selva va comunicar-li aleshores que no podia contribuir en aquestes despeses per la necessitat que patia la vila i perquè la guerra era a punt de començar. A pesar de tot, es va continuar treballant a les torres de Salou, perquè el setembre de 1647 els consellers de la Selva del Camp ordenaren portar-hi calç d'Alcover. De tota manera, les millores duraren poc temps, perquè dos anys després les tropes castellanques de Juan de Garay arrasaren definitivament les torres del port.

Les torres dels Alfacs i Salou posaren de manifest les nombroses dificultats econòmiques de la Corona en uns moments en què la frontera mediterrània amb el món musulmà no era una prioritat política. El 1587, el virrei Manrique de Lara, a més de recomanar que s'acabés el fort de Salou, va comunicar a Felip II que hi havia una sèrie de torres que estaven projectades i que costarien 2.000 lliures cadascuna: la de Portlligat, la de «cala del Junco», la del Garraf, la de la punta de la Ferrosa, la del coll de Balaguer, la de la cala de Bon Capó, la de «la punta de Grosa» i la de la punta de l'Àguila. El virrei recomanava que abans de començar les obres es negociés amb les viles afectades perquè ajudessin a pagar les torres i es fessin càrrec tant dels salaris dels soldats com de les

³¹⁰ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 6/374 (13 de novembre de 1625).

municions.³¹¹ L'enginyer Jorge de Setara era més ambiciós i proposava bastir 11 torres entre Barcelona i Cotlliure, i cinc entre la capital catalana i els Alfacs. A la costa nord s'haurien de construir torres al cap Cervera (Cérbère), punta de la Tavallera, coll de Portlligat, cap del Bisbe, montgó del golf de Roses, punta Falconera (també al golf de Roses), Tamariu, cala de la Fosca, Canyet i «Llugarola» (prop de cala Bou). A la costa sud, Setara considerava que s'havien de bastir torres a cala Ferrosa, cala Calafat, l'Àguila, cap Roig i als Alfacs.³¹² La proposta de Setara suposava una major protecció del litoral nord en detriment del litoral sud, el més afectat per la depredació dels corsaris d'Alger, una asimetria que, més que respondre a criteris estrictament geogràfics, estava en relació amb la importància de la frontera amb França i les noves prioritats polítiques després de la pau amb l'Imperi Turc. El març de 1591, el virrei va informar a Felip II que havia anat els Alfacs per reconèixer els llocs que convenia fortificar però, «por no haver ingeniero plático», s'havia fet el que s'havia pogut, tant al delta de l'Ebre com a la costa entre els Alfacs i Barcelona, que també s'havia reconegut.³¹³ A finals d'aquell any, el mestre de Montesa va escriure novament al rei per representar-li la conveniència d'aprofitar que els ambaixadors de la Diputació eren a la Cort per negociar que donessin les 85.000 lliures del servei de Corts per a les torres dels Alfacs i les altres que s'havien de fer a la costa catalana, i també per acabar de fortificar el castell Major de Perpinyà.³¹⁴

la vigilància del litoral va exigir un esforç econòmic i humà que les Universitats i consells locals hagueren d'assumir sense rebre gaire ajuda de les institucions i en una conjuntura econòmica complicada. A la costa de Barcelona, el Consell de Cent mantenia les torres del cap del riu Llobregat, Montgat i Montjuïc per vigilar els moviments dels corsaris musulmans. El juny de 1572, els consellers de la ciutat i la vuitena de guerra va decidir pavimentar la torre del Llobregat, escurar el pou que hi havia dins l'edifici, i fer una clavaguera i un cobert per a l'artilleria, unes despeses que anirien a càrrec del compte extraordinari del cuiram o pes de rei, «del qual se acostumen pagar les coses de guerra».³¹⁵ A principis de l'any següent, la vuitena de guerra havia gastat un total de 414 lliures i 10 sous en la pavimentació de la torre i 230 lliures en concepte de salaris dels

³¹¹ AGS, Guerra Antigua, lligall 196, f. 47 (23 de gener de 1587 [1586?]).

³¹² AGS, Guerra Antigua, lligall 196, f. 48 (1587 [1586?]).

³¹³ AGS, Guerra Antigua, lligall 319, f. 283 (19 de març de 1591).

³¹⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 327, f. 92 (29 de novembre de 1591).

³¹⁵ AHCB, Consell de Cent, Deliberacions (1571-1572), f. 75r-76r (6 de juny de 1572).

torrers, unes quantitats certament considerables.³¹⁶ L'abril de 1573 calia fer dues espitlleres i tancar una porta de la torre de Montgat i reparar la casa nova de la torre, a pesar que «la ciutat no[·]stà en manera que puga fer obres».³¹⁷ Poc després, quan s'estaven fent reformes a la torre de Montjuïc, el Consell de Cent va desestimar la petició del guarda de la torre, que pretenia cobrar el mateix que rebien conjuntament els dos vigilants quan aquesta era la dotació.³¹⁸ L'estiu de 1591, el consell va decidir que la guarnició de la torre del Llobregat passés de 12 soldats renovats periòdicament a sis soldats i un capità que havien de servir-hi perpètuament.³¹⁹

A la primera meitat del segle XVI, el Consell de Cent va continuar gastant diverses quantitats per mantenir les torres i pagar els salaris dels torrers, que feinen una feina sempre perillosa i sacrificada. El juny de 1605, l'únic vigilant de la torre de Montgat, que tenia la seva família a Barcelona, esperava que se li enviés un substitut per poder recollir i guardar una mica de blat que el seu difunt pare tenia sembrat a la muntanya, i també un poc de llegum i vinya. Era necessari realitzar aquestes feines per poder mantenir els seus germans, que no tenien recursos i encara eren petits.³²⁰ A finals de 1617, el mal temps va ocasionar nombrosos danys a cases de dins i fora de Barcelona, i va provocar l'ensorrament d'una part de la torre del Llobregat.³²¹ El juny de 1618, el consell barceloní va decidir reparar la talaia, en males condicions a causa de les inundacions, i poc després es va arribar a discutir la conveniència de desviar el riu per protegir la torre, imprescindible per evitar que els enemics fessin provisió d'aigua prop de la capital.³²² A la primera meitat del segle XVII, els vigies del Llobregat continuaren vinculats personalment i familiarment al servei de vigilància, perquè a finals de 1633 el Consell de Cent va conferir l'ofici de soldat de la torre a una filla del pare Joan Planes, això és, al que es casés amb ella.³²³ A més de les despeses de manteniment i pagament de salaris, la ciutat de Barcelona va haver de mantenir, en el cas de Montjuïc, diversos plets a principis del segle XVII amb antics propietaris de la muntanya.³²⁴ A principis de 1642, en el marc

³¹⁶ AHCB, Consell de Cent, Deliberacions (1572-1573), f. 36v (17 de gener de 1573).

³¹⁷ AHCB, Consell de Cent, Deliberacions (1572-1573), f. 70v-71r (3 d'abril de 1573).

³¹⁸ AHCB, Consell de Cent, Deliberacions (1572-1573), f. 80v-81r (24 d'abril de 1573).

³¹⁹ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, p. 67.

³²⁰ AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1604-1607), f. 105r (5 de juny de 1605).

³²¹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 315.

³²² *Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, p. 67.

³²³ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, p. 68.

³²⁴ VOLTES BOU, P. *Historia de Montjuich y su castillo*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1960, p. 49 i 51.

de la Guerra dels Segadors, es va decidir fer obres a la torre de Montgat per arreglar els danys provocats per un llamp. Quatre anys després s'havien d'efectuar altres reparacions a l'edifici i es pagaren diverses quantitats per treballs fets a la torre de Montjuïc. En el cas de la torre del Llobregat, el curs del riu va continuar ocasionant problemes a l'edifici, que el 1650 havia de ser novament reparat.³²⁵

Els consells de les viles i ciutats havien d'aconseguir els diners necessaris per bastir i mantenir torres, i pagar els salaris de les persones encarregades de la vigilància de la costa. El 1605, el clavari de Vilanova i la Geltrú va pagar 19 lliures, 16 sous i 2 diners en concepte de torres, la major part per feines de vigilància, subministrament de pólvora i treballs fets a la torre d'Adarró.³²⁶ Un any després, la quantitat va pujar fins a 32 lliures, 13 sous i 8 diners, en gran part perquè la vila va comprar una nova peça d'artilleria per a la citada torre.³²⁷ El 1607 i 1609, les quantitats que s'abonaren per aquest concepte es mantingueren al voltant de les 20 lliures, unes despeses que incloïen el salari del vigilant d'Adarró i diversos pagaments per pólvora i pilotes, i per algunes obres fetes en aquella torre, com posar rajola.³²⁸ El torrer destinat a Adarró solia cobrar sis lliures cada any, tres el dia de Nadal i tres el dia Sant Joan.³²⁹ Les Universitats i consells locals assumien com podien totes aquestes despeses que generava constantment la vigilància i defensa de la costa. El 31 d'octubre de 1629, el clavari de Santa Maria d'Arenys va pagar 20 lliures «p[er] pólvora p[er] la tora [sic] de la vila».³³⁰ Els mesos d'agost i setembre de 1630, la mateixa persona va abonar 9 lliures, 14 sous i 6 diners per adobar la campana de la torre, i 3 lliures i 16 sous «p[er] alsar pilars p[er] la campana de la torra».³³¹

A finals del segle XVI, les torres costaneres es convertiren en un element indispensable per contrarestar les incursions dels corsaris musulmans, que buscaven sobretot atacar amb pocs efectius i aprofitar el factor sorpresa. Les torres s'adaptaren als nous reptes de l'artilleria, reduint altura i adoptant formes cilíndriques, i estaven preparades per disparar canons, de manera que representaven una amenaça que els corsaris intentaren sempre eliminar. A més dels atacs que sofriren les torres dels Alfacs quan s'estaven construint, el 1588 els musulmans combateren la torre de la Selva, a la

³²⁵ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. V, p. 68.

³²⁶ AHMV, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 21 bis, 22 bis i 23 (1605)

³²⁷ AHMV, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 25 bis, 26 bis, 28 i 29 bis (1606)

³²⁸ AHMV, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 35 bis, 37, 37 bis, 43 bis, 44 bis i 45 bis (1607 i 1609)

³²⁹ AHMV, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 82 bis (1614).

³³⁰ AHFF, Municipal, Clavaria, 84 (1628-1670), f. 4r.

³³¹ AHFF, Municipal, Clavaria, 84 (1628-1670), f. 5v.

costa de Palamós.³³² Dos anys després, un estol de sis galiotes grans d'Alger va intentar enderrocar la torre de Sant Jordi d'Alfama, però la ciutat de Tortosa va demanar auxili a una esquadra espanyola que era al port dels Alfacs i finalment els enemics hagueren de retirar-se.³³³

Per ser efectives, les torres s'havien de construir en llocs de bona visibilitat i defensa, sense elevacions o edificis propers que poguessin dificultar les tasques de vigilància i posar en perill la seguretat dels torrers. En aquest sentit, el 1586 es va demanar al rei que s'enderroquessin diverses construccions que s'havien fet prop de la torre que tenia el comte d'Aitona a Calella, perquè dificultaven el servei dels vigies i, a més, els corsaris s'hi podien parapetar. La torre, que estava situada prop de la vila, era antiga i de planta quadrada, però era molt robusta i disposava d'unes quantes peces d'artilleria. La casa nova que s'havia aixecat cap a migjorn era propietat d'un comissari del Sant Ofici i molestava sobretot els arcabussers. Prop de la torre hi havia també un porxo que havien fet els de la vila i, una mica més lluny, un familiar de la Inquisició havia construït una casa feia poc temps. Aquests edificis i altres construccions com corrals i parets d'horta dificultaven el servei de la torre, de manera que es va considerar que s'havien d'eliminar, encara que el porxo podria mantenir-se si es substituïen els seus pilars de pedra per altres de fusta.³³⁴

A més de les torres finançades per les institucions i els consells locals, alguns particulars edificaren torres privades per defensar les seves famílies i propietats, aprofitant que Felip II va autoritzar aquesta classe de construccions el 1577. A Begur, propietaris d'algunes masies decidiren construir torres pel seu compte, després de considerar que la protecció del castell de la vila era insuficient.³³⁵ Més al sud, al litoral de Sant Feliu de Guíxols es bastiren nombroses torres al costat de les masies. A la Marina de la Selva, alguns propietaris benestants aprofitaren les noves disposicions reials per aixecar torres adossades als seus casals, un recurs defensiu que es va convertir també en un element de prestigi, perquè no tots podien fer front a aquestes despeses. Al terme de

³³² TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7.

³³³ O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*, p. 73.

³³⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586).

³³⁵ Sobre les cases i masies fortificades de la costa catalana, vegeu RAURICH, S. «De la historia de Bagur», separata del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 17 (1944), p. 242-244; ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenca, de 1556 a 1645», dins *XX Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*. Sant Feliu de Guíxols: Museu Municipal, 1977, p. 136; FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 83, 94 i 137; i GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 151.

Calella, la inseguretat provocada pels corsaris barbarescos va obligar a reforçar les masies properes a la costa amb matacans i espitlleres. El 1586, a la mateixa vila de Calella hi havia una casa fortificada, propietat d'un cavaller, on s'hi podien refugiar algunes persones en cas d'alarma, però era necessari que fos dividida i s'eliminessin dues cases que tenia al costat. Fora de la població hi havia també una torre rodona que estava adossada a una casa i era propietat d'un particular.³³⁶ Al terme de Mataró, alguns pagesos amb recursos decidiren igualment reforçar els seus masos per assegurar la protecció de les seves famílies i hisendes.

A més de masos i cases, al llarg del segle XVI es fortificaren nombroses esglésies per defensar la població en cas de perill.³³⁷ L'església nova de Santa Cristina de Lloret, acabada a finals de 1521, estava fortificada i els particulars hi guardaven béns per evitar que fossin robats pels corsaris musulmans. Les esglésies de Calella, Sant Martí d'Arenys i Santa Maria de Pineda foren reforçades després de l'atac corsari que va patir aquesta població el 1545. A Sant Martí d'Arenys es va construir un baluard davant l'entrada principal i un matacà sobre el portal major del temple. En el contracte de construcció de l'església de Calella, consagrada el 1564, es va estipular que s'hi havien de fer merlets i espitlleres, fortificar el portal i fer un campanar on s'hi poguessin col·locar dues bombardes, i el consell de la vila va ordenar també que es folressin les portes amb planxes de ferro. El 1586, l'església de Calella i una casa forta d'un cavaller eren els únics llocs on es podia refugiar la població, però era necessari que s'hi fessin «quatro linternas, o garitas boladas que fuessen crecidas y dentro pudiesse[n] caber arcabuçeros y mosqueteros que la franqueasen», perquè «si la yglesia no la fortiffican no está buena como está para defenderse en ella».³³⁸ L'església de Mataró, que a finals de l'època medieval havia estat utilitzada com a refugi, es va fortificar també al segle XVI abans de construir-se les muralles, a causa de la lentitud inicial de les obres de fortificació.

³³⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586).

³³⁷ Sobre les esglésies fortificades de la costa catalana, vegeu PONS I GURI, J. M. *El Llibre de Santa Cristina de Lloret*, p. 26-28; PONS GURI, J. M. «Aventura de un antiguo notario de Pineda». Separata de *La Notaría*, 2n i 3r trimestre de 1947, p. 2-3 i 7; FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 85, 90-91, 93, 127-128, 137 i 140; MIR I MORAGAS, D. *Compilació històrica de Calella*. Barcelona: Editorial Cedro, 1982, p. 60-64; COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*, p. 104-106; FUENTES GASÓ, M. *Esglésies i senyorijs de la Canonja i Masricart*. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, 1989, p. 18-23; VAQUER I CATÀ, J. *Pirates i esclaus de Begur*. Begur: parròquia de Begur, 1991, p. 43-45; FARRIOL I CLAVÉ, R. *Antics territoris*, p. 45, 49 i 65-66; O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*, p. 66 i 109-110; i NOGUER, J. i ALCOBERRO, A. *Pirates, corsaris i torres de moros. Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras*. Palafrugell i Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1998, p. 112-117, 122-125 i 132-133.

³³⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586).

L'església parroquial de Masricart, destruïda pels musulmans el 1547, estava igualment fortificada, encara que a principis del segle XVII se n'havia d'adobar la teulada i el terrat de la torre del campanar. L'església parroquial de Begur estava pensada per defensar la població i la seva campana es feia servir també per donar l'alarma. A Vila-seca del Comú, és possible que el campanar de la torre de l'abadia, edificada el 1600, fos utilitzat com a torre de defensa. Un any després, la torre de Sant Pol de Mar, al Maresme, va quedar adossada a la nova església de la població. Finalment, a la primera meitat del segle XVII la catedral de Tortosa estava artillada perquè el 1609 es pagaren algunes quantitats per uns adobs fets per a les carretes de l'artilleria, i cinc anys després el temple continuava tenint canons. El 1642, quan les tropes francocatalanes assetjaven la ciutat, hi havia dos peces d'artilleria a l'església del Temple i una al convent del Carme.

En els llocs que no disposaven de torres, la població s'havia d'organitzar per fer tasques de vigilància a la mateixa platja o des de punts elevats i estratègics. En el cas de Llavaneres, els habitants majors de 18 anys que no eren forasters s'organitzaven en colles per realitzar torns de guàrdia a diferents hores. Estava penalitzat adormir-se, arribar tard al torn de vigilància, donar una falsa alarma o no portar substituït en cas de no fer la guàrdia. Estava permès llogar una persona per realitzar la guàrdia en lloc d'un altre, però en cap cas aquest servei podia quedar sense complir.³³⁹

CAPÍTOL 4. LES MILÍCIES I LA MILITARITZACIÓ DE LA SOCIETAT CIVIL

Confirmada la pau amb els turcs al darrer quart del segle XVI, la marginació política de la frontera mediterrània amb el nord d'Àfrica i la substitució de la gran guerra per les incursions corsàries a petita escala feren que la responsabilitat de la defensa recaigués cada vegada més sobre els mateixos habitants de la costa, organitzats des de l'època medieval en milícies, i que s'incrementés la militarització de la societat civil, un element íntimament lligat a la frontera que també es va veure afavorit per les característiques i limitacions de l'exèrcit modern. D'aquesta manera, els atacs dels corsaris algerians, considerats un problema domèstic i sense rellevància política, desgastaren constantment les petites comunitats del litoral i les obligaren a realitzar un major esforç defensiu del que havien fet fins aleshores, en un context econòmic cada vegada més crític.

³³⁹ CERDÀ HOSPITAL, J. i TRESSERRAS BASELA, J. «Legislació sobre les guaites de la Universitat de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres», *Pedralbes*, núm. 13 (1993), vol. I, p. 590 i 592-594.

Les milícies eivissenques i l'armament de la població

A l'època moderna, la defensa rural i costanera d'Eivissa va estar a càrrec sobretot de les milícies, uns exèrcits populars estructurats a partir dels cinc quartons en què es va acabar dividint l'illa.³⁴⁰ Aquestes tropes, creades a l'època medieval, foren reorganitzades a finals del segle XVI per millorar-ne l'efectivitat. Cada milícia quartonal estava dirigida per un capità que depenia directament del governador i gaudia de fur militar complet. Les milícies estaven integrades per totes les persones útils de cada quartó que tenien entre 16 i 60 anys, i estaven dividides en brigades, una per cada vènda en què estigués subdividit cada quartó. A la vila d'Eivissa hi havia una companyia que estava dividida en esquadres. Els capitans i altres comandaments de les milícies eren pagats pel Reial Patrimoni, a partir del dret sobre la pega i el quitrà, un impost que també servia per adquirir els premis dels concursos de tir que s'organitzaven periòdicament per fomentar l'ús d'armes entre la població.

La Universitat s'encarregava normalment de proveir aquestes armes, encara que també podien ser facilitades pel governador. El 1588, Ferran Sanoguera va comunicar a Felip II que el 1576 havia repartit entre la gent de la vila d'Eivissa i llauradors de les parts foranes 500 arcabussos que el seu antecessor havia fet portar «porque no los tenían sino muy poquitos, sino lançuelas y algunas ballestas, y pagáronlos las personas entre quien se repartieron». Segons Sanoguera, aquests arcabussos havien servit per fer front als corsaris musulmans amb més eficàcia, però alguns particulars els havien venut i els continuaven venent «porque después que los an mercado y pagado (que esto ya lo llevan en paciencia) an de pagar y pagan de ordinario las municiones de pólvora[,] plomo, y cuerda de arcabuz, que se les haze que tengan para ellos». Davant d'aquesta situació, 1578 el governador va imposar un nou dret sobre l'extracció de pega i quitrà perquè els propietaris d'arcabussos poguessin conservar-los i manejar-los amb destresa. Sanoguera va informar al monarca que havia assignat un salari al capità de les milícies de la vila d'Eivissa i als cinc capitans de les milícies rurals, que també vivien a la capital. Segons el governador, aquests capitans no cobraven res i servien de mala gana, per la qual cosa havia decidit pagar-los 20 lliures anuals, «pues hasta entonces avían servido de balde, sin

³⁴⁰ Sobre les milícies d'Eivissa, vegeu MACABICH I LLOBET, I. *Eivissa. Les seves institucions històriques*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1964, p. 47-50 i 53-54; ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 1995, tom II, p. 80-82 i 143-144; PRATS GARCIA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*, p. 221-223; i PRATS GARCIA, E. «El problema defensivo en Ibiza», dins *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares, 2006, vol. 10, p. 192.

más del sueldo que tenían de V[uestra] Mag[esta]d por tener cavallos». La gent de les milícies havia de mantenir les seves armes, fer pràctiques de tir, abandonar la feina en cas de perill i, a més, pagar les municions, i per això Sanoguera va demanar que dels 9 quintals de pólvora i 15 de plom que havien d'aportar cada any l'arquebisbe de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós, la meitat es donés als particulars que tinguessin arcabussos, una proposta que en principi fou ben acollida.³⁴¹

Malauradament, el capità de milícies es va acabar convertint en un càrrec honorífic, ocupat per ciutadans o pagesos benestants, i la falta de professionalitat dels milicians va provocar, en algunes ocasions, greus problemes. El setembre de 1620, set galiotes algerianes desembarcaren a la vènda de Peralta i el governador Baltasar de Borja es va dirigir al quartó de Santa Eulària, on va ordenar que la milícia es concentrés al costat de l'església i esperés ordres. El governador va tornar a la capital i va deixar les tropes sota el comandament del capità Marcel Llobet i del lloctinent Miquel Tur. Els milicians convenceren els dos oficials per entrar en combat sense esperar l'autorització i els eivissencs es dirigiren a Peralta, convençuts que els enemics eren escassos i s'estaven retirant. Quan arribaren a la vènda, els milicians trobaren que en realitat hi havia uns 700 corsaris, de manera que el desastre fou total. El lloctinent de governador va poder fugir, però els enemics mataren quatre eivissencs i s'emportaren 25 captius. L'endemà, els musulmans atacaren l'església de Santa Eulària però s'hagueren de retirar sense poder aconseguir el seu objectiu. Miquel Tur va acabar processat, encara que es tingueren en compte els atenuants i finalment només fou condemnat a pagar les costes del judici.

Al marge de la seva falta de professionalitat, un dels grans problemes que patiren els milicians i, per extensió, els propietaris d'armes de foc era el subministrament de pólvora i bales. A les Reials Ordinacions de la Universitat d'Eivissa, publicades el 1663, es va ordenar als jurats que cada any fessin provisió de 20 quintars de bales i 20 de pólvora per abastir els particulars i evitar que es continuessin proveint a la Reial Força, que n'estava necessitada. En el capítol d'obligacions del procurador reial, les noves disposicions estipulaven que havien d'incrementar-se els drets sobre l'exportació de pega i quitrà, i que tot el que sobrés, després de pagar salaris i concursos de tir, s'havia d'invertir en pólvora per repartir-la en moments de màxima alerta com l'època d'extracció de la sal o per abonar guàrdies extraordinàries. En les competicions de tir hi prenién part no només

³⁴¹ AGS, Guerra Antigua, lligall 223, f. 222 (8 de maig de 1588).

habitants de la vila i el camp, sinó també soldats de la companyia d'infanteria destinada a la Reial Força d'Eivissa. Les ordinacions estipulaven igualment que els capitans de les milícies havien de sortir cada diumenge per fer exercitar les persones que tenien arcabús. L'arquebisbe de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós, consenyors feudals d'Eivissa, tenien l'obligació de mantenir tres cavalls armats cadascún i, per aquest motiu, el procurador reial pagaria els seus salaris a partir de les rendes que aquelles dignitats rebien a l'illa. D'altra banda, les noves disposicions confirmaven les anteriors normatives en matèria de captura de musulmans. Així, si es prenien corsaris en una batalla, la presa seria de tots els membres de la tropa. En cas que es tractés d'una captura aïllada, els que tallessin la retirada dels enemics rebrien el valor de la presa, i si els captors fossin uns altres, aquests rebrien una cinquena part del valor i no haurien de pagar la cinquena part que corresponia al Reial Patrimoni. Si es capturaven musulmans sense combat o sense impedir-ne la retirada, els captius quedarien en mans del procurador reial i els captors rebrien una cinquena part del seu preu. Les ordinacions establien finalment l'obligació de complir la provisió reial de 24 de desembre de 1564, segons la qual qui prengués musulmans es convertiria en el seu propietari sense haver-ne de donar part al Reial Patrimoni, unes disposicions que es considerava que no eren incompatibles amb el que s'havia establert sobre captura d'infidels en batalla.³⁴²

En realitat, les autoritats incentivaren en tot moment la figura del pagès-soldat amb la concessió de beneficis sobre les preses, sobretot després de confirmar-se, a finals del segle XVI, l'abandonament polític de la frontera mediterrània amb el nord d'Àfrica. El 1579, un grup de corsaris magrebins va capturar 30 persones prop des Figueras, al nord-est d'Eivissa, però una dotzena de pagesos parents seus s'hi enfrontaren, prengueren un musulmà i en mataren un altre, de manera que els enemics hagueren de fugir amb només un captiu.³⁴³ El 1627, uns llauradors capturaren una embarcació barbaresca i el governador va demanar que se'ls fes donació del *quinto real*, que equivalia a dos captius, i del vaixell corsari, una fragata de set bancs.³⁴⁴ Encara més, el 1634 es recordava que era costum i privilegi d'Eivissa donar el que es treia dels esclaus als que havien intervingut en la seva captura, després de pagar l'esmentat *quinto* al Reial Patrimoni.³⁴⁵

³⁴² TORRES I TORRES, M. *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII: «Reals ordinacions de la Universitat d'Eivissa» (1663)*. Eivissa: Editorial Mediterrània, 1993, p. 430-431, 486-489 i 559-561.

³⁴³ AGS, Guerra Antigua, lligall 91, f. 57 (1579).

³⁴⁴ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 371.

³⁴⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634).

L'obligació de servir a la milícia i l'estat constant d'alerta impedia als pagesos dedicar-se amb normalitat a les feines agrícoles. En aquestes circumstàncies, les armes es convertiren en una eina necessària per garantir la seguretat de les persones que treballaven al camp, tant en el marc de les milícies com en la vida quotidiana del pagès. El 1612, el governador Baltasar de Borja va armar dues barques amb gent de les milícies per perseguir una pollacra barbaresca, i el 1634 els milicians lluitaren contra els corsaris musulmans al quartó de Portmany.³⁴⁶ Al marge de les milícies, els pagesos d'Eivissa es convertiren també en improvisats defensors de les seves terres. Així, el 1591 llauradors eivissencs aconseguiren capturar 17 musulmans d'una fragata nordafricana que havia atacat un vaixell francès. El 1627, novament pagesos prengueren 14 corsaris magrebins, i quinze anys després uns llauradors eivissencs capturaren a Formentera 16 musulmans que estaven fent llenya. El 1663, uns 70 pagesos mantingueren un dur combat amb les tripulacions de dos vaixells barbarescos a l'illa de Tagomago, al nord-est d'Eivissa.³⁴⁷ Segons López Nadal, aquesta abundància de captures fetes pels pagesos eivissencs es va donar també a Menorca, però no a Mallorca.³⁴⁸

La proliferació d'armes, necessària per protegir la població del perill corsari, podia arribar a ser perillosa perquè podia canalitzar tensions derivades de la crisi econòmica o les lluites jurisdiccionals, problemes tradicionals a Eivissa. El 1553, Carles V va aconseguir arribar a un acord amb els altres senyors feudals de l'illa per unificar les jurisdiccions en la figura del governador, però el 1610 l'ardiaca de Sant Fructuós va aconseguir recuperar el control sobre el quartó de Portmany.³⁴⁹ L'enfrontament jurisdiccional, iniciat amb motiu d'una subhasta de delmes i la venda d'uns captius, va acabar traslladant-se als vassalls de l'eclesiàstic. La Cort considerava que s'havia de mantenir la unitat jurisdiccional perquè garantia una defensa eficaç davant els corsaris d'Alger i, per això, era partidària d'expulsar l'ardiaca, que estava provocant un autèntic «escàndalo de la tierra».³⁵⁰ El 1612, les autoritats denunciaven que la gent d'Eivissa era «la más inclinada a disensiones y parcialidades de quantas hay en la Europa» i que els

³⁴⁶ Sobre aquests dos episodis, vegeu MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entrevéniments*, p. 351; i LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 409-410.

³⁴⁷ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 370-371.

³⁴⁸ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 367 i 374.

³⁴⁹ Sobre l'enfrontament entre el governador i l'ardiaca de Sant Fructuós, vegeu ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglo XVII)*. Oviedo: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 2000, vol. III/1, p. 97-110; i MARÍ CARDONA, J. *Santa Maria d'Eivissa*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1985, p. 45-51.

³⁵⁰ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1048 (12 de juny de 1610).

vassalls de l'ardiaca no volien portar llenya per al cos de guàrdia com feien els habitants dels altres quartons. Afirmaven que l'eclesiàstic «pretende que los naufragios son suyos, y sobre esto mueve al fisco infinitos pleitos y a los vezinos de la isla que con las armas en la mano acuden a defenderla de las invasiones de los enemigos les quiere quitar la parte de lo que ganan».³⁵¹ A principis de 1614, el bisbe Joan Estelrich va arribar a Eivissa com a visitador reial i mesos després Felip III va ordenar que el governador Baltasar de Borja sortís de l'illa. El 1623, el capità Miquel Joan Adrià, governador interí, va assegurar que l'ardiaca havia desmantellat la defensa litoral del seu quartó i que havia mobilitzat els seus vassalls amb l'excusa de capturar delinqüents.³⁵² Segons els seus detractors, aquesta actitud posava en perill la seguretat dels habitants de Portmany, perquè es deia que l'eclesiàstic «los tuvo puestos en armas una noche algunos dellos a dos leguas de poblado sin darle razón desmantelando la marina por la parte de su quartón por donde pudieran desembarcar los moros y llevarse todas las mugeres y niños que quedavan solos». Davant d'aquesta situació, la millor decisió que es podia adoptar era expulsar l'ardiaca i prohibir que els seus vassalls es poguessin armar.³⁵³ El juny de 1624, Felip IV va escriure a Joan de Castellví per informar-li que l'havia nomenat governador d'Eivissa i per avisar-lo de la delicada situació que vivia l'illa. L'ardiaca es negava a cedir la seva jurisdicció sobre el quartó de Portmany i «entre los naturales hay grandes encuentros».³⁵⁴ Finalment, la qüestió es va resoldre poc després, gràcies a la intervenció del papa Urbà VIII, i es va recuperar la unió jurisdiccional de 1553.

Deixant de banda el conflicte de l'ardiaca, les armes ajudaren a canalitzar també les protestes dels pagesos, el col·lectiu més afectat pels atacs corsaris i la creixent militarització que, des de finals del segle XVI, va impregnar la frontera amb el nord d'Àfrica. El 1666, el governador d'Eivissa va informar que Vicent Arabí havia intervingut decisivament a l'hora de controlar una revolta de pagesos. Segons el governador, «en la ocasión de los labradores del quartón de Santa Eulalia obró con tanto zelo del servicio de V[uestra] M[ajestad] que mediante él se templaron sus ánimos».³⁵⁵

Les armes es convertiren en un objecte quotidià, indispensable i habitual a les cases dels eivissencs, motiu pel qual eren presents als testaments dels difunts. El 1610, entre

³⁵¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1048 (11 de juliol de 1612).

³⁵² ACA, Consell d'Aragó, lligall 1048 (1623).

³⁵³ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1048 (29 d'agost de 1623).

³⁵⁴ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entrevinements*, p. 351-352.

³⁵⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1032 (20 de maig de 1666).

els béns de Bartomeu Tur hi havia «un arcabús ab sos flascos», «una llansa», «una espasa ab un talabantillo» i «una alflanja».³⁵⁶ Aquell mateix any, Pere Torres, del quartó de Portmany, va deixar al seu germà Macià una llança i va estipular que «la escopeta y altres qualsevol armes que jo tinch no li sien dades per son servici fins tant mon hereu davall escrit sia home per manetjar aquelles».³⁵⁷ A finals de 1612, entre les propietats del difunt Antoni Tur, habitant del quartó de Balansat, hi havia un arcabús i una llança petita.³⁵⁸ El 1625 es va realitzar l'inventari dels béns de Domingo Nicolau, membre d'una família de l'aristocràcia eivissenca, i es va trobar que tenia «una llança», «un arcabús ab sos arreus», «una espasa», «un broquer», «una alabarda o, bisarna» i «una gineta de capità».³⁵⁹ El 1628, entre les propietats del difunt Jaume Marí, habitant del quartó de Santa Eulària, hi havia «una llança», «una escopeta de pedra de quatre palms y un canó curt».³⁶⁰ Aquest mateix any es va efectuar l'inventari dels béns del magnífic Ramon Vidal i es va constatar que tenia «un talabart vell», «una flasquera ab son pany y clau ab dits flascos», «un arcabús ab sos flascos», «una escopeta llarga de pedra», «una altra ascopeta de pedra», «un broquer», «una espasa mallorquina ab son talabart y degueyeta», i «una daga de guarda mà».³⁶¹ El 1632, entre les propietats del difunt Antoni Escandell, habitant del quartó del Pla de Vila, hi havia «una espasa ab son talabart», «un arcabús ab sos flascos» i «un llançó».³⁶² L'abril de 1636 es va realitzar l'inventari dels béns d'Antoni Orvai, que vivia al quartó de ses Salines, i es va trobar que tenia «un arcabús ab sos flascos» i «una espasa».³⁶³ El setembre de 1636, la difunta Isabet Farrera disposava d'un arcabús amb els seus flascos per guardar la pólvora en una casa que tenia en aquell quartó.³⁶⁴ Aquell mateix any, entre les propietats d'Antoni Roselló, hortolà del mateix quartó de ses Salines, figurava «una espasa ab son talabart», «un punal», «un arcabús ab sos flascos» i «una escopeta de pedra larga».³⁶⁵ Poc després de realitzar-se l'inventari, els béns d'Antoni Roselló foren venuts en almoneda i les armes foren adquirides per diversos particulars. L'escopeta de pedra es va vendre per 28 lliures i un sou, l'espasa i el

³⁵⁶ APE, Notari Bermeu (1609-1613), f. 104v-107v (27 de març de 1610).

³⁵⁷ APE, Notari Bermeu (1609-1613), f. 146r (28 d'agost de 1610).

³⁵⁸ APE, Notari Bermeu (1609-1613), f. 403v (9 de novembre de 1612).

³⁵⁹ APE, Notari Bermeu (1625-1628), f. 82r (21 d'agost de 1625).

³⁶⁰ APE, Notari Bermeu (1625-1628), f. 283r (12 de setembre de 1628).

³⁶¹ APE, Notari Bermeu (1625-1628), f. 292r (21 d'agost de 1628).

³⁶² APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 107v (8 d'agost de 1632).

³⁶³ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 293r (22 d'abril de 1636).

³⁶⁴ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 333v (4 de setembre de 1636).

³⁶⁵ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 338v (7 de setembre de 1636).

talabard foren comprats per un soldat per 7 lliures i 6 sous, i l'arcabús amb els seus flascos fou adquirit per un hortolà després de pagar 6 lliures i 16 sous.³⁶⁶ El setembre de 1636 es veneren els béns mobles i immobles d'Isabet Farrera i, per tant, també les armes que tenia. L'escopeta de pedra de quatre palms fou venuda a Miquel Arabí per 24 lliures, l'arcabús amb el seu flasco fou comprat per Jaume Cardona per 5 lliures i 10 sous, i l'escopeta de metxa fou adquirida per l'hortolà Gregori Vileta.³⁶⁷

Era normal que les persones que estaven en condicions de portar armes les portessin. El 1657, Miquel Palerm va atacar amb una espasa Vicent Arabí, un home que tenia 59 anys i, per aquest motiu, ja no portava cap classe d'armes, ni ofensives ni defensives.³⁶⁸ No obstant això, les autoritats intentaren controlar i prohibir sobretot les armes curtes, que eren les més fàcils d'amagar i les més perilloses. El 1630, el governador d'Eivissa va prohibir tota classe d'armes de pany de pedrenyal i les que tenien menys de cinc palms, encara que fossin de metxa.³⁶⁹ Aquestes disposicions degueren tenir més aviat poca repercussió, si tenim en compte fets i testimonis posteriors. El 1687, el governador d'Eivissa fou denunciat per haver empresonat un esclau de l'alguatir major del Sant Ofici, després d'acusar-lo d'haver escapat i portar pistoles. Els testimonis que declararen en la causa, la meitat dels quals eren soldats, digueren que feia uns 30 anys que s'havia publicat una pragmàtica reial que imposava dures penes als que portessin pistoles, però asseguraren que no s'havia tornat a publicar i que mai no s'havien aplicat a Eivissa les penes previstes, encara que hi havia hagut ferits i morts per armes de foc.³⁷⁰

Les milícies mallorquines i menorquines

La defensa del camp mallorquí descansava també sobre les milícies populars creades a l'època medieval. Les companyies de cada població de la Part Forana eren dirigides per un capità, un alferes i un sergent, i estaven formades per esquadres comandades per un cap d'esquadra. Per sobre dels capitans de companyia, a cada població hi havia l'anomenat capità de la gent d'armes, que era un cavaller que tenia propietats al terme i era nomenat directament pel virrei. Amb l'excepció d'Alcúdia, els capitans majors vivien normalment a la capital i deixaven al poble un representant o tinent que solia ser un

³⁶⁶ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 347r, 347v i 350r (9 de setembre de 1636).

³⁶⁷ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 352r, 354r i 355r (10 de setembre de 1636).

³⁶⁸ MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 132.

³⁶⁹ MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 105.

³⁷⁰ MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 212-213.

pagès ric. Per damunt d'aquests capitans hi havia un sergent major de la Part Forana, que s'encarregava de revisar les tropes i dirigir la instrucció militar. El 1638, la Part Forana de Mallorca estava dividida en quatre terços comandats per un mestre de camp: sa Pobla (que agrupava les poblacions del nordoest), Campos (que incloïa els pobles del sudest), Sant Llorenç (que englobava els nuclis del nordest) i la Muntanya (que agrupava les viles del sudoest). A més de les milícies, a cada terç hi havia diverses companyies de cavalleria que estaven integrades per aquells que tenien l'obligació de tenir cavalls, segons els seus béns, i per aquells que els volguessin tenir voluntàriament. En cas de perill a la costa, s'enviava la cavalleria del districte per comprovar la situació i, si es produïa el desembarcament o es creia que podia produir-se, es mobilitzava la milícia de la població afectada amb el reforç dels pobles de l'interior que haguessin d'ajudar en aquests casos, una obligació que no sempre es complia.³⁷¹ Les poblacions del camp també comptaven amb l'eventual ajuda de la Companyia dels 200, però només per a les qüestions relacionades amb els bandolers i bandejats.

A més d'estar formades per pagesos, les companyies de la Part Forana estaven dirigides per un capità major que solia viure a Palma la major part de l'any, i aquestes circumstàncies restaven efectivitat a la tropa. Quan hi havia un perill de desembarcament corsari, el virrei ordenava al capità que anés a la vila per organitzar la defensa, amb la qual cosa es perdia un temps valuós que podia ser aprofitat pels enemics, que solien ser ràpids a l'hora d'atacar i reembarcar amb el botí. El setembre de 1598 es va ordenar als capitans que anessin als seus pobles per evitar que una esquadra corsària, que acabava d'atacar Calàbria, desembarqués a Mallorca per sorpresa.³⁷² A finals de 1620, 80 vaixells de corsaris musulmans desembarcaren a la costa de Sóller i els habitants aconseguiren rebutjar l'atac gràcies a Julián Martínez de Otero, que va prendre la iniciativa en absència del capità d'armes Mateu Custurer.³⁷³

L'obligació de servir a les milícies i l'estat d'alerta permanent dificultaven que els homes d'entre 16 i 60 anys poguessin dedicar-se a les feines del camp amb una certa continuïtat, de manera que la mobilització de les companyies només es feia en casos de perill evident, a causa dels costos socials i econòmics que implicaven. El març de 1589, el virrei Lluís Vich va informar al rei que havia rebut avisos de Marsella i Alger sobre

³⁷¹ ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 55, 57-60 i 79-81.

³⁷² RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 132.

³⁷³ Sobre l'episodi de 1620, vegeu RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 134-138; i ESTADES DE MONTCAIRE, J. A. «La victòria sollerica del 1620», *Diari de Balears*, 10 d'octubre de 1996, p. 46.

una armada, però que esperaria que es confirmessin perquè així «no abrá para qué hazer gastos superfluos y destorvar la gente de sus labores[,] que no lo an nada menester por estar muy alcançados y necessitados con los malos años que an tenido y tienen de cosecha».³⁷⁴

Al marge del servei a les companyies de la Part Forana, les armes es convertiren en una eina imprescindible per poder realitzar feines agrícoles en llocs propers a la costa. El juny de 1603 es va manar als capitans majors que no deixessin sortir cap vaixell, que les dones i nens no s'acostessin a la mar i que els segadors que havien de treballar prop de la costa portessin armes i no dormissin allí.³⁷⁵ El maig de 1614, davant la possible arribada de naus de Biserta, es va ordenar al batlle de Felanitx que posés les guàrdies ordinàries d'estiu i que aquelles persones que anessin a segar a la part de la marina portessin arcabussos, pólvora, bales i metxa per poder-se defensar.³⁷⁶

Les armes eren necessàries per defensar l'illa dels enemics i, per tant, les autoritats en fomentaren l'ús entre els particulars amb concursos de tir, i també en prohibiren la venda i l'exportació. Paral·lelament, els virreis intentaren controlar i regular la possessió d'aquestes armes, i prohibiren sobretot les armes de foc curtes, molt utilitzades pels bandolers i bandejats. Com en el cas d'Eivissa, l'efecte d'aquestes disposicions degué ser prou limitat si tenim en compte que es publicaven periòdicament amb penes cada vegada més dures. El 1584, el virrei Lluís Vich va publicar una pragmàtica on prestava molta atenció a la qüestió de les armes i prohibia els desafiaments. Onze anys després, Ferran Sanoguera va recollir disposicions dels anteriors virreis i va decretar que els bandejats que portessin ballestes, arcabussos o altres armes de qualsevol mida fossin condemnats a mort, encara que no haguessin comès altre crim o delictes. Els que desapareixien amb arcabús, ballesta o altres armes serien sentenciats a 10 anys de galeres si no hi havia víctimes mortals, i a pena de mort o a remar perpètuament a les galeres si hi havia morts. Les armes de menys de quatre palms d'arbre o canó, considerades inútils per a la guerra però perilloses per a la convivència, també estaven prohibides i qui les portés hauria de pagar 200 lliures. A més, si l'infractor era militar o ciutadà, seria desterrat, i si era de menor condició, seria condemnat a servir perpètuament en les galeres del rei o a altres

³⁷⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 245, f. 170 (20 de març de 1589).

³⁷⁵ RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 140-141.

³⁷⁶ Sobre aquestes prevencions, vegeu XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 32-33; i XAMENA FIOL, P. *Història de Felanitx*. Felanitx: Ajuntament de Felanitx, 1975, vol. II, p. 29.

penes, entre les quals hi podia haver la de mort.³⁷⁷ A principis del segle XVII la situació va arribar a ser tan crítica que fou necessària una pragmàtica reial sobre el tema. El 1606, 1610 i 1612, els bisbes hagueren de prohibir l'ús d'armes als clergues, i el 1614 fou penjat un home per portar armes prohibides.³⁷⁸

Les autoritats intentaren promoure les armes militars, necessàries per combatre el perill corsari, i desterrar les que es consideraven inútils per a la guerra, que només servien per alterar la convivència.³⁷⁹ En tot cas, aquesta proliferació d'armes i la militarització de la societat civil, imprescindible per garantir la defensa davant l'amenaça barbaresca, no es pot deslligar del fenomen del bandolerisme, encara que aquest respongués a altres causes i es manifestés en moltes ocasions lluny de la costa. La defensa contra el corsarisme també va afectar els territoris de l'interior de Mallorca i l'abundància d'armes entre la població podia ajudar a canalitzar tota la problemàtica social i econòmica que s'amagava darrere l'activitat dels bandolers. A més, l'etapa més violenta del bandolerisme a Mallorca, entre 1640 i 1644, va coincidir amb els moments de major impacte del corsarisme algerià a la Mediterrània occidental i aquesta circumstància va complicar encara més la lluita contra l'amenaça corsària.

En principi, per portar armes calia tenir el corresponent permís. Per exemple, el 1622 es va autoritzar les persones que tenien un cavall per a la defensa perquè portessin pistola.³⁸⁰ Els particulars havien de guardar les armes a casa seva i només les podien portar per efectuar tasques de vigilància o quan es passava revista a les tropes, moment en què també es feien pràctiques de tir i altres exercicis militars.³⁸¹

Al darrer quart del segle XVI, els arcabussos substituïren progressivament les ballestes com a armes de referència de les milícies i els particulars, una tendència general que es va donar igualment en altres punts de la frontera mediterrània.³⁸² El 1575, la Universitat de Manacor va adquirir 160 arcabussos per repartir-los entre els habitants del

³⁷⁷ VIDAL RETTICH, J. A. «Los pregones del virrey D. Hernando Çanoguera (1595 y 1604)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XL (1984), p. 211, 216-217 i 226.

³⁷⁸ ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 89-91 i 134-135 (nota 163).

³⁷⁹ SERRA I BARCELÓ, J. *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)*. Palma: El Tall Editorial, 1997, p. 43.

³⁸⁰ XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 52.

³⁸¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor*, p. 101 i 111; i ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Sencelles i Costitx, 1229-1600*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1993, p. 118.

³⁸² Sobre la substitució de la ballesta per l'arcabús a Mallorca, vegeu ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 96-97; i GARCÉS FERRÁ, B. «Noticias sobre armamento en Mallorca: con ocasión de ataques de piratas berberiscos y turcos», separata de *Saitabi*, núm. 13 (1944), p. 8.

terme, que així els compraven a un preu més baix.³⁸³ El 1576, el virrei va enviar 119 arcabussos a Sóller i un any després va manar que es retiressin les ballestes, per bé que el 1585 la vila encara comptava amb 227 ballesters.³⁸⁴ El juliol de 1623, la Universitat de Felanitx tenia una bona partida d'arcabussos repartida entre els particulars i volia arreplegar-los i nomenar una persona perquè els custodiés.³⁸⁵ L'abril de 1639, un dels jurats havia d'anar a Palma a rebre les armes que estaven destinades a la vila, això és, 160 arcabussos a 5 lliures i 40 mosquets a 8 lliures.³⁸⁶ Uns mesos després, un jurat de Felanitx es va desplaçar a la capital per rebre 54 carrabines que pertanyien a la vila.³⁸⁷

A diferència d'Eivissa, les autoritats mallorquines no incentivaren des d'un primer moment els habitants perquè capturessin enemics amb la concessió de beneficis sobre la venda, segurament perquè la sensació d'inseguretat i impotència davant l'enemic fou sempre més intensa a les illes adjacents del regne de Mallorca. Així, a pesar de les contínues peticions de la Universitat de Sóller per motivar els particulars, la vila no va rebre autorització fins el 1663, quan se li va concedir permís perquè qualsevol persona pogués armar emboscades i convertir-se en propietari dels musulmans i vaixells que prengués, després de pagar la cinquena part del producte de la seva venda al Reial Patrimoni.³⁸⁸

Com a Mallorca, la defensa del camp menorquí a finals del segle XVI i primera meitat del XVII es basava igualment en les milícies populars, però les noves formes de guerra corsària, l'oblit polític de la frontera mediterrània i la sensació d'inseguretat potenciaren encara més a Menorca la figura del pagès-soldat, en la línia del que va passar a Eivissa. En aquest sentit, les accions de pagesos contra corsaris musulmans, en el context de les milícies o com a simples llauradors, foren nombroses. El 1606, diversos habitants de Binidonaire, al nord de l'illa, aconseguiren expulsar uns magrebins que havien capturat un matrimoni.³⁸⁹ El 1621, un vaixell musulmà amb set tripulants fou apresat, prop de Favàritx, per dos pagesos, un dels quals pertanyia a una de les companyies de cavalleria en què estaven organitzats els particulars.³⁹⁰ El 1644, uns 120 arcabussers de la vila

³⁸³ ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor*, p. 110.

³⁸⁴ COMPANYY MATAS, A. i altres. «Sóller», p. 372.

³⁸⁵ XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 53.

³⁸⁶ XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 77-78.

³⁸⁷ XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 78.

³⁸⁸ RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 34.

³⁸⁹ LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*, p. 70.

³⁹⁰ Sobre aquest episodi, vegeu PONS, G. *Historia de Menorca*, p. 55-56; i LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*, p. 70.

d'Alaior combateren 200 corsaris nordafricans a s'Olla de ses Coves i els obligaren a retirar-se.³⁹¹ Les armes eren del tot imprescindibles per poder garantir la defensa del camp, però les autoritats necessitaven també controlar-ne la possessió per evitar desordres socials. En aquest sentit, el 1656 els jurats de Menorca sol·licitaren al governador que aixequés la prohibició de portar armes de foc perquè consideraven que eren necessàries per rebutjar les ràtzies nocturnes dels corsaris musulmans.³⁹² No obstant això, aquestes disposicions oficials degueren tenir més aviat poca repercussió perquè s'havien de renovar periòdicament i la realitat era que molts particulars disposaven d'espases i armes de foc.³⁹³

En tot cas, la provisió d'armes i municions a les milícies menorquines va generar moltes despeses i els militars professionals, conscients que les guarnicions solien tenir-ne necessitat, consideraven que els pagesos no tractaven l'armament d'una manera adequada. Així, el 1588 el governador Jerónimo de Jossa assegurava que havia trobat en mal estat els 50 mosquets que la Corona havia donat a la vila de Ciutadella i demanava al rei que la meitat fossin donats a la companyia d'infanteria de Jaime de Saula «porque se haorraría [sic] que quando ay fustas en la isla se dan dichos mosquetes a hombres de la tierra y con municiones de V[uestra] Mag[esta]d las quales gastan y después buelven dichos mosquetes a la Universidad».³⁹⁴

Les milícies locals i la milícia efectiva del regne de València

Com a les Balears, la defensa rural del regne de València als segles XVI i XVII estava fonamentada sobre les milícies locals, exèrcits populars d'origen medieval que estaven dirigits per capitans, alferes i sergents, i formats per tots els homes d'entre 16 i 60 anys que fossin declarats aptes per a la guerra.³⁹⁵ Els comandaments passaven revista a les tropes periòdicament i, després de revisar l'estat en què es trobaven les armes, s'organitzaven pràctiques i concursos de tir. Les milícies estaven dividides en un determinat nombre de companyies.

³⁹¹ Sobre aquest combat, vegeu PONS, G. *Historia de Menorca*, p. 56; LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*, p. 64 i 70-71; i CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània. Les torres del litoral català*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1987, p. 78.

³⁹² PONS, G. *Historia de Menorca*, p. 57.

³⁹³ CASASNOVAS CAMPS, M. A. *Història de Menorca*, p. 285.

³⁹⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 222, f. 224 (26 de març de 1588).

³⁹⁵ Sobre les milícies populars del regne de València, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 19-64 i 167-168.

Aquesta estructura defensiva tradicional, basada en les milícies populars, va canviar a finals de 1597, quan es va crear, a instàncies del marquès de Dénia, la milícia efectiva del regne de València per donar resposta a la nova conjuntura política internacional derivada de l'aliança entre França, Anglaterra i Holanda, i als rumors d'un aixecament morisc.³⁹⁶ Aquesta tropa, que no podia ser treta del regne, estava integrada per 10.000 voluntaris, cristians vells d'entre 16 i 60 anys repartits en companyies de 100 soldats, la major part ubicades a la capital, a diferència del que havia proposat el virrei en un primer moment. El manteniment d'aquesta «milicia prevencional, instituyda [s]olamente para defensa y conservación del reyno», no suposaria cap despesa per a la Hisenda Reial i la Generalitat mentre no sortissin en campanya, perquè en cas d'intervencions ordinàries contra corsaris els milicians havien de ser pagats pels pobles afectats.³⁹⁷ A més, el monarca monopolitzava el nomenament d'oficials i això va proporcionar a la Corona un mecanisme de control militar decisiu.³⁹⁸

A pesar de la creació de la milícia efectiva, en algunes viles es mantingueren les milícies tradicionals, de manera que convisqueren les noves i velles estructures defensives. El juny de 1604 es va puntualitzar que els capitans i oficials d'Elx, vila senyorial, no tenien exempció de sises com els de la milícia efectiva «porque las capitanías y compañías de dicha villa no son de las contenidas en la pragmática de la milicia efectiva ni se hizieron para un caso impensado como los de la milicia efectiva sino que guardan sus tierras y cada día han de salir a guardar sus casas y personas y aunque agora son seys, o, siete compañías en dicha villa empero la misma gente que hay agora en dichas siete compañías havia y ha havido en dicha villa siempre antes de la pragmática de la milicia efectiva por manera que no se hizieron dichas compañías y soldados en dicha villa de Elige quando se hizo la dicha pragmática de la milicia efectiva».³⁹⁹

La nova estructura militar creada a finals del segle XVI va provocar les queixes de les autoritats de Gandia, que es veien obligades a fer constants i costosos esforços en matèria de defensa. El 1604, el virrei va ordenar als jurats d'aquella població que doblessin les

³⁹⁶ Sobre la milícia efectiva del regne de València, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 64-84; GARCÍA GARCÍA, B. J. «La cuestión morisca y la restauración de la milicia (1595-1614)», dins *Actes del congrés internacional sobre l'expulsió dels moriscos*, p. 349; i GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 88 i 94-95.

³⁹⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 864, 124/7, 124/8 i 124/9 (pragmàtica de 1597).

³⁹⁸ CASEY, J. *El regne de València al segle XVII*. Barcelona: Curial, 1981, p. 238.

³⁹⁹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 864, 124/2 (30 de juny de 1604).

guàrdies de la mar i asseguressin tant la vigilància de la muralla com la provisió de municions. A finals d'aquell any, el síndic de Gandia va comunicar a la primera autoritat del regne que aquella ordre era perjudicial per als drets i justícia de la vila, «porque después que ha sido instituída la milicia efectiva en este reyno y en particular en la dicha villa[,] todos los vecinos y moradores della stan alistados y separados en cinco companyas [sic] o capitanías y así los dichos vecinos de Gandía en el exercicio de armas y guerra regonocen sus capitanes respectivo [sic] y estos con sus oficiales se suelen encargar de la guarda y custodia de dicha villa con la misma gente della[,] y así los dichos jurados y síndico no tienen gente en dicha villa ni en otra parte de la qual puedan hechar [sic] mano para el dicho ministerio».⁴⁰⁰

A pesar de les expectatives generades inicialment, la milícia efectiva aviat va anar perdent intensitat. El 1609, el virrei marquès de Caracena va informar al Consell d'Aragó que no es complien les ordres publicades a la pragmàtica de 1597, els soldats no s'exercitaven des de feia temps i les tropes no disposaven de municions. Felip III va intentar resoldre aquesta qüestió, però la milícia va continuar degradant-se i el comte-duc d'Olivares va decidir finalment reorganitzar-la, tenint en compte l'estat en què es trobava i les noves necessitats del regne després de l'expulsió dels moriscos. D'acord amb la pragmàtica de 1628, la nova milícia efectiva havia d'estar formada per 8.000 cristians vells d'entre 16 i 60 anys, repartits en companyies de 150 soldats. Aquests efectius serien allistats a totes les poblacions del regne de València, excepte les de la costa, on es mantindrien les milícies tradicionals. En cas de necessitat, les tropes de la milícia efectiva haurien de mobilitzar-se per ajudar les viles del litoral. Amb la reforma d'Olivares quedaren retallades les exempcions donades als soldats i oficials, però també es feren extensives a les milícies tradicionals les prerrogatives concedides a la milícia efectiva, de manera que aquelles no podrien ser tretes del regne i, en cas de sortir en campanya, se les pagaria el sou que es donava a la infanteria espanyola. A pesar d'aquests privilegis, el juliol de 1638 el rei va manar que 2.000 soldats de la milícia efectiva fossin portats a Alcanyís i aquesta ordre es va complir a pesar de la negativa i les protestes de l'estament militar valencià.

Malauradament, la situació de les tropes no va millorar i el 1643, quan la guerra a Catalunya arribava al seu punt culminant, el duc d'Arcos va publicar una nova

⁴⁰⁰ AHCG, Imposts de Caràcter Militar i sobre Ordre Públic (1549-1615), s/f (24 de novembre de 1604). Al document apareix subratllada la paraula *oficiales*.

pragmàtica per reformar la milícia efectiva i fer-la operativa. El nou exèrcit estaria format per 8.000 soldats que serien allistats entre totes les poblacions del regne i quedarien englobats en vuit terços subdividits en companyies de 100 homes. Aquestes tropes estarien formades per voluntaris però, si el seu nombre era insuficient, els pobles obligarien els particulars a allistar-se fins que s'arribés a la quantitat estipulada, una mesura que podia anar contra els furs i que el virrei va justificar esmentant el conflicte de Catalunya. A pesar d'aquesta reforma, el 1650 el comte d'Orpesa va publicar una altra pragmàtica que suposava la suspensió de la milícia efectiva i la creació d'un exèrcit de 5.000 homes repartits en vuit terços. Aquesta tropa estaria formada per persones d'entre 20 i 54 anys nascudes al regne, les quals serien elegides per sorteig i haurien de servir un any. D'acord amb la nova pragmàtica, els terços no podrien ser trets del regne, però sí que podrien sortir per recuperar Tortosa, un dels objectius d'aquest nou exèrcit.

A més de les tropes d'infanteria de les milícies, el regne de València comptava amb cinc companyies de cavalls de la costa que estaven ubicades al Grau de València, Moncofa, Canet, Oliva i la Vila Joiosa.⁴⁰¹ Aquestes unitats, integrades per habitants d'aquelles zones, eren pagades per la Generalitat i mostraren sempre una gran eficàcia en casos d'amenaça corsària. A pesar de la seva utilitat, les companyies de cavalls generaven, en concepte d'allotjament, despeses importants que les poblacions on estaven situades no sempre podien afrontar. En aquest sentit, el 1585 es va debatre a les Corts la conveniència de canviar l'allotjament de la companyia de Moncofa i el 1611 es va estudiar la possibilitat d'eliminar o canviar l'allotjament de la cavalleria de Canet. L'agost d'aquell any, el marquès de Caracena va informar al rei que «si el lugar de Canet quedasse sin compañía como lo ha suplicado a V[uestra] Mag[esta]d Don Juan Balterra estaría ocasionado a que se lo pudiesen llevar una noche muy pocos moros que desembarcasen junto a él, como lo pueden hazer, y en esta consideración se ha tenido por combiniente que no dexé de haver compañía allí».⁴⁰² Finalment, el 1619 la Junta d'electes de la costa va suprimir les cinc companyies de cavalls, però aquell mateix any Orpesa va sofrir un greu atac corsari que va obligar a replantejar aquesta decisió. A principis de 1620, poc després de desaparèixer l'esquadra de galeres de Dénia, el Consell d'Estat va considerar convenient restablir les unitats de cavalleria i el rei va seguir les

⁴⁰¹ Sobre les companyies de cavalls de la costa del regne de València, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 94-103.

⁴⁰² ACA, Consell d'Aragó, lligall 704, 65 (30 d'agost de 1611).

indicacions dels seus consellers.⁴⁰³ El març d'aquell any, les companyies foren restituïdes, encara que amb menys efectius, i el 1636 foren conduïdes a Navarra per lluitar contra els francesos. Aquesta decisió va provocar l'oposició del regne i va deixar el litoral momentàniament desprotegit, una circumstància que els algerians aprofitaren el 1637 per llançar un duríssim atac contra Calp. El 1649, les dificultats econòmiques obligaren la Junta d'electes de la costa a suprimir les companyies de Canet i Oliva, després de considerar que amb les tres restants es podia assegurar també la defensa del litoral. Finalment, la companyia de la Vila Joiosa fou traslladada en diverses ocasions a Sant Joan, però va acabar tornant al seu lloc d'origen, a pesar de les súpliques de les autoritats d'Alacant, que consideraven que aquesta cavalleria era vital per a la ciutat, propera al nord d'Àfrica i important des del punt de vista demogràfic i comercial.⁴⁰⁴

En cas d'alarma, la cavalleria sortia per avaluar la situació i després acudien les milícies de la vila afectada, que comptaven amb l'ajuda d'altres pobles de l'interior que estaven obligats a prestar auxili. Aquestes poblacions, de vegades molt allunyades del litoral perquè els llocs de moriscos estaven exclosos d'aquella obligació, foren mobilitzades de manera abusiva i això va motivar la protesta dels tres braços del regne, que el 1585 sol·licitaren al rei que només haguessin de col·laborar en la defensa de la costa quan hi hagués una gran necessitat. Aquesta petició no fou escoltada, perquè cinc anys després el consell d'Alcoi va decidir enviar una comissió a la Cort per representar al rei les grans despeses que suposava acudir a totes les demandes d'ajuda i suplicar-li que la població en quedés exempta. El 1620, la vila de Xàtiva es va mostrar reticent a mobilitzar la seva milícia per ajudar la ciutat d'Alacant, per qüestions relacionades amb el pagament d'aquests efectius, que era un altre dels inconvenients que implicava la mobilització dels pagesos. El 1625, davant el perill suscitat per l'armada anglesa, es va decretar que per auxiliar pobles de la costa no s'havia de treure gent de viles marítimes properes perquè podien ser igualment atacades pels enemics. No obstant això, el 1626 els tres Estaments protestaren perquè les viles de Castelló, Vila-real i Borriana havien d'auxiliar Peníscola quan aquesta població tenia assignats els terços de Morella i el Maestrat. Aquell mateix any, el monarca va disposar a les Corts que les milícies que fossin mobilitzades havien de ser pagades per la Generalitat. A més de les protestes i reticències d'algunes poblacions de l'interior, la mobilització per ajudar les viles de la

⁴⁰³ AGS, Estado, lligall 2645 (14 de febrer de 1620).

⁴⁰⁴ ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas*, p. 109-113.

costa era, en alguns casos, estèril perquè els reforços tardaven molt en arribar. Així, a finals de 1636 el capità Pedro de Liminiana, després de comprovar que els enemics havien cremat la torre Vella i estaven atacant la del cap Roig, va demanar ajuda al subrogat de governador d'Oriola, però quan els reforços arribaren els musulmans havien destrossat la torre i s'havien embarcat.⁴⁰⁵

El manteniment de les milícies corria a càrrec dels consells locals, que havien de fer front a nombroses despeses per aquest concepte, i més si tenim en compte que els pobles havien d'enviar infanteria i cavalleria a les costes en les èpoques de major perill corsari. La vila d'Elx estava obligada des de 1577 a enviar regularment efectius de les milícies al castell de Santa Pola, la qual cosa va motivar queixes constants de la població, molt necessitada de recursos defensius per estar envoltada de pobles de moriscos. El 1592, el consell de la vila no va fer cas de l'obligació d'enviar gent a Santa Pola i el governador d'Oriola va prendre el justícia i jurat en cap de la població. El 1614 es va ordenar que una tercera part dels veïns d'Elx anessin a dormir, com a guarnició, al castell de Santa Pola tots els mesos d'estiu.⁴⁰⁶

L'armament dels milicians fou sempre una preocupació de les autoritats i una càrrega molt pesada que hagueren d'afrontar les hisendes locals. Algunes poblacions disposaven d'una casa d'armes i altres les repartien entre els particulars al mateix preu que les havien adquirit. El 1575, la capital del regne de València disposava d'una milícia integrada per 9.300 homes, dividits en 25 companyies, però almenys 2.261 no tenien armes per combatre. A principis de 1576, el virrei Vespasiano Gonzaga va publicar unes ordenances per reorganitzar la cavalleria de la ciutat i va prohibir que es poguessin embargar cavalls o armes per deutes a les persones que hi servien. El maig de 1596, el marquès de Dénia va informar al rei que a la ciutat d'Alacant hi havia molta necessitat de mosquets i piques, per la qual cosa havia ordenat portar aquestes armes de Milà i mentrestant havia demanat a la Generalitat que en prestés algunes, encara que no disposava de mosquets. L'estiu d'aquell mateix any, a Sagunt hi havia molta gent desarmada i es va ordenar al justícia i jurats que compressin arcabussos i 100 piques per defensar la vila.⁴⁰⁷ El setembre de 1596, a la casa d'armes de Castelló de la Plana no hi havia prou armes i es va donar un termini d'un any a les autoritats de la vila perquè

⁴⁰⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/19 (15 de novembre de 1636).

⁴⁰⁶ SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, M. J. i GARCÍA MAS, A. *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola*, p. 48.

⁴⁰⁷ LLUESMA ESPANYA, J. A. *Los piratas y Sagunto*, p. 140.

adquirissin 150 arcabussos, 20 mosquets i 70 piques, «los quales hayan de repartir entre la gente desarmada cobra[n]do a presio de dellas [sic] de las p[er]sonas a quien los dieren, y que no se puedan vender las armas de ningunos de la villa si no fuere con lisenia del justicia y su capitán p[ar]a gente propria de la villa».⁴⁰⁸

Les armes eren imprescindibles, encara que poguessin provocar desordres o canalitzar tensions socials, econòmiques o de caràcter jurisdiccional. En aquest sentit, el 1634 el capità Bernat Salelles, després de visitar la ciutat d'Alacant, va prohibir que els particulars poguessin vendre o empenyorar les seves armes i que aquestes poguessin ser embargades per deutes o altres motius. Salelles va ordenar també que cada milicià amb arma de foc havia de tenir provisió de pólvora, bales i metxa, i que les armes custodiades per la ciutat havien d'estar en bones condicions i comptar amb la munició necessària. L'abril de 1637, Ferran de Borja va informar al rei que les poblacions tenien poques municions per assegurar la defensa del litoral, «por haver gastado las que tenían de las que compraron el año pasado quando la armada francesa se detuvo a vista de estas costas obligando a que todo el reino estuviese en armas, y a gastar a las Universidades en socorrer los soldados y en d[ic]has munijones algunas cantidades considerables, con que oy se hallan sin dinero para poder comprarlas».⁴⁰⁹ Un any després, a la ciutat d'Alacant hi havia 400 milicians que no disposaven d'armes i el consell local, després d'esperar que la Generalitat li prestés alguns mosquets i piques, va manar que es comprassin 150 nous arcabussos. El 1648, el justícia i jurats de Castelló de la Plana publicaren un ban perquè totes les persones que tinguessin edat per agafar armes s'armessin i es proveïssin de municions perquè els francesos estaven davant Tortosa.⁴¹⁰

En alguns punts de la costa sud del regne de València, molt afectada pel corsarisme nordafricà, les milícies i els mateixos particulars, convertits en defensors del seu territori, mantingueren una actitud molt decidida contra els enemics. El virrei Vespasiano Gonzaga (1575-1578) comentava que la gent de la Vila Joiosa, Calp, Xàbia i Dènia, acostumada a enfrontar-se amb els corsaris, tenien fama de mostrar molta determinació en la lluita contra els enemics, encara que difícilment es podien comparar als soldats professionals.⁴¹¹ Així, el maig de 1583 els de la Vila Joiosa impediren el desembarcament

⁴⁰⁸ AHMC, Actes Capitulars (1595-1596), s/f (7 de setembre de 1596).

⁴⁰⁹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 714, 24/1 (5 d'abril de 1637).

⁴¹⁰ BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*, p. 628.

⁴¹¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu BOIRA MAIQUES, J. V. «Viles, castells i torres», p. 566 i 570 (nota 25); i GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 55.

dels corsaris de Mourad Rais amb l'ajuda de soldats de la guarnició de Bèrnia. Dos anys més tard, veïns de Xàbia i efectius de Benissa lliutaren prop del cap de Sant Martí contra la tripulació de sis galiotes d'Alger.⁴¹² El maig de 1590, diversos particulars de la Vila Joiosa s'enfrontaren a un grup de musulmans i en forçaren la retirada. Els valencians captivaren set persones i, després de degollar-les, en presentaren els caps al virrei per cobrar les quantitats pertinents en aquests casos. Aquesta actitud enèrgica també es va donar entre els habitants de Calp, perquè el setembre de 1591 una dotzena d'homes del poble, dirigits pel justícia, s'enfrontaren a uns corsaris que havien desembarcat d'una galiota i els obligaren a retirar-se. Els de Calp mataren cinc musulmans i després en portaren els caps al virrei per cobrar la recompensa. El 1642, els veïns de Dènia també lluitaren amb èxit contra una sagetia de corsaris magrebins. A la costa nord del regne, menys irregular que la del sud i amb menys població morisca a l'interior, l'impacte del corsarisme barbaresc no fou tan important, però la determinació d'algunes viles com Vinaròs encara fou destacada per Escolano a principis del segle XVII.⁴¹³

Aquesta actitud defensiva es va incentivar a finals del segle XVI, quan es va confirmar el caràcter perifèric de la frontera mediterrània amb el nord d'Àfrica. A les Corts de 1585, els Estaments sol·licitaren novament que les captures fetes als corsaris musulmans no haguessin de pagar la cinquena part al Reial Patrimoni i el monarca va accedir-hi sense cap limitació.⁴¹⁴ En uns moments en què la Cort tenia altres prioritats, la Corona era conscient de la necessitat de motivar els habitants del litoral valencià, i aquesta mesura va tenir efectes molt positius. El febrer de 1613, dues galeres de Nàpols perseguiren una embarcació musulmana i la feren embarrancar entre Alacant i Elx. Els veïns apresaren els supervivents i això va donar lloc a una forta disputa entre els síndics i les galeres, amb relació al botí. Finalment, el Consell d'Aragó va dictar sentència favorable als particulars, perquè els esclaus musulmans que es prenién en el regne de València com s'havien capturat aquells, eren de les persones que els havien pres, segons els furs.⁴¹⁵

La defensa contra el corsarisme musulmà portava implícit l'armament de la societat civil, tant en el marc institucional de les milícies tradicionals i la milícia efectiva, com en l'àmbit privat i particular. En tot cas, la possessió d'armes s'havia de regular i prohibir

⁴¹² IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris», p. 51.

⁴¹³ BORRÀS JARQUE, J. M. *Historia de Vinaròs*, p. 107.

⁴¹⁴ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 74.

⁴¹⁵ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 291.

aquelles que poguessin causar desordre social. El 1573 es va renovar en diverses ocasions la prohibició de tenir armes blanques i de foc perillooses, pensant sobretot en la població morisca.⁴¹⁶ A pesar de tot, a la dècada de 1580 els pedrenyals es generalitzaren i el bandolerisme morisc es va incrementar, i aquestes dues circumstàncies motivaren l'enèrgica actuació del virrei comte d'Aitona, que el 1584 va decretar que els que portessin pedrenyals serien condemnats a la pena capital.⁴¹⁷ Aquell mateix any, Felip II va dictar una pragmàtica prohibint totes les armes que utilitzessin mecanisme de pedrenyal, que eren molt ràpides.⁴¹⁸ Aquestes armes eren considerades perillooses, però també útils per garantir la defensa personal davant bandolers i delinqüents, motiu pel qual a les Corts de 1585 es va sol·licitar la reforma de la pragmàtica, però el monarca es va negar.⁴¹⁹

A finals del segle XVI i principis del XVII, el bandolerisme, la delinqüència i les lluites de bàndols revifaren, especialment a la ciutat de València i a la ribera del Xúquer.⁴²⁰ El gener de 1603, el virrei Juan de Ribera va renovar la pragmàtica d'Aitona contra els pedrenyals llargs, prova evident del fracàs d'aquelles disposicions.⁴²¹ El 1613, una pragmàtica reial prohibia tota classe de pedrenyals i l'arquebisbe de València va ordenar que cap rector en tingués, però aquestes ordres no assoliren els seus objectius perquè a finals de 1621 es va fer una altra crida contra els pedrenyals llargs.⁴²² La situació es va complicar durant el govern del virrei duc d'Arcos (1642-1645), que no només fou incapaç de reprimir el bandolerisme sinó que va recolzar una de les faccions oligàrquiques en què estava dividida la capital del regne. El seu successor, el comte d'Orpesa (1645-1650), va aconseguir en canvi controlar la lluita de bàndols a les terres valencianes.⁴²³

Com en el cas de Mallorca, s'ha de relacionar la militarització del poble valencià per lluitar contra els corsaris, accentuada a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, amb el fenomen del bandolerisme, molt important al regne de València i que es va

⁴¹⁶ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 50 i 52-53.

⁴¹⁷ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 61-62.

⁴¹⁸ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 67.

⁴¹⁹ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 73.

⁴²⁰ GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 83-84, 87 i 90-91.

⁴²¹ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes en la ciutat i regne de Valencia. Dietario de Mosén Juan Porcar, capellán de San Martín (1589-1629)*. Madrid, 1934, vol. I, p. 53.

⁴²² CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 160.

⁴²³ VILA LÓPEZ, M. *Bandolerismo y piratería (1635-1645) en el reino de Valencia durante el reinado de Felipe IV*. Universitat de València: València, 1984, p. 11 i 49-51.

manifestar en llocs costaners afectats per les incursions barbaresques, com la Vila Joiosa, Calp, Benissa, Teulada i Altea. Fernand Braudel es va preguntar encertadament si la suspensió de la guerra a la Mediterrània després de 1574 fou una de les raons del bandolerisme.⁴²⁴ Resulta evident que les autoritats incentivaren l'armament de les classes populars després que la frontera mediterrània perdés pes polític, i aquesta proliferació d'armes per fer front a l'invasor podia servir igualment per canalitzar la violència generada pels conflictes socials, econòmics o jurisdiccionals. No podem oblidar que l'etapa de major impacte del corsarisme barbaresc sobre la costa valenciana va coincidir amb l'expansió de l'activitat dels bandolers, afavorida també per la creixent crisi econòmica.

El sometent i la defensa de la costa catalana

Als segles XVI i XVII, la defensa del camp català estava a càrrec del sometent, una milícia popular d'origen medieval que es convocava per perseguir delinqüents, bandolers i malfactors, però també per defensar la costa o ajudar poblacions veïnes en cas de perill de corsaris musulmans.⁴²⁵ El sometent, una de les formes tradicionals de mobilització armada, va tenir molta importància a Catalunya durant l'època moderna i aquesta vigència estava relacionada amb l'escassa presència de l'exèrcit castellà al Principat. Aquesta milícia, que podia integrar-se dins les tropes regulars, fou convocada puntualment en el marc de disputes entre poblacions i de manera general quan va esclatar la Guerra dels Segadors (1640-1652). El sometent estava integrat per particulars armats d'entre 15 i 60 anys i s'organitzava en grups de 10 persones o desenes que estaven dirigides per un desener o cap d'esquadra. Cada cinc desenes hi havia un cinquantener i tota la tropa estava sota les ordres d'un capità.⁴²⁶

Aquest exèrcit popular va tenir intervencions destacades en la defensa de la costa catalana, com va passar el 1584, quan el sometent de Figueres va acudir a la vila de

⁴²⁴ BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo*, vol. II, p. 97.

⁴²⁵ Sobre la institució del sometent i els seus orígens, vegeu SIMON TARRÉS, A. i ESPINO LÓPEZ, A. «Les institucions i formes d'organització militar catalanes abans de la Guerra del Segadors», *Pedralbes*, núm. 13-I (1993), p. 143-150; VIDAL PLA, J. «Les formes tradicionals de l'organització armada a la Catalunya dels s. XVI i XVII. Sugerències per a una investigació», *Manuscrits*, núm. 3 (1986), p. 109-111; ESPINO LÓPEZ, A. «¿Existió un ejército catalán en la época moderna?», *Manuscrits*, núm. 15 (1997), p. 115-120; FERRER I MALLOL, M. T. «El Sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 1 (1995), p. 61-70; i MADURELL I MARIMÓN, J. M. «Els Sagramentals del Vallès, Maresma i Llobregat (contribució a la seva història)», *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, separata del vol. III, Barcelona, 1962, p. 183-192.

⁴²⁶ FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 87 i 97-98.

Cadaqués, que estava sent atacada per 2.000 corsaris, i va provocar la retirada dels enemics, que havien desembarcat de 22 vaixells.⁴²⁷ En algunes ocasions, la resposta dels habitants de les viles davant un atac per sorpresa dels musulmans fou molt ràpida, i això demostrava la seva bona organització. El juliol de 1597, els veïns de Begur s'armaren per fer front als corsaris, que havien desembarcat a la costa de Fornells, i els obligaren a reembarcar.⁴²⁸ El febrer de 1624, una embarcació nordafricana va intentar abordar una nau d'Arenys aprofitant que era de nits, però en menys d'un quart d'hora la costa es va omplir de gent amb armes. Els corsaris intentaren fugir, però els d'Arenys s'embarcaren i aconseguiren captivar-los després d'una hora de combat.⁴²⁹ Segons Pons Guri, de les 79 persones que intervingueren en la captura, la majoria eren mariners però també hi havia un presbíter, un esparter, tres sastres, dos teixidors de lli, un sabater i dos mestres d'aixa.⁴³⁰

En cas de perill, les poblacions veïnes mobilitzaven els seus efectius per ajudar les viles de la costa. Així, l'octubre de 1590 el consell de la Selva del Camp, a instàncies de l'arquebisbe de Tarragona, va decidir enviar fins a 80 homes a l'auxili de Vila-seca, on els magrebins havien causat diversos danys. A finals de 1617, davant la presència de corsaris a Salou, l'arquebisbe va sol·licitar novament la col·laboració del poble i el consell de la Selva va enviar 130 homes armats a Reus, encara que els enemics ja havien reembarcat quan arribaren els reforços.⁴³¹ En aquest sentit, a la ciutat de Tortosa les companyies tingueren sobretot un paper dissuasori davant les rapidíssimes incursions corsàries.⁴³² Si les tropes venien de viles molt allunyades de la costa, la mobilització solia ser encara més lenta i estèril. El sometent de la Bisbal, per exemple, després de rebre l'avís i convocar-se, tardava més de tres hores en desplaçar-se fins a la vila de Palamós.⁴³³ A més, les tropes no estaven formades per soldats professionals, de manera que podien sorgir problemes relacionats amb la disciplina i el maneig de les armes, i

⁴²⁷ RODEJA GALTER, E. *Figueras. Notas históricas (1387-1753)*. Girona: Institut d'Estudis Empordanesos, 1957, p. 123.

⁴²⁸ RAURICH, S. «De la historia de Bagur», p. 245 i 247-248.

⁴²⁹ AHFF, Impresos, C-12/11, s/p. *Verdadera relacion en que contiene un famosos hecho de la presa de un vaxel de Turcos, que se hizo Martes à los 13 del corriente mes de Ebrero de 1624, en la playa catalana delante de la Villa de Arenys, a sinco leguas desta Ciudad por un vaxel de christianos de la dicha villa. Trata de la bateria y ardid de guerra que tuvieron, con el numero de los Turcos presos*. Barcelona, 1624.

⁴³⁰ PONS GURI, J. M. *Anotaciones a un impreso curioso*. Arenys de Mar: Arxiu Històric Fidel Fita, 1947, s/p.

⁴³¹ PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits*, p. 385-386.

⁴³² GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 170.

⁴³³ FRIGOLA I ARPA, J. «El sometent de la Bisbal del segle XVI», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 29 (2010), p. 103-104.

aquestes qüestions restaven efectivitat al sometent. En aquest sentit, a principis del segle XVII alguns persones consideraven que el sometent era molt limitat per combatre el bandolerisme perquè els seus integrants no eren gent d'armes i no estaven habituats al servei pròpiament militar.⁴³⁴

A pesar d'aquesta xarxa de solidaritat defensiva, les viles de l'interior solien ser reticents a mobilitzar els seus homes i algunes viles de la costa consideraven que podien ser atacades mentre ajudaven altres pobles veïns. Així, el 1602 la comtessa d'Empúries va atorgar un privilegi segons el qual no es podia treure gent de la vila de Cadaqués i del comtat per causa d'atacs corsaris. El rei va intentar revocar aquesta disposició, però el 1635 el procurador general d'Empúries va enviar a l'hereu del comtat una queixa i aquell privilegi es va acabar mantenint.⁴³⁵

En tot cas, les autoritats dels pobles de la costa havien de vetllar perquè els particulars disposessin de les armes necessàries en cas de mobilització. L'estiu de 1575, les autoritats de Tortosa veneren nombroses armes als particulars per assegurar la defensa de la ciutat en cas d'un hipotètic atac corsari.⁴³⁶ El 1581, davant la presència d'unes galiotes musulmanes, la Universitat de Mataró va demanar als consellers de Barcelona 200 o 300 arcabussos, amb la promesa de restituir-los i pagar els que es fessin malbé. La Universitat va al·legar que la vila era carrer de Barcelona, havia patit males collites i no havia pogut acabar les obres de fortificació, però finalment va haver de ser el virrei qui prestés les armes.⁴³⁷ L'abril de 1588, el consell de la Selva del Camp de Tarragona va proveir els càrrecs de capità, alferes i sergent, i va ordenar que es fes ressenya d'armes a causa de la presència d'unes fustes barbaresques a la costa. Les autoritats de la vila determinaren que es fessin desenes i es revisés l'armament, i que els homes que no disposessin d'armes fossin multats i se'ls donés un termini de 15 dies per adquirir-les.⁴³⁸ L'estiu de 1614, davant els rumors d'una gran armada turca, les autoritats de Mataró ordenaren que es reconegués l'armament que hi havia a cada casa i, si calia, s'exigís als particulars que juressin que les armes eren seves i se'ls obligués a comprar-ne si no en tenien. A pesar d'aquestes disposicions, el 1625, quan es temia un atac de l'armada anglesa, la Universitat de Mataró va trobar que moltes persones estaven desarmades i va decidir

⁴³⁴ BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa*, tom VIII, p. 684-685.

⁴³⁵ PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*. Peralada: Edicions Biblioteca Palau Peralada, 1962, p. 55-57.

⁴³⁶ BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa*, tom VIII, p. 646.

⁴³⁷ COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*, p. 123-124.

⁴³⁸ PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits*, p. 385.

comprar a Barcelona fins a 100 arcabussos. La Generalitat va prestar finalment a la vila 60 arcabussos que després foren repartits entre la població.⁴³⁹

Com a les Balears i al regne de València, al darrer quart del segle XVI el pedrenyal, l'arcabús i l'escopeta començaren a substituir les ballestes a les revistes d'armes dels pobles de Catalunya.⁴⁴⁰ En aquest sentit, el maig de 1582 el sometent de la Bisbal de l'Empordà comptava amb 78 ballestes i 110 armes de foc, entre arcabussos, pedrenyals i escopetes.⁴⁴¹ El març de 1639, a Sant Feliu de Guíxols hi havia 225 arcabussos, 179 espases, 32 escopetes llargues, 16 mosquets, 12 piques i 7 escopetes, la major part dins les muralles de la vila, però també al raval de la Riera i al raval de Tueda.⁴⁴²

Les autoritats incentivaren l'armament de la població i la predisposició defensiva de les poblacions del litoral. En aquest sentit, a les Corts de 1585 Felip II va concedir a la ciutat de Tortosa franquesa de pagar el *quinto real* sobre les captures de corsaris musulmans que es fessin al terme.⁴⁴³ No obstant això, l'armament de la societat civil, necessari per afrontar l'amenaça corsària, també podia resultar perillós en un context de crisi econòmica i violència de bàndols. Segons Bartolomé Joly, que va visitar Barcelona a principis del segle XVII, a Catalunya hi havia més pedrenyals i arcabussos que espases i, fins i tot, els pagesos i pastors disposaven d'aquelles armes de foc.⁴⁴⁴ En aquestes circumstàncies, el 1603 el virrei Joan Terès va prohibir els pedrenyals de qualsevol mida, a pesar de les protestes de la Generalitat, que considerava que aquestes disposicions eren contràries als furs.⁴⁴⁵ Així mateix, els consellers de la ciutat de Barcelona demanaren al monarca que revoqués la prohibició perquè només era acatada per la gent honrada. El 1612 es va publicar una pragmàtica reial contra els pedrenyals i el Consell de Cent va redactar un memorial on rebutjava l'ordre perquè anava contra les constitucions de Catalunya.⁴⁴⁶ Quatre anys després, davant els rumors d'una nova pragmàtica, els consellers argumentaren que els pedrenyals eren necessaris per combatre els lladres.⁴⁴⁷ En tot cas, aquestes disposicions per controlar l'ús d'armes per part de la població civil

⁴³⁹ GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 152-153 i 155.

⁴⁴⁰ FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 108-109.

⁴⁴¹ FRIGOLA I ARPA, J. «El sometent de la Bisbal», p. 95-96.

⁴⁴² ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 143.

⁴⁴³ BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa*, tom VIII, p. 627.

⁴⁴⁴ GARCÍA MERCADAL, J (ed). *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Madrid: Aguilar, 1959, tom II, p. 58.

⁴⁴⁵ Sobre les pragmàtiques contra pedrenyals i la lluita contra el bandolerisme a Catalunya, vegeu REGLÀ, J. *Els virreis de Catalunya*. Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1987, p. 102-103, 105-106 i 108.

⁴⁴⁶ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. II, p. 264.

⁴⁴⁷ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. IX, p. 329-331.

tingueren poca repercussió, perquè es publicaren reiteradament i els processos per possessió i ús d'armes prohibides continuaren sent molt nombrosos.⁴⁴⁸ Davant d'aquesta situació, el virrei duc d'Albuquerque (1616-1619) va actuar amb eficàcia i contundència contra el bandolerisme aristocràtic, una política de pacificació que fou continuada pel seu successor, el duc d'Alcalá (1619-1622).

L'armament de la població per defensar la costa va contribuir encara més al clima de violència generat pel bandolerisme, un fenomen molt arrelat a Catalunya. En aquest sentit, el punt àlgid del bandolerisme català va tenir lloc al primer terç del segle XVII, quan l'activitat dels corsaris magrebins sobre les costes del Principat estava assolint quotes molt importants. A més, els musulmans, amb la captura de persones i els saquejos i robatoris, agreujaren encara més la situació econòmica de les viles i això va incrementar el malestar de la població i, per tant, la delinqüència i el bandolerisme. A més, la Guerra dels Segadors (1640-1652) va incidir també sobre la defensa costanera, perquè quan va esclatar el conflicte es demanaren sometents a tots els pobles del litoral.⁴⁴⁹ D'aquesta manera, les viles de la costa hagueren de mobilitzar-se contra les tropes de Felip IV mentre la depredació dels corsaris d'Alger a la Mediterrània occidental arribava al seu punt culminant.

CAPÍTOL 5. LES ESQUADRES DE GALERES I EL CORSARISME COM A MARINA DE DEFENSA

A la primera meitat del segle XVII no es va arribar a crear cap flota institucional de defensa al regne de Mallorca, a pesar del perill que representava el corsarisme nordafricà. En canvi, al regne de València i al principat de Catalunya s'organitzaren esquadres de vigilància finançades per la Generalitat, però aquestes flotes estigueren operatives molt poc temps, sobretot la valenciana. En aquestes circumstàncies, els corsaris locals es convertiren en un recurs important contra la presència de vaixells musulmans i la seva activitat va acabar sent incentivada obertament per les autoritats, conscients de la precarietat de recursos de la defensa terrestre. A pesar de tot, l'acció dels corsaris catalans, valencians i illencs entre 1571 i 1650 fou limitada en línies generals i la iniciativa va correspondre normalment a les naus nordafricanes, que només de tant en tant veren frustrats els seus plans per la intervenció de petites embarcacions locals i esquadres de galeres com les de Gènova i Sicília.

⁴⁴⁸ VIDAL PLA, J. «Les formes tradicionals», p. 109.

⁴⁴⁹ MARTÍN, E. i SANTACANA, J (eds). *Sants i mals esperits*, p. 24.

Vigilància marítima i corsarisme al regne de Mallorca

A pesar de ser un territori marítim, a finals del segle XVI i primera meitat del XVII el regne de Mallorca no va arribar a disposar d'una flota de vigilància institucional que pogués fer front a l'amenaça barbaresca. Al marge de les despeses econòmiques que suposava, la creació d'una esquadra a les Balears era una empresa complicada, no només per la dispersió territorial d'un regne sense Corts pròpies, sinó també perquè hi havia una distinció clara entre Mallorca, l'illa hegemònica, i les illes de Menorca i Eivissa, considerades adjacents i perifèriques.⁴⁵⁰ En aquestes circumstàncies, qualsevol projecte per establir a l'arxipèlag un cos de vigilància marítima contra els corsaris havia de fer referència només a Mallorca, seu de les principals institucions del regne. El Gran i General Consell difícilment impulsaria la creació d'una esquadra que navegues per les Balears quan l'única obligació defensiva que tenia Mallorca cap a les altres illes era la tramesa d'homes a Menorca en cas de perill.

A finals del segle XVI, el regne de Mallorca no disposava de galeres pròpies, perquè el 1599 el rei va ordenar que els galiots de les illes fossin enviats a l'esquadra de galeres de Catalunya mentre les Balears no comptessin amb una flota pròpia.⁴⁵¹ Segons Macabich, a Eivissa existia aleshores una galiota guardacostes que es coneixia amb el nom de *galiota del Rei*, però amb aquesta embarcació no es podia fer front a la contínua amenaça dels corsaris d'Alger.⁴⁵² La manca d'una flota pròpia va fer que les autoritats illenques depenguessin d'altres esquadres per poder realitzar operacions necessàries per a la defensa de l'arxipèlag. A finals de 1617, davant els rumors d'un atac corsari, els mallorquins decidiren enviar 300 soldats a Menorca i es feren gestions perquè les galeres de Catalunya realitzessin el trasllat, encara que finalment els diputats decidiren no enviar-les.⁴⁵³ En aquestes circumstàncies, la falta d'una esquadra oficial al regne de Mallorca va deixar la defensa marítima en una situació complicada, amb l'única esperança que alguna institució o particulars armessin algun vaixell contra els corsaris o navegues per

⁴⁵⁰ El 1696, el Gran i General Consell va afirmar que Menorca i Eivissa no podien ser considerades part del regne de Mallorca, perquè el regne es limitava a Mallorca i les tres illes no s'havien ajuntat mai per formar un cos o Generalitat. Vegeu PIÑA HOMS, R. *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*. Palma: Diputació Provincial de Balears, Institut d'Estudis Baleàrics, Patronat Josep Maria Quadrado i CSIC, 1977, p. 23 i 162; i PIÑA HOMS, R. «Les institucions parlamentàries del Regne de Mallorca», dins FATÁS, G (dir). *La Corona d'Aragó*. Barcelona-Saragossa: Editorial Aragó, 1988-1990, vol. III, p. 88, 90, 112 i 121-125.

⁴⁵¹ OLESA MUÑIDO, F. F. *La organización naval de los estados mediterráneos y en especial de España durante los siglos XVI i XVII*. Madrid: Editorial Naval, 1968, tom I, p. 514.

⁴⁵² MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 16.

⁴⁵³ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 315-317.

l'arxipèlag alguna esquadra de galeres. El 1573, Luciano Arbona, Rafael Vilar i altres persones armaren una fragata per anar en cors fins al nord d'Àfrica, però aquestes expedicions començaren a escassejar tant aviat com les naus nordafricanes incrementaren la seva presència a la Mediterrània occidental.⁴⁵⁴ A finals de 1583, el procurador reial i els jurats de la ciutat i regne de Mallorca armaren 10 vaixells amb 700 arcabussers i artilleria per combatre els musulmans, que havien desembarcat a Cabrera i estaven enderrocant el castell. Finalment, els mallorquins obligaren els enemics a retirar-se i s'apoderaren de tres peces d'artilleria i dues embarcacions que els corsaris havien capturat.⁴⁵⁵ El 1589, el virrei Lluís Vich va escriure a Felip II per informar-li que nombrosos particulars havien demanat llicència per armar fragates d'entre 12 i 14 bancs i anar en cors contra musulmans. El monarca havia ordenat feia dos anys que només es donés permís per armar galiotes de 20 bancs, però el virrei interí Pere de Pacs havia donat llicència a algunes fragates que aconseguiren botins importants. Lluís Vich considerava que si s'autoritzava la sortida d'aquelles fragates «se harían marineros, y pilotos como en otro tiempo solía aver muchos en esta isla a causa q[ue] siempre se armava», i finalment el rei va donar el seu vistiplau.⁴⁵⁶ El 1620, Marc Ferrer, Joan Palau, Francesc Joan i alguns soldats de la Reial Força d'Eivissa s'embarcaren cap a Formentera i capturaren diversos musulmans a la Pitiüsa menor.⁴⁵⁷

A finals del segle XVI, la Monarquia va mostrar algunes reticències a l'hora de concedir patents de cors a particulars, conscient de la necessitat de controlar una activitat delicada des del punt de vista militar. Aquesta actitud conservadora va repercutir negativament en la defensa marítima, especialment precària a les Balears, però finalment finalment la Corona va optar per fomentar obertament el corsarisme a la primera meitat del segle XVII, conscient dels avantatges que en podia treure. L'activitat corsària servia per combatre i desgastar l'enemic, proporcionava ingressos al Reial Patrimoni i, a més, ajudava a formar mariners que després podien integrar-se a l'armada espanyola.⁴⁵⁸ En el cas del regne de Mallorca, el 1600 es va determinar que el Reial Patrimoni havia de contribuir amb diners a l'armament de vaixells contra corsaris barbarescos.⁴⁵⁹ El 1621,

⁴⁵⁴ Sobre l'expedició de Luciano Arbona i Rafael Vilar, vegeu RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 127.

⁴⁵⁵ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 607-608.

⁴⁵⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 245, f. 169 (26 de febrer de 1589).

⁴⁵⁷ AHME, Llibres de Juraria (1619-1620), s/f (10 d'abril de 1620).

⁴⁵⁸ ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*, vol. II, p. 86.

⁴⁵⁹ CONRADO I DE VILLALONGA, J. F. *La Procuración Real*, p. 105.

Felip IV va dictar una Ordenança general de cors per fomentar l'armament de vaixells corsaris contra els musulmans i els rebels de les Províncies Unides. D'acord amb la nova normativa, les embarcacions no podien superar les 300 tones, perquè les naus enemigues eren petites i lleugeres, i les preses s'havien de repartir segons l'anomenat *tercio vizcaíno*. Finalment, el rei concedia als armadors i mariners el *quinto real* que li corresponia sobre els captius i els feia donació dels vaixells, artilleria, armes, municions i vitualles que prenguessin als enemics.⁴⁶⁰

A pesar d'aquestes disposicions, les naus corsàries armades per particulars o institucions no foren suficients per dissuadir els enemics i, per això, les autoritats illenques continuaren demanant a la Cort la tramesa de vaixells per vigilar i protegir les costes. L'estiu de 1625, el virrei de Mallorca va sol·licitar dues galeres perquè «asistan este verano en aquella isla por si fuere necess[ari]o socorrer las de Menorca y Ibiça». El Consell d'Estat va representar al monarca que no era convenient enviar-les «porque no serán del fructo q[ue] se dize[,] demás de que siendo tan poco número es ponerlas a demasiado peligro».⁴⁶¹ El 1639, el governador d'Eivissa va demanar a Felip IV dues galeres armades per evitar que els corsaris algerians, després de saquejar les costes peninsulars, es repleguessin a Formentera per fer-hi provisió d'aigua, una pràctica habitual de les embarcacions barbaresques.⁴⁶²

Malauradament, aquestes peticions no foren ateses i l'activitat dels corsaris illencs era en general limitada, de manera que la defensa per mar de les Balears va quedar moltes vegades a l'expectativa de l'arribada d'alguna esquadra de galeres, encara que no sempre les seves intervencions foren del tot satisfactòries. El 1586, una flota de 19 galeres de Gènova, que portava diners d'Espanya a la península italiana, va decidir atacar quatre o cinc galiotes d'Alger que estaven a Formentera. El general de l'esquadra genovesa va enviar a l'illa set vaixells per combatre els corsaris, però una forta tempesta va acabar provocant la pèrdua de tres galeres i nombrosos danys en una altra. Dues galiotes musulmanes també es perderen pel mal temps, però la resta de la flota, aprofitant la

⁴⁶⁰ Sobre l'Ordenança de cors de 1621, vegeu CRUZ BARNEY, O. *El corso marítimo*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, 2013, p. 353-357; DE AZCÁRRAGA Y DE BUSTAMANTE, J. L. *El corso marítimo (concepto, justificación e historia)*. Madrid: CSIC, 1950, p. 149; i PLANAS, N. «Navegar con rumbo. Actividad corsaria y sociedades insulares en un mediterráneo 'conectado' (s. XVII)», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 21 (2011), p. 85.

⁴⁶¹ AGS, Estado, lligall 2645 (14 de juliol de 1625).

⁴⁶² ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (20 de setembre de 1639).

confusió, es va llançar sobre les galeres afectades i els corsaris capturaren els seus tripulants i prengueren una gran quantitat de diners i altres béns valuosos, encara els genovesos s'apoderaren de les dues galiotes d'Alger que havien anat en terra.⁴⁶³ A pesar de les pèrdues genoveses, les autoritats eivissenques consideraven que la presència d'aquestes galeres era beneficiosa per a la defensa de l'illa. En aquest sentit, l'estiu de 1587 el governador d'Eivissa, Ferran Sanoguera, va informar al rei sobre la batalla que s'havia lliurat a Formentera i li va assegurar que des d'aquell moment no havien aparegut embarcacions corsàries de rellevància a les Pitiüses. Conscient del poder de dissuasió d'aquelles esquadres, Sanoguera va suggerir al monarca que fessin acte de presència a Eivissa i Formentera perquè «si los otros servicios de V[uestra] Mag[esta]d diesen lugar a que d[ic]has galeras viniesen tan en orden de gente de remo [sic] y guerra como conviene para dar caça y pelear[,] en ninguna parte me parece que podrían gastar la panática veynte o treynta días mejor que en estas islas en donde tan de hordinario y en todo el tiempo del año ay galeotas».⁴⁶⁴

A la dècada de 1640, la situació va començar a canviar perquè el corsarisme mallorquí va experimentar un creixement notable que el va portar a tenir un paper decisiu en la Guerra dels Segadors (1640-1652).⁴⁶⁵ A la segona meitat del segle XVII, els corsaris mallorquins abandonaren les posicions més defensives i estengueren la seva activitat a la Mediterrània oriental, atrets pel tràfic comercial d'aquella zona, encara que també realitzaren expedicions al nord d'Àfrica, en uns moments en què la pressió del corsarisme algerià estava començant a decaure.⁴⁶⁶ El 1655, el capità Jaume Canals, que havia participat activament en el setge de Barcelona, es va oferir a armar dues sageties per anar contra els musulmans, que havien pres un vaixell mallorquí que anava a buscar blat al Magreb.⁴⁶⁷ El desembre de 1656, a instàncies del virrei de Mallorca, dues naus

⁴⁶³ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 602.

⁴⁶⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 199, f. 67 (18 de juliol de 1587).

⁴⁶⁵ Sobre la participació de corsaris mallorquins a la Guerra dels Segadors, vegeu LÓPEZ NADAL, G. «La participació del cors mallorquí a la desfeta de la revolta de Catalunya (1637-1655)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVI (1978), p. 246-272; i DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 621-622.

⁴⁶⁶ Sobre el corsarisme mallorquí a la segona meitat del segle XVII, vegeu LÓPEZ NADAL, G. «El corsarisme com a institució marítima; Els judicis de preses a Mallorca (1654-1687)», *Pedralbes*, núm. 13-II (1993), p. 93-101; LLABRÉS, J. «Corsarios mallorquines del siglo XVII (1674)», separata del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXIX (1944), p. 5-14; PLANAS, N. «Navegar con rumbo», p. 85-88; POU MUNTANER, J. *La marina en las Baleares*. Palma, 1977, p. 34-35; i ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*, vol. II, p. 87-88.

⁴⁶⁷ LÓPEZ NADAL, G. «El capità Jaume Canals i els negocis per mar», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 65 (2009), p. 141-142 i 146-147.

corsàries armades per quatre mercaders de l'illa sortiren per combatre la galera capitana d'Alger, que havia fondejat a la badia d'Alcúdia. A pesar dels intents de tallar-li la retirada, la galera va aconseguir escapar i els mallorquins la perseguiren fins a La Goleta, on foren rebutjats amb foc d'artilleria.⁴⁶⁸ A les últimes dècades del segle XVII, els corsaris eivissencs també deixaren de jugar un paper eminentment defensiu i començaren a estendre les seves activitats per la Mediterrània occidental, sense oblidar tampoc la costa del nord d'Àfrica i els tradicionals enemics musulmans.⁴⁶⁹ En aquest sentit, el 1679 l'eivissenc Jaume Planells i el mallorquí Francesc Bagur realitzaren una expedició per les costes del Magreb, on capturaren cinc persones.⁴⁷⁰

La defensa marítima al regne de València

Conscients de la importància de complementar la defensa per terra amb la vigilància per mar, els representants del regne de València plantejaren a finals del segle XVI la necessitat de crear una esquadra de galeres.⁴⁷¹ El 1595, els Estaments proposaren a Felip II la creació d'una flota de galeres pagada per la Generalitat, però el projecte es va anar demorant sense arribar a concretar-se. El Consell d'Aragó va recomanar al monarca que acceptés la petició dels representants i el marquès de Dènia va aconsellar que aquesta esquadra de vigilància litoral fos comandada per valencians i estigués subordinada al Consell d'Aragó, i que les galeres no fossin tretes del regne sense l'autorització dels Estaments. No obstant això, el virrei considerava que amb aquesta flota no es podria fer front a l'armada d'Alger i que per mantenir-les caldrien 40.000 lliures anuals que només s'aconseguirien imposant drets i taxes impopulars. A pesar d'aquests inconvenients, a finals de 1596 Felip II va autoritzar la creació de l'esquadra i va accedir a la majoria de les condicions que havien manifestat els Estaments i el marquès de Dènia. Amb l'establiment de la nova flota guardacosta s'hagueren de suprimir les companyies de

⁴⁶⁸ SALVÀ, J. «Hazañas de corsarios mallorquines», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXX (1950), p. 534.

⁴⁶⁹ MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 15.

⁴⁷⁰ Sobre aquesta expedició, vegeu MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 25; i PLANELLS RIPOLL, J. «Mariners i corsaris de les Pitiüses», *Eivissa*, núm. 39 (2002), p. 6.

⁴⁷¹ Sobre l'esquadra de galeres del regne de València, vegeu MUÑOZ ALTABERT, M. L. «1604: Una cita del Regne amb la monarquia. Corts valencianes de Felip III», *Estudis*, núm. 25 (1999), p. 117 i 124-126; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 273-286; i OLESA MUÑIDO, F. F. *La organización naval*, tom I, p. 512.

cavalls del litoral, importants en la defensa contra els corsaris musulmans però molt costoses.

Malauradament, la mort de Felip II va paralitzar la creació de l'esquadra de galeres al regne de València i a principis del segle XVII, quan es va tornar a tractar aquesta qüestió, el projecte havia canviat substancialment. A finals de 1601, el comte de Benavente, alarmat pels danys que estaven causant cinc galiotes algerianes a Santa Pola, va demanar al monarca que s'organitzés una esquadra de vuit galeres que navegues entre Mallorca i Cartagena i protegís la costa mediterrània. El Consell d'Estat, reunit el 4 de desembre d'aquell any, va considerar que la proposta del virrei era encertada, però el comte de Chinchón va recordar que aquesta qüestió s'havia acordat en temps de Felip II, però que «nunca tuvo efecto porque siempre se ofreció aver de acudir las galeras a otras cosas». D'aquesta manera, Chinchón trobava que una nova esquadra fracassaria igualment i, per aquest motiu, creia que la millor solució seria «dar priesa a que Cataluña armase sus galeras y se procure con el de València q[ue] arme otras dos y que todas seys acudan a deshazer los cosarios y asegurar la costa de aquellos reynos».⁴⁷² Felip III va considerar que la proposta del comte de Chinchón era encertada, però el virrei de València va continuar insistint, després d'exposar que els corsaris d'Alger podien acabar hivernant a Santa Pola i els moriscos podien sublevar-se. El 18 de desembre de 1601, el Consell d'Estat va tornar a manifestar que la voluntat del rei no era crear una nova esquadra i va aclarir que tampoc no hi havia galeres que poguessin acudir a la costa del regne de València, perquè les d'Espanya estaven hivernant i no era convenient ni pràctic que sortissin. Davant d'aquesta situació, el Consell d'Estat va demanar al monarca que enviés les galeres que estaven al port de Santa Maria, encara que la solució al problema defensiu valencià passava per l'entrada en funcionament de l'esquadra de galeres de Catalunya.⁴⁷³

Segons Francisco Requena, Felip III va ordenar finalment armar dues galeres a càrrec de la Generalitat, però només les Corts podien determinar les fonts de finançament d'aquesta flota. A les Corts de 1604, els representants del regne sol·licitaren al rei la revocació del nou impost sobre la seda i la creació d'una esquadra de quatre galeres per evitar que els corsaris musulmans continuessin fent captius i perjudicant el comerç valencià. L'impost sobre la seda fou derogat i per fer-se càrrec de les galeres es va acordar designar 18 persones de cada estament, els anomenats Cinquanta-quatre de la

⁴⁷² AGS, Estado, lligall 2636, f. 79-80 [243] (4 de desembre de 1601).

⁴⁷³ AGS, Estado, lligall 2636, f. 79-80 [245] (18 de desembre de 1601).

Costa. En el memorial que va presentar sobre el finançament de l'esquadra, aquesta Junta d'Electes va manifestar la seva voluntat d'evitar que les naus fossin utilitzades per a altres missions que no fossin la defensa i custòdia del regne, però Felip III no va acceptar acceptar aquesta i altres pretensions comprometedores, de manera que el projecte va quedar hipotecat des de l'inici. Finalment, el rei va decidir que passessin a disposició del regne de València quatre galeres de l'esquadra de Nàpols i les hi va concedir els drets i franqueses que tenien les galeres reials assentades a particulars de Gènova i les que es concediren a les galeres de Catalunya a finals del segle XVI. El 1607, el marquès de Caracena, seguint ordres del monarca, va proposar armar dos bergantins per fer front als corsaris i despatxar avisos, però la Junta dels Cinquanta-quatre va manifestar que el que importava era «establecer lo de las galeras y dar presa para que esto se execute».⁴⁷⁴ Malauradament, ningú no podia garantir que aquesta nova flota es dediqués només a vigilar la costa i, d'altra banda, per mantenir-la s'hauria d'incrementar la pressió fiscal sobre els grups més vulnerables de la societat valenciana i les malmeses hisendes locals, de manera que l'esquadra només va estar operativa fins a l'expulsió dels moriscos (1609). El 1638 es va proposar crear una flota de sis galeres per vigilar la costa i navegar pel nord d'Àfrica, però la proposta tampoc es va fer realitat, encara que a les Corts de 1645 es va tornar a debatre sobre aquesta qüestió.

Davant la impossibilitat de comptar amb una flota institucional permanent, la defensa marítima del regne de València va quedar en mans de les iniciatives particulars. L'agost de 1618, el duc de Lerma va organitzar una esquadra de quatre galeres amb base a Dènia per dedicar-se al negoci corsari, encara que també va tenir efectes positius en la defensa litoral.⁴⁷⁵ La creació d'aquesta flota va permetre un any després dissoldre les costoses companyies de cavalls de la costa i la Generalitat va poder oferir una col·laboració de 14.000 lliures anuals per matenir la nova esquadra. A pesar d'aquesta ajuda institucional, les galeres de Dènia navegaren sovint pel nord d'Àfrica a la recerca de botí i també foren

⁴⁷⁴ ACA, Consell d'Aragó, lligall 701, 41 (26 d'agost de 1607).

⁴⁷⁵ Sobre l'esquadra de Dènia i el cors com a marina de defensa del regne de València, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 287-302; GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 74, 82-83 i 89; GARCÍA ALMIÑANA, E. i SEBASTIÁN VICENT, R. *Análisis histórico del testamento del duque de Lerma, V marqués de Denia*. Dènia: Ajuntament de Dènia, 1983, p. 82, 129, 212 i 283; CHABÀS LLORENS, R. *Historia de la ciudad de Denia*, tom II, núm. IV, p. 106; OLIVER SANZ DE BREMOND, E. *Historia de Denia*. València: edició de l'autor, 1978, p. 122-123; CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes en la ciutat i regne de Valencia*, vol. I, p. 169-170; BENDICHO, V. *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*. Alacant: Institut d'Estudis Alacantins, 1960, p. 204; PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 159 i 164; ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas*, p. 83; i JOANQUET, A. *Pirates i corsaris catalans*. Barcelona: Editorial Noray, 1997, p. 65.

utilitzades per realitzar serveis en benefici de la Corona, de manera que no sempre restaren a la costa valenciana per dissuadir els corsaris barbarescos.

A principis de 1620, l'esquadra de Dénia va desaparèixer i les seves quatre galeres quedaren incorporades a l'armada espanyola, de manera que la defensa del litoral valencià va quedar en mans de les embarcacions corsàries que poguessin armar particulars i poblacions costaneres. Aquesta activitat corsària fou especialment important a la costa sud del regne de València, la zona més castigada per les incursions dels algerians i on la militarització de la societat civil va assolir quotes més elevades a finals del segle XVI i primera meitat del XVII. A les Corts de 1585, els Estaments valencians demanaren al rei que els concedís l'exempció del *quinto real* en les captures que es fessin als corsaris musulmans i Felip II va acceptar sense cap limitació. Aquesta disposició reial va afavorir el creixement de l'activitat corsària al regne de València a finals del segle XVI. En aquest sentit, cap a 1590 una barca va sortir de Dénia amb 30 homes per anar contra una fragata barbaresca de 14 bancs que finalment fou abordada. El virrei, entenent que el botí corresponia a la Corona, es va apoderar de dos captius, però el monarca va acabar ordenant que la presa fos per als que l'havien realitzat.

A la primera meitat del segle XVII, els corsaris valencians contiuen tenint un paper rellevant en la defensa del litoral. Els de Dénia armaren en diverses ocasions vaixells per anar en cors i capturaren algunes naus magribines i feren presoners. El virrei va intentar que en cada expedició es pagués una part al rei, però els alacantins aconseguiren sempre que es reconegués el seu dret a disposar de tota la presa perquè, segons Marc Antoni Palau, totes les captures que es feien a les aigües del marquesat de Dénia pertanyien al marquès i aquest les donava als captors, encara que solia lliurar-se una joia al virrei per cortesia.⁴⁷⁶ Puntualment, també es podien armar de manera improvisada barques que no estaven pensades per a l'activitat corsària, com les destinades a la pesca. En aquest sentit, el setembre de 1613 Pere Llorens va armar un xabec per perseguir una fragata barbaresca que havia capturat dos pescadors valencians. Els homes de Llorens aconseguiren abordar l'embarcació corsària i feren 16 o 17 presoners, a més d'alliberar els pescadors retinguts. A principis de 1615, el subrogat de governador de la ciutat d'Alacant, Francisco Imperial, va sol·licitar al virrei una llicència per fletar tres naus d'origen flamenc i anar en cors durant quatre mesos per les costes del regne de València. Segons Francisco

⁴⁷⁶ PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 164.

Requena, feia anys que no es concedien llicències de cors a particulars i el virrei va remetre la petició a Felip III, que finalment va donar el seu vistiplau.⁴⁷⁷ El 1623, dues fragates armades per la Vila Joiosa prengueren un canó de bronze a un vaixell de corsaris musulmans i Felip IV va decidir que l'arma fos lliurada al castell d'Alacant, encara que els de la Vila Joiosa protestaren i el monarca els va haver de compensar perdonant el que devien en concepte de morabatí. Quatre anys després, Francesc Buforn, veguer de la ciutat de València, va sol·licitar una llicència per armar una embarcació de fins a 20 bancs per anar en cors contra els enemics de la Corona. Buforn va demanar franquesa de pagar el *quinto real* en cas de capturar magrebins o altres enemics en bona guerra. La dedicació al negoci corsari podia proporcionar importants beneficis i dissuadir els enemics, però també podia comprometre la mateixa defensa de les viles. El 1644, el síndic de la Vila Joiosa va informar al monarca que nombrosos veïns d'aquella població es dedicaven al corsarisme amb les seves barques i que solien navegar durant dies. Segons el síndic, pescadors i corsaris havien d'embarcar-se perquè la vila era pobra, però aquesta mateixa necessitat deixava la població indefensa davant l'amenaça corsària, «que cada día les inquieta por estar frontera de Arjel [sic]». ⁴⁷⁸ A pesar d'aquests inconvenients, pobles de la costa i particulars continuaren exercint l'activitat corsària, perquè el 1653 els síndics de Callosa d'en Sarrià, Altea i Calp demanaren al Consell d'Aragó una llicència per armar una fragata o mitja galera i anar en cors contra els barbarescos.

En algunes ocasions, els patrons realitzaven missions de seguiment i vigilància de flotes enemigues, complint ordres de les autoritats. El 1636, l'alacantí Joan Oliver, a instàncies de Pere de Borja, lloctinent de capità general del regne de València, va sortir amb un llaüt armat i 16 homes per vigilar els moviments d'una esquadra enemiga que es dirigia cap a llevant. Oliver tenia instruccions d'anar fins a Eivissa i Mallorca, però finalment només va arribar a les Pitiüses, de manera que únicament se li havia de pagar una part dels 1.850 rals castellans que li havia promès l'esmentat Pere de Borja.⁴⁷⁹

A més de les embarcacions corsàries, els pescadors es podien convertir eventualment en improvisats defensors de la costa valenciana. En aquest sentit, el 1643 uns pescadors del Cabanyal, després de comprovar que un vaixell magrebí s'acostava a la platja,

⁴⁷⁷ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 297-298.

⁴⁷⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 709, 103/3 (sense data).

⁴⁷⁹ AMA, Armari 5, Llibre 16 (1633-1642), f. 67r (11 d'agost de 1636).

decidiren enfrontar-s'hi i aconseguiren capturar els musulmans, encara que alguns valencians moriren en l'enfrontament.⁴⁸⁰

Malauradament, el corsarisme valencià i les accions puntuals d'alguns particulars no foren suficients per garantir la protecció del litoral, de manera que sovint fou necessària la intervenció d'esquadres i armades per poder allunyar el perill de la costa valenciana. A principis de 1613, dues galeres de Nàpols perseguiren i feren embarrancar una sagetia barbaresca entre Alacant i Elx, i els veïns de la zona capturaren els supervivents. El 1618, una armada francesa va portar un vaixell magrebí a la ciutat d'Alacant, i tres anys més tard les galeres de Gènova apresaren una embarcació nordafricana prop d'Orpesa amb 12 peces d'artilleria i feren 55 presoners. Malauradament, aquestes flotes no sempre apareixien davant les costes valencianes quan se les necessitava i tampoc les galeres d'Espanya estaven operatives als mesos d'hivern, amb la qual cosa no passaven de ser recursos defensius precaris. A més, en el cas de les galeres d'Espanya es va posar de manifest la seva manca d'adaptació als nous temps perquè a la primera meitat del segle XVII seguien hibernant per patricular als mesos d'estiu quan els corsaris magrebins, gràcies a les aportacions de Simon Danser i John Ward, navegaven cada vegada més fora de la temporada estival. D'altra banda, les galeres d'Espanya es traslladaren de Cartagena a Cadis després de la coronació de Felip II com a rei de Portugal (1581), encara que des de 1635 incrementaren la seva presència a la Mediterrània arran de la guerra amb França. A més, el nombre d'efectius de l'esquadra es va reduir entre 1591 i 1640, passant de 20 a 14 embarcacions.⁴⁸¹

La defensa marítima de Catalunya i les galeres de la Generalitat

A finals del segle XVI, la defensa marítima de Catalunya contra el corsarisme algerià es limitava a les embarcacions que podien armar alguns particulars i poblacions en cas de perill, i a les esporàdiques intervencions d'alguna flota de galeres que estigués fondejada a la costa catalana o navegant pel Principat. En aquest sentit, la vila de Mataró va arribar a disposar d'un vaixell armat que estava fondejat a la platja per fer front a un eventual

⁴⁸⁰ GRAULLERA SANZ, V. *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI i XVII*. València: Instituto Valenciano de Estudios Históricos, Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València i CSIC, 1978, p. 42-43.

⁴⁸¹ GOODMAN, D. *El poderío naval español. Historia de la armada española del siglo XVII*. Barcelona: Ediciones Península, 2001, p. 33.

atac corsari.⁴⁸² Malauradament, no totes les poblacions podien comptar amb naus armades i la sensació d'inseguretat era intensa a la major part del litoral català. El 1580, l'enginyer Antonelli va demanar que s'enviessin quatre o cinc galeres als Alfacs durant els mesos d'estiu per poder acabar la torre de l'Aluet, que havia estat destruïda pels musulmans poc després de començar les obres. En aquesta mateixa línia, el virrei duc de Terranova considerava que la presència d'algunes galeres era imprescindible i que, fins i tot, la seva xusma podria treballar en la construcció de la torre, però la petició de l'enginyer no fou atesa i les obres quedaren paralizades.⁴⁸³ Tortosa no disposava tampoc de naus per vigilar la costa i dissuadir els enemics i, per aquest motiu, la defensa va quedar de vegades en mans de particulars. El 1585, el tortosí Joan Cuch assegurava haver servit al rei en moltes ocasions a l'Ebre i als Alfacs armant vaixells i «estorvando presas a los moros y otros hefectos [sic]».⁴⁸⁴ Malauradament, aquestes accions de particulars i corsaris locals eren insuficients, i s'havia d'esperar la intervenció afortunada d'alguna flota de galeres per poder allunyar el perill momentàniament. En aquest sentit, el 1589 l'esquadra de Gianandrea Doria va apresar nou galiotes barbaresques als Alfacs, encara que alguns corsaris aconseguiren desembarcar i amagar-se terra endins.⁴⁸⁵ Un any després, les galeres de Gènova capturaren dues naus magribines als Alfacs, però el capità de la flota va demanar gent armada als pobles veïns després de saber que els musulmans volien enderrocar la torre de Sant Jordi.⁴⁸⁶

Conscients de la desprotecció del litoral, les autoritats catalanes començaren a fer gestions per mirar de resoldre el problema. El setembre de 1590, els diputats acordaren construir sis galeres i comunicaren la decisió al monarca.⁴⁸⁷ La iniciativa no es va fer realitat, perquè el febrer de 1597, el Consell de Cent va enviar una ambaixada als diputats perquè demanessin al virrei la construcció de galeres per vigilar la costa de Catalunya i

⁴⁸² Sobre la defensa marítima de Mataró a l'època moderna, vegeu COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*, p. 118; i COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró). Documentació històrica (II). De 1611 a 1690», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. IX (1993), p. 135. Al llibre sobre Mataró es fa referència a tres barques preparades, mentre que a l'article sobre l'ermita de Sant Simó es parla d'un vaixell armat que durant un temps va estar fondejat a la platja de la vila.

⁴⁸³ GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 154, 156, 170 i 178.

⁴⁸⁴ AGS, Guerra Antigua, lligall 181, f. 404 (1585).

⁴⁸⁵ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 4/141 (4 d'abril de 1589).

⁴⁸⁶ Sobre aquesta qüestió, vegeu GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 145; i O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*, p. 73.

⁴⁸⁷ *Rúbriques de Bruniquer*, vol. II, p. 261.

Mallorca, d'acord amb el que s'havia plantejat a les Corts de 1585.⁴⁸⁸ Finalment, a les Corts de 1599 es va acordar la creació d'una flota de quatre galeres que seria finançada i gestionada per la Generalitat, encara el general de l'esquadra i els capitans serien nomenats per la Corona.⁴⁸⁹ L'agost d'aquell mateix any, els consellers de la ciutat de Barcelona demanaren al rei permís perquè els diputats poguessin adquirir les quatre galeres que havien d'armar.⁴⁹⁰ Felip III considerava positiva la creació de l'esquadra perquè permetria lluitar contra els corsaris, no representava cap despesa per a la Corona i podria ser aprofitada per traslladar efectius i personalitats a la península italiana. A pesar d'aquesta eufòria inicial, la qüestió del finançament era delicada i els diputats tardaren a aprovar els drets que havien de servir per comprar i mantenir la flota. Aquest retard va permetre als corsaris continuar la seva depredació del litoral, perquè a finals de 1600 quatre fustes barbaresques capturaren la pontona de la Generalitat als Alfacs. El virrei va fer partir de Barcelona sis galeres de Gènova per rescatar l'embarcació, però els enemics la cremaren abans que l'esquadra arribés.⁴⁹¹

A pesar d'haver-se aprovat els drets corresponents, el 1603 la Generalitat encara no havia comprat les galeres. Els diputats no estaven segurs que les noves fonts de finançament fossin suficients per mantenir la flota i el rei es va comprometre a quedar-se les galeres pel mateix preu que pagués la Generalitat si aquesta no podia sustentar-les. Després de superar alguns obstacles, l'estiu de 1608 va entrar en funcionament l'esquadra, encara que només comptava amb tres embarcacions. Conscients de les dificultats en la recaptació dels drets, els diputats adoptaren algunes mesures d'estalvi mentre esperaven la incorporació de la quarta i última galera, que va arribar a finals d'aquell any procedent de Nàpols.

A pesar d'haver-se creat amb la missió de vigilar la costa, les galeres de Catalunya foren utilitzades per altres qüestions i, de vegades, s'allunyaren del Principat. El 1609, la flota va portar a Barcelona algunes autoritats tortosines acusades de desobeir la Generalitat i anar contra les Constitucions catalanes. Aquell mateix any, l'esquadra es va

⁴⁸⁸ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VI, p. 602-603.

⁴⁸⁹ Sobre l'esquadra de galeres del principat de Catalunya, vegeu GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà: l'esquadra de galeres de la Generalitat de Catalunya (1599-1623)», *Drassana*, núm. 21 (2013), p. 98-128; DE LLOBET MASACHS, S. «La pèrdua de les galeres de Catalunya l'any 1623», *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras*, vol. 42 (1989-1990), p. 117-160; SERRA PUIG, E. «Galeres catalanes, forçats i moriscos (1607-1612)», *Pedralbes*, núm. 28 (2008), p. 411-444; i OLESA MUÑIDO, F. F. *La organización naval*, tom I, p. 510-512.

⁴⁹⁰ AHCB, Consell de Cent, Lletres Closes (1599-1602), f. 15v-16v (26 d'agost de 1599).

⁴⁹¹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 377.

posar a les ordres del marquès de Villafranca, que estava reunint una armada per embarcar els moriscos valencians i conduir-los al Magreb. El juny de 1610, les galeres arribaren novament als Alfacs per participar en l'expulsió dels moriscos catalans i aragonesos.

Complits els compromisos, la flota de la Generalitat es va poder dedicar finalment a la vigilància i protecció de la costa catalana. El setembre de 1610, la Capitana i la Patrona apresaren dos vaixells barbarescos a les costes del Garraf i feren prop de 40 captius.⁴⁹² Pocs dies després, la Capitana va capturar un vaixell musulmà a la platja de Barcelona i va fer 22 presoners.⁴⁹³ A finals d'aquell mateix any, la Capitana i la Patrona atacaren una nau corsària que, a causa del mal temps, s'havia apropat massa a la costa barcelonina i capturaren nou musulmans.⁴⁹⁴

A pesar d'aquestes victòries, la situació econòmica de la flota es va començar a degradar i el juny de 1611 la Generalitat va acordar deixar les galeres i valorar el preu que el rei havia de pagar per quedar-se-les. No obstant això, el virrei marquès d'Almazán va prohibir als diputats que traïessin les embarcacions de l'aigua i la situació no es va resoldre. A finals de juny, els jurats de la ciutat i regne de Mallorca informaren als consellers de Barcelona que els musulmans havien desembarcat a la costa d'Artà i Manacor, i que tenien notícia que les galeres de Biserta havien fondejat prop d'Alger i tenien la intenció d'anar contra les galeres de Catalunya.⁴⁹⁵ Finalment, els presagis no es compliren i l'esquadra va continuar realitzant funcions de vigilància, amb alguns èxits importants. El setembre de 1611, la Patrona i la Capitana s'apoderaren de dues galiotes barbaresques prop de Castelldefels i aconseguiren fer 69 presoners.⁴⁹⁶ Uns dies després, les mateixes galeres de la Generalitat, amb dues de Savoia que eren al moll de Barcelona, capturaren una fusta barbaresca amb 20 corsaris.⁴⁹⁷ A finals d'octubre de 1612, l'esquadra catalana va apresar 29 corsaris magrebins prop de Palamós, després de naufragar la seva embarcació.⁴⁹⁸ Unes setmanes després, la Capitana i la Patrona

⁴⁹² *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. IX, p. 46-47.

⁴⁹³ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. IX, p. 47.

⁴⁹⁴ GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 104.

⁴⁹⁵ AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1608-1611), f. 160r (29 de juny de 1611).

⁴⁹⁶ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 11.

⁴⁹⁷ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 12.

⁴⁹⁸ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 81.

s'apoderaren, davant la costa del Masnou, d'un vaixell musulmà gran que havia capturat dues barques cristianes, encara que els enemics plantejaren una forta resistència.⁴⁹⁹

A pesar d'aquestes preses, a finals de 1612 la situació era insostenible perquè el compte de galeres estava esgotat i es devien 50.000 ducats. El març de 1613, els diputats exposaren al virrei la gran pobresa que patia la flota perquè els drets que es cobraven eren insuficients i, per aquest motiu, li demanaren que intercedís perquè el rei els donés les quantitats que rebia a Catalunya en concepte de *subsídio y excusado*, una petició que també subscrivia el Consell de Cent i l'arquebisbe de Tarragona.⁵⁰⁰ La demanda no fou atesa i finalment els diputats acordaren reduir el nombre d'efectius de l'esquadra. El febrer de 1614, els deutes i pèrdues eren molt nombrosos i dues galeres estaven a les drassanes pendents de reparació. Segons els diputats, la flota rebia anualment 17.400 lliures però en calien més de 28.000 perquè pogués navegar amb garanties.⁵⁰¹

No obstant la penúria econòmica, les galeres continuaren complint les funcions que tenien assignades i l'octubre de 1614 capturaren una nau magrebina amb 24 musulmans al golf de Roses.⁵⁰² A principis de novembre, la flota va apresar davant Mataró una sagetia de corsaris barbarescos, alguns dels quals escaparen i foren capturats pel batlle i parroquians de Santa Maria de Caldes d'Estrac, al sud d'Arenys de Mar.⁵⁰³ A finals de novembre, la Patrona de Catalunya i les galeres d'Espanya s'apoderaren d'un vaixell musulmà gran després d'un llarg i dur combat que va afectar sobretot l'embarcació catalana. La nau nordafricana disposava de molta artilleria i portava més de 100 corsaris.⁵⁰⁴

L'octubre de 1615, Felip III va ordenar als diputats que preparessin les galeres per acompanyar Pedro de Toledo, que havia d'anar a Itàlia amb dues galeres de Gènova que eren al moll de Barcelona. El monarca va prometre que pagaria el servei, però els diputats argumentaren que no podien posar la flota a punt perquè faltaven els diners i no s'havia nomenat cap general per comandar l'esquadra. Segons els diputats, les galeres sofrien una gran pobresa perquè no havien pogut continuar fent captures de vaixells enemics i havien hagut d'assistir la galera reial d'Espanya. De fet, de les preses que

⁴⁹⁹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 87.

⁵⁰⁰ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 103.

⁵⁰¹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 144-145.

⁵⁰² GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105.

⁵⁰³ Sobre aquest episodi, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1614), f. 132r (4 de novembre de 1614); i GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 152 (nota 102).

⁵⁰⁴ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 179.

havien realitzat amb les galeres d'Espanya, la Generalitat encara no havia rebut la part que li corresponia.⁵⁰⁵ Per entendre la negativa dels diputats, s'ha de tenir present no només la complicada situació econòmica de la flota, sinó també les diferències amb la Corona, que s'havia negat a prestar auxili financer a les galeres, i el perill que suposava deixar el litoral desprotegit sense les naus. El març de 1616, el duc d'Albuquerque, nou virrei de Catalunya, va sol·licitar la presència de les galeres als Alfacs per traslladar-se a Barcelona i els diputats no posaren cap entrebanc.⁵⁰⁶ En canvi, la situació era diferent si l'esquadra s'havia d'allunyar de Catalunya, encara que la seva intervenció fos important per a la mateixa seguretat del Principat. En aquest sentit, a finals de 1617 el virrei va demanar als diputats que armessin les galeres per portar 300 soldats de Mallorca a Menorca, davant els rumors d'un imminent atac barbaresc. A pesar del perill que podia representar una ràtzia contra Menorca per a la seguretat de les costes catalanes, els diputats tardaren a donar una resposta i finalment decidiren no enviar la flota, argumentant que no s'havien rebut més notícies de les Balears, les galeres estaven desarmades i l'hivern era una mala època per navegar.⁵⁰⁷ El regne de Mallorca, que no disposava d'una flota pròpia, formava part de l'àrea de defensa de les galeres catalanes i, per tant, la negativa dels diputats s'ha d'entendre, molt probablement, en el marc de les tenses relacions entre la Generalitat i la Corona.

El novembre de 1617, els diputats arrendaren els drets i manteniment de les galeres al mercader Hierònim Negroto per un període de tres anys. El contracte permetia a Negroto realitzar un viatge anual a la península italiana per temes comercials, els beneficis del qual es repartirien entre la Generalitat i l'arrendador. El primer viatge fou especialment afortunat perquè, al marge dels aspectes mercantils, a finals de 1618 l'esquadra catalana, quan tornava de terres italianes, va apresar una barca nordafricana prop de Palamós.⁵⁰⁸ Malauradament, les diferències entre Negroto i la Generalitat per qüestions econòmiques motivaren la suspensió del contracte i el 1620 els diputats arrendaren la gestió de les galeres per tres anys a Joan Pau Cànoves. En un memorial de l'època es denunciava que els administradors del dret de *la bolla* s'havien enriquit amb la seva gestió i que no es pagaven els soldats de les galeres. A més, s'havien comès irregularitats en la provisió de places i la falta de vigilància havia provocat la fuga de nombrosos galiots, una situació

⁵⁰⁵ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 215-216.

⁵⁰⁶ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 236.

⁵⁰⁷ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 315-317.

⁵⁰⁸ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 348.

preocupant a la qual s'afegia el mal estat en què es trobaven les dues galeres de la Generalitat, que no estaven en condicions de navegar.⁵⁰⁹

Al marge de les irregularitats en la gestió, les galeres de Catalunya es convertiren en un motiu de controvèrsia i enfrontament entre el virrei, els diputats i la Monarquia. El duc d'Alcalá pretenia que l'esquadra havia de complir les seves ordres, sense tenir en compte que la Generalitat era la responsable d'organitzar-la i mantenir-la. El 8 de juny de 1621, Felip IV va determinar que el virrei podia disposar de les galeres de Catalunya per fer serveis a la Corona, després de notificar-ho a la Generalitat, però els diputats s'hi oposaren al·legant que aquesta no era la funció per a la qual havien estat creades.⁵¹⁰ Lluny d'acostar posicions, el duc d'Alcalá va impedir poc després que la flota partís cap a Sicília, d'acord amb els pactes subscrits entre els diputats i l'arrendador de les galeres. El virrei considerava que era perillós que l'esquadra s'allunyés de Catalunya quan diverses embarcacions algerianes amenaçaven precisament la costa del Principat. Els diputats protestaren, però el 8 de juliol el monarca va confirmar l'actuació del duc d'Alcalá argumentant que les galeres havien de protegir el litoral de Catalunya i acudir particularment a l'auxili d'Eivissa i altres llocs necessitats. Els diputats aclariren que, per ajudar a mantenir la flota, havien pactat amb l'arrendador perquè pogués realitzar un viatge cada any amb les galeres, però Felip IV va resoldre que aquests pactes no es podien fer sense la seva autorització, sobretot quan implicaven la desprotecció momentània de la costa catalana.⁵¹¹

Amb el nomenament de Joan Sentís com a nou virrei, els ànims es calmaren i les galeres de Catalunya tornaren a operar amb normalitat. A principis de 1623, el comte de Lemos va sol·licitar l'esquadra per traslladar-se a la península italiana, però els diputats havien ofert una de les galeres al Consell de Cent per impedir l'extracció de blat, motiu pel qual comunicaren la situació als consellers i demanaren la seva opinió.⁵¹² Malauradament, el 3 de juliol d'aquell mateix any la flota va partir cap a terres italianes per complir els compromisos amb l'arrendador, però cinc vaixells d'Alger i tres de Tunis obligaren els catalans a fondejar a la costa de Frejús, al sud de Canes. Els corsaris s'apoderaren finalment de les galeres i de les mercaderies que no havien estat desembarcades, entre les quals hi havia moneda que s'havia de portar a Gènova. Arran

⁵⁰⁹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 753-754.

⁵¹⁰ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 488.

⁵¹¹ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 489-495, 514, 712 i 765.

⁵¹² *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. X, p. 77.

del desastre, el virrei va ordenar la detenció del general de les galeres i altres oficials, i Felip IV va manar que s'investiguessin els fets i es depuressin responsabilitats. Diego Fajardo, nomenat pel rei per aclarir la qüestió, va considerar que els diputats i l'arrendador eren els màxims responsables de la pèrdua de les galeres i va ordenar que fossin detinguts, però Felip IV va voler evitar l'enfrontament amb la Generalitat i el procés es va centrar en els oficials i els acusats d'haver robat aprofitant la confusió.

Perdudes les galeres, els diputats trobaren convenient armar una altra flota amb els diners de l'assegurança i millorant les fonts de finançament i la gestió. Felip IV va posar com a condició nomenar tots els oficials i que el control de les galeres passés a mans del virrei, mentre que la Generalitat continuaria pagant les despeses. Els diputats no acceptaren la proposta i argumentaren que no es podia innovar en aquesta qüestió sense celebrar Corts. El 12 de novembre de 1625, el Consell d'Estat es va pronunciar sobre el tema de l'esquadra de Catalunya, en resposta a una consulta del Consell d'Aragó. El marquès d'Aitona i Diego de Ibarra recordaren que la gestió de les galeres havia estat dolenta, i el marquès de Caracena va destacar la importància que tenia aquesta flota tant per al rei com per a la defensa de la costa catalana, «donde no save que aya compañías de cavallos ni las torres que ay en la costa del reyno de Valencia».⁵¹³

A pesar de la importància de les galeres, la Generalitat i la Corona no es posaren d'acord per rearmar-les, en uns moments en què la tensió institucional augmentava, de manera que la defensa marítima del Principat va tornar a dependre exclusivament de les intervencions puntuals d'algunes esquadres de galeres foranes i de les embarcacions que poguessin armar habitants i poblacions de la costa. En aquest sentit, el febrer de 1624 particulars d'Arenys de Mar, embarcats en la nau de Sebastià Pica i altres més petites, s'apoderaren d'un vaixell nordafricà a l'altura de Mataró amb 42 persones a bord. La nau i la major part dels corsaris foren venuts i el botí es va repartir després d'haver donat una part al Reial Patrimoni i haver pagat els corresponents drets a la Generalitat.⁵¹⁴ El setembre de 1625, quan es tenien notícies de pesta a Alger, la galera capitana de Sicília i la de Gènova perseguiren un vaixell musulmà i l'obligaren a posar rumb als Alfacs, on els seus tripulants desembarcaren i fugiren.⁵¹⁵ L'abril de 1626, les galeres del gran duc de Florència, les de Sicília i tres galeres del Papa s'apoderaren als Alfacs d'un vaixell

⁵¹³ AGS, Estado, lligall 2645 (12 de novembre de 1625).

⁵¹⁴ Sobre aquest episodi, vegeu AHFF, Impresos, C-12/11, s/p; i PONS GURI, J. M. *Anotaciones a un impreso curioso*, s/p.

⁵¹⁵ AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1623-1625), f. 147r-147v (23 de juliol de 1625).

corsari fortament armat que portava molts renegats i alguns moriscos.⁵¹⁶ L'estiu d'aquell mateix any, quatre galeres del Papa, quatre de Florència i una de Gènova atacaren, prop de Castelldefels, una nau magrebina que havia desembarcat corsaris a terra abans de sortir el sol.⁵¹⁷ El 1629, veïns de Sant Feliu de Guíxols abordaren amb una fragata una petita embarcació francesa que necessitava reparació i portava un ambaixador d'Alger que venia de Marsella. Els francesos aconseguiren escapar i començaren a disparar, però els catalans s'apoderaren d'una tartana que hi havia al port i perseguiren l'embarcació de l'ambaixador. Finalment, una nau de Mataró es va afegir a la persecució i els dos vaixells, amb l'ajuda de particulars que portaven les seves barques, venceren els francesos després d'un llarg combat.⁵¹⁸

Durant la Guerra dels Segadors (1640-1652), els corsaris catalans tingueren un paper molt important a l'hora d'atacar naus de l'armada castellana, sobretot aquelles que portaven provisions als soldats castellans allotjats al Rosselló.⁵¹⁹ D'altra banda, el conflicte bel·lic fou aprofitat també per les embarcacions barbaresques, que continuaren saquejant el litoral del Principat. En aquest sentit, el maig de 1648 els consellers de la ciutat de Barcelona acordaren aparellar vaixells per anar contra els corsaris que dificultaven encara més la situació de Catalunya.⁵²⁰

A la segona meitat del segle XVII, com en el cas del regne de Mallorca, els corsaris catalans aprofitaren la progressiva decadència de la marina algeriana per abandonar la seves tasques eminentment defensives i estendre el seu àmbit d'actuació. El 1684, El mataroní Pere Silvestre, amb l'ajuda d'altres tres embarcacions, va capturar un gànguil barbaresc que l'havia atacat anteriorment.⁵²¹ El 1685, la vila de Sitges va construir una

⁵¹⁶ BNE, VE, 186/82, f. 32r-33v. *Relacion cierta y verdadera de la presa que las Galeras del gran Duque de Florencia, juntamente con la Patrona de Sicilia, y su esquadra, han hecho de un Navio de Cossarios, Turcos, Moros, y Renegados, q[ue] andavan robando en la Costa de Cataluña, en 9 de Abril de 1626.* Madrid, [1626].

⁵¹⁷ NAVARRO PÉREZ, J. *Castelldefels: una introducció a la seva geografia i història.* Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 1991, p. 30.

⁵¹⁸ BNE, VE, 53/112, f. 159r-160v. *Relacion verdadera de una presa que han hecho de un navio en la Villa de San Feliu de Guisoles en el Principado de Cataluña, catorce leguas de la ciudad de Barcelona, en el qual matarof[n] algunos Turcos, juntamente con un Embaxador que avia ydo desde el Reyno de Argel a la ciudad de Marsella, los quales quedan presos en la dicha ciudad, en 16 de Abril deste año de 1629.* Madrid, 1629.

⁵¹⁹ Sobre el corsarisme català i el seu paper a la Guerra dels Segadors, vegeu ALCOBERRO, A. *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII.* Barcelona: Barcanova, 1991, p. 11; i PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*, p. 57.

⁵²⁰ PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*, p. 58.

⁵²¹ COLOMER I BUSQUETS, J. «L'ermita de Sant Simó, de Mataró. Recull de dades històriques (III). Des de 1691 a 1700», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. X (1994), p. 130.

fragata que aquell mateix any va capturar una embarcació magrebina amb 25 persones i una barca cristiana que els corsaris havien apresat. Dos anys més tard, els de Vilanova seguiren l'exemple i armaren una altra fragata que es va unir a la de Sitges per defensar la costa dels barbarescos. El 1690, el patró Pere Silvestre va capturar un vaixell nordafricà amb 15 tripulants que navegava per les costes d'Almeria.⁵²² El 1696, seguint l'exemple de Sitges i Vilanova, la vila de Mataró va construir també una fragata que, en aquesta ocasió, va costar més de 3.000 lliures.⁵²³

⁵²² COLOMER I BUSQUETS, J. «L'ermita de Sant Simó, de Mataró», p. 128-129.

⁵²³ Sobres les fragates de Sitges, Vilanova i Mataró, vegeu *Rúbriques de Bruniquer*, vol. IV, p. 317; RAHOLA, F. *Del comerç antic i modern de Tarragona*. Barcelona, 1911, p. 16-17; ZUCCHITELLO, M. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, Ajuntament de Tossa de Mar i Generalitat de Catalunya, 1991, p. 28; i MARTÍN, E. i SANTACANA, J (eds). *Sants i mals esperits*, p. 21-22.

SEGONA PART:

ATACS I DESEMBARCAMENTS DE CORSARIS NORDAFRICANS A CATALUNYA, VALÈNCIA I BALEARS (1571-1650)

Després de la batalla de Lepant (1571) i les posteriors treves hispanoturques, la Regència d'Alger va deixar de ser el bastió occidental dels otomans en la lluita contra la Monarquia Hispànica i es va convertir en una província més de l'imperi de Murad III (1574-1595). Els turcs, més preocupats per altres qüestions, relegaren la Mediterrània a un segon terme i els algerians aprofitaren el nou context polític per adquirir una major autonomia que era bàsica per consolidar i expandir l'activitat dels seus corsaris, incrementada des de començament del segle XVII gràcies a les aportacions nàutiques de Simon Danser (1606) i l'expulsió dels moriscos (1609). Les noves embarcacions permeteren als algerians navegar més temps i més lluny, amb la qual cosa s'incrementaren els horitzons de benefici. L'impacte d'aquest nou corsarisme barbaresc sobre el litoral del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca fou enorme si tenim en compte que la Mediterrània s'havia convertit en una frontera políticament oblidada, la defensa era precària i poc efectiva, i les economies locals havien entrat en un cicle recessiu que la mateixa depredació dels musulmans va contribuir a agreujar.

CAPÍTOL 6. LA REGÈNCIA D'ALGER DESPRÉS DE LEPANT

A les dècades finals del segle XVI, la Regència d'Alger es va incorporar definitivament dins l'estructura administrativa de l'Imperi Otomà, quan els dominis de Murad III estaven travessant per uns moments de crisi demogràfica, econòmica, financera i política.⁵²⁴ Entre 1578 i 1590, els turcs, seguidors de l'ortodòxia sunnita, mantingueren una llarga i costosa guerra amb els perses, partidaris de la secta xiïta i considerats tant allunyats de la fe vertadera com els cristians. Les tropes de Murad III aconseguiren la victòria, però l'imperi seguia patint greus problemes socials i econòmics.

⁵²⁴ Sobre l'Imperi Turc a finals del segle XVI i principis del XVII, vegeu PARRY, V. J. i altres. *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, p. 112-132; SHAW, S. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, vol. I, p. 182-189; i INALCIK, H. i QUATAERT, D (ed). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 413-418, 420-425 i 433.

A la dècada de 1580 es va haver de devaluar l'asper i el 1589 els geníssers d'Istanbul es revoltaren per la reducció de valor de les seves pagues. Entre 1593 i 1606, els otomans es veren immersos en un altre conflicte armat amb Àustria, mentre els problemes interns, la inflació i la inestabilitat continuaven afectant els dominis turcs. El xa Abbas I va aprofitar la guerra contra els Habsburg per enviar una ambaixada a Felip III que va arribar a Valladolid l'agost de 1601 amb una oferta d'aliança entre el sobirà persa i els prínceps cristians d'Europa contra l'Imperi Turc. La proposta fou ben acollida pel monarca espanyol, però no es va traduir en un compromís ferm i concret per atacar conjuntament els turcs.⁵²⁵ En tot cas, les guerres contra Pèrsia i Àustria provocaren grans dificultats financeres a l'administració otomana, que entre 1596 i 1610 va haver de fer front també a les revoltes Jelali d'Anatòlia, protagonitzades per *sipahis* empobrits, *levantes* i una massa de gent que s'havia quedat sense terra. Per complicar encara més la situació, el 1603 es reprengueren les hostilitats a la frontera persa i nou anys després els turcs hagueren de tornar a l'Imperi Safàvida els extensos territoris que havien conquistat a finals del segle XVI. Paral·lelament, sota el govern d'Ahmed I (1603-1617), les tropes otomanes hagueren d'esclafar una revolta que intentava crear un estat independent al nord de Síria amb l'ajuda del duc de Toscana. Aquesta iniciativa fou imitada després pel líder drus Fahreddin Ma'n, que va arribar a controlar Beirut i Sidó, i el 1613 va viatjar a la península italiana per establir una aliança antiturca amb el Papa, el duc de Toscana i el virrei de Nàpols, encara que els contactes no fructificaren i la rebel·lió fou finalment sufocada. Mentrestant, el 1624 el xa Abbas I va aprofitar les tensions internes de l'Imperi Turc per conquerir Bagdad, que no va poder ser recuperada pels otomans fins 1638.

Les dificultats que va experimentar l'administració turca a finals del segle XVI i principis del XVII, que constituïren els primers indicis de decadència, va permetre a les regències nordafricanas incrementar la seva autonomia amb relació a la cort d'Istanbul, que es va limitar a enviar-hi periòdicament un paixà o governador com a símbol de l'autoritat del sultà. L'Imperi Otomà, que des de 1577 es va esforçar per mantenir una treva amb la Monarquia Hispànica, va haver de reprimir revoltes internes i al mateix temps mantenir llargues i costoses guerres amb Àustria i Pèrsia, i aquesta situació fou

⁵²⁵ Sobre l'ambaixada d'Abbas I a Felip III, vegeu GIL FERNÁNDEZ, L. *El imperio luso-español y la Persia safávida*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 2006, tom I, p. 79-142; i MEHRAD, N. «Relaciones diplomáticas entre la Persia safávida y la España de Felipe III: el caso de la primera embajada», *Librosdelacorte.es*, núm. 4 (2012), p. 41-45.

aprofitada per la Regència d'Alger per articular una política pròpia i fomentar el corsarisme, principal recurs i autèntic motor econòmic d'aquella província.

Una província perifèrica i autònoma

A les dècades de 1570 i 1580, el govern d'Alger va estar dirigit en gran part per persones de confiança del corsari Euldj Ali, gran almirall de la flota turca i *beylerbey* de la Regència.⁵²⁶ Arab Ahmad, nomenat paixà de la Regència el març de 1572, va trobar que els habitants temien l'arribada de Joan d'Àustria i, de seguida, va treballar en la millora de les defenses de la capital construint un parapet que envoltava una gran part dels illots de davant la ciutat.⁵²⁷ El nou governador va reconduir també les relacions amb els geníssers, deteriorades a l'època del seu antecessor Euldj Ali, però fou molt estricte amb la població autòctona.⁵²⁸ En aquells anys, la ciutat d'Alger es va veure molt afectada per la pesta, que va provocar la mort d'una tercera part de la població, segons Morgan.⁵²⁹ A pesar de les millores defensives i de l'acostament als geníssers, les relacions del paixà amb els corsaris foren difícils. Arab Ahmad va substituir Arnaut Mami per Mourad Rais

⁵²⁶ Sobre la Regència d'Alger a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, vegeu ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle. Journal de Jean-Baptiste Gramaye, «évêque d'Afrique»*. París: Les Éditions du Cerf, 1998, p. 25-33 i 63-229; SOLA, E. *Argelia, entre el desierto y el mar*. Madrid: Editorial Mapfre, 1993, p. 291-300; DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*, f. 4r-24v, 41v-46r i 79v-95v; DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 152-187; SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería. Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1995, p. 121-155, 166-167 i 178-160; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 512-680; DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires des royaumes, et des villes d'Alger, de Tunis, de Salé, et de Tripoli*. París, 1646, llibre segon, p. 87-103, 111-153 i 284-286; llibre tercer, p. 299-322; llibre quart, p. 333-346, 350-354, 356-363 i 370-386; llibre cinquè, p. 387-395, 399-427, 431-432, 434-445 i 449-453; i llibre sisè, p. 486-495; DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830)*. París: Ernest Leroux, 1887, p. 108-201; DE GRAMMONT, H. D. *Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle*. Alger: Adolphe Jourdan, 1879, p. 3-192; GOSSE, P. *Los corsarios berberiscos. Los piratas del norte (historia de la piratería)*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1947, p. 61-72 i 85-104; MANTRAN, R. «North Africa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries», dins HOLT, P. M., LAMBTON, A. K. S. i LEWIS, B (ed). *The Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970, vol. 2, p. 254-257; MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*. París: Presses Universitaires de France, 1964, p. 61-63, 74-76, 78-101, 105, 108-113 i 117-119; JULIEN, C. A. *Histoire de l'Afrique du Nord*. París: Payot, 1964, p. 273-275, 277, 281-282 i 285-286; ABUN-NASR, J. M. *A History of the Maghrib*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, p. 173-175; VAUGHAN, D. M. *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350-1700*. Liverpool: Liverpool University Press, 1954, p. 173-174; IMBER, C. *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*. Nova York: Palgrave MacMillan, 2002, p. 302; LAPIDUS, I. M. *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 397-399; HOURANI, A. *Historia de los pueblos árabes*. Barcelona: Círculo de Lectores, 1996, p. 305-307; i HANDERSON, B. *Historia de la piratería*. Barcelona: Editorial Ferma, 1963, p. 40-42.

⁵²⁷ ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle*, p. 67.

⁵²⁸ Davant la diversitat de grafies que s'han utilitzat i s'utilitzen per transcriure els noms àrabs, s'ha optat en tot moment per aquelles més acceptades pels historiadors, sempre amb la intenció d'evitar confusions i facilitar la identificació dels personatges.

⁵²⁹ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 513.

al capdavant de la Taifa i el mateix Arnaud va viatjar a Istambul per protestar davant la cort turca.

Les protestes dels corsaris tingueren efecte i el maig de 1574 Murad III va nomenar paixà d'Alger el renegat sard Ramdan. El nou governador tenia la missió d'ajudar a recuperar La Goleta, conquistada pels espanyols aquell mateix any, i reposar Abd al-Malik com a sultà del Marroc, davant els rumors d'una aliança entre aquest regne i Felip II. L'arribada de Ramdan, home de confiança d'Euldj Ali, fou molt celebrada pels habitants d'Alger perquè s'havia criat a la capital de la Regència i era considerat una persona justa i prudent. Poc després d'arribar a Alger, Ramdan va enviar nou vaixells per ajudar Euldj Ali en la conquesta de Tunis, que va quedar enllestida a finals de setembre de 1574. La victòria va permetre als turcs recuperar el prestigi perdut a la batalla de Lepant i afiançar el seu control sobre les terres orientals del nord d'Àfrica.⁵³⁰ El nou paixà d'Alger era favorable a un Magreb políticament unit i coordinat en un primer moment pel mateix Euldj Ali. A finals de 1575, Ramdan va acompanyar Abd al-Malik fins al regne de Fes amb un exèrcit poderós que va acabar derrotant les forces d'al-Mutawakkil. Restablert Abd al-Malik com a sobirà marroquí, el paixà va tornar a Alger el març de 1576. Mentrestant, els corsaris algerians continuaven saquejant les terres de la Monarquia Hispànica, a la recerca de botí. El juny de 1576, una petita embarcació amb uns 20 turcs i moriscos va desembarcar de matinada al Coll de Balaguer, al nord de Tortosa, i els corsaris capturaren nou persones que anaven a Tarragona, una de les quals era el frare Miguel de Aranda. L'eclesiàstic fou venut després com a esclau al mercat d'Alger, on va morir cremat com a venjança per la mort d'un morisc valencià executat per la Inquisició. El 1577, la Monarquia Hispànica, angoixada per la crisi financera i la revolta de Flandes, va acordar una suspensió d'armes amb l'Imperi Turc, més preocupat també per la imminent guerra amb Pèrsia que per les qüestions mediterrànies.⁵³¹ Aquell mateix any, els corsaris algerians continuaren atacant embarcacions cristianes i apresaren una galera de l'orde de Malta amb 290 captius i més de 160.000 ducats.

A pesar de l'ajuda turca, les relacions entre el sobirà marroquí Abd al-Malik i l'Imperi Otomà s'anaren deteriorant i el juny de 1577 Ramdan fou substituït pel renegat venecià

⁵³⁰ GONZÁLEZ CASTRILLO, R. «La pérdida de La Goleta y Túnez, y otros sucesos de historia otomana, narrados por un testigo presencial: Alonso de Salamanca», *Anaquel de Estudios Árabes*, vol. III (1992), p. 278.

⁵³¹ RODRÍGUEZ SALGADO, M. J. *Felipe II, el «paladín de la Cristiandad» y la paz con el Turco*, p. 35, 50-53 i 55-58.

Hassan al capdavant de la Regència d'Alger. El nou paixà era també un home de confiança d'Euldj Ali, però el seu perfil era molt diferent al del seu antecessor. De fet, el govern de Hassan es va caracteritzar per una gran duresa i arbitrietat que va afectar pràcticament tots els grups ètnics, religiosos i socials de la Regència. El nou governador es va apropiat de la major part de captius de rescat que hi havia a Alger i va obligar els corsaris a pagar una cinquena part de les seves preses, quan abans només en pagaven una setena part. Hassan va exigir també participar en cada vaixell corsari que sortís, va incrementar els tributs dels *baldis* i beduins, i va imposar nous tributs als geníssers, a més d'especular amb aliments i manipular moneda. A més, el paixà es va apropiat de la comissió que els algerians rebien sobre la venda de cera i cuirs a mercaders cristians, i va exigir als turcs que paguessin, com els nadius, els drets de successió o renunciessin a l'herència, una mesura que finalment no es va arribar a aplicar perquè els afectats s'hi oposaren decididament.

En relació amb les expedicions corsàries, l'estiu de 1577 els algerians aconseguiren botins molt pobres, i això va provocar que els arraixos, *levantes* i soldats passessin molta necessitat i els capitans s'haguessin d'endeutar per poder sortir en cors. Al marge de les dificultats econòmiques, el setembre d'aquell mateix any Hassan va intentar reconduir les relacions amb el sultà marroquí Abd al-Malik, molt deteriorades a l'època de Ramdan. D'altra banda, el 7 de febrer de 1578 les negociacions entre el cavaller milanès Giovanni Margliani i el gran visir desembocaren en la firma d'una suspensió d'armes entre la Monarquia Hispànica i l'Imperi Turc que havia de durar un any.⁵³² A pesar d'aquesta treva, el maig d'aquell mateix any Mourad Rais va capturar la galera del duc de Terranova al sud de Nàpols, i dos mesos després Hassan, amb una gran esquadra, va atacar les viles d'Andratx i Eivissa, i va apresar prop d'Alacant una embarcació genovesa amb 90 persones i mercaderies molt valuoses. Derrotats els portuguesos a la batalla d'Alcassarquivir l'estiu de 1578, els corsaris algerians continuaren amb les seves incursions capturant 225 persones a Sardenya i 10 a Terracina, a la costa nord de la península italiana.

A pesar d'aquestes expedicions victorioses, el rendiment de l'activitat corsària va decaure el 1579 i 1580, i aquesta davallada va posar de manifest les contradiccions d'una

⁵³² Sobre la treva de 1578, vegeu BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo*, vol. II, p. 435-436; i RODRÍGUEZ SALGADO, M. J. *Felipe II, el «paladín de la Cristiandad» y la paz con el Turco*, p. 84-92.

economia massa dependent del cors i les conseqüències polítiques i socials del govern autoritari de Hassan. El 1579, les pobres i escasses captures dels corsaris complicaren encara més la situació de la ciutat d'Alger, colpejada per la fam, i atemorida per la possibilitat d'una invasió espanyola, a pesar de la treva. D'altra banda, entre finals de juny i octubre d'aquell any fugiren de la capital de la Regència gairebé 150 captius. El malestar de la població va anar creixent i els geníssers enviaren una ambaixada a Istanbul per demanar la destitució de Hassan, a pesar dels intents de Ramdan per aturar l'expedició. A principis de 1580, la crisi social i econòmica es va accentuar i, segons Diego de Haedo, la sequera i la fam provocaren la mort de més de 5.000 persones a la ciutat d'Alger, la majoria àrabs i nadius del nord d'Àfrica.⁵³³ Hassan es va afanyar a finalitzar les obres de fortificació de l'illa d'Alger, en previsió d'un eventual atac, però el març de 1580 es va signar una treva de 10 mesos entre Felip II i Murad III. En aquest nou escenari, les captures dels corsaris algerians continuaren davallant, encara que Mourad Rais va aconseguir capturar dues galeres del Papa poc després de formalitzar-se l'armistici.

La situació a Alger havia arribat a un punt crític i l'agost de 1580 Hassan fou substituït per Jaafar, un renegat hongarès que va intentar canviar l'estructura econòmica de la Regència, massa dependent del cors. El nou paixà, conscient de les limitacions i fragilitat de l'economia local, va apostar per fomentar el comerç i els recursos agrícoles de la regió, i va donar moltes facilitats perquè es poguessin rescatar els nombrosos captius que hi havia a Alger. En aquest sentit, es va ordenar que els esclaus no fossin encadenats i que rebessin bons vestits i aliments, i el vi procedent dels drets sobre les naus estrangeres.⁵³⁴ En principi, la treva hispanoturca de 1580 i la que es va signar el 1581 per tres anys afavorien els projectes de Jaafar, però els corsaris s'hi oposaren i, a més, es va descobrir una conspiració de l'agà dels geníssers per enderrocar el mateix paixà. En aquest context, el maig de 1581 Euldj Ali va desembarcar a Alger per dirigir una expedició contra el sultà marroquí Ahmad al-Mansur, de qui es deia que volia aliar-se amb Felip II contra els interessos otomans. Euldj Ali va prendre una gran quantitat d'esclaus i diners per a la campanya i va instar els geníssers a preparar-se per a l'expedició. Els soldats es negaren a obeir les ordres si no provenien directament del sultà

⁵³³ DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 158.

⁵³⁴ BELHAMISSI, M. «Captifs chrétiens en Algérie à l'époque ottomane: histoire ou hystérie?», dins EL MOUDDEN, A (coord). *Le Maghreb à l'époque ottomane*. Rabat: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de l'Université Mohammed V, 1995, p. 77.

i enviaren una ambaixada per representar al sobirà el perill que podia suposar un gran Magreb independent de l'Imperi Turc i governat per Euldj Ali. L'ambaixada va tornar finalment amb l'ordre que el *beylerbey* renunciés a la campanya de Fes i retornés immediatament a Istanbul. Paralel·lament, l'activitat corsària es va mantenir en uns nivells discrets, encara que l'estiu de 1581 els algerians abordaren, prop de la costa portuguesa, dos grans vaixells de Bretanya carregats de sal que portaven més d'un milió de ducats espanyols, segons Morgan.⁵³⁵

El 1582, Ramdan fou nomenat novament governador d'Alger, però el seu mandat fou molt curt i es va limitar a restituir dues galeres franceses per ordre del sultà, a pesar de l'enèrgica oposició dels corsaris, que es rebel·laren contra ell. Aquell any, a instàncies del mateix Euldj Ali, el renegat venecià Hassan va ocupar per segona vegada el càrrec de paixà de la Regència. Hassan era partidari de tornar a una política agressiva contra els espanyols i, en aquest sentit, durant el seu govern s'intensificaren els atacs algerians contra els dominis de Felip II. El maig de 1582, prop de 600 corsaris desembarcaren entre Benidorm i Calp, i feren més de 500 captius. Poc després, el mateix Hassan, amb una flota de 22 vaixells, va capturar 700 persones a Sardenya, 400 a Còrsega i 130 prop de la ciutat de Gènova, abans de desembarcar a la costa de Catalunya i recollir, al litoral d'Alacant, uns 2.000 moriscos que havien pactat el seu retorn al nord d'Àfrica.⁵³⁶

El maig de 1583, Arnaud Memmi va arribar a Alger per substituir Hassan al capdavant de la Regència. Sota el seu mandat, que va durar tres anys, els corsarisme algerià es va mostrar més ambiciós del que s'havia mostrat fins aquells moments, a pesar que el 1584 es va renovar la pau entre la Monarquia Hispànica i l'Imperi Turc. Un any després de renovar-se la treva, Mourad Rais va arribar al port de Salè, a la costa atlàntica del Marroc, i després d'aconseguir tres fragates ben equipades va desembarcar a Lanzarote, on va capturar més de 300 persones. Aquell mateix any, la pesta va provocar la mort de 600 captius a Alger en només cinc mesos, la qual cosa va provocar que s'incrementés encara més el seu preu.⁵³⁷

El juny de 1586 es va fer càrrec del govern de la Regència el turc Ahmad, també per espai de tres anys. Un any després es va renovar una vegada més la treva hispanoturca i

⁵³⁵ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 573.

⁵³⁶ Sobre els principals atacs barbarescos contra la península italiana als segles XVI i XVII, vegeu DAVIES, R. C. *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*. Hampshire i Nova York: Palgrave MacMillan, 2004, p. XIV-XVI.

⁵³⁷ MANCA, C. *Il modello di sviluppo economico delle città marittime barbaresche dopo Lepanto*. Nàpols: Giannini Editore, 1982, p. 72.

va morir Euldj Ali, que fou substituït per Hassan en el càrrec d'almirall de la flota turca. Coincidint amb la mort del *beylerbey* d'Alger, el nou paixà va sortir amb una flota de galeres i galiotes, i va capturar una embarcació comercial prop de Sicília. Els corsaris desembarcaren posteriorment en diversos punts de la badia de Nàpols fins que foren descoberts per l'esquadra de Giovanni Andrea Doria, que no va poder capturar-los. Els algerians, liderats pel seu paixà, captivaren més tard 240 persones a Còrsega, desembarcaren a la costa de Gènova i apresaren, prop de Provença, un bergantí amb 11.000 peces de vuit enviades des d'Espanya. Les expedicions corsàries proporcionaven cada vegada més guanys i els geníssers reclamaren participar en aquest negoci lucratiu. Per aquest motiu, el 1588 la milícia es va revoltar i el paixà va haver d'acceptar les seves reivindicacions, no només en el sentit de poder armar vaixells en cors sinó també de poder-s'hi enrolar com a soldats.⁵³⁸ A finals del govern d'Ahmad, va esclatar a Trípoli una revolta contra el poder turc que molt aviat va rebre el suport del virrei de Sicília, que va prometre als rebels la protecció de la Corona espanyola. Informat sobre la situació, Mourad Rais va posar rumb a Lampedusa, on va apresar una galera maltesa que havia estat enviada per rebre informació sobre la rebel·lió, i després es va apoderar d'un bergantí corsari mallorquí prop de Bona. El juliol de 1589, Murad III va enviar el seu almirall Hassan per intervenir a Trípoli i els turcs desembarcaren a la Regència amb l'ajuda d'embarcacions d'Alger i Tunis.

Amb la mort d'Euldj Ali es va posar punt i final a l'època dels *beylerbeys* i la Regència d'Alger es va convertir en una província més de l'Imperi Turc, dirigida per governadors nomenats cada tres anys per la cort otomana. Amb la desaparició dels *beylerbeys*, governadors i caps militars al mateix temps, la milícia dels geníssers i la Taifa dels corsaris desposseïren progressivament el paixà de tota autoritat i es convertiren en dos grups de poder hegemònics al capdavant de la Regència. L'agost de 1589, Ahmad fou substituït pel turc Haydar, poc abans que els turcs controlessin la revolta de Trípoli. A finals de 1590, el nou paixà es va haver d'enfrontar-se a una revolta antifiscal liderada pel xeic Beni Abbas, encara que les tribus de l'interior i els algerians acabaren signant una treva i renovant l'antic tractat d'amistat que existia.⁵³⁹ Abans de sortir cap a la Cabília, Haydar va enviar quatre galiotes en cors, dues de les quals atacaren la costa de Pullia i Calàbria, i feren un nombre considerable de captius. En aquest sentit, sota el

⁵³⁸ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre tercer, p. 307.

⁵³⁹ ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle*, p. 25 (nota 1) i 92 (nota 1).

govern de Haydar l'activitat corsària es va incrementar cada vegada més i els principals capitans de la Regència començaren a acumular grans fortunes.

L'agost de 1592, Chaaban es va convertir en nou governador, enmig de la satisfacció dels algerians. El seu predecessor, altiu i despòtic, s'havia enemistat amb la milícia, i els geníssers aprofitaren el canvi de paixà per enviar una ambaixada a Istanbul contra Haydar. Chaaban va començar el seu mandat amb prudència i aviat la seva diligència va servir per solucionar l'escassetat de dacsa que hi havia aleshores. No obstant això, els problemes continuaren assolant la capital de la província, perquè primer s'hi va declarar una epidèmia de pesta i després va aparèixer la fam. D'altra banda, durant el primer any de govern de Chaaban, una tempesta va destruir bona part del moll i va provocar la pèrdua de diverses embarcacions, algunes de gran valor. En relació amb l'activitat corsària, els algerians continuaren atacant les costes cristianes de la Mediterrània i dificultant el comerç marítim, encara que no sempre en sortiren airosos. En aquest sentit, el 1593 el general de les galeres de Sicília va capturar un petit galiot del mateix paixà prop d'aquella illa. El març de 1594, Mourad Rais va abordar dues galeres toscanes a la costa magrebí, després d'aproximar-s'hi silenciosament aplegant les veles i davallant els pals de dues de les seves galiotes. El setembre d'aquell mateix any, Sinan Cigala, nomenat almirall de la flota turca després de la mort de Hassan, va cremar la població de Reggio de Calàbria amb l'ajuda de vaixells magrebins, davant la passivitat de les galeres de Gènova, Nàpols i Sicília. El maig de 1595, poc després de ser nomenat almirall de la flota algeriana, Mourad Rais va sortir amb tres galiotes i, davant la costa de Tunis, va apresar tres bergantins de Trapani amb més de 90 tripulants. Els corsaris barbarescos s'enfrontaren després amb cinc galeres de Malta, però finalment pogueren escapar i continuaren realitzant preses de valor i fent captius.

El juliol de 1595, Mustafa fou nomenat paixà, però el seu govern va durar només quatre mesos i després fou substituït per Haydar. Segons Morgan, el càrrec de governador d'Alger continuava sent una dignitat cobejada per persones influents que desitjaven enriquir-se aprofitant la corrupció de la cort otomana.⁵⁴⁰ Poc després de convertir-se en paixà, Haydar va obligar el seu antecessor Mustafa a pagar 15.000 ducats amb l'excusa de reparar el moll de la ciutat, argumentant que durant el seu govern no havia fet res per emprendre aquella obra pública tan necessària. El 1596, el nou

⁵⁴⁰ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 610-611.

governador va intentar també desfer-se de la tutela dels geníssers amb la col·laboració dels pobles de la Cabília i els *kouloughlis*, descendents de soldats turcs i dones magrebines que havien estat apartats dels càrrecs públics, però finalment no ho va aconseguir. En aquest sentit, a la primera meitat del segle XVII el poder efectiu de la Regència va recaure en el Divan dels geníssers i les seves decisions, que tenien força de llei, foren ratificades pels diferents governadors.

El setembre de 1596, Mustafa va recuperar el govern d'Alger i es va venjar de Haydar imposant-li una taxa de 30.000 escuts. El 1598, els berbers de Cuco, pobladors de la Cabília, destruïren una gran part de la Mitidja i bloquejaren la capital de la província durant onze dies. Un any després, Dali Hassan es va fer càrrec de la Regència i Mustafa fou empresonat per no haver pacificat les tribus de l'interior. Durant el govern de Dali Hassan va continuar la rebel·lió dels berbers i les autoritats franceses es queixaren dels danys que els corsaris algerians havien causat als seus súbdits. Segons Grammont, Dali Hassan estava disposat a alliberar alguns mariners captius, però l'autoritat dels governadors d'Alger havia desaparegut i els corsaris posaren excuses per no acatar les seves ordres.⁵⁴¹

Per solucionar la crisi francoalgeriana, el 1600 Suleyman fou nomenat nou governador de la Regència. Amb aquesta voluntat conciliadora, el paixà va fer restituir una part de les embarcacions que els corsaris havien pres als francesos. Mentrestant, els pobles de la Cabília continuaven creant problemes i Sulayman va decidir esclafar la rebel·lió, però les tropes del governador foren derrotades el 1600 i 1601. Les tribus berbers de Cuco mantenien contactes amb la Monarquia Hispànica per atacar la capital de la Regència per terra i mar, però aquesta operació conjunta no va tenir èxit a principis del segle XVII. El capità Roux, que havia comandat les galeres del duc de Toscana, va convèncer l'almirall Andrea Doria que la conquesta d'Alger seria senzilla perquè els seus habitants confiaven massa en les fortificacions de la ciutat i el mes d'agost els corsaris navegaven, i la majoria dels geníssers abandonaven la ciutat per cobrar els tributs a les poblacions de l'interior. En aquestes circumstàncies, segons el capità francès, seria fàcil arribar al port d'Alger, entrar per sorpresa en el recinte fortificat i incitar a la rebel·lió els nombrosos esclaus cristians que hi vivien. Convençut de les possibilitats, Andrea Doria va informar sobre el projecte a Felip III i s'iniciaren els preparatius de l'expedició, però diversos

⁵⁴¹ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 141.

problemes retardaren l'inici de les operacions. A principis de setembre de 1601, l'almirall, amb una flota de 70 vaixells i 10.000 soldats, va intentar desembarcar prop de la capital a la nit, però finalment l'armada es va haver de retirar a causa de les condicions meteorològiques adverses.⁵⁴² Pocs dies després del fracàs, es va redactar a València un memorial on s'aconsellava al rei organitzar una nova esquadra per destruir la ciutat d'Alger, sense deixar-hi cap guarnició o establir-hi un presidi perquè seria inútil i generaria una gran despesa.⁵⁴³

A pesar del fracàs, el 1602 una flota de quatre galeres comandada pel virrei de Mallorca va intentar novament atacar la ciutat d'Alger amb l'ajuda del sobirà de Cuco, però l'expedició va fracassar una altra vegada. Els soldats havien de desembarcar a Mers-el-Fhâm i els berbers els havien de lliurar la fortalesa de Zeffoun, però els espanyols foren descoberts i, després de perdre un centenar de soldats, s'hagueren de retirar.⁵⁴⁴ Segons Grammont, la Monarquia Hispànica temia que els algerians recolzessin l'aixecament dels moriscos que preparava Enric IV, i aquesta complicitat explicava per què les autoritats franceses no responien amb contundència a les provocacions dels corsaris de la Regència.⁵⁴⁵ El 1603, els espanyols intentaren organitzar una nova armada per atacar la ciutat d'Alger, però la flota del comte de Niebla no va arribar a sortir de Mallorca, a pesar de l'interès del virrei Ferran Sanoguera. El sobirà de Cuco esperava que els espanyols ataquessin la capital de la Regència mentre els algerians assetjaven la Cabília, però el comte de Niebla li va contestar que només disposava d'una petita esquadra per ajudar a aixecar el setge, però no per atacar la ciutat.⁵⁴⁶

El 1603, Haydar fou nomenat governador de la Regència d'Alger per tercera vegada. El nou paixà va potenciar l'activitat corsària i el gran duc de Toscana va intentar llançar una expedició de càstig contra la capital nordafricana, encara que els algerians acabaren

⁵⁴² Sobre l'expedició espanyola de 1601, vegeu DE GRAMMONT, H. D (ed). *Relation des préparatifs faits pour surprendre Alger par Jeronimo Conestaggio*. Alger: Adolphe Jourdan, 1882, p. 13-25; DEYÀ BAUZÀ, M. J. «La política mediterrània de Felipe III vista desde el archipiélago balear (1601-1608)», dins MATA INDURÁIN, C. i MOZÓROVA, A (eds). *Temas y formas hispánicas: arte, cultura y sociedad*. Pamplona: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2015, p. 72-73; i GALINDO Y VERA, L. *Las posesiones hispano-africanas*. Màlaga: Algazara, 1993, p. 224.

⁵⁴³ BNE, Manuscritos, 1492, f. 77r, 77v i 79v (30 de setembre de 1601).

⁵⁴⁴ Sobre l'expedició espanyola de 1602, vegeu DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre segon, p. 115-116; i SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XLI (1985), p. 302.

⁵⁴⁵ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 143-145.

⁵⁴⁶ Sobre l'expedició espanyola de 1603 i les justificacions del comte de Niebla per no sortir de Mallorca, vegeu RODRÍGUEZ JOULIA SAINT-CYR, C. *Felipe III y el Rey de Cuco*. Madrid: CSIC i Instituto de Estudios Africanos, 1954, p. 120 i 128-130; i DEYÀ BAUZÀ, M. J. «La política mediterrània de Felipe III», p. 78-80.

descobrint les seves intencions i l'acció va tenir conseqüències molt limitades. Desafiant la voluntat de la cort otomana, Haydar es va apoderar dels diners que el sultà havia enviat per reparar els danys que havien sofert uns comerciants francesos. En aquesta mateixa línia, els algerians maltractaren el cònsul francès i el 1604 saquejaren el Bastió de França, un assentament comercial dedicat a la pesca del corall i situat a la costa oriental d'Alger, prop de la frontera amb la Regència de Tunis. Segons Savary de Brèves, enviat per Enric IV a la ciutat d'Alger, la capital es trobava aleshores en una situació caòtica perquè el port estava en ruïnes, els geníssers feien el que volien i els corsaris consideraven que tots els vaixells estrangers que capturaven eren de bona presa. El rei francès es va queixar i el 1605 la cort otomana va reaccionar de seguida contra Haydar, que fou assassinat i els seus béns quedaren confiscats.

El 1605 es va convertir en paixà d'Alger Mustafa Kouça, que molt aviat va millorar les defenses de la població, i sobretot les del Penyal, davant la possibilitat d'un eventual atac espanyol. Un any després, el nou governador va comandar una flota per atacar el presidi d'Orà, que continuava assetjat pels indígenes, però els espanyols foren informats i derrotaren els algerians. Les gestions de Mustafa Kouça, en canvi, donaren bons resultats a la Cabília, perquè va aconseguir fer-se amb el control de la guarnició de Djemma-Saharidj. El 1606 va arribar a la ciutat d'Alger l'holandès Simon Danser, que en poc temps va revolucionar les tècniques de navegació dels corsaris nordafricans introduint nous elements que possibilitaren als barbarescos navegar més temps i penetrar en les rutes atlàntiques.⁵⁴⁷ Els corsaris algerians continuaven aleshores devastant les costes cristianes de la Mediterrània, i el 1607 atacaren tres poblacions de Calàbria i feren 1.400 captius. Aquell mateix any, Mustafa Kouça va morir a causa d'una pesta que assolava la Regència des de feia tres anys, i fou substituït per Bekerli.

L'estiu de 1607, poc després d'arribar el nou governador, una esquadra toscana amb 14 vaixells i 2.000 soldats va atacar el port de Bona, a l'est d'Alger, i els expedicionaris feren més de 1.500 captius després de saquejar i cremar la vila. No obstant això, l'activitat corsària no va minvar, perquè el 1608 els algerians prengueren 42 embarcacions amb 860 tripulants i passatgers, i un any després capturaren 36 vaixells amb 632 persones a bord. Els saquejos i depredacions dels barbarescos eren constants i el 1609 Felip III va enviar per primera vegada a la Mediterrània quatre galions grans i tres

⁵⁴⁷ El nom d'aquest famós corsari holandès ha estat transcrit de diverses formes, des de Dauser (Gosse) i Dansa (De Grammont) fins a Danser (Dan i Wilson).

mitjans de l'armada de l'Oceà amb l'objectiu d'acabar amb el perill que representava Simon Danser i destruir els principals ports corsaris de Barbaria. L'armada va arribar a la costa algeriana el juliol d'aquell any, però no va poder atacar la capital de la Regència a causa del vent i es va dirigir a la badia de Tunis, on va bombardejar amb èxit La Goleta.⁵⁴⁸ D'altra banda, les tenses relacions entre Alger i França milloraren quan Enric IV va ordenar l'alliberament d'uns turcs que estaven a Marsella, però el 1609 Simon Danser va obtenir el perdó del rei francès i va lliurar al duc de Guise dos canons que pertanyien al *beylik*. Aleshores, La fuga del corsari i l'entrega dels canons, juntament amb la violència contra una ambaixada algeriana a Marsella, va provocar la ruptura de les relacions i l'inici d'un període de vint anys d'hostilitats que perjudicaren enormement el comerç francès.⁵⁴⁹ Paralel·lament, entre 1609 i 1614 foren expulsats els moriscos espanyols, una part dels quals es va assentar a Alger i va permetre a la Regència superar les dificultats demogràfiques i revitalitzar tant el camp com la ciutat.⁵⁵⁰ Els moriscos contribuïren també a incrementar la violència i la intensitat de les ràtzies corsàries contra els territoris i interessos de la Monarquia Hispànica.

En aquestes circumstàncies tan complicades, el 1610 Mustafa Kouça fou nomenat paixà per segona vegada. El nou governador va haver d'expulsar els Zouaoua, que havien saquejat la Mitidja, i fer-los retrocedir fins a les muntanyes de la Cabília, i finalment es va apoderar de l'àrea del Cuco. Al marge dels problemes interns, les autoritats algerianes hagueren de fer front a la creixent amenaça de les potències mediterrànies, cada vegada més decidides a castigar la depredació dels corsaris magrebins. En aquest sentit, l'agost de 1610 les galeres de Toscana aparegueren davant del port d'Alger, on capturaren una embarcació, i després arrasaren la vila de Bresk, a la costa occidental de la Regència. D'altra banda, la situació interna es va agreujar el 1611 i 1612, quan la sequera i la fam delmaren tota la província i provocaren dures reaccions contra els moriscos de la capital. Segons el redemptor trinitari Bernardo de Monroy, que es trobava captiu als banys, el

⁵⁴⁸ LOMAS CORTÉS, M. «La Armada del Mar Océano y la jornada de Túnez (1609) [1]», dins *XLI Jornadas de Historia Marítima. La expulsión de los moriscos y la actividad de los corsarios norteafricanos*. Madrid: Instituto de Historia y Cultura Naval, 2011, p. 31-34.

⁵⁴⁹ Sobre la fuga de Simon Danser i l'entrega dels canons, vegeu DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 149-150; i DE GRAMMONT, H. D. *Relations entre la France et la Régence d'Alger*, p. 11.

⁵⁵⁰ Sobre els moriscos expulsats que s'establiren a Alger i la seva aportació al corsarisme de la Regència, vegeu SAIDOUNI, N. «Les morisques dans la province d'Alger *Dar-es-Soltan* pendant les XVIe et XVIIe siècles. L'apport économique et social», dins *Actes del congrés internacional sobre l'expulsió dels moriscos*, p. 141 i 144; i EPALZA, M. de. *Los moriscos antes y después de la expulsión*. Madrid: Editorial Mapfre, 1992, p. 244-248.

juny de 1612 a penes es trobava pa a la ciutat d'Alger i tot era confusió, pobresa i misèria.⁵⁵¹

El 1613, Hussein al-Cheikh es va fer càrrec del govern de la Regència i molt aviat va haver de treballar per resoldre les disputes territorials entre Algèria i Tunísia. El 1614 es va signar un tractat de pau que fixava una línia fronterera entre les dues províncies, però el conflicte no es va solucionar definitivament. Mentrestant, l'activitat dels corsaris continuava creixent i penetrava cada vegada més en aigües atlàntiques. El 1615 i 1616, el valor de les preses sobrepassaren els dos i tres milions de lliures, respectivament. Bona part d'aquests productes robats eren comprats pels mercaders jueus d'Alger, que utilitzaven els seus contactes al port de Livorno per comercialitzar-los al continent europeu. En plena expansió corsària, l'estiu de 1617 els algerians desembarcaren a l'arxipèlag de Madeira i s'emportaren 1.200 captius després de saquejar l'illa de Porto Santo i robar els ornaments, les joies i les campanes de les esglésies. Aquestes ràtzies contrastaven amb la situació interna de la ciutat d'Alger, cada vegada més inestable i confusa. El 1617, Hussein al-Cheikh no va poder pagar els geníssers i el Divan el va acusar d'incompetència i mala gestió. El paixà fou finalment empresonat i els seus béns foren segrestats i subhastats per poder fer front als deutes.⁵⁵²

Enmig del desordre i l'anarquia, cap a 1618 Sulayman fou nomenat nou governador, una decisió que no va agradar a la milícia, perquè el considerava contrari als seus interessos. Poc després d'accedir al càrrec, els geníssers atacaren una altra vegada el Bastió de França, sense que el paixà ho impedís, i les autoritats franceses protestaren enèrgicament davant la cort otomana. En realitat, Sulayman va tenir bones relacions tant amb la milícia com amb la Taifa dels corsaris, amb la qual compartia interessos perquè havia armat una galera i quatre naus pel seu compte, segons assegurava l'eclesiàstic francès Jean-Baptiste Gramaye, captiu a Alger.⁵⁵³ Mentrestant, els corsaris de la Regència continuaven desafiant els reptes de la navegació atlàntica i atacant territoris de la Monarquia Hispànica. A finals de la primavera de 1618, una flota de 28 vaixells, amb més de 200 moriscos, va arribar a les Canàries i va saquejar Lanzarote i La Gomera. Els

⁵⁵¹ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre sisè, p. 493.

⁵⁵² ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle*, p. 224.

⁵⁵³ ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle*, p. 359-361 (nota 2).

algerians s'emportaren prop de 900 persones, però una esquadra espanyola els va combatre a l'estret de Gibraltar i alguns captius foren alliberats.⁵⁵⁴

A finals de 1618, Sulayman va morir i fou substituït interinament per Hussein al-Cheikh, que es va convertir en governador per segona vegada. En aquells moments, les finances de la Regència quedaren sota el control del Divan, amb la qual cosa es va accentuar la decadència de la figura del paixà. En els pocs mesos que va durar el seu govern, Hussein no va saber resoldre els enfrontaments entre els geníssers, els corsaris i els *kouloughlis*, i no va combatre amb decisió l'aixecament dels berbers de Cuco. A pesar d'aquest panorama decebedor, a principis de 1619 francesos i algerians firmaren a França un tractat pel qual cadascuna de les parts hauria de lliurar a l'altra els seus compatriotes captius. D'altra banda, les relacions entre la Monarquia Hispànica i les tribus berbers de l'interior de la Regència continuaren actives, perquè a principis de 1619 una embarcació mallorquina patronejada per Pere Gelabert va desembarcar a la costa algeriana per portar una carta al sobirà de Cuco. Dos dels expedicionaris es dirigiren a la Cabília per complir la missió, però el vaixell fou descobert i els mallorquins, després de sofrir algunes baixes, hagueren de fugir i abandonar els seus companys, que foren finalment capturats i executats.⁵⁵⁵ Aquell mateix any, Miguel Martínez del Villar, regent del Consell d'Aragó instava Felip III a imitar Ferran el Catòlic i conquerir Alger i Bugia, en contra dels que consideraven que l'empresa seria inútil perquè no resoldria el problema del corsarisme i el manteniment de tropes en aquells enclavaments perjudicaria encara més les finances de la Corona. El regent del Consell d'Aragó assegurava que la conquesta d'Alger no era difícil, «porq[ue] desde el mismo mar, al qual toda ella está descubierta, con la artillería puede ser arrasada: y por tierra tiene muchos padrastrós, y se le puede quitar el agua, sin la qual no puede resistir mucho tie[m]po. Además q[ue] las murallas son de tierra, y lo demás dellas sin fossos, y a lo antiguo, q[ue] no están terraplenadas sino las del mar y alcáçar, q[ue] no importa, pues sin embargo dellas puede ser batida y ofendida desde los navíos la ciudad».⁵⁵⁶ Villar considerava que el corsarisme algerià era un problema més

⁵⁵⁴ ANAYA HERNÁNDEZ, L. A. «La invasión de 1618 en Lanzarote y sus repercusiones socio-económicas», *VI Coloquio de Historia Canario-Americana*, tom III (1988), p. 197-203.

⁵⁵⁵ Sobre el viatge de Pere Gelabert i el seu tràgic desenllaç, vegeu DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 611-613; SERRA DE GAYETA, F. «Informacions dels Llibres de Consensus (Arxiu Diocesà de Mallorca). Segles XVI-XVII», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXIII (1972), p. 483; i ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII: La Premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2000, p. 191-198.

⁵⁵⁶ AHCB, Consell de Cent, Diversorum, 1116-1624 (XV-4), f. 203. *Discurso acerca de la conquista de los Reynos de Argel, y Bugia. En que se trata de las razones que ay para emprenderla: respondiendó a las que*

important que l'auxili a Grècia o el conflicte amb les Províncies Unides, amb qui s'havia firmat la pau. Els corsaris de la Regència impedièn el comerç a la Mediterrània i feien nombrosos captius, com va passar el 1618, quan capturaren un convoi que passava a la península italiana amb més de 500 soldats. Per aquestes raons, el regent del Consell d'Aragó aconsellava al rei conquerir Alger per no perdre reputació, aprofitant que en aquells moments la situació de la Regència era caòtica, amb una població molt dividida que no respectava l'autoritat del paixà.⁵⁵⁷

A pesar de les recomanacions de Martínez del Villar, els espanyols no organitzaren cap armada i l'agost de 1619, gràcies a les gestions de l'ambaixador francès, Charaf Khodja va prendre possessió del govern d'Alger amb la voluntat de consolidar una pau amb França que encara havia de ser ratificada per les autoritats de la Regència. Els corsaris algerians no estaven satisfets amb l'acord i el Divan va reclamar que al tractat s'havia d'incloure l'obligació de retornar els dos canons que Danser havia entregat al duc de Guise. A pesar de les dificultats, la negociació va continuar, però a principis de 1620 Rageb Rais va apresar una embarcació marselesa amb mercaderies molt valuoses, després d'assassinar la major part de la tripulació. Quan es va conèixer la notícia a Marsella, es va produir un avalot i els ambaixadors algerians foren degollats a pesar dels esforços dels magistrats de la ciutat. La tensió va anar augmentant i l'agost d'aquell mateix any el cònsul i els residents francesos a Alger foren portats davant el Divan i cremats vius. Paralelament, Lluís XIII va enviar una flota contra la capital de la Regència, però els magrebins sofriren poques pèrdues i atacaren una altra vegada el Bastió de França.

El 1621, Haydar es va convertir en nou paixà d'Alger, però el seu govern va durar pocs mesos i després fou substituït per Mustafa Koussor. El maig de 1621, mentre la pesta continuava delmant la població, una esquadra anglesa comandada per l'almirall Mansel va atacar la capital de la Regència per exigir que els corsaris deixessin d'atemptar contra els bastiments d'aquell país. El paixà va accedir inicialment a les seves pretensions però, abans que la flota tornés a Anglaterra, els algerians capturaren 40 embarcacions angleses. El mateix any que Mansel es va presentar davant la ciutat d'Alger, Mustafa va

se hazen en contrario. Dirigido al Rey Nuestro Señor. Por el Regente Miguel Martínez del Villar, del consejo de Su Magestad en el Sacro y Supremo de Aragón, Barcelona, 1619, p. 7.

⁵⁵⁷ AHCB, Consell de Cent, Diversorum, 1116-1624 (XV-4), f. 203. *Discurso acerca de la conquista de los Reynos de Argel, y Bugía*, p. 8-10, 16, 18-20 i 24-25.

fer construir una bateria al port per millorar-ne la defensa i Ali Bitchnin es va convertir en almirall de la flota de la Regència.

El 1622, Mourad es va fer càrrec del govern d'Alger, però aquell mateix any fou reemplaçat per Khusruf, que de seguida va mostrar una actitud enèrgica. El nou paixà, al capdavant dels geníssers, va recórrer la Regència i va restablir el cobrament d'impostos. Les tribus de la Cabília intentaren impedir-li el pas, però foren derrotades i els principals caps de Cuco hagueren d'acatar l'autoritat del governador. Khusruf va esclafar també una nova revolta a Tilimsen i, en contra de la voluntat de la cort otomana, el 1624 va declarar la guerra a la Regència de Tunis per haver recolzat l'aixecament de les tribus de Constantina. Mentrestant, l'activitat corsària era cada vegada més intensa i els algerians desafiaven constantment les principals potències europees, que no paraven d'acumular pèrdues humanes i econòmiques. Aquell mateix any, una esquadra holandesa comandada pel capità Lambert es va presentar davant Alger i va comunicar al Divan que mataria els corsaris que havia capturat si no s'alliberaven els holandesos que estaven captius i es restituïen les naus i mercaderies d'aquella nació que havien estat apresades. Davant la falta de resposta, Lambert va complir les seves amenaces i uns dies després la flota es va presentar novament amb les mateixes exigències. El Divan, pressionat per la població, va lliurar els captius però només va entregar una part dels vaixells i productes apresats, amb l'excusa que les altres naus estaven navegant i les mercaderies que faltaven havien estat venudes. Al marge dels perills externs, el 1625 va tenir lloc a la capital de la Regència una revolta dels *kouloughlis* que finalment fou esclafada. Un any després, segons un testimoni francès de l'època, la ciutat es trobava immersa en un autèntic desordre.⁵⁵⁸

Khusruf va morir a causa de la pesta i la primavera de 1627 Hussein Khodja es va fer càrrec del govern de la província. Poc després, el juny d'aquell mateix any, quatre vaixells corsaris d'Alger arribaren a Islàndia i, després de saquejar diversos punts de la costa, s'emportaren algunes naus comercials daneses i un nombre indeterminat de captius, que alguns xifren en 400 i altres en 800.⁵⁵⁹ D'altra banda, el maig de 1628 les tropes tunisenques foren derrotades per les algerianes i es va posar punt i final a la guerra que mantenien les dues Regències per la delimitació de fronteres, encara que la pau que

⁵⁵⁸ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 126 i 162.

⁵⁵⁹ LEWIS, B. «Corsairs in Iceland», *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, núm. 15-16 (1973), p. 139-144.

es va signar després no va resoldre la qüestió.⁵⁶⁰ El setembre d'aquell mateix any, gràcies a les gestions de Sanson Napollon, es va formalitzar un tractat de pau entre Alger i França i foren reconegudes les concessions franceses del Bastió de França i El Kala, així com el comerç de cuirs i cera a Bona. L'acord es va signar gràcies a les excel·lents relacions que Napollon mantenia amb la Taifa dels corsaris, que s'havia convertit aleshores en un grup de poder que prenia decisions al marge de la milícia i òbviament del paixà.

El 1629, Hussein Khodja fou substituït per Younes, però poc després l'antic paixà es va fer càrrec del govern per segona vegada. En aquest breu interval de temps, els *kouloughlis* foren expulsats de la Regència i les relacions entre França i Alger s'anaren degradant fins que l'acord de pau va quedar pràcticament suspès. A finals de 1629, el cavaller Isaac de Launay va abordar una embarcació corsària algeriana a l'Atlàntic i, a pesar de les protestes de la Regència, les autoritats franceses es negaren a lliurar la tripulació del vaixell capturat. Enmig de les tensions diplomàtiques, l'activitat dels corsaris d'Alger continuava eixamplant els seus horitzons geogràfics i econòmics. El juny de 1631, dos vaixells algerians assaltaren la població irlandesa de Baltimore i s'emportaren 107 captius, concretament 20 homes, 33 dones i 54 nens i joves.⁵⁶¹ Dos anys després, les possibilitats de salvar la pau amb França desaparegueren definitivament amb la mort de Napollon, artífex del tractat, i els corsaris de la Regència seguiren capturant naus i tripulacions franceses. De fet, entre finals de 1628 i l'estiu de 1634 els algerians ocasionaren pèrdues per valor de 4.752.000 lliures als mercaders francesos.⁵⁶² A principis de 1633, en plena fase expansiva, es deia que els corsaris d'Alger obstaculitzaven tot el tràfic comercial de la Mediterrània oriental.⁵⁶³ Un any després, segons el pare Dan, la capital de la Regència tenia més de 100.000 habitants, dels quals uns 25.000 eren esclaus cristians, de 9.000 a 10.000 eren jueus, i 8.000 eren renegats que havien abandonat la religió cristiana per fer-se musulmans.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ FAUCON, N. *La Tunisie avant et depuis l'occupation française. Histoire et colonisation*. París: Augustin Challamel, 1893, tom I, p. 141.

⁵⁶¹ WILSON, P. L. *Pirate Utopias. Moorish Corsairs and European Renegades*. Nova York: Autonomedia, 2003, p. 119-130.

⁵⁶² DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre tercer, p. 322.

⁵⁶³ *Gazette de France*, núm. 15 (1633), p. 62.

⁵⁶⁴ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre segon, p. 89; llibre tercer, p. 320; i llibre quart, p. 343.

A la dècada de 1630, la figura del paixà va continuar perdent prestigi mentre la capital de la Regència continuava immersa en el desordre polític i social. Els *kouloughlis*, l'únic col·lectiu que podia fer de contrapès entre la milícia i la Taifa dels rais, intentaren aprofitar la situació per reivindicar els seus drets, però la revolta fou esclafada sense contemplacions i el poder va quedar en mans dels corsaris, liderats per Ali Bitchnin. El 1634, Hussein Khodja fou arrestat per no haver pagat els geníssers i l'estiu d'aquell mateix any el govern algerià va passar a mans de Yousouf. Paradoxalment, aquesta crisi social i política va coincidir amb el màxim apogeu de l'activitat corsària. En aquest sentit, l'estiu de 1636 una flota de galeres d'Alger i Biserta va desembarcar a la costa de Calàbria i es va emportar més de 700 persones.⁵⁶⁵ Un any després, vuit embarcacions d'Alger i Tunis assaltaren les poblacions de Borghetto i Ceriale, a la costa occidental de Ligúria, i feren més de 300 captius.⁵⁶⁶

El juny de 1637, Ali va substituir Jousouf com a paixà d'Alger i poc després una esquadra de galeres de la Regència va desembarcar a la costa d'Alacant i es va emportar de Calp prop de 400 captius.⁵⁶⁷ A finals d'aquell mateix any, els algerians saquejaren les concessions franceses de la costa davant la impotència de l'armada francesa, ocupada en la guerra amb Espanya. Aquesta nova agressió va perjudicar també les tribus de Constantina, que comerciaven amb aquells enclavaments, i a finals de 1638 els habitants de la regió es negaren a pagar el tribut anual. La negativa va provocar aleshores una ràpida reacció de les autoritats de la Regència, però les tropes enviades des de la capital foren rebutjades. D'altra banda, el 1638 les galeres de Venècia derrotaren, prop del port de Valona, una esquadra barbaresca comandada per Ali Bitchnin, almirall de la flota d'Alger. Segons Grammont, la desfeta va suposar un colp duríssim per a la Taifa dels corsaris i va fer que pràcticament es deixessin de construir galeres perquè eren massa costoses.⁵⁶⁸ Mentrestant, la situació interna d'Alger era cada vegada més crítica perquè, a més de la sublevació de Constantina, la fam i la pesta continuaven delmant la Regència. El 1639, els geníssers acabaren assassinant el cap de la milícia i poc després, segons el mercedari Marcos Salmerón, el seu substitut fou castigat i reemplaçat per un altre aga.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ *Gazette de France*, núm. 134 (1636), p. 553.

⁵⁶⁶ CENNAMO, M. *Pirati saraceni e barbareschi in Liguria*. Gènova: Fratelli Frilli Editori, 2004, p. 158-163.

⁵⁶⁷ BENDICHO, V. *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, p. 209.

⁵⁶⁸ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 188.

⁵⁶⁹ SALMERÓN, M. *Recuerdos históricos y políticos de los servicios que los Generales y Varones ilustres de la religión de Nuestra Señora de la Merced, Redención de Cautivos han hechos a los Reyes de España*

A principis de 1640, els berbers de la Cabília assetjaren la ciutat d'Alger després de saquejar la Mitidja. Aquell mateix any, el Divan va signar amb Jean-Baptiste du Coquiel un acord que permetia la reparació del Bastió de França i l'establiment de magatzems a Bona i Collo.

El 1640, Ali fou substituït per Hussein al-Cheikh, però el nou paixà va morir un mesos després a causa de la pesta i fou reemplaçat per Yousouf. El 1642, el governador, incapaç de fer front a la sublevació de Constantina, fou empresonat pels geníssers i càrrec va passar a mans de Muhammad Bouricha. La negativa dels berbers a pagar el tribut anual afectava especialment la milícia, que cada vegada tenia més problemes per cobrar. El 1644, el Divan va decidir que Ali Bitchnin, cap de la Taifa dels corsaris, s'havia de fer càrrec del salari dels geníssers, però un any després l'almirall de la flota algeriana va morir sobtadament.

El 1645, poc abans de la mort d'Ali Bitchnin, el govern de la Regència va passar a mans d'Ahmed Ali. Dos anys després, Ahmed fou substituït per Youssouf, que va donar un nou impuls al corsarisme mentre la pesta continuava afectant diversos indrets de la província. En aquells moments, la sublevació de Constantina s'havia calmat i els *kouloughlis* exilats demanaren tornar a Alger. A pesar d'aquestes millores internes, al llarg de la primera meitat del segle XVII la figura del paixà s'havia anat desprestigiant cada vegada més en benefici de la Taifa dels corsaris i la milícia. El 1659, Ibrahim va intentar substreure el delme de la gratificació que rebien els rais i això va provocar l'aixecament dels geníssers, que acabaren suprimint les últimes prerrogatives del paixà. La revolta, motivada en principi per la defensa dels interessos dels capitans corsaris, va acabar beneficiant la milícia i des d'aquell moment l'aga, assistit pel Divan, va passar a exercir el poder executiu a la Regència d'Alger.

El corsarisme, motor de l'economia algeriana

A pesar de la inestabilitat política i les tensions socials i territorials de la Regència, el corsarisme algerià va experimentar un creixement espectacular després de la batalla de Lepant (1571) i les posteriors treves hispanoturques.⁵⁷⁰ L'activitat dels corsaris algerians

en los dos Mundos, desde su gloriosa fundación, que fue el año de mil y docientos y diez y ocho, hasta el año de mil y seiscientos y quarenta; y desde el rey Don Jayme el Primero de Aragón hasta Filipo Quarto Rey de las Españas, y Emperador de América. València, 1646, p. 473-474.

⁵⁷⁰ Sobre el corsarisme algerià i el seu impacte sobre la societat i l'economia de la Regència, vegeu DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*, f. 15v-18v i 45v-46r; DAN, P. *Histoire de Barbarie*

va culminar a la dècada de 1640, quan la pesta assolava la província i la revolta de Constantina provocava l'empresonament del paixà enmig del desordre i la crisi institucional. A pesar dels intents de Jaafar (1580-1582) per fomentar el comerç i altres activitats productives, el corsarisme va esdevenir el recurs econòmic més important de la Regència, aprofitant que la Mediterrània s'havia convertit en un espai secundari des del punt de vista polític i econòmic. A finals del segle XVI, les noves prioritats de la Monarquia Hispànica i l'Imperi Turc feren que les aigües mediterrànies deixessin de ser un escenari on es dil·lucidava l'hegemonia europea i es convertís en una reraguarda perfecta per al robatori i el saqueig, mentre els anglesos i holandesos començaven a incrementar la seva presència comercial al sud d'Europa. La Regència d'Alger, convertida en una província més de l'enorme administració otomana, va aprofitar aleshores la seva condició de territori perifèric i llunyà per operar amb autonomia, sovint al marge de les disposicions i tractats firmats entre el sultà i les potències europees.

A la primera meitat del segle XVI, la Mediterrània havia perdut protagonisme en favor de l'Atlàntic i les rutes americanes, però continuava sent un espai econòmic rellevant per als corsaris. Segons Fontenay, la mateixa explosió del corsarisme entre 1580 i 1620 demostrava que les aigües mediterrànies seguien sent un lloc actiu des del punt de vista comercial i demogràfic. En tot cas, l'activitat corsària, practicada tant per les potències cristianes com pels territoris musulmans, constituïa un indicador del procés de periferització que estava patint la Mediterrània, un fenomen particularment intens a les regències barbaresques, on el cors no només era una font d'ingressos imprescindible sinó que també constituïa una eina de cohesió social i de domini sobre les poblacions indígenes.⁵⁷¹ En aquestes circumstàncies, recollint les aportacions de Gonçal López Nadal, el cors representava un comerç forçat, un recurs de les regions pobres per accedir als intercanvis comercials, però estava condemnat a desaparèixer quan les principals potències reforcessin la seguretat de les rutes marítimes.⁵⁷² Mentrestant, els algerians es

et de ses corsaires, llibre tercer, p. 297-322; llibre quart, p. 333-386; i llibre cinquè, p. 387-433; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 613-680; GOSSE, P. *Los corsarios berberiscos*, p. 61-72 i 85-104; MANCA, C. *Il modello di sviluppo economico*, p. 41-183; i MONLAÛ, J. *Les États barbaresques*, p. 78-101.

⁵⁷¹ FONTENAY, M. «Los fenómenos corsarios en la periferización del Mediterráneo en el siglo XVII», dins PÉREZ PICAZO, M. T. i altres (eds). *Desigualdad y Dependencia. La periferización del Mediterráneo occidental (s. XII-XIX)*. Múrcia: Comunidad Autónoma de la Región de Murcia, 1986 p. 117-119.

⁵⁷² Sobre el corsarisme com a comerç forçat i recurs de les zones perifèriques, vegeu LÓPEZ NADAL, G. «El corsarismo mediterráneo», dins Actes del congrés internacional *Las sociedades ibéricas y el mar a*

beneficiaren de l'enfrontament entre les principals nacions europees, incapaces d'unir-se per eliminar l'enemic comú. De fet, les potències cristianes no veren amb mals ulls la presència de corsaris musulmans a la Mediterrània, perquè podien perjudicar el comerç de les nacions competidores i, en aquest sentit, estaven disposades a signar acords de pau i pagar tributs per protegir els seus interessos i obligar als corsaris a intensificar els atacs contra els altres països. En aquest sentit, els enemics de la Monarquia Hispànica, principalment França però també Anglaterra i les Províncies Unides, no dubtaren a vendre als corsaris barbarescos el que necessitaven perquè poguessin seguir castigant els interessos espanyols. Les autoritats algerianes no sempre compliren els tractats, però sapigueren aprofitar les seves opcions al màxim sense provocar una reacció simultània de les principals potències europees.

A pesar d'aquesta fragilitat i transitorietat, l'activitat corsària a Alger va experimentar un gran desenvolupament a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, i es va consolidar com l'autèntic motor econòmic de la província. Com a les nacions europees, l'activitat corsària estava controlada i regulada per les autoritats de la Regència, que s'encarregaven d'autoritzar les expedicions, revisar les preses que portaven els corsaris i fer efectius els drets que havia de rebre l'administració. Segons el testimoni de Diego de Haedo, a finals del segle XVI el paixà es quedava amb tots els vaixells cristians capturats pels corsaris i rebia la setena part de les mercaderies, diners i captius que arribaven al port, encara que alguns es conformaven amb la cinquena part. A més, el governador obtenia ingressos armant vaixells i entrava en el repartiment amb els capitans corsaris. Aquestes quantitats degueren reduir-se posteriorment perquè, segons el pare Dan, que va arribar a la ciutat d'Alger el 1634, el paixà de la Regència rebia una dotzena part de les mercaderies i esclaus i destinava un 1% a la fàbrica i manteniment del port d'Alger, mentre que a Tunis, Salè i Trípoli els governadors percebien només una desena part. Una fiscalitat reduïda era convenient per estimular l'armament de naus i desincentivar el frau, encara que les irregularitats no desaparegueren perquè moltes vegades els capitans traspassaven la càrrega i es desfeien del vaixell cristià, amb la qual cosa es perjudicaven tant els drets del paixà com els dels armadors.⁵⁷³

finales del siglo XVI. Madrid: Sociedad Estatal Lisboa '98, 1998, tom III, p. 235, 239, 247, 250 i 259; i LÓPEZ NADAL, G. «El corsarismo en el Mediterráneo (1516-1830)», *Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval*, núm. 46 (2004), p. 25-29 i 34-36.

⁵⁷³ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 160.

Per portar a terme una expedició corsària, un rais s'associava amb un armador o propietari d'una embarcació i conjuntament dotaven el vaixell de tots els remers, soldats, mariners, armes i provisions que fossin necessaris. El capità i l'armador podien ser la mateixa persona, encara que no era freqüent, i una nau també podia tenir diversos propietaris, com va passar a principis del segle XVII amb algunes galiotes i bergantins d'Alger on havien invertit diversos mercaders i botiguers. En els moments de màxima efervescència, fins i tot algunes dones decidiren vendre les joies per participar en l'armament de vaixells i beneficiar-se de l'activitat corsària.⁵⁷⁴ Segons Morgan, l'armador i el capità havien de proveir l'embarcació de remers i, si no hi havia prou esclaus cristians, n'havien de llogar altres a 12 ducats d'or per viatge, la qual cosa representava una despesa considerable. Els capitans corsaris, així com els pilots, mariners i artillers, solien ser renegats cristians. El nombre de soldats variava segons les característiques i dimensions del vaixell i, per exemple, en el cas de les galiotes n'hi havia dos per cada rem. La paga d'aquests soldats, que des de 1588 podien ser geníssers, estava en funció de les captures, amb la qual cosa l'armador i el rais s'asseguraven la presència d'una infanteria de marina eficient i agressiva. Aquesta gent de guerra estava sota el comandament d'un *bouloucbashi* o *odabaschi*, sense el consentiment del qual els capitans corsaris no podien prendre cap decisió.

A finals del segle XVI, els corsaris algerians feien servir principalment galiotes lleugeres i bergantins, que els captius cristians construïen a les drassanes i a l'illa d'Alger, i a Sersell. Les galiotes tenien entre 14 i 24 bancs, mentre que els bergantins, que els barbarescos anomenaven fragates, tenien entre 8 i 13 remes per banda. Segons Diego de Haedo, el 1581 hi havia a Alger 36 galiotes, la majoria de 18 i 22 bancs. La major part dels capitans eren renegats procedents de la península italiana i Sicília, encara que també hi havia 10 turcs i un jueu. Al marge de les galiotes, la Regència comptava amb uns 20 o 25 bergantins que eren majoritàriament de moriscos espanyols que vivien a Sersell i que representaven una gran amenaça per a les costes cristianes perquè eren petits, molt lleugers i es podien amagar fàcilment.⁵⁷⁵

Aquesta navegació tradicional va experimentar un canvi revolucionari el 1606, quan el flamenc Simon Danser es va establir a Alger i va ensenyar els magrebins a construir

⁵⁷⁴ DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger*, p. 150.

⁵⁷⁵ DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*, f. 18r-18v.

vaixells d'alt bord com els que s'utilitzaven a l'Atlàntic.⁵⁷⁶ Les noves embarcacions, de vela rodona i més estables, permeteren als corsaris de la Regència fer travessies més llargues, accedir a les rutes atlàntiques i navegar per la Mediterrània fora dels mesos de primavera i estiu. A pesar de la irrupció d'aquests vaixells rodons, que el pare Dan identificava amb pollacres, barques i tartanes, els nordafricans no deixaren d'utilitzar bastiments tradicionals com les galeres, les galiotes, els bergantins i les fustes.⁵⁷⁷ Segons Monlaü, els corsaris de Trípoli s'acostumaren a fer servir galeres a l'estiu i deixar els vaixells rodons per a l'hivern perquè podien navegar més temps i en bones condicions a pesar de la climatologia adversa.⁵⁷⁸ En aquest sentit, d'acord amb el testimoni del capità Cristòfol Bruc, la tardor de 1615 hi havia a Alger una trentena de vaixells corsaris navegant, «todos de alto bordo».⁵⁷⁹ En tot cas, a la primera meitat del segle XVII la flota algeriana no només va viure una renovació tecnològica decisiva, sinó que també va anar creixent des del punt de vista quantitatiu.⁵⁸⁰ El 1618, els corsaris disposaven de 100 velers amb més de 18 o 20 canons, i cinc anys més tard hi havia a Alger 75 grans velers i centenars d'embarcacions petites. L'abril de 1623, el virrei de Catalunya va informar als consellers de Tarragona que, segons les informacions facilitades per un renegat, havien sortit d'Alger «más de cien vaxeles redondos».⁵⁸¹ El 1634, segons el pare Dan, la marina de la Regència comptava amb 70 naus, pollacres i barques grans, algunes amb 25 i 35 canons, i altres amb 40 peces d'artilleria.⁵⁸² Aquestes xifres es mantingueren, en línies generals, fins aproximadament 1640 i després davallaren.

A pesar dels canvis introduïts a principis del segle XVII, les naus algerianes no deixaren de ser ràpides i maniobrables perquè els corsaris mantingueren l'ús de remers fins i tot en els vaixells més grans. Les galiotes solien navegar contra el vent i els bergantins eren lleugers i tenien molta capacitat de maniobra. A més, les embarcacions algerianes solien navegar a la vista d'altres per poder rastrejar més extensió d'aigua i

⁵⁷⁶ A principis del segle XVII, la navegació corsària de la Regència de Tunis va experimentar igualment una autèntica revolució gràcies a les aportacions del renegat anglès John Ward. Sobre aquest corsari i la seva incidència sobre el corsarisme tunisenc, vegeu GOSSE, P. *Los corsarios berberiscos*, p. 68; i WILSON, P. L. *Pirate Utopias*, p. 54-69.

⁵⁷⁷ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre tercer, p. 317.

⁵⁷⁸ MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*, p. 80.

⁵⁷⁹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 703, 173/1 i 173/2 (8 de desembre de 1615).

⁵⁸⁰ Sobre l'evolució de la flota algeriana, vegeu DEVOULX, A. «La marine de la régence d'Alger», *Revue Africaine*, núm. 77 (1869), p. 9-10.

⁵⁸¹ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 6/349 (29 d'abril de 1623).

⁵⁸² DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre tercer, p. 308 i 312.

ajudar-se mútuament en cas de perill o combat. Al marge d'aquests factors tècnics, els corsaris també desenvoluparen tota una sèrie d'estratègies per aproximar-se i sorprendre els enemics. En primer lloc, els algerians hissaven la bandera d'una nació cristiana i es vestien amb roba europea per no aixecar sospites, una representació que solia ser molt convincent tenint en compte que entre els tripulants hi havia renegats del lloc que volien atacar i de vegades els corsaris feien servir naus europees amb petites modificacions o embarcacions d'alt bord, que eren similars a les dels països europeus. En tot cas, l'estratègia dels pavellons falsos no només fou utilitzada pels barbarescos sinó també pels corsaris cristians, com assegurava Philippe Gosse.⁵⁸³ D'altra banda, en cas de desembarcament, els musulmans recollien les veles abans de sortir el sol, per no atreure l'atenció dels enemics, i també solien aplegar les veles i amagar els pals per acostar-se sigilosament a un vaixell cristià i abordar-lo. De fet, els corsaris barbarescos buscaven sempre el factor sorpresa i, per això, solien desembarcar a la nit o de matinada, o amagar les seves naus en alguna cala esperant el moment propici. Els algerians tornaven al nord d'Àfrica si aconseguien una presa important, però si el botí no era molt considerable, el portaven cap a Alger en una embarcació i les altres continuaven amb l'expedició. Els magrebins coneixien perfectament els punts on podien calafatar els seus vaixells, fer provisió d'aigua, trobar refugi en cas de mal temps o fer escala abans de tornar al nord d'Àfrica. Segons Morgan, els corsaris que venien de les costes espanyoles anaven a Formentera, mentre que els que procedien de la Mediterrània oriental es retiraven a l'illa de San Pietro (Sardenya), a les cales de Bonifacio (Còrsega) o a les illes Lipari (entre Sicília i Calàbria).⁵⁸⁴

En relació a les preses, Monlaü comentava que, fins a finals del segle XVI, les ràtzies foren més nombroses que els atacs a naus comercials, perquè els corsaris buscaven sobretot captius. En canvi, des de principis del segle XVII, amb l'aparició dels vaixells rodons, la relació es va invertir i l'interès pels esclaus va anar disminuint.⁵⁸⁵ Segons Manca, el preu dels captius es va anar incrementant progressivament a les últimes dècades del segle XVI, a causa de l'alta demanda, la disminució de captures i altres eventualitats com la mortalitat dels esclaus a causa de les pestes.⁵⁸⁶

⁵⁸³ GOSSE, P. *Los corsarios berberiscos*, p. 70.

⁵⁸⁴ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 619.

⁵⁸⁵ MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*, p. 85.

⁵⁸⁶ MANCA, C. *Il modello di sviluppo economico*, p. 72.

Quan arribaven a la Regència d'Alger, els corsaris descarregaven el botí i pagaven les quantitats corresponents al paixà i a l'almirall de la flota, que solia rebre una quinzena part de les preses encara que, segons Morgan, no era estricte i solia acceptar el que l'armador li oferia.⁵⁸⁷ Després d'efectuar aquests pagaments, es feien dues parts, una per a l'armador i el capità, i l'altra per als soldats, mariners i oficials de l'embarcació. El capità entrava també en el repartiment d'aquesta segona meitat amb un percentatge que variava segons el vaixell i el botí. D'altra banda, els mariners i oficials solien ser esclaus cristians, de manera que les quantitats que rebien anaven als seus propietaris.

Els captius fets pels corsaris eren portats als banys, que eren fortes presons subterrànies, i després s'intentava descobrir el seu nom, país d'origen i ofici. Si eren nobles, clergues o membres d'una família acomodada se'ls posava a part, a l'espera d'un rescat ràpid i sucós. Si no, els presoners eren portats al mercat d'esclaus i venuts després de comprovar la seva edat i condició física, amb especial atenció a les mans i les dents. Les feines més dures que podien realitzar els captius a Alger eren el treball a les obres públiques i remar a les galeres. Segons Davies, els mariners i els pescadors solien ser destinats als treballs més exigents, però la seva taxa de supervivència fou superior a la d'altres col·lectius.⁵⁸⁸ Els artesans experts o professionals com pilots, mariners, mestres d'aixa i artillers estaven molt sol·licitats i, per aquest motiu, el seu rescat era molt complicat, com passava amb els esclaus i les esclaves joves, sovint destinats a satisfer sexualment els seus propietaris.⁵⁸⁹ Les dones madures solien incorporar-se al servei domèstic i els altres captius podien acabar treballant com a llauradors, pastors, jardiniers, paletes o botxins, segons les seves habilitats i condició física. Segons Monlaü, aquest treball esclau no va beneficiar la societat barbaresca a llarg termini, perquè es tractava d'un mercat que canviava constantment, reduïa l'accés a les poblacions de l'interior i dificultava el desenvolupament de l'artesanat local.⁵⁹⁰

Alguns presoners perderen l'esperança de ser rescatats i decidiren convertir-se a l'islam per evitar la violència i el maltracte dels seus propietaris, però aquestes conversions eren sempre sospitoses i no suposaven en cap cas l'alliberament del captiu. Segons Davies, de 8.000 esclaus fets pels algerians, entre 1609 i 1619 renegaren 1.925

⁵⁸⁷ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 624-625.

⁵⁸⁸ DAVIES, R. C. *Christian Slaves*, p. 16-17.

⁵⁸⁹ Sobre l'interès dels corsaris magrebins pels artillers, mestres d'aixa i altres professionals qualificats, vegeu FRIEDMAN, E. G. *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1983, p. 69-70.

⁵⁹⁰ MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*, p. 100.

adults i uns 300 nens, aproximadament un 28%.⁵⁹¹ Al marge de les circumstàncies adverses i de la propaganda cristiana, un gran nombre de captius s'acabaren integrant en la societat algeriana, atrets per les possibilitats de promoció social i econòmica i una moral sexual oberta, un panorama que contrastava amb l'immobilisme i la intolerància de l'Europa contrareformista. Altres presoners es negaren a renegar i esperaren el moment de poder escapar, però les possibilitats eren escasses perquè el port d'Alger estava molt vigilat i la ruta interior cap al presidi d'Orà era extremadament perillosa. Amb tot, el 1626 un nombrós grup de captius va aconseguir arribar a Palma després de tres dies navegant i sense menjar, i comunicaren a les autoritats mallorquines que a la capital de la Regència hi havia pesta.⁵⁹² El 1644, cinc anglesos aconseguiren escapar d'Alger en una embarcació precària i arribaren finalment a Formentera, però decidiren no baixar i continuar fins Mallorca perquè un dels fugitius va reconèixer l'illa i va dir que era plena de serps.⁵⁹³ Amb tot, aquestes fugues solien fracassar i les escasses opcions de recuperar la llibertat passaven per embarcar-se en un vaixell corsari i aprofitar una escala o un moment de confusió per escapar, un objectiu que aconseguiren alguns presoners i també renegats que volien tornar als seus llocs d'origen.

Una part dels esclaus pogueren ser rescatats pels ordes redemptors, però també gràcies a les gestions directes de comerciants, patrons, mariners, familiars i representants d'algunes poblacions. Els principals ordes redemptors eren els trinitaris, que s'encarregaven del rescat de presoners de Castella, Andalusia i Portugal, i els mercedaris, que monopolitzaven des de 1576 la redempció de captius als territoris de la Corona d'Aragó.⁵⁹⁴ Tant els eclesiàstics com els particulars havien de satisfer drets d'entrada pels

⁵⁹¹ DAVIES, R. C. *Christian Slaves*, p. 22.

⁵⁹² Sobre la fuga de 1626, vegeu XAMENA FIOL, P. *Anys enrera*, p. 56; i CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 201.

⁵⁹³ BORGHESI, V. *Il Mediterraneo tra due rivoluzioni nautiche (secoli XIV-XVII)*. Florència: La Nuova Italia Editrice, 1976, p. 84-86. La llegenda sobre l'existència de serps a Formentera va partir d'una descripció del geògraf grec Estrabó (segles I aC-I dC). Estrabó va comentar que al sud d'Eivissa hi havia una illa anomenada Ofiusa (terra de serps) i estava despoblada. Els autors romans posteriors relacionaren els dos fets i es va anar popularitzant la història que l'illa era despoblada a causa de les serps i que només s'hi podia desembarcar escampant-hi terra d'Eivissa. Al marge d'aquesta llegenda, la vinculació de les serps amb el despoblament d'un territori es va convertir en un tòpic literari a l'època medieval i se'l troba sovint per explicar la falta de població de diversos indrets.

⁵⁹⁴ En relació als mercedaris, el 1574 les províncies de Catalunya, Aragó i València passaren a ser regides per un provincial que va rebre el nom de provincial de la Corona d'Aragó. Aquesta dignitat també tenia jurisdicció sobre Navarra, Mallorca, Sardenya, Nàpols i Sicília. Dos anys després, Felip II va atorgar a l'orde de la Mercè un privilegi segons el qual només els mercedaris podien ocupar-se de la redempció de captius a la Corona d'Aragó. El 1609, aquests territoris quedaren dividits en tres províncies: Aragó, València i les terres italianes. La província de València englobava els dominis valencians, però també Tortosa, Tarragona, Terol, Sarrió, Mallorca i Orà. Vegeu SALMERÓN, M. *Recuerdos históricos y*

diners i mercaderies que portaven i, després de pagar els rescats, havien d'abonar diverses quantitats en concepte de drets de sortida. Segons Manca, a finals del segle XVI, els drets d'entrada i sortida representaven prop d'un 25% del total de diners invertits en el rescat.⁵⁹⁵ D'acord amb les informacions del pare Dan, a la dècada de 1630 el paixà rebia un 10% en concepte de drets de sortida i també es pagaven determinades sumes al lloctinent del governador i als escrivans i altres funcionaris del Divan, entre d'altres. A més, quan els esclaus s'embarcaven s'havien de satisfer drets relacionats amb la duana, el port i la visita a les naus, i pagar determinades quantitats als guardians dels banys i per al manteniment de fortaleses, escullera, morabits i mesquites.⁵⁹⁶ Aquests nombrosos drets posaven de manifest la importància social i econòmica del corsarisme algerià, del qual es beneficiava no només l'administració sinó també les infraestructures, la defensa i el servei religiós de la Regència.

Segons les dades aportades per Martínez Torres, parcials però significatives, el nombre de captius rescatats a Alger, majoritàriament per trinitaris i mercedaris, va passar de 139 a 218 entre 1575 i 1579, i després va baixar a la dècada de 1580. En relació al segle XVII, falten dades dels primers anys, però se sap que entre 1627 i 1648 la quantitat de rescatats va pujar substancialment de 142 a 236. Aquestes xifres relatives a Alger s'emmarquen perfectament en l'evolució general del Magreb, perquè les quantitats pagades pels redemptors passaren de 4.358 a 11.125 ducats entre 1575 i 1579, i arribaren a punts de màxima despesa el 1617, amb 33.506 ducats, i sobretot entre 1640 i 1648, quan es va passar de gairebé 40.000 a 64.645 ducats.⁵⁹⁷ El 1604, l'orde de la Mercè va rescatar 104 captius a Alger, una part dels quals eren religiosos pels quals es pagaren quantitats elevades.⁵⁹⁸ Segons el religiós francès Jean-Baptiste Gramaye, captiu a la capital de la Regència, entre 1609 i 1619 els redemptors espanyols rescataren 1.200 captius a Alger.⁵⁹⁹ El 1627, mercedaris i trinitaris alliberaren un total de 545 presoners cristians, i el 1646 els frares de la Mercè rescataren 293 captius.⁶⁰⁰ En relació amb el

políticos, p. 327; i ARNAU, J. «Crónica del convento de la Merced», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXI (1957), p. 431.

⁵⁹⁵ MANCA, C. *Il modello di sviluppo economico*, p. 127-128.

⁵⁹⁶ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre cinquè, p. 445

⁵⁹⁷ MARTÍNEZ TORRES, J. A. *Prisioneros de los infieles. Vida y rescate de los cautivos cristianos en el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVII)*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2004, p. 42-43 i 84.

⁵⁹⁸ SALMERÓN, M. *Recuerdos históricos y políticos*, p. 406.

⁵⁹⁹ ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle*, p. 652.

⁶⁰⁰ HERSHENZON, D. *Early Modern Spain and the Creation of the Mediterranean: Captivity, Commerce, and Knowledge*. Tesi doctoral. Universitat de Michigan, 2011, p. 249.

perfil professional, la Monarquia Hispànica va prioritzar sempre el rescat de soldats, mariners i funcionaris d'alt rang i, en aquest sentit, gairebé una tercera part dels alliberats pels trinitaris i mercedaris entre 1575 i 1692 foren militars capturats en algun dels presidis nordafricans.⁶⁰¹

A pesar dels nombrosos esclaus redimits pels trinitaris i mercedaris, hi hagueren molts captius que foren alliberats per altres vies. Com recorda Daniel Herschenzon, els ordes redemptors produïren una gran quantitat de documentació i propagandística, però això no vol dir que monopolitzessin el rescat de cristians a les regències barbaresques. En realitat, els captius continuaren utilitzant diverses estratègies per aconseguir la llibertat al marge dels religiosos, des de concertar un crèdit o demanar diners als familiars fins a deixar un parent com a ostatge o negociar un intercanvi per un esclau musulmà. Alguns cristians foren alliberats gràcies a les gestions de mercaders que consideraven el rescat d'esclaus part dels seus negocis i al mateix temps una plataforma per expandir-los.⁶⁰² Aquests mercaders solien ser persones amb experiència com excaptius, renegats o jueus, i solien operar a través d'intermediaris.⁶⁰³ Un captiu també podia comprar la seva pròpia llibertat després de rebre diners prestats d'un altre esclau o amb els estalvis aconseguits amb la seva feina particular. En aquest sentit, com assenyala Belhamissi, alguns captius cristians arribaren a regentar tavernes a la Regència d'Alger i estaven en condicions de recollir els diners necessaris per comprar la seva llibertat.⁶⁰⁴ En alguns casos, els intermediaris s'aprofitaren de la situació dels esclaus, però en altres ocasions hagueren de confiar en la paraula dels captius, sobretot quan aquests no tenien parents i prometien pagar el préstec quan tornessin al seu lloc d'origen. De fet, el rescat de presoners es va organitzar al voltant d'unes xarxes de confiança mútua i necessària entre esclaus, propietaris i intermediaris, emparades i afavorides per les institucions europees i magrebines implicades.⁶⁰⁵

En aquest context de confiança interessada, hi havia diverses possibilitats de gestionar l'alliberament d'un captiu al marge dels redemptors mercedaris o trinitaris. En primer

⁶⁰¹ MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento. Esclavos y comercio en el continente africano (siglos XVI, XVII, XVIII)», *Historia y Política*, núm. 20 (2008), p. 227.

⁶⁰² HERSCHENZON, D. «Las redes de confianza y crédito en el Mediterráneo occidental: cautiverio y rescate (1580-1670)», dins GUILLÉN, F. P. i TRABELSI, S (ed). *Les esclavages en Méditerranée. Espaces et dynamiques économiques*. Madrid: Casa de Velázquez, 2012, p. 132, 135-136 i 138-140.

⁶⁰³ MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento», p. 218-219.

⁶⁰⁴ BELHAMISSI, M. «Captifs chrétiens en Algérie», p. 81.

⁶⁰⁵ HERSCHENZON, D. «Las redes de confianza y crédito», p. 139-140.

lloc, el rescat d'un esclau es podia realitzar a través d'un comerciant, patró o mariner que actués com a intermediari. El 1591, Garau Balle, mariner de Sitges, va rebre de Beneta i Tomassa Febrera, sogra i nora de la mateixa vila, 151 lliures moneda de Barcelona per rescatar el també mariner Francesc Febrer. Garau Balle prometia gastar aquella suma en el rescat i, en cas que no fos suficient, Beneta i Tomassa li donaven comissió «fins en dos cents ducats mon[eda] Barc[elona]». Els diners que Balle hagués d'afegir li serien retornats en el termini d'un mes a partir del moment que Francesc Febrer arribés a Sitges i, si el captiu no fos a Alger o no pogués ser redimit, el mariner hauria de reemborsar la quantitat rebuda.⁶⁰⁶ En alguns casos, els intermediaris podien arribar a obtenir beneficis considerables per les seves gestions al nord d'Àfrica. El 1621, Pere Antoni Balançat, que havia de partir d'Eivissa cap a la península italiana, es va oferir per rescatar «ab sos medis y dinés propis» l'eivissenc Joan Marí, presoner al Magreb. La dona i el germà del captiu, habitants del quartó de Santa Eulària, acordaren amb l'esmentat Balançat «que tot lo que costarà lo rescat del dit Joan Marí li pagaran en doblés contants moneda de la p[rese]nt illa ab guany de cent per cent altre tant com costarà y *ab reals* lo rescat y gastos». La dona de Joan Marí i el seu cunyat es comprometien a pagar tots els diners en un termini de sis mesos a partir de l'arribada del captiu a terra de cristians i, si no ho feien, s'obligaven a carregar un censal per satisfer el que es degués. Per la seva banda, Pere Antoni Balançat estava obligat a acceptar els les quantitats que se li anessin pagant en aquell termini sense cap interès.⁶⁰⁷

A pesar de l'existència de garanties per rescatar captius, en algunes ocasions particulars i redemptors hagueren de fer front a situacions prou complicades i foren víctimes d'abusos. L'octubre de 1654, fra Gaspar Esteve, redemptor de la província de València, va informar al justícia i jurats de Castelló que la redempció havia anat a Alger feia uns tres mesos amb pocs diners, de manera que s'hagueren d'establir prioritats. De Castelló s'havien de rescatar dues persones, Jaume Gil i el seu fill, i els eclesiàstics decidiren alliberar primer el jove, a instàncies del pare, perquè corria perill. Malauradament, després de redimir diversos esclaus, el paixà els va dir «que los muchachos no avían de pasar a España». Els eclesiàstics argumentaren que tenien llicència del rei i del Divan d'Alger però el governador va replicar dient que «quando os

⁶⁰⁶ AHS, Protocols Notarials, Notari Antoni Seriol (1588-1591), f. 121r (25 de juny de 1591)

⁶⁰⁷ APE, Notari Bermeu (1620-1623), f. 464v-465r (30 d'octubre de 1621). Les paraules en cursiva apareixen a l'interliniat.

p[ro]metemos en el salvo conduto lo que os p[ro]metemos y juramos de guardar entonses abrimos la mano todo quanto podemos y quando os tenemos aquí serramos la mano todo lo que podemos», com feien els cristians a la seva terra. El paixà va assegurar aleshores que si els redemptors no li pagaven 600 peces de vuit rals, a més del que havien gastat, no sortirien de la Regència. En aquestes circumstàncies, els eclesiàstics hagueren de cedir i tornaren a la Península amb deutes i sense poder rescatar una de les dues persones de Castelló que tenien assignades.⁶⁰⁸

En tot cas, l'alliberament de presoners gràcies a les gestions dels ordes redemptors i de particulars va provocar un fluxe enorme i constant de capitals cap al Magreb, però també l'exportació de mercaderies que eren venudes als mercats d'Alger per aconseguir diners en metàl·lic per pagar rescats. Aquest comerç relacionat amb l'alliberament de captius i l'altre comerç més convencional amb el nord d'Àfrica estigueren sempre molt controlats per part de les autoritats, que intentaven evitar l'arribada al Magreb de productes, informació i professionals que poguessin beneficiar les regències barbaresques, i al mateix temps prevenir possibles contagis de pesta.⁶⁰⁹ Entre l'abril de 1574 i l'agost de 1620, el virrei de València va atorgar 25 llicències per embarcar al port de la capital mercaderies i diners en direcció a Alger, la majoria per rescatar esclaus cristians. La major part de les llicències relacionades amb l'alliberament de presoners es concretaren entre 1609 i 1618, la qual cosa indica que a principis del segle XVII la redempció de captius era una qüestió de primer ordre. La majoria dels permisos per portar productes i moneda cap a Alger foren concedits a religiosos, principalment trinitaris de Castella, Lleó, Andalusia i Portugal, però també se'n beneficiaren membres de la noblesa, soldats, mercaders i representants d'algunes poblacions del regne de València. En el cas dels redemptors, el rei recordava la prohibició de portar al Magreb professionals que poguessin ser utilitzats pels corsaris, com fusters, ferrers, boters, bescuïters, cabestrers, fonadors, campaners, calafats i saliners.⁶¹⁰ Els trinitaris que havien de gestionar el rescat de nombrosos captius embarcaren sobretot diners en metàl·lic, procedents d'almoines i obres pies, però també productes i articles. En algunes ocasions,

⁶⁰⁸ AHMC, Cartes Rebudes (1653-1655), s/f (12 d'octubre de 1654).

⁶⁰⁹ MARTÍN CORRALES, E. «De cómo el comercio se impuso a la *razzia* en las relaciones hispano-musulmanas en tiempos del Quijote: hacia la normalización del comercio con el Norte de África y el Levante otomano a caballo de los siglos XVI y XVII», *Revista de Historia Económica*, núm. XXIII (2005), p. 141-143.

⁶¹⁰ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 70v (7 d'abril de 1591), 75v (28 d'agost de 1591) i 96v (11 de gener de 1609).

els redemptors portaven esclaus musulmans per intercanviar-los per cristians, com va passar el 1609 amb l'esclau Mahamet, que havia d'acompanyar Bernardo de Monroy al nord d'Àfrica.⁶¹¹ De vegades, els religiosos no es posaven d'acord amb els propietaris dels esclaus en relació al preu que havien de pagar o sorgien problemes amb les autoritats de la Regència d'Alger. En aquest sentit, a finals de 1618 els trinitaris Andrés de Mancera, Diego de Ortigosa i Pedro del Castillo foren autoritzats a embarcar mercaderies per valor de 4.028 lliures per pagar un préstec de 80.000 rals castellans. L'estiu d'aquell mateix any, els frares hagueren de demanar diners al cònsol d'Anglaterra a Alger i a un mercader francès que vivia en aquella ciutat, perquè «abiendo pedido liz[enci]a p[ar]a salir con nuestros cautivos el Duan [sic] se nos denegó y nos apremiaron que pagássemos ciertos derechos nuevos de mucha cantidad y haziéndonos resivir por fuerça muchos cautivos amenasándonos que si no hazíamos lo que se nos ordenava no havíamos de salir con n[uest]ros cautivos».⁶¹²

LLICÈNCIES PER EMBARCAR MERCADERIES I DINERS AL REGNE DE VALÈNCIA AMB DESTINACIÓ A ALGER (ABRIL DE 1574-AGOST DE 1620)					
Data	Beneficiari	Objectiu	Mercaderies / Diners	Valor	Màxim permès
1574	Pedro de Carvajal, cavaller	Rescat de Francisco de Ayala i A. de Acevedo, cosins	No consta	No consta	6.000 ducats
1584	Francisco del Aguiar, mercader portuguès	Rescat de captius portuguesos	Flassades, cortines, onzens, setzens, vint-i-dosens, trentens, pells, cardes, rajoles, guadamassils i 1.100 lliures en diners	4.606 lliures, 19 sous i 8 diners	8.000 ducats
1584	Francisco del Aguiar, en nom de Leonor de Cortinas	Rescat de Miguel de Cervantes, fill de Leonor	Dotzens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens i trentens	2.125 lliures (2.175 lliures?)	2.000 ducats
1586	Francisco del Aguiar, mercader portuguès	Rescat de captius portuguesos	Flassades, setzens, vint-i-dosens, trentens, cardes i rajoles	2.950 lliures, 5 sous i 10 diners (2.915 lliures?)	3.000 ducats
1586	Fra Miquel Lebrés, trinitari de Tortosa	Rescat de dos religiosos	Flassades, setzens, vint-i-dosens, trentens, cardes, pells, rajoles de Manises, guadamassils i altres coses	2.000 lliures, 3 sous i 4 diners	2.000 lliures

⁶¹¹ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 95v (9 de febrer de 1609).

⁶¹² ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 144v (22 d'octubre de 1618).

1586?	Adrià del Trentig, en nom de Pere Martorell de Mutxamel	Rescat de captius cristians	flassades, barrets, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, cardes, rajoles, ampolles, regalèssia i una cadira de vellut carmesí amb franges de seda i or	1.756 lliures i 13 sous	No consta
1587	Fray Francisco del Pozuelo, trinitari de Castella	No consta	Flassades, bonetes, setzens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, confitura, aigua almesc, capses, cardes, rajoles. sarsaparrella, capes, ampolles, agulles, esmalt, balances i altres coses	8.193 lliures, 10 sous i 4 diners (8.203 lliures, 10 sous i 4 diners?)	No consta
1588	Alonso de Ribera, en nom de fray Francisco del Pozuelo i Gonzalo Alonso de Burgos, trinitaris	No consta	Flassades, bonetes, catorzens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, trenta-dosens, guadamassils, cardes, rajoles (algunes de Manises), cadires de vellut i or, ampolles, sarsaparrella, confitura, benjuí i altres coses	3.119 lliures i 15 sous	3.000 ducats?
1591	Fra Joan Baptista de la Torre, en representació del monestir de San Agustín de Burgos	Rescat de captius cristians	No consta	No consta	9.000 ducats
1591	Fray Francisco Vásques, fray Antonio Bella i fray J. de Palacios, trinitaris de Castella i Andalusia	Rescat de captius cristians	No consta	No consta	24.000 ducats
1605	Jordi Bartolí, en nom de Joan Gómez, alferes de Dènia	Venda per obtenir un guany de 150 ducats	Flassades, vintens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, paper blanc del Piemont, cardes, regalèssia, rastells i una cadira de vellut	2.600 lliures, 15 sous i 10 diners (2.614 lliures 15 sous i 10 diners?)	Una quantitat que permeti un guany de 150 ducats
1607	Antoni Panes, síndic i procurador de Dènia i Xàbia	Rescat de captius de Dènia i Xàbia	Vint-i-dosens i trentens	2.772 lliures	3.000 ducats

1609	Fra Bernardo de Monroy, trinitari i administrador general de la Redempció de Captius de l'orde	Rescat de captius cristians	Flassades, barrets, draps, vint-i-dosens, rajoles i 200.000 rals castellans en diners	23.979 lliures, 18 sous i 2 diners (24.926 lliures 2 sous i 7,4 diners?)	Els frares sol·licitaren al rei treure per valor de 26.000 lliures
1609	Jordi Bartolí, en nom de Joan Gómez, alferes de Dénia	Venda per obtenir un guany de 150 ducats	Flassades, vintens, trentens, cardes i aiguardent	4.841 lliures	Una quantitat que permeti un guany de 150 ducats (pròrroga de llicència anterior)
1610	Pedro Vías, substituït de Diego Ordóñez, procurador de Pedro de Carvajal, en representació de la Companyia de Jesús de Toledo	Rescat de 10 jesuïtes aragonesos	Flassades, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens i cardes	4.821 lliures i 10 sous	Una quantitat que permeti un guany de 1.000 ducats, almoïna del rei per als rescats
1616	Joan Marin, substituït de Pere Planes, jesuïta i procurador de J. Villegas, provincial d'Aragó i representant de P. de Carvajal, de la Companyia de Jesús de Toledo	Rescat de 10 jesuïtes aragonesos	Flassades, vint-i-dosens, vint-i-quatrens i cardes	1.375 lliures	Una quantitat que permeti un guany de 1.000 ducats (pròrroga de llicència anterior)
1617	Antoni Masuer, procurador del mercader Josep Metge, mercader de Dénia	Rescat de parents	Draps de diversos colors	[67 draps]	[70 draps]
1617	Joan Herans, procurador substituït de Pere Planes, jesuïta i procurador del provincial de la Corona d'Aragó	Rescat de 10 jesuïtes aragonesos	Flassades, vint-i-dosens, vint-i-quatrens i 540 lliures en diners	1.365 lliures	Una quantitat que permeti un guany de 1.000 ducats
1617	Antoni Masuer, en nom de Cristóbal Modroño, clergue valencià	Venda per obtenir un guany de 500 ducats	Flassades, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, cardes, escudelles i altres coses	3.130 lliures i 10 sous	Una quantitat que permeti un guany de 500 ducats
1618	Fray Andrés de Mancera i fray Pedro del Castillo, redemptors trinitaris en representació de les províncies de Castella, Lleó i Andalusia	Rescat de captius cristians de Castella, Lleó i Andalusia	Flassades, vint-i-quatrens, trentens, una cadira de vellut i 13.000 rals castellans en diners	25.157 ducats?	24.000 ducats

1618	Fray Andrés de Alburquerque i fray Antonio de la Cruz, trinitaris redemptors de Portugal	Rescat de captius cristians	Flassades, vint-i-dosens, vint-i-quatrens i 120.000 rals castellans en moneda	23.018 ducats?	10.000 ducats
1618	Antoni Landeli i Jaume Garnier, procuradors de fray Andrés de Mancera, fray Diego de Ortigosa i fray Pedro del Castillo, trinitaris redemptors	Venda per pagar un crèdit de 80.000 rals castellans que tenen a Alger	Flassades, barrets, quatrens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, caixes i cardes	4.028 lliures	80.000 rals castellans
1619	Fray Andrés de Alburquerque, trinitari redemptor de Portugal	Rescat de captius portuguesos	Flassades, vint-i-quatrens, vinagre, melada, cardes i 12.000 lliures en diners	12.114 lliures	36.000 «cruzados de a diez reales cada uno»
1620	Fray Andrés de Alburquerque, trinitari redemptor de Portugal	Rescat de captius portuguesos	Flassades, quatrens, vint-i-dosens, vint-i-quatrens, trentens, escudelles, regalès-sia, cardes i 8.000 lliures en diners	9.918 lliures	36.000 «cruzados de a diez reales cada uno»
1620	Fray Antonio de la Cruz, trinitari redemptor de Portugal	Rescat de captius portuguesos	Flassades, vint-i-quatrens, trentens i 38.000 lliures en diners	38.946 lliures	40.000 «cruzados de a diez reales cada uno»

Font: ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 15r-167v

En altres ocasions, el rei donava llicències a particulars perquè venessin mercaderies al Magreb i rescatessin familiars o paisans amb els beneficis. En aquest sentit, el 1584 Leonor de Cortinas fou autoritzada a embarcar productes tèxtils cap a Alger per poder alliberar el seu fill Miguel de Cervantes.⁶¹³ El 1607, el monarca va donar permís a un síndic de Dènia i Xàbia per portar articles tèxtils a la Regència i rescatar captius d'aquelles poblacions.⁶¹⁴

Al marge dels rescats, el rei podia concedir permisos a particulars perquè poguessin obtenir un benefici econòmic amb la venda dels productes, com a compensació per serveis, com va passar a principis del segle XVII amb l'alferes Joan Gómez, que havia servit al Piemont i Llombardia, i l'eclesiàstic Cristóbal Modroño, germà de tres soldats difunts, dos dels quals lluitaren a Flandes i l'altre fou sotsalcaid del castell de Xàtiva.⁶¹⁵ Encara que aquests expedients no estaven relacionats amb la redempció de captius, el 1609 el virrei de València va autoritzar el representant de Joan Gómez, el capità raguseu

⁶¹³ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 32r (11 d'agost de 1584).

⁶¹⁴ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 85r (5 de novembre de 1607).

⁶¹⁵ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 80r (22 de setembre de 1604) i 130r (12 de juny de 1616).

Jordi Bartolí, «para embarcar en el reyno 900 cántaros de vino[,] 400 de aguardiente y vinagre[,] doze cargas de passa y seys de almendras para llevarlos a Argel para los cautivos xpianos y para que de allí pueda haver las mercaderías que quisiere aunque sean de galima».⁶¹⁶ Per compensar els serveis del capità Bartolí, membre d'una família important en el comerç entre València i el Magreb, les autoritats li permeteren comprar a la Regència els productes que volgués, fins i tot aquells que procedien dels botins dels corsaris.⁶¹⁷ El setembre d'aquell mateix any, el síndic de la ciutat de València va denunciar el capità raguseu per haver portat moltes mercaderies d'Alger, on hi havia pesta, i cinc captius rescatats que estaven infectats, però el Consell d'Aragó va dictar una sentència favorable al capità.⁶¹⁸

En relació a les mercaderies que s'embarcaren al port de València cap a Alger entre 1574 i 1620, una part important dels religiosos i redemptors foren autoritzats a treure moneda per pagar rescats, en alguns casos partides de rals castellans. Com recorda Martínez Torres, les disposicions legals prohibien l'extracció de metalls preciosos, però aquesta prohibició es va relaxar en alguns moments i, en aquest sentit, a la dècada de 1580 es concediren les primeres llicències als mercedaris i trinitaris per treure moneda.⁶¹⁹ Al marge dels diners, eclesiàstics i particulars embarcaren principalment articles tèxtils de diversa qualitat com teles, flassades, barrets i draps, de vegades elaborats al regne de València però més habitualment procedents de fora. Així, entre les mercaderies que el 1609 Bernardo de Monroy volia portar a Alger hi havia barrets de color de Toledo i vint-i-dosens negres de Segòvia, mentre que el 1618 els procuradors d'Andrés de Mancera, Diego de Ortigosa i Pedro del Castillo tenien la intenció de treure dues caixes de barrets blaus de Mallorca, entre d'altres productes.⁶²⁰ També s'exportaren puntualment cap al nord d'Àfrica articles suntuaris i luxosos com una cadira de vellut carmesí amb franges de seda i or (1586), una cadira de carmesí guarnida de vellut i or (1588), i una flassada

⁶¹⁶ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 107r (document sense data però que forma part d'un expedient de 1609).

⁶¹⁷ Sobre la família Bartolí i el seu paper en les relacions comercials entre València i el nord d'Àfrica, vegeu BLANES ANDRÉS, R. *Valencia y el Magreb. Las relaciones comerciales marítimas (1600-1703)*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2010, p. 177-178.

⁶¹⁸ AMV, Lletres Missives (1608-1618), g³-58, f. 73v-74v (30 de setembre de 1609).

⁶¹⁹ MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento», p. 228-229.

⁶²⁰ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 95r (10 de febrer de 1609), 95v (10 de febrer de 1609), 98v (13 de febrer de 1609) i 148r (28 de novembre de 1618).

gran «de marca major ab franja de or y seda de grana» (1609).⁶²¹ Segons Torreblanca, aquests productes de gran qualitat solien estar destinats a les autoritats musulmans per assegurar la seva predisposició i facilitar l'alliberament de captius.⁶²² A més d'aquests articles, s'embarcaren cap a Alger nombroses partides de rajoles que en alguns casos es diu explícitament que eren de Manises.⁶²³ Al marge dels productes tèxtils i les rajoles, s'exportaren en menor quantitat productes alimentaris com la confitura i la melada, articles de cosmètica com l'aigua almesca i el benjuí, i begudes com la sarsaparrella. El 1609, Felip III va determinar que dues tercers parts de la càrrega embarcada pels redemptors havien de ser mercaderies i l'altra part diners d'almoines i quantitats avançades per familiars i amics dels captius, però aquesta ordre reial no sempre es va complir.⁶²⁴ En tot cas, aquestes mercaderies carregades al port de València aporten informació sobre la demanda dels mercats algerians, àvids sobretot de diners en metàl·lic, però també interessats en altres productes com els tèxtils, en alguns casos d'alta qualitat.⁶²⁵ La venda d'aquestes mercaderies va proporcionar en alguns casos beneficis molt elevats com va passar el 1575, quan els redemptors veneren llana i draps a Alger i obtingueren un marge d'un 50% sobre el preu de compra.⁶²⁶

Per rescatar captius a la Regència d'Alger, el monarca també podia concedir gràcies sobre la venda i comerç d'un producte determinat com l'arròs i el blat. En aquest sentit, el trinitari tortosí fra Miquel Lebrés, esclau a Alger, fou alliberat cap a 1585 gràcies als diners d'uns mercaders francesos, i Felip II li va fer mercè «de hochosientos [sic] scudos sobre los arroses de Val[enci]a» perquè pogués pagar el deute, encara que finalment la donació no va tenir efecte.⁶²⁷ En relació amb els cereals, el 1590 es va concedir una llicència per treure 4.000 fanèques de blat d'Orà per rescatar captius a Alger, a compte d'una almoina que els soldats del presidi havien enviat als presoners cristians.⁶²⁸ Al marge de les gràcies concedides pels monarques, alguns consells locals autoritzaren

⁶²¹ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 63v (15 de desembre de 1586), 68r (15 de novembre de 1588) i 98r (13 de febrer de 1609).

⁶²² TORREBLANCA ROLDÁN, M. D. *La redención de cautivos en la diócesis de Málaga durante los tiempos modernos*. Córdoba: Publicaciones de la Obra Social y Cultural Cajasur, 2008, p. 99.

⁶²³ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 57r (15 d'abril de 1586) i 68r (15 de novembre de 1588).

⁶²⁴ MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento», p. 229.

⁶²⁵ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 65r i 66r (17 de setembre de 1587), 68r (25 de novembre de 1588) i 156v (20 de febrer de 1619).

⁶²⁶ MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento», p. 230.

⁶²⁷ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 48v (8 de març de 1586).

⁶²⁸ ALONSO ACERO, B. *Orán-Mazalquivir, 1589-1639. Una sociedad española en la frontera de Berbería*. Madrid: CSIC, 2000, p. 374.

l'exportació a Alger d'alguns productes per alliberar captius, a pesar de les restriccions que existien en aquesta matèria. Així, el 1574 la Universitat d'Eivissa va determinar que aquelles persones que tinguessin dona i fills al nord d'Àfrica i no disposessin de recursos, podrien treure sal de l'illa per poder-los rescatar.⁶²⁹ Sis anys després, Torigiano de Neri va sol·licitar poder embarcar 500 modins de sal d'Eivissa per alliberar cinc eivissencs sense recursos que havien estat capturats pels corsaris algerians fent guàrdia.⁶³⁰ El 1631, l'eivissenc Pere Rosselló volia treure 300 modins de sal per rescatar el seu germà, presoner al nord d'Àfrica, i va demanar que els drets que s'havien de pagar no fossin molt elevats.⁶³¹ Aquell mateix any havia entrat en vigor una pragmàtica que duplicava el gravamen sobre l'exportació de sal i les seves conseqüències foren tan nefastes que el 1633 es va haver de tornar a l'anterior fiscalitat.⁶³² Tres anys després, Joan Jover i la dona del patró Joan Guevara, captiu al Magreb, acordaren amb el conservador de la Taula de la Sal d'Eivissa que si el mallorquí Joan Mir o una altra persona rescatés el mariner eivissenc, donarien 400 rals castellans en moneda de plata al citat conservador.⁶³³ Finalment, el 1656 Carles II reconeixia el dret dels eivissencs a embarcar sal cap a Alger per redimir captius d'aquella illa.⁶³⁴ Al segle XVII, la falta de moneda bona a Eivissa i la constant necessitat de comprar blat a l'exterior convertiren el producte de les salines en una autèntica moneda de canvi que servia tant per pagar les importacions de cereals com la llibertat d'eivissencs retinguts a Barbaria.

El comerç amb la Regència d'Alger, vinculat amb el rescat de captius o no, va atreure l'atenció de nombrosos mercaders i particulars que esperaven aconseguir un benefici important amb la venda de productes al nord d'Àfrica. El novembre de 1604, el capità Jordi Bartoli va sol·licitar al rei una llicència per embarcar cap a Alger fins a 6.000 ducats en mercaderies i poder rescatar amb els guanys sis o set capitans i contramestres de naus ragusees que havien servit al difunt Felip II, segons el peticionari.⁶³⁵ En altres ocasions eren eclesiàstics i religiosos els que demanaren comerciar amb la regència barbaresca per obtenir un ingressos que els permetessin continuar amb la seva feina

⁶²⁹ AHME, Determinacions del Consell (1552-1597), s/f (juny de 1574).

⁶³⁰ ACA, Cancelleria Reial, 4364, f. 40v-41 (28 de desembre de 1580).

⁶³¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1035 (1631).

⁶³² ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, vol. III/1, p. 396 i 407-408.

⁶³³ APE, Notari Bermeu (1632-1636), f. 302r-302v (17 de maig de 1636).

⁶³⁴ FAJARNÉS TUR, E. *El comercio entre ibicencos y sarracenos en la Edad Media*. Palma, 1929, p. 43-44.

⁶³⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 864 (6 de novembre de 1604).

quotidiana. Uns dies després de la petició de Bartolí, la priora i les monges del monestir d'agustines de Nostra Senyora de Loreto, de Dénia, sol·licitaren poder embarcar cap a Alger un total de mercaderies que les permetés obtenir 1.000 ducats de benefici, un marge que les autoritats consideraren del tot excessiu.⁶³⁶

A pesar dels controls i restriccions, la tramesa de diners i mercaderies a Alger no sempre es va fer segons la llei. El 1624, Marco Antonio Gandolfo, enviat pel príncep Filibert per atacar Biserta, va trobar prop d'Alger una tartana catalana que anava a rescatar cristians i que portava «más dinero en cantidad y mercaderías de lo que avía registrado[,] por lo qual declararon por perdida y de contravando la d[ic]ha tartana y todo lo que en ella yva».⁶³⁷

Al marge del rescat de captius, que va provocar l'entrada de divises i mercaderies, el corsarisme algerià va comportar l'arribada de grans quantitats de productes a la Regència, fruits de la depredació i el robatori. Felip III va ordenar que no es comprassin mercaderies procedents de botins, però el 1612 Andrés Olivante va denunciar que l'ordre no es complia i que moltes persones havien anat a Alger per recuperar el que els corsaris els havien robat. Per aquest motiu, Olivante va demanar al monarca que no es donessin llicències «para tales conpras[,] que no hiendo [sic] compradores las ropas no han de valer y los cossarios poco dinero para armar».⁶³⁸ A pesar de les prohibicions, els productes de la depredació corsària trobaren sempre compradors i una part important d'aquestes mercaderies fou adquirida per mercaders jueus que després els redistribuïren pel continent europeu a través del port de Livorno.⁶³⁹ En aquest sentit, les relacions comercials entre Alger i Livorno eren fonamentals per a l'economia corsària, i els territoris més afectats per les ràtzies i saquejos dels algerians eren conscients de la necessitat de tallar aquest vincle. L'abril de 1624, el virrei de Mallorca va informar al rei de la captura d'un vaixell que anava d'Alger a Livorno i li va recordar que «si se quitase el trato de Liorna no podrían armar tantos navíos en Argel, pues no teniendo quien les comprase la ropa que hurtan, dejarían de embiar tantos baxeles en corso». La carta del virrei Jeroni Agustí va passar poc després pel Consell d'Estat, on va suscitar un ampli i

⁶³⁶ ACA, Consell d'Aragó, lligall 864 (12 de novembre de 1604).

⁶³⁷ AGS, Estado, lligall 2645 (9 de juliol de 1624).

⁶³⁸ ACA, Consell d'Aragó, lligall 705, 19 (7 de febrer de 1612).

⁶³⁹ Sobre la importància de la revenda de preses com a motor de la guerra corsària, vegeu BONO, S. «Guerra corsara e commercio nel Maghreb barbaresco (secoli XVI-XIX)», dins LÓPEZ NADAL, G (coord). *El comerç alternatiu: corsarisme i contraban (ss. XV-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1990, p. 135.

interessant debat. Pedro de Toledo va recordar que «el trato de Marsella, de Liorna, de Venecia, de Tavarca, y de otras partes en Bervería es cosa muy asentada y lo han hecho siempre. Querérsele agora quitar servirá de armarlos y de tener más enemigos y de hazer represalla en todas estas partes en lo que dellas tomaren los ministros de V[uestra] M[ajesta]d y que no es ti[em]po agora de ynnovar esto sino dejarlo en la forma que hasta aquí ha corrido... y en todas las [partes] que contratan con Argel V[uestra] M[ajesta]d tiene paz y sería romperla hazer ostilidad a sus navíos». Altres personalitats, com el marquès de Montesclaros, consideraven que no es podia impedir a les nacions lliures comerciar amb Alger, i alguns opinaven que la carta del virrei de Mallorca havia de passar pel Consell de Guerra i no pel Consell d'Estat.⁶⁴⁰

La venda d'aquests botins, normalment a baix preu, va servir per pagar les importacions en matèria d'armament i navegació que venien del nord d'Europa, de manera que sempre es va tractar d'un intercanvi desigual. De fet, els beneficis del corsarisme es reinvertiren en la mateixa activitat i no es canalitzaren cap a sectors productius, i això va accentuar encara més la fragilitat i dependència de l'economia algeriana. Sense l'aportació de la indústria corsària, els recursos de la Regència d'Alger es limitaven a la venda de cuiros, llana i cera, encara que també es comercialitzaven altres productes com panses, figues, dàtils, teixits i tabac. En tot cas, el comerç interior era més aviat pobre i alguns recursos importants com el corall estaven controlats directament per estrangers. D'altra banda, l'arribada de mercaders a Alger, atrets pels baixos preus de les mercaderies, es va veure sempre condicionada per les notícies de pesta, les relacions de la Regència amb els diferents països i la prohibició de vendre als magrebins productes d'importància estratègica com salitre, sofre i armes. No obstant això, els intercanvis entre les dues riberes de la Mediterrània continuaren existint i les autoritats dels antics territoris de la Corona d'Aragó no pogueren impedir que es venessin al Magreb mercaderies prohibides o volums superiors als permesos, i es descarreguessin il·legalment a les costes catalanes, valencianes o illenques productes procedents del nord d'Àfrica.

En el cas de Catalunya, el comerç amb Barbaria va experimentar una lleugera recuperació entre 1575 i 1705, encara que es va mantenir en xifres prou discretes fins a la Guerra dels Segadors (1640-1652), quan va experimentar un increment considerable la

⁶⁴⁰ AGS, Estado, lligall 2645 (20 de maig de 1624).

importació de cereals del nord d'Àfrica per subvenir les necessitats dels combatents.⁶⁴¹ A més de cereals, al Principat arribaren altres productes algerians com cuirs i cera. En canvi, les exportacions catalanes al Magreb foren discretes a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, i es limitaren sobretot a la venda de productes tèxtils, encara que puntualment s'arribaren a embarcar cap a Alger vidre, perles, productes de cosmètica, grana i sal. Al marge d'aquests articles, la principal exportació del principat de Catalunya i el regne de València al nord d'Àfrica fou la moneda d'or i plata per pagar importacions i rescat de captius, a pesar de les disposicions legals, i per aquest motiu la balança comercial amb aquestes regions fou sempre deficitària.

En relació al port de València, segons Blanes Andrés, les importacions de productes algerians a la primera meitat del segle XVII es limitaren a l'arribada irregular d'alguns vaixells amb cereals, principalment a la dècada de 1640, quan la revolta antifiscal de Nàpols i Sicília va dificultar momentàniament el comerç amb aquells centres productors.⁶⁴² En realitat, tant en les importacions de cereals com en les de pells i cuirs, la Regència d'Alger va estar sempre a l'ombra d'Orà. En canvi, el comerç de llana algeriana va tenir una presència considerable i constant en els primers anys del segle XVII. Un altre producte de la Regència que va tenir prou rellevància al port de València fou la cera, sobretot entre 1600 i 1618, i entre 1645 i 1654. Com en el cas de Catalunya, els comerciants que operaven des del regne de València acudien als mercats magrebins atrets pels baixos preus de les mercaderies.

El regne de Mallorca també estava interessat en la compra de cereals al nord d'Àfrica, a causa de les contínues mancances de blat que va experimentar al llarg dels segles XVI i XVII. De fet, la producció bladera a Mallorca es va estancar entre 1568 i 1589, i després va decaure a la primera meitat del segle XVII, una situació propiciada per l'abundància de períodes de sequera, sobretot entre 1609 i 1616, i la baixa qualitat d'una part

⁶⁴¹ Sobre el comerç del principat de Catalunya amb el nord d'Àfrica als segles XVI i XVII, vegeu MARTÍN CORRALES, E. *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con los «enemigos de la fe»*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2001, p. 186, 193-196, 311-312, 426-428, 447-449, 545, 548, 550-552 i 554-557; i MARTÍN CORRALES, E. «El comerç de Catalunya amb el Nord d'Àfrica el segle XVI: una segona exclusió?», *L'Avenç*, núm. 189 (1995), p. 16 i 19-20.

⁶⁴² Sobre l'arribada de productes magrebins al port de València a la primera meitat del segle XVII, vegeu BLANES ANDRÉS, R. *Valencia y el Magreb*, p. 93, 97, 121, 124-125, 133, 135 i 222; i BLANES ANDRÉS, R. «Comercio de importación marítima de cereales en la Valencia del segundo cuarto del Seiscientos», dins ARANDA PÉREZ, F. J (coord). *La declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2004, p. 489-490 i 496.

important de les terres de l'illa.⁶⁴³ En aquestes circumstàncies, les autoritats mallorquines hagueren de recórrer a la importació de cereals, però la compra de blat al Magreb només fou permesa en determinades conjuntures, a pesar dels privilegis concedits al regne de Mallorca a l'època medieval, i en algunes ocasions els mateixos corsaris algerians en dificultaren el transport i l'arribada. D'aquesta manera, l'estiu de 1584 els magrebins apresaren un vaixell carregat de blat a compte dels jurats de la ciutat i regne de Mallorca, i la mercaderia es va haver de desembarcar a Alacant després de rescatar l'embarcació per 6.000 ducats. Segons Martín Corrales, les illes de Mallorca, Menorca i Eivissa importaren quantitats considerables de cereals d'Orà entre 1589 i 1639.⁶⁴⁴ En el cas d'Eivissa, la necessitat comprar blat a l'exterior fou constant, particularment a principis del segle XVII, i la Universitat, cada vegada més endeutada, va haver de recórrer en moltes ocasions a la sal per pagar les importacions perquè la moneda que circulava a l'illa era dolenta.⁶⁴⁵ El 1652, quan la pesta estava fent estralls, els mallorquins importaren més de 70.000 quarteres de blat del Magreb, principalment de Cabo Negro, al nord de Tetuan.

CAPÍTOL 7. ELS CORSARIS NORDAFRICANS A CATALUNYA, VALÈNCIA I BALEARS

La falta d'una política activa i decidida per part de la Monarquia Hispànica, en relació a la Regència d'Alger, va permetre l'increment de l'activitat dels corsaris magrebins i al mateix temps va provocar crítiques en alguns sectors de la població que no podien entendre una actitud tan passiva, sobretot a principis del segle XVII, quan la Corona estava en condicions de resoldre el problema algerià després d'haver signat la pau amb França (1598), Anglaterra (1604) i les Províncies Unides (1609). Una de les persones que

⁶⁴³ Sobre la producció bladera de Mallorca i la importació de cereal magrebí a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, vegeu JUAN VIDAL, J. «El comercio de trigo entre Mallorca y África del Norte en los siglos XVI y XVII», *Mayurqa*, núm. 15 (1976), p. 80-82, 89 i 91; JUAN VIDAL, J. «Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna», *Mayurqa*, núm. 16 (1976), p. 91-92; DE CASANOVA TODOLÍ, U. «El déficit alimenticio del Reino de Mallorca a lo largo del siglo XVII y sus problemas de abastecimiento», *Mayurqa*, núm. 21 (1985-1987), p. 217-218 i 228 (nota 1); i BIBILONI, A. «Mallorca i les relacions amb els *enemics*: el contraban (1650-1720)», dins MOLL, I (ed). *La Mediterrània: Antropologia i Història*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1991, p. 219-220.

⁶⁴⁴ MARTÍN CORRALES, E. «De cómo el comercio se impuso a la *razzia*», p. 152.

⁶⁴⁵ La necessitat de blat a Eivissa està documentada, per exemple, el 1575, 1588, 1589, 1594, 1600, 1605, 1606, 1608, 1615, 1616, 1618 i 1619. AHME, Llibre de determinacions del Consell (1552-1597), s/f (octubre de 1575), s/f (juny de 1588), s/f (2 d'agost de 1588), s/f (abril de 1589) i s/f (23 de setembre de 1594); i AHME, Llibres de Juraria (1600-1621), s/f (11 de juny de 1600), s/f (7 de juny de 1605), s/f (2 de febrer de 1606), s/f (13 de març de 1606), s/f (11 de maig de 1606), s/f (15 de juny de 1608), s/f (7 de juny de 1615), s/f (23 de març de 1616), s/f (10 de juny de 1618), s/f (19 de març de 1619), i s/f (9 de juny de 1619).

va mostrar més sorpresa i indignació fou l'eclesiàstic valencià Pere Joan Porcar, que el 1620 es va queixar dels danys que causaven els musulmans «sens aver rey que mire per semblants desastres que cascum dia li cativen la major part dels seus que ab poca mes providencia o poguera remediar si volguera».⁶⁴⁶ Aquell mateix any, Porcar va comentar que els corsaris havien fet estralls a Calàbria «y nostre señor rey que Deu lo guarde tostemps esta endormiscat y amodorrit yls seus vasalls o patixen».⁶⁴⁷ El 1621, després de consignar l'arribada de mercedaris i recordar els sofriments dels captius a Alger, l'eclesiàstic valencià va dir que demanaria a Déu que no castigés «a qui es causa y als que ympedixen no sia ya conquistat».⁶⁴⁸

Evolució cronològica dels atacs i desembarcaments corsaris

La passivitat i la manca d'una resposta contundent per part de la Corona va permetre el creixement i la consolidació del corsarisme algerià entre 1571 i 1650. Els corsaris magrebins representaren un perill constant per al litoral i les activitats econòmiques dels territoris de la Monarquia Hispànica, encara que es poden detectar períodes de major i menor intensitat. En el cas del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca, s'ha pogut elaborar una taula amb 314 atacs, desembarcaments i episodis protagonitzats per corsaris musulmans que òbviament només representen una petita part de l'activitat real, però permeten identificar els moments de més pressió.⁶⁴⁹ Analitzant les dades que s'han pogut recollir, s'observa que l'activitat dels corsaris magrebins fou especialment intensa durant els períodes 1581-1584, 1611-1614 i el 1626. Aquests moments de major presència estan relacionats amb circumstàncies històriques diferents i s'han d'explicar i valorar en el seu context.

Entre 1581 i 1584 s'han pogut documentar 45 atacs i desembarcaments musulmans a les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca, concretament 8 el 1581, 12 el 1582, 10 el 1583 i 14 el 1584. El 1581, els corsaris embarcaren moriscos a Polop i Callosa d'en Sarrià, i atacaren diversos punts del litoral

⁶⁴⁶ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 25.

⁶⁴⁷ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 25.

⁶⁴⁸ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 51.

⁶⁴⁹ Aquesta sèrie d'atacs i desembarcaments al regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca (1571-1650), pedra angular del treball d'investigació, es pot consultar a l'apèndix. Aquesta taula no és ni pretén ser exhaustiva, però del seu estudi es poden extreure conclusions sobre els moments de major pressió corsària, les embarcacions utilitzades pels corsaris, les seves estratègies, l'impacte sobre l'economia i la població, i les àrees més afectades per la depredació dels nordafricans.

català, valencià i balear, en alguns casos amb l'ajuda de nombrosos vaixells, com les 17 naus que desembarcaren a les costes de Tarragona el mes de maig.⁶⁵⁰ El 1582, la pressió nordafricana es va incrementar per la presència de l'esquadra de Mourad Rais i per la mobilitat d'una flota de 22 galeres i galiotes capitanejada pel mateix paixà d'Alger, el renegat venecià Hassan. Mourad va destruir el castell de Vilafortuny i va fer més de 500 captius entre Benidorm i Calp, mentre que Hassan va desembarcar a Pineda i després va recollir almenys 2.000 moriscos a la boca del riu d'Altea.⁶⁵¹ El 1583, els corsaris continuaren atacant amb insistència la costa alacantina, de vegades amb l'ajuda de moriscos, com en el cas del saqueig de Xilxes, i també destruïren en part el castell de Cabrera i deixaren Mallorca temporalment incomunicada, dificultant l'arribada i sortida d'embarcacions i les activitats pesqueres.⁶⁵² El 1584, els atacs musulmans s'intensificaren encara més amb la presència d'una flota comandada per Arnaut Mami i una gran esquadra de 22 vaixells capitanejada per Hassan i Mourad Rais. Els homes d'Arnaut Mami intentaren embarcar, prop de Benidorm, moriscos d'Orba, Laguar i la vall de la Gallinera, però foren rebutjats per efectius de les milícies locals i soldats de la guarnició de Bèrnia, molt activa en la defensa del litoral de la Marina a principis de la dècada de 1580. La flota de Hassan, en canvi, va saquejar Cadaqués i Pineda, va embarcar uns 2.000 moriscos a la costa d'Alacant i el mes de setembre es va aturar a Formentera abans de tornar a Alger.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Sobre l'embarcament de moriscos valencians i la presència de corsaris a la costa de Tarragona el 1581, vegeu REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 11; i RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 131.

⁶⁵¹ Sobre els estralls ocasionats per les flotes de Mourad i Hassan el 1582, vegeu MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 576-578; CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 75; «Pirates a Cambrils», p. 2; ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 141 (nota 22); i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28 (nota 71).

⁶⁵² Sobre la destrucció del castell de Cabrera, el setge sobre Mallorca i el saqueig de Xilxes el 1583, vegeu AGS, Guerra Antigua, lligall 238, f. 8 (sense data); i lligall 169, f. 79 (1 de gener de 1584); PARPAL LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera*, p. 45-46; APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*, p. 46-47; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 605-608; DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar: el Reino de Mallorca en alarma, la Orden de Malta en guardia», *Balearides Digital*, p. 16; ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 32-33; GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 69; PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostre*, p. 27 (nota 4); REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12; i FEIJOO, R. *La ruta de los corsarios*. Barcelona: Editorial Laertes, 2000, vol. I, p. 169.

⁶⁵³ Sobre l'activitat de les flotes d'Arnaut Mami i Hassan el 1584 a la costa del principat de Catalunya i regne de València, vegeu AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586); GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 69-71; REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12 i 218-219; BOVER BERTOMEU, J. «Recuerdos históricos y testimonios arquitectónicos de la defensa de Jávea contra los piratas del Mediterráneo», *Saitabi*, núm. 18 (1945), p. 219; FEIJOO, R. *La ruta de los corsarios*, vol. I, p. 194; *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. V, p. 401-402; *Rúbriques de Bruniquer*, vol. II, p. 261; FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 73, 76 i 141; TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7; PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*, p.

L'ofensiva corsària de 1581-1584 va tenir lloc a l'última etapa de l'època dels *beylerbeys*, quan Alger va estar governada successivament per Jaafar, Hassan i Arnaud Memmi, i va coincidir amb la pau hispanoturca de 1581, que establia una suspensió d'hostilitats per espai de tres anys. A pesar de la treva, el mateix Hassan, paixà i lloctinent d'Euldj Ali, va liderar una esquadra que va causar estralls a les costes valencianes i catalanes el 1582, confirmant l'autonomia de la Regència en relació a la cort otomana i posant en pràctica l'ideari d'Euldj Ali, partidari d'una política agressiva contra la Monarquia Hispànica. En aquest sentit, l'ofensiva de 1581-1584 fou especialment violenta perquè va estar liderada pels corsaris més importants de la Regència en aquells moments: Hassan, Arnaut Mami i Mourad Rais. A pesar d'aquesta reactivació del corsarisme algerià, les prioritats de la Corona espanyola continuaren allunyades de la Mediterrània. El 1581, Felip II fou reconegut oficialment com a rei de Portugal i les seves preocupacions se centraren immediatament en els reptes i possibilitats que oferien els extensos dominis portuguesos i en la resolució del conflicte dels Països Baixos, alimentat a l'ombra per França i Anglaterra.⁶⁵⁴ En aquestes circumstàncies, la problemàtica mediterrània va quedar en un segon terme i els corsaris algerians aprofitaren la conjuntura per atacar i saquejar diversos punts del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca, uns territoris que en aquells moments no disposaven de cap flota pròpia de defensa litoral.

Un altre moment crític des del punt de vista dels atacs corsaris foren els anys 1611-1614, un període en el que s'han pogut documentar 33 episodis, 12 el 1611, 4 el 1612, 9 el 1613 i 8 el 1614. El 1611, els magrebins efectuaren dos desembarcaments a gran escala a les Balears, un al cap d'Artrutx, on desembarcaren 300 musulmans de cinc galeres de Biserta, i l'altre a les costes d'Artà i Manacor, on davallaren 500 corsaris que provocaren nombrosos danys en els ramats de la zona.⁶⁵⁵ Aquell mateix any, els

53-54 i 56; SAIDOUNI, N. «Les morisques dans la province d'Alger», p. 141; SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería*, p. 165-166; COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*, p. 123; i COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró)», p. 135.

⁶⁵⁴ Sobre la política exterior de Felip II entre 1581 i 1584, vegeu FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M. *Felipe II y su tiempo*. Barcelona: RBA Coleccionables, 2005, p. 515-539 i 541-550; KAMEN, H. *Felipe de España*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1998, p. 256-272; PÉREZ, J. *La España de Felipe II*. Barcelona: Editorial Crítica, 2000, p. 177-183; PARKER, G. *Felipe II*. Barcelona: Ediciones Altaya, 1996, p. 189-196; BELENGUER CEBRIÀ, E. *Felipe II. En sus dominios jamás se ponía el Sol*. Madrid: Ediciones Anaya i Sociedad Estatal para la Ejecución de Programas del Quinto Centenario, 1988, p. 75-76; i TOMÁS CABOT, J. *La vida y la época de Felipe II*. Barcelona: Editorial Planeta, 1998, p. 143-156.

⁶⁵⁵ Sobre els desembarcaments de 1611 al cap d'Artrutx i a la marina d'Artà i Manacor, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1608-1611), f. 160r (29 de juny de 1611); AHT, Fons

magrebins capturaren diverses embarcacions al litoral del principat de Catalunya, encara que les galeres de la Generalitat aconseguiren algunes victòries puntuals el mes de setembre. El 1612 es troba un episodi protagonitzat per un vaixell rodó i d'alt bord a la costa catalana, amb gran capacitat i molta artilleria. Aquesta nau i una altra que l'acompanyava foren apresades per les galeres de Catalunya el mes de novembre, després d'haver-se apoderat de dos vaixells cristians al litoral del Masnou.⁶⁵⁶ El 1613, la presència de corsaris a Catalunya, València i les Balears fou constant, no només als mesos de millor navegació, sinó també a l'hivern. En aquest sentit, el gener i febrer d'aquell any, els musulmans foren perseguits a les costes de Felanitx i Alacant, i el mes de desembre una sagetia barbaresca va desembarcar entre Sitges i Castelldefels després d'intentar capturar una barca carregada d'oli.⁶⁵⁷ Aquesta presència de corsaris als mesos d'hivern, possible gràcies a les aportacions de Simon Danser i John Ward, va continuar manifestant-se el 1614, encara que no sempre els musulmans aconseguiren els seus objectius en aquelles èpoques de l'any. De fet, el novembre de 1614 les galeres de Catalunya apresaren una sagetia barbaresca a la costa de Mataró i, poc després, tres galeres d'Espanya i una de la Generalitat abordaren una gran embarcació corsària amb 16 peces d'artilleria al mateix litoral.⁶⁵⁸

L'increment de la pressió corsària entre 1611 i 1614 s'ha de relacionar necessàriament amb les millores introduïdes per Simon Danser en la navegació algeriana a principis del segle XVII i l'expulsió dels moriscos espanyols, iniciada el 1609. L'aparició del vaixells rodons i d'alt bord va permetre als magrebins entrar dins les rutes atlàntiques i, en el cas

Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 5/255; LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*, p. 64 i 70; PONS, G. *Historia de Menorca*, p. 55; RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*. Maó, 1829, quadern V, p. 53; CASASNOVAS CAMPS, M. À. «Las amenazas exteriores y la militarización de la isla de Menorca», dins *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares, 2006, vol. 10, p. 169; SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 306; DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 17; i LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayas de Mallorca*, p. 87-88.

⁶⁵⁶ Sobre les victòries aconseguïdes per les galeres de Catalunya el 1611 i 1612 contra corsaris nordafricans, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 11-12, 81 i 87; CAMPMANY GUILLOT, J. i altres. *Castelldefels*, p. 179; CAMPMANY GUILLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*. Conferència pronunciada el 23 de desembre de 1999 al Museu de Gavà, s/p; i GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105.

⁶⁵⁷ AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1612-1613), f. 207r (2 de desembre de 1613).

⁶⁵⁸ Sobre aquestes victòries de les galeres de Catalunya i les d'Espanya, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1614), f. 132r (4 de novembre de 1614); *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 179; GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 151 (nota 102); i ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 152 (nota 95).

de la Mediterrània, navegar durant els mesos d'hivern, amb la qual cosa l'amenaça barbaresca va començar a manifestar-se al llarg de tot l'any. Les noves embarcacions, més estables que les tradicionals, podien navegar més temps, transportar tripulacions més nombroses i buscar la superioritat de l'artilleria davant l'enemic. D'altra banda, l'expulsió dels moriscos també va provocar un increment del corsarisme magrebí perquè una part d'aquesta població es va incorporar al negoci corsari amb la voluntat d'aportar els seus coneixements sobre les costes peninsulars i canalitzar el seu sentiment de ràbia contra la Monarquia Hispànica. Aquest ascens del corsarisme va coincidir amb una etapa de grans dificultats internes a la Regència d'Alger, sota els governs de Mustafa Kouça i Hussein al-Cheikh. De fet, l'ofensiva corsària de 1611-1614 va tenir lloc quan la fam i la sequera estaven delmunt la població algeriana i la Regència mantenia una guerra amb Tunis per qüestions de fronteres.

El perill corsari a Catalunya, València i les Balears es va intensificar a la dècada de 1610, però la Monarquia Hispànica no va desplegar una política activa contra Alger, a pesar de tenir llibertat de moviments després de signar la pau amb Anglaterra (1604), acordar una treva amb les Províncies Unides (1609) i consolidar l'amistat amb França (1612). La Monarquia Hispànica es va limitar a tancar l'estret de Gibraltar amb una esquadra de galeres, fortificar la costa andalusa i conquerir Larache (1610) i La Mamora (1614), amb l'objectiu de protegir les rutes atlàntiques però sense adoptar una política decidida contra Alger. El 1609, Felip III va enviar una flota comandada per Luis Fajardo per eliminar el perill que representava Simon Danser i destruir els principals enclavaments corsaris de Barbaria, però l'esquadra no va arribar a atacar Alger a causa de les adverses condicions meteorològiques. A pesar de l'interès de Lerma en la conquesta del port corsari i el paper de la Corona en la lluita contra l'islam, les dificultats financeres obligaven a estalviar esforços i prioritzar objectius, i el fracàs de les expedicions de 1601-1603 degueren condicionar també l'acció de govern. En aquestes circumstàncies, la Monarquia Hispànica va acabar adoptant una política passiva, mantenint-se a l'expectativa i conservant l'amistat amb el sobirà de Cuco amb l'enviament d'armes i municions. No obstant això, en els últims anys del govern de Lerma es feren preparatius per a la conquesta d'Alger, però l'inici de la Guerra dels

Trenta Anys (1618-1648) va acabar ajornant l'expedició.⁶⁵⁹ En definitiva, la falta d'una resposta ràpida i decidida va permetre als corsaris algerians intensificar entre 1611 i 1614 la seva presència a la costes catalanes, valencianes i balears en uns moments en què només el principat de Catalunya comptava amb una petita flota per fer front a l'amenaça nordafricana.

El perill corsari no només es va incrementar en els anys 1581-1584 i 1611-1614, sinó també en altres conjuntures posteriors. En aquest sentit, el 1626 s'han documentat 10 atacs i desembarcaments musulmans al litoral del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca. El 1626, els corsaris abordaren dos bergantins que anaven a Mallorca carregats de mercaderies, assaltaren diversos punts de la costa catalana i estigueren a punt de captivar el mateix duc de Cardona després de desembarcar prop de Castelldefels.⁶⁶⁰ Els magrebins continuaren amenaçant les poblacions del litoral fins i tot als mesos d'hivern, amb l'ajuda de naus rodones i d'alt bord. Així, el gener de 1626 un vaixell gran i fort, amb més de 30 peces d'artilleria i «hecho a modo de urca flamenca», va combatre durament amb quatre galeres de Gènova i una de Sicília al cap del riu Llobregat, i va apresar dues naus comercials entre Catalunya i Mallorca.⁶⁶¹ El 1626, quan els corsaris incrementaven la seva presència a les costes de Catalunya, València i Balears, la província d'Alger, governada pel paixà Khusruf, mantenia una nova guerra amb Tunis per qüestions de fronteres i la capital de la Regència es trobava en una situació caòtica. Mentrestant, la Monarquia Hispànica continuava immersa en la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648) i sofria una greu crisi econòmica que el comte-duc d'Olivares va intentar reconduir amb un programa de reformes. El 1626 es va suspendre durant 20 anys l'encunyament de moneda de billó, després de perdre pràcticament tot el seu valor, i Olivares va presentar el seu projecte d'Unió d'Armes, que pretenia que tots els territoris hispànics contribuïssin a l'esforç bèl·lic de la Corona.⁶⁶² El *valido* de Felip

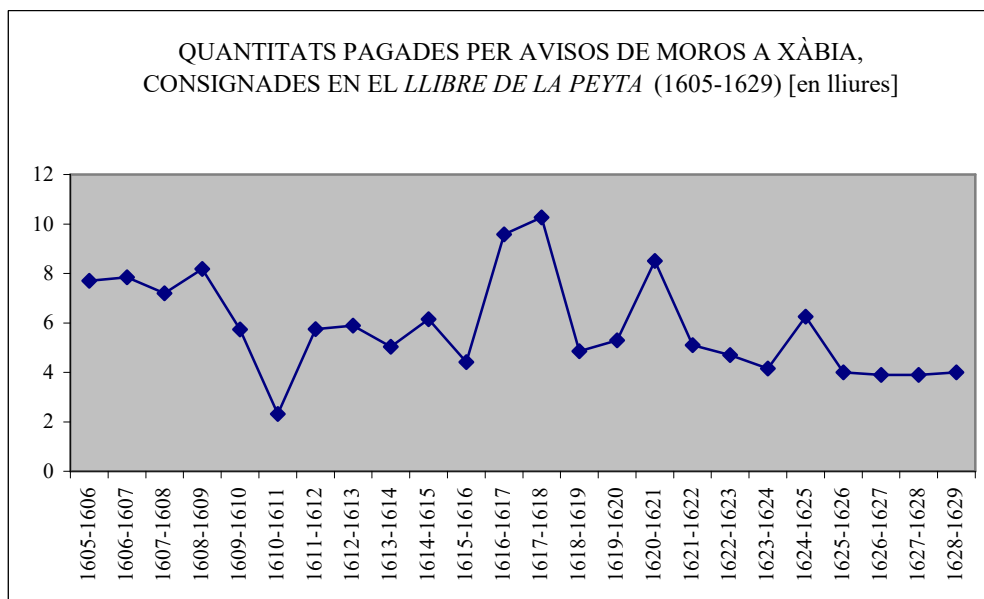
⁶⁵⁹ Sobre la política mediterrània de Felip III a la dècada de 1610, vegeu GARCÍA GARCÍA, B. J. *Paz, desempeño y reputación*, p. 187-197; FEROS, A. *El Duque de Lerma. Realeza y privanza en la España de Felipe III*. Madrid: Marcial Pons, 2002, p. 354-355; i DÍAZ-PLAJA, F. *La vida y la época de Felipe III*. Barcelona: Editorial Planeta, 1998, p. 82-83.

⁶⁶⁰ Sobre l'expedicions corsàries de 1626 contra les costes de Catalunya i l'episodi de Castelldefels, vegeu BNE, VE, 186/82, f. 32r-33v; CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28 (nota 71); NAVARRO PÉREZ, J. *Castelldefels*, p. 30; CAMPMANY GUILLOT, J. i altres. *Castelldefels*, p. 179; i CAMPMANY GUILLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*, s/p.

⁶⁶¹ BNE, VE, 186/82, f. 33r.

⁶⁶² Sobre la política exterior d'Olivares i el programa de reformes, vegeu ELLIOTT, J. H. *El conde-duque de Olivares*. Barcelona: Grijalbo Mondadori, 1998, p. 225-317; DE DIEGO GARCÍA, E. «Situación política en la España de Felipe IV: análisis histórico», *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 23

IV buscava implicar els diversos regnes de la Monarquia en una política imperialista basada en l'honra i la reputació i molt allunyada de la Mediterrània, on els corsaris nordafricans continuaven saquejant les costes de la Península i les Balears amb total impunitat. El 1626, quan Olivares va presentar la Unió d'Armes, la situació de la defensa era alarmant al regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca, perquè aquests territoris no disposaven de cap flota particular de vigilància costanera i la falta de recursos defensius era general, com s'havia posat de manifest l'any anterior davant el temor d'un atac de l'armada anglesa.

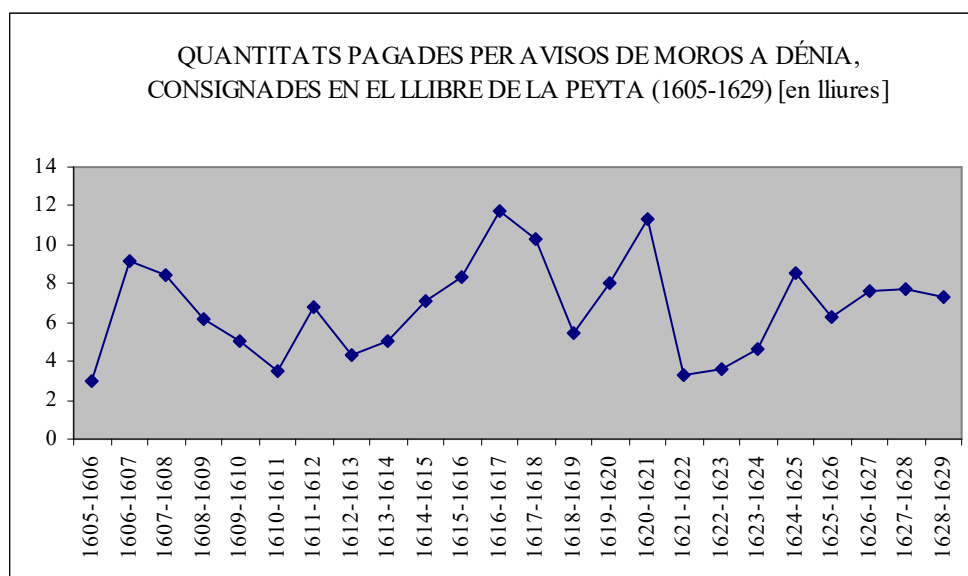

Els atacs i desembarcaments de corsaris documentats el 1611-1614 i el 1626 suggereixen un increment de la pressió musulmana després de 1610, però es fa difícil concretar els límits cronològics d'aquesta fase expansiva, encara que el moment àlgid del cors algerià es pot situar, en línies generals, a principis de la dècada de 1640 si tenim en compte la capacitat de la seva flota. En aquestes circumstàncies, una font que pot contribuir a conèixer millor les variacions cronològiques del perill barbaresc són els pagaments per avisos de moros que solien efectuar les poblacions de la costa, encara que una part dels avisos podien referir-se només a la presència de naus enemigues. En el cas de la vila de Xàbia, al regne de València, les quantitats pagades per avisos de moros entre 1605-1606 i 1628-1629, s'incrementaren el 1611-1612 i, després de mantenir-se durant uns anys en uns valors similars, es dispararen entre 1616 i 1618. Posteriorment, les

(2006), p. 132-138; CALVO POYATO, J. *Felipe IV y el ocaso de un imperio*. Barcelona: Editorial Planeta-De Agostini, 1997, p. 41-51, 91-95 i 133-138; i BELENGUER, E. *El Imperio hispánico (1479-1665)*. Barcelona: Grijalbo Mondadori, 1995, p. 376-402.

quantitats pagades tendiren a davallar, però el 1620-1621 i el 1624-1625 repuntaren momentàniament.⁶⁶³

Pel que fa a Dénia, la situació és prou semblant a la de Xàbia, però amb algunes petites variants. Les quantitats abonades en concepte d'avisos augmentaren el 1611-1612 i, després de baixar en el bienni següent, s'incrementaren progressivament fins el 1616-1617, moment en què s'assoliren els valors més alts de la seqüència. Després, les quantitats disminuïren, però el 1620-1621 se situaren novament en uns valors similars als de 1616-1617, i el 1624-1625 les xifres repuntaren momentàniament, encara que amb una intensitat menor.

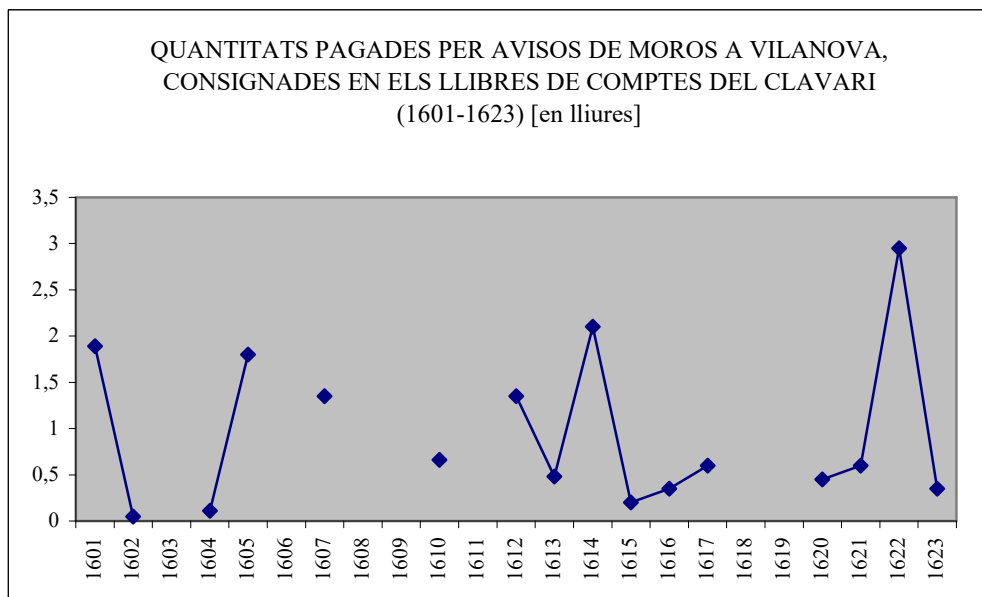

En el cas d'algunes poblacions del principat de Catalunya, com Tortosa i Vilanova, és difícil conèixer l'evolució dels pagaments per avisos de moros, perquè en alguns casos falta documentació i en altres les despeses no estan individualitzades, de manera que no es pot saber exactament les quantitats que s'abonaren per aquell concepte. En relació a Tortosa, sabem que el 1618-1619 el clavari va pagar un total de 5 lliures i 14 sous per avisos, tramesa de correus i repic de tambors, mentre que el 1620-1621 va abonar pels mateixos conceptes 13 lliures i 14 sous, gairebé tres vegades més.⁶⁶⁴ Aquest increment de la despesa confirma que el 1620-1621 fou un bienni crític, perquè tant a Xàbia com a Dénia es constata també la mateixa tendència. Pel que fa a Vilanova, es fa difícil precisar l'evolució dels avisos de moros entre 1601 i 1623, perquè falta informació d'alguns anys

⁶⁶³ AMD, Llibre de Comptes de la Peyta de la General Contribució (1605-1642), s/f (exercicis 1605-1606 fins 1628-1629).

⁶⁶⁴ AHCTE, Clavari, 133 (1618-1619), s/f; i 134 (1620-1621), s/f.

i de vegades s'agrupen diverses partides en un mateix pagament. A pesar de tot, es pot constatar que la despesa per avisos de moros i tramesa de correus va augmentar notablement el 1614 i va assolir un valor màxim el 1622.⁶⁶⁵ En aquest sentit, el 25 de febrer de 1614 es pagaren, en una sola partida, set sous per set avisos de moros, i el 1622 el clavari va abonar prop de 3 lliures pel mateix concepte.⁶⁶⁶

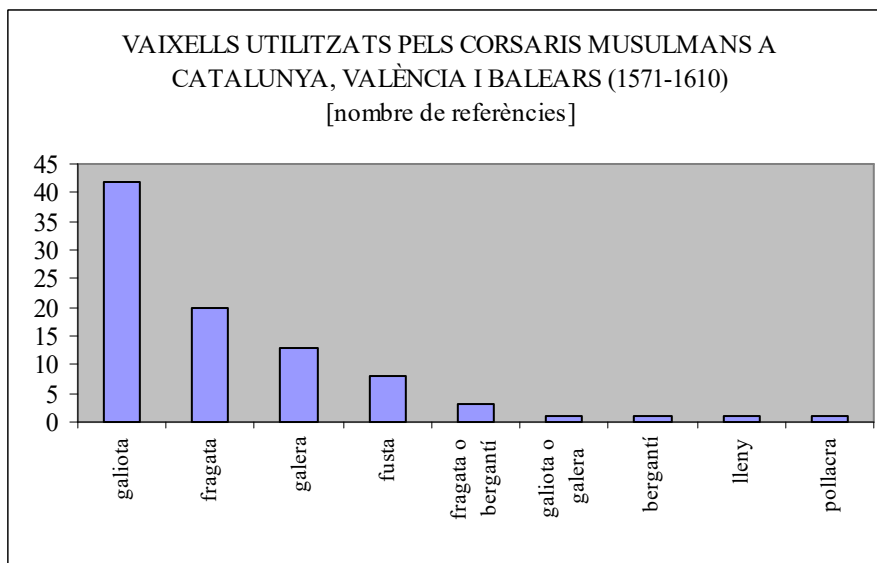

Tipologia d'embarcacions corsàries

La revolució nàutica que va experimentar la Regència d'Alger a partir de 1606, gràcies a les aportacions de Simon Danser i l'expulsió dels moriscos de la Monarquia Hispànica, iniciada el 1609, provocaren un canvi molt notable en la navegació barbaresca, no només en la tipologia dels vaixells, sinó també en les estratègies i els objectius. En aquest sentit, per estudiar l'activitat dels corsaris algerians sobre el litoral català, valencià i balear després de la batalla de Lepant, s'han de diferenciar dues etapes: 1571-1610 i 1611-1650.

⁶⁶⁵ AHMVG, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 1 bis, 3 bis, 10 bis, 16, 17, 22 bis, 29, 37, 38, 38 bis, 46 bis, 51 bis, 65 bis, 69, 69 bis, 70 bis, 77 bis, 80 bis, 82 bis, 83 bis, 85 bis, 92, 98, 102, 103 bis, 109 bis, 115 bis, 121 bis, 122, 125 bis, 128 bis, 130 bis, 136, 136 bis, 144 bis i 160.

⁶⁶⁶ AHMVG, Comptes del Clavari (1601-1625), f. 85 bis, 136, 136 bis i 144 bis.

Entre 1571 i 1610, els nordafricans utilitzaren embarcacions tradicionals per atacar i saquejar les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca. La documentació no sempre descriu amb precisió els vaixells amb què navegaven els enemics i, de vegades, les fonts són contradictòries, però les dades que s'han pogut recollir constaten clarament que l'embarcació més utilitzada pels magrebins en aquest període fou la galiota, la creació més reeixida dels corsaris de Barbaria, segons Monlau.⁶⁶⁷ Les galiotes eren vaixells lleugers de vela i rem, amb dos pals i que podien tenir de 14 a 24 bancs, amb dos homes per rem.⁶⁶⁸ De vegades, els musulmans empraren galiotes grans, com va passar el 1586, quan set galeres de Gènova s'enfrontaren a Formentera amb «quatro galeotas gruesas questavan para despalmar o despalmando».⁶⁶⁹ Quatre anys després, «ocho galeotas gruesas» entraren a s'Espalmador i quatre d'aquestes embarcacions, que eren de 20, 22 i 23 bancs, sortiren de l'illa i abordaren una pollacra francesa davant les costes d'Eivissa.⁶⁷⁰ En altres ocasions, els magrebins utilitzaren galiotes de menor tamany per desembarcar o atacar naus comercials. En aquest sentit, el 1590 tres galiotes petites capturaren diverses sageties carregades de blat a la costa de Xàbia.⁶⁷¹ Al marge de les dimensions, les galiotes podien operar en solitari o en companyia d'altres galiotes, galeres o fragates. Els episodis protagonitzats per flotes d'entre dues i sis galiotes foren prou freqüents entre 1571 i 1610, però també les trobem

⁶⁶⁷ MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*, p. 79.

⁶⁶⁸ Sobre les característiques de la galiota, vegeu CEREZO MARTÍNEZ, R. «La táctica naval en el siglo XVI», *Revista de Historia Naval*, núm. 2 (1983), p. 37.

⁶⁶⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 199, f. 67 (18 de juliol de 1587).

⁶⁷⁰ AGS, Guerra Antigua, lligall 289, f. 290 (1 d'octubre de 1590).

⁶⁷¹ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 274.

formant part d'esquadres molt grans. El 1584, 17 galiotes d'Alger perseguiren una nau veneciana davant el cap de Sant Martí, al regne de València, però l'embarcació es va poder salvar.⁶⁷² L'abril de 1588, els procuradors de la ciutat de Tortosa informaren que una flota de 22 galiotes magrebines portaven molt de temps per aquella costa, desembarcant, causant danys i captivant moltes persones.⁶⁷³

Després de la galiota, el vaixell més utilitzat pels corsaris nordafricans fou la fragata. Les fragates i els bergantins eren també embarcacions lleugeres de vela i rem, però més petites que les galiotes.⁶⁷⁴ La fragata tenia unes dimensions inferiors al bergantí, però a finals del segle XVI hi havia una certa confusió al voltant del terme, perquè els algerians anomenaven fragates als bergantins, segons Diego de Haedo.⁶⁷⁵ Algunes de les fragates que empraren els corsaris musulmans eren petites, de 10 i 12 bancs, com les dues que desembarcaren a la costa de Santa Eulària (Eivissa) el novembre de 1579.⁶⁷⁶ L'octubre de 1606, una fragata algeriana de 10 bancs i amb 27 tripulants va fondejar al riu de l'Algar (Altea) i un grup de corsaris es va dirigir cap a Polop, amb l'ajuda d'un morisc valencià.⁶⁷⁷ En altres ocasions, els magrebins utilitzaren fragates de majors dimensions, com va passar l'estiu de 1594, quan una fragata algeriana de 14 bancs fou capturada pel corsari mallorquí Antoni Agostí.⁶⁷⁸ El setembre de 1605, quatre fragates nordafricanes, una de les quals era de 16 bancs, desembarcaren prop del cap Roig, a la costa de Calella, i captivaren tres veïns de Mont-ras.⁶⁷⁹ Les fragates més grans podien ser equiparables a bergantins o galiotes petites, motiu pel qual es podien arribar a confondre. En aquest sentit, l'abril de 1589 el virrei de Catalunya va informar als veguers de Tarragona que la flota de Giovanni Andrea Doria havia apresat nou galiotes als Alfacs, i poc després el virrei de València va enviar a la cort una «relación de los esclavos de las nueve fragatas de

⁶⁷² TENENTI, A. *Veneza e i corsari (1580-1615)*. Bari: Editori Laterza, 1961, p. 39 (nota 12).

⁶⁷³ Sobre la presència d'aquesta flota a la costa del delta de l'Ebre, vegeu CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 75; i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28 (nota 71).

⁶⁷⁴ Sobre les característiques de la fragata, vegeu CARRIAZO RUIZ, J. R. «El término fragata en el paso del español clásico al moderno», *Revista de Lexicografía*, núm. 5 (1998-1999), p. 36-38 i 41; i CEREZO MARTÍNEZ, R. «La táctica naval en el siglo XVI», p. 38.

⁶⁷⁵ DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*, f. 18r-18v.

⁶⁷⁶ Sobre el desembarcament d'aquestes dues fragates a Eivissa, vegeu AGS, *Guerra Antigua*, lligall 91, f. 57 (1579); MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entrevencions*, p. 53; PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 24; i BENNASSAR, B. i L. *Los cristianos de Alá. La fascinante aventura de los renegados*. Madrid: Editorial Nerea, 1989, p. 249-250.

⁶⁷⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 116 (7 de novembre de 1606).

⁶⁷⁸ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 300.

⁶⁷⁹ Sobre el desembarcament de 1605 al litoral de Calella, vegeu PRAT, E. i VILA, P (eds). *Notes i dietaris de la família Fina (1561-1878)*. Palafrugell: Arxiu Municipal de Palafrugell, 1998, p. 28; i CAMA RIVAS. J. i TURRÓ I ANGUILA, J. *Dins la vila i fora muralles*, p. 151.

moros tomadas en los Alfaques», set de les quals eren de 14 bancs i dos de 16.⁶⁸⁰ Al marge de les dimensions, gairebé la meitat de les fragates documentades entre 1571 i 1610 navegaven en solitari, un fet que confirma la capacitat d'aquest vaixell per desembarcar i atacar per sorpresa, i després reembarcar ràpidament.

La tercera embarcació més utilitzada pels corsaris magrebins fou la galera, la nau de guerra per excel·lència de la Mediterrània al segle XVI.⁶⁸¹ Les galeres eren vaixells de vela i rem, com les galiotes, els bergantins i les fragates, però les seves dimensions eren més grans i tenien entre 20 i 25 bancs per banda. L'embarcació, de dos pals, comptava amb un casc estret i baix, era lleugera i tenia molta capacitat de maniobra. Tenint en compte els episodis documentats a Catalunya, València i Balears, entre 1571 i 1610 les galeres nordafricanes sempre navegaren amb altres galeres o en companyia de galiotes, encara que de vegades les fonts no són gaire explícites. En algunes ocasions, les esquadres de galeres arribaren a tenir una certa entitat, com les set galeres de Mourad Rais que el 1581 atacaren Cadaqués.⁶⁸² Amb tot, les galeres aconseguiren una major rellevància acompanyant altres embarcacions i formant part de grans flotes. Així, l'estiu de 1578 una esquadra de 24 galeres i galiotes, comandada pel paixà d'Alger Hassan, va atacar les viles d'Andratx i Eivissa, i es va apoderar d'una nau comercial prop de la ciutat d'Alacant.⁶⁸³ El 1582, una altra esquadra de 22 galeres i galiotes d'Alger, capitanejada pel mateix Hassan, va atacar Pineda i després va embarcar uns 2.000 moriscos a la costa

⁶⁸⁰ Sobre l'episodi dels Alfaques, vegeu AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 4/141 (4 d'abril de 1589); AGS, Guerra Antigua, lligall 247, f. 247 (30 d'abril de 1589); GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 144-145; i BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa*, tom VIII, p. 631-632.

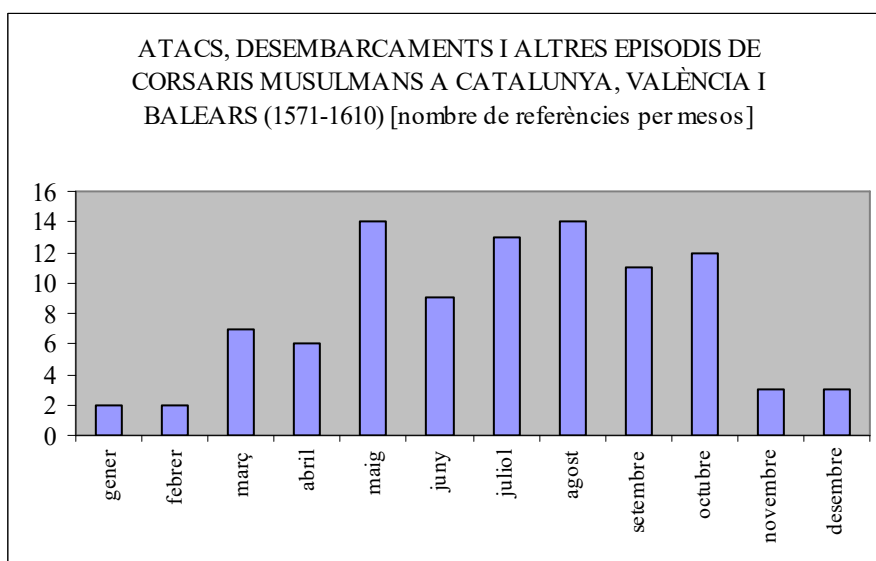
⁶⁸¹ Sobre les característiques de la galera, vegeu MARTÍNEZ RUIZ, E. «El Mediterráneo, un mar de galeras», *Revista de Historia Naval*, núm. 110 (2010), p. 8; CEREZO MARTÍNEZ, R. «La galera, nave básica de las marinas mediterráneas. Su función en combate», *Quaderni Stefaniani*, núm. VII (1988), p. 57-70; i CEREZO MARTÍNEZ, R. «La táctica naval en el siglo XVI», p. 34-36.

⁶⁸² Sobre l'atac a Cadaqués de 1581, vegeu PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*, p. 56; VIVANCO RIOFRÍO, E. *Texto y contexto en Cadaqués*, tom I, p. 20; i DE LA FUENTE, P. «La fortificació del litoral cadaquesenc al segle XVI», p. 394.

⁶⁸³ Sobre aquesta esquadra de 24 galeres i galiotes, vegeu DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 176; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 559-560; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 576; ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*, vol. II, p. 84; DE CASANOVA TODOLÍ, U. «Algunas anotaciones sobre el comportamiento de los esclavos moros en Mallorca durante el siglo XVII y un ejemplo de intercambio con cautivos cristianos», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XLI (1985), p. 326 (nota 12); DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 15; CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 74; SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 15; ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 168-169; ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 33; LÓPEZ CRESPI, M. «El segle XVI a Mallorca», *Diari de Balears*, 15 de novembre de 1996, p. 46; «Visita pastoral», *Los Archivos de Ibiza*, núm. X (1903), p. 77; PRATS GARCIA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*, p. 212 i 331; i JULBE, F. «De Villa a Real Fuerza (1235-1600)», p. 23-24.

d'Alacant.⁶⁸⁴ Al marge d'aquestes flotes, les galeres també acompanyaren grans esquadres de fustes, perquè el juliol de 1584 es va confirmar a Barcelona que «lo virey de Alger here vingut ab XXIII fustes, entre les quals deyen y havie sis galeres reals y que havien sequeyat certa part de Cadaques».⁶⁸⁵

La quarta embarcació utilitzada pels corsaris, per ordre de rellevància, fou precisament la fusta, un vaixell de rem i vela, amb dos pals, més gran que el bergantí i més petit que la galiota. Les fustes solien tenir 15 bancs per banda, eren molt ràpides i estaven pensades especialment per a les incursions corsàries.⁶⁸⁶ Entre 1571 i 1610, diverses esquadres de fustes amenaçaren les costes de Catalunya, València i Balears, algunes molt grans com la que va atacar Cadaqués i Pineda el 1584. En altres ocasions, el nombre de fustes era menor, però la seva presència seguia sent inquietant. En aquest sentit, el 1572 una flota formada per 11 fustes barbaresques va amenaçar la costa del regne de València, i el 1579 una esquadra de vuit fustes va desembarcar a Sant Elm i Estellencs després de causar danys a diversos punts del litoral mallorquí.⁶⁸⁷

Aquestes embarcacions tradicionals que empraren els corsaris nordafricans per assaltar les costes de Catalunya, València i Balears entre 1571 i 1610 estaven preparades per navegar sobretot durant els mesos de primavera i estiu, perquè eren vaixells amb poc

⁶⁸⁴ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 577-578.

⁶⁸⁵ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. V, p. 401.

⁶⁸⁶ Sobre les característiques de la fusta, vegeu CEREZO MARTÍNEZ, R. «La táctica naval en el siglo XVI», *Revista de Historia Naval*, núm. 2 (1983), p. 37-38.

⁶⁸⁷ Sobre aquestes esquadres, vegeu BELCHÍ NAVARRO, P. *Felipe II y el virreinato valenciano*, p. 154; SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería*, p. 145; i SEGURA SALADO, J. *Las torres de sa Dragonera*, p. 16.

calat, poca obra morta i bord baix. En aquest sentit, la major part dels atacs i desembarcaments en què s'ha pogut precisar el mes tingueren lloc entre abril i octubre, encara que també existiren vaixells que navegaren als mesos més durs de l'hivern mediterrani.

En el període 1611-1650, la situació va canviar completament perquè irrumpiren amb força els vaixells sense rem, rodons i d'alt bord, encara que alguns bastiments tradicionals com la galera, la galiota i la fragata continuaren tenint un cert pes específic. En aquesta nova categoria de velers s'hi englobaven, per exemple, la sagetia, la nau, la pollacra i la barca. Precisament, una de les embarcacions que més utilitzaren en aquesta etapa els corsaris magrebins al litoral de Catalunya, València i Balears fou la sagetia, un vaixell tradicional de la Mediterrània que des del segle XVI es movia només a vela.⁶⁸⁸ Segons el pare Dan, al segle XVII la sagetia era una de les embarcacions rodones que feien estralls a les costes cristianes gràcies a les aportacions de Simon Danser.⁶⁸⁹ Si tenim en compte els episodis de sageties que s'han pogut documentar, la gran majoria d'aquests vaixells navegaven en solitari, buscant el factor sorpresa amb una incursió ràpida. Amb tot, el fet de navegar sense conserva convertia la sagetia en un vaixell que no podia fer front a l'atac de galeres o escapar si no feia vent, perquè no portava remers. En aquest sentit, el 1613 dues galeres de Nàpols perseguiren una sagetia magrebina que finalment va quedar embarrancada a la costa d'Alacant i els seus tripulants foren capturats.⁶⁹⁰ A finals de 1614, les galeres de Catalunya abordaren una sagetia barbaresca amb 44 corsaris prop de Mataró, encara que alguns musulmans pogueren arribar a la costa i fugir momentàniament.⁶⁹¹ Sense l'ajuda d'altres embarcacions, les sageties també podien naufragar i caure fàcilment en mans dels enemics, sobretot en aquells punts de la Mediterrània més conflictius des del punt marítim, com el litoral de Menorca. En aquest sentit, el març de 1616 una sagetia corsària va naufragar prop de Ciutadella i es pogueren salvar 27 magrebins.⁶⁹² A finals de 1626, una altra sagetia de moros es va perdre també a la costa de Ciutadella, víctima del mal temps que sol afectar el freu que separa Menorca

⁶⁸⁸ Sobre les característiques de la sagetia, vegeu LLABRÉS, J. «Corsarios mallorquines del siglo XVII (1674)», p. 8 (nota 1).

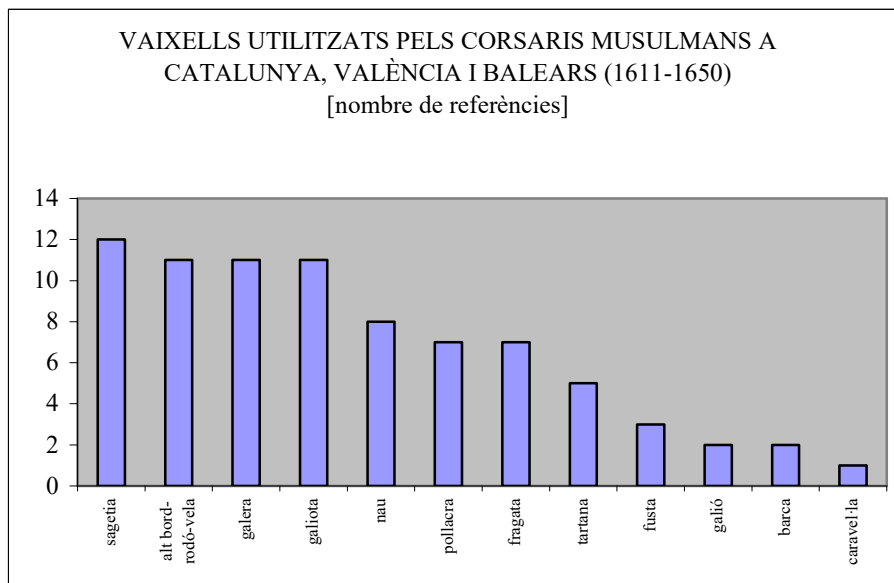
⁶⁸⁹ DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, llibre tercer, p. 308.

⁶⁹⁰ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 291.

⁶⁹¹ Sobre aquest episodi i la posterior captura d'alguns corsaris fugitius, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1614), f. 132r (4 de novembre de 1614); GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 152 (nota 102); i ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 152 (nota 95).

⁶⁹² RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, quadern VI, p. 87.

de Mallorca.⁶⁹³ Finalment, el 1630 una sagetia barbaresca va naufragar prop de les costes menorquines i 11 corsaris foren capturats.⁶⁹⁴

A més de la sagetia, els nordafricans utilitzaren altres velers com la nau, un vaixell d'alt bord i veles quadrades més gran que la pollacra i amb una gran capacitat de càrrega.⁶⁹⁵ Les naus identificades entre 1611 i 1650 solien navegar en solitari, independentment del seu tamany i característiques. Així, el maig de 1614 una naveta amb 28 corsaris magrebins i un renegat va naufragar prop del cap d'Artrutx, al sud de Ciutadella, després de combatre amb les galeres de Luis Fajardo.⁶⁹⁶ Sis mesos després, una nau gran amb més de 100 tripulants i 16 peces d'artilleria va mantenir un combat intens amb tres galeres d'Espanya i una de Catalunya que finalment aconseguiren la victòria, a pesar de sofrir nombroses baixes.⁶⁹⁷ En algunes ocasions, les naus navegaren per les aigües de Catalunya, València i Balears formant petites flotes, com va passar el setembre de 1611, quan vuit naus i una pollacra apresaren una embarcació catalana

⁶⁹³ Sobre aquest naufragi, vegeu RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, quadern VI, p. 89; i PARPAL Y MARQUÈS, C. *El puerto de Fornells*, p. 18 i 32-33.

⁶⁹⁴ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 369.

⁶⁹⁵ Sobre les característiques de la nau, vegeu PLA I BARTINA, J. *Els aparells dels velers. Dels grans velers i de les embarcacions*. Palamós i Barcelona: Museu de la Pesca i Museu Marítim de Barcelona, 2010, p. 19 (nota 10).

⁶⁹⁶ Sobre aquest naufragi, vegeu RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, quadern VI, p. 86-87; i PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 441 i 444-445.

⁶⁹⁷ Sobre aquest combat, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 179; ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 83-86; i GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105.

després de perseguir-la fins a Dènia.⁶⁹⁸ Les naus eren vaixells de gran capacitat i, per tant, podien portar nombroses peces d'artilleria i molta tripulació. De fet, l'estiu de 1620 es va comunicar als consellers de la ciutat de Tarragona que hi havia quatre naus a Castelldefels que havien desembarcat més de 1.000 corsaris musulmans.⁶⁹⁹

Un altre dels vaixells rodons amb més presència a Catalunya, València i Balears entre 1611 i 1650 fou la pollacra, una embarcació de dos pals que podia portar veles llatines o quadrades. Les pollacres que s'han pogut documentar navegaven en solitari, com les sageties, i portaven uns 30 o 40 homes de tripulació, encara que en alguns casos el nombre podia ser superior. Així, l'agost de 1611 una pollacra amb uns 100 corsaris va combatre al nord de Mataró un vaixell francès carregat de llana i els vigilants de la torre de Sant Vicenç de Montalt dispararen diversos trets per auxiliar-la.⁷⁰⁰

Els corsaris barbarescos també utilitzaren altres velers com la barca, un vaixell de tres pals i vela llatina, més petit que la nau però més gran que la pollacra. En principi, la presència d'aquestes barques a les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca no fou tan important com la de les sageties, les pollacres o les naus, però la seva activitat està igualment documentada. A finals de 1618, les galeres de la Generalitat de Catalunya apresaren una barca musulmana prop de Palamós després d'un combat molt dur, quan els catalans tornaven de Sicília i la península italiana.⁷⁰¹ Més tard, l'estiu de 1626, una barca magrebina va abordar l'embarcació que traslladava els torrers de Mallorca a l'illa de sa Dragonera, i després els captius foren traslladats a una tartana.⁷⁰²

Malauradament, les fonts no sempre són clares i explícites, i en moltes ocasions es parla genèricament d'embarcacions d'alt bord, rodones i de vela, sense precisar-ne la tipologia. La documentació assenyala que alguns d'aquests vaixells eren grans i forts, i tenien un gran potencial artiller. A finals de 1612, dues galeres de Catalunya apresaren una embarcació rodona i d'alt bord que no sabem exactament si era una sagetia o una pollacra. En tot cas, aquesta nau, que havia capturat dues embarcacions amb mercaderies

⁶⁹⁸ COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró), p. 135.

⁶⁹⁹ Sobre aquest desembarcament multitudinari, vegeu AHT, Fons Municipal de Tarragona, *Consulatus et consilii civitatis Tarracone (1620-1621)*, f. 28r (17 d'agost de 1620); i ROVIRA, S.-J. i SANET, J. M. *La gent de mar de Tarragona (segle XVII)*. Tarragona: Centre d'Estudis Marítims i d'Activitats del Port de Tarragona i Arola Editors, 2014, p. 84.

⁷⁰⁰ COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró), p. 135.

⁷⁰¹ Sobre aquesta presa, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 348 i 350-351; i GILABERT TOMAS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 106.

⁷⁰² SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 16-17 i 62.

al Masnou, tenia una capacitat de 1.300 tones i estava molt ben armada, de manera que el combat fou aferrissat i els dos bàndols sofriren baixes.⁷⁰³ A principis de 1626, un vaixell nou, gran i fort, «hecho a modo de urca flamenca», va combatre contra quatre galeres de Nàpols i una de Sicília a la costa de Catalunya, i va abordar dos bergantins carregats de mercaderies que es dirigien a Mallorca.⁷⁰⁴ Aquesta embarcació, que portava provisions per molts de dies i «treinta pieças de artilleria de cuchara», havia capturat una sagetia que anava de Trapani a Gènova i havia atacat punts de la costa nord de Catalunya, però finalment fou apresada als Alfacs, juntament amb una tartana.⁷⁰⁵ Aquests velers rodons i d'alt bord podien navegar en solitari, però també en companyia d'altres vaixells. Així, el 1620 una esquadra de set galiotes o galeres, algunes d'alt bord, bloquejaren Eivissa durant unes quantes setmanes i finalment desembarcaren a l'illa, on feren captius i destruïren productes.⁷⁰⁶ L'estiu de 1633, sis vaixells musulmans d'alt bord perseguiren una embarcació de Toló que va acabar naufragant al nord de Maó.⁷⁰⁷ En alguns casos, les flotes arribaren a ser molt grans, com va passar a principis de 1634, quan 20 vaixells rodons d'Alger, molt ben armats i comandats per «Jacobo Arráez», fondejaren a la platja de Migjorn de Formentera per fer llenya i dirigir-se després a l'estret de Gibraltar i la costa de l'Algarve.⁷⁰⁸

A pesar del predomini de les embarcacions rodones i d'alt bord, els vaixells tradicionals del nord d'Àfrica, ràpids i amb rem, continuaren tenint una presència destacada entre 1611 i 1650. En aquest sentit, els corsaris musulmans seguiren utilitzant les galeres per atacar i saquejar les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca. Les galeres que s'han pogut documentar continuaren navegant en companyia d'altres galeres i, en alguns casos, les fonts especifiquen que es tractava de vaixells grans i forts, seguint la tendència d'aquest període. En aquest sentit, el 1619 dues galeres algerianes fortes assetjaren i saquejaren la vila d'Orpesa, mataren alguns dels

⁷⁰³ Sobre aquest vaixell, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 87; GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; i ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 51-54. Segons els *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* i la documentació recollida per Ettinghausen, l'embarcació era una sagetia, mentre que Gilabert afirma que es tractava d'una pollacra.

⁷⁰⁴ BNE, VE, 186/82, f. 33r.

⁷⁰⁵ Sobre aquesta embarcació i les seves captures, vegeu BNE, VE, 186/82, f. 32r-33v; ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 476-478; i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28 (nota 71).

⁷⁰⁶ Sobre aquesta flota, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (1620); i CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 26.

⁷⁰⁷ RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, quadern VI, p. 89.

⁷⁰⁸ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 353-354.

seus habitants i feren captius.⁷⁰⁹ El 1630, dues galeres grosses de Barbaria capturaren una pollacra i una tartana francesa carregada de panses a la costa de Tarragona.⁷¹⁰ De vegades, les galeres formaren petites flotes d'una certa rellevància, com les cinc galeres de Biserta que el 1611 desembarcaren al cap d'Artrutx, al sud de Ciutadella.⁷¹¹ L'estiu de 1640, una altra esquadra de cinc galeres, en aquesta ocasió algerianes, mantingueren un combat amb naus cristianes a Formentera.⁷¹² El gener de 1642, una flota de vuit galeres algerianes va fondejar a Formentera i els eivissencs prengueren tres renegats que havien aconseguit escapar dels vaixells musulmans.

Al marge de les galeres, els corsaris nordafricans continuaren emprant les galiotes amb certa freqüència després de 1610. Aquestes embarcacions podien navegar en solitari o en companyia d'altres vaixells, i de vegades formaren esquadres relativament importants. El 1615, sis galiotes de Biserta causaren danys al litoral del principat de Catalunya, i el príncep de Savoia i el virrei demanaren als diputats de la Generalitat que les dues galeres que tenien al moll de Barcelona anessin amb la Capitana i tres galeres més per combatre els enemics.⁷¹³ Més tard, el setembre de 1620, set galiotes magrebines saquejaren diversos punts d'Eivissa i finalment desembarcaren a la costa de Peralta, al nord de Santa Eulària.⁷¹⁴ En algunes ocasions, les fonts descriuen el tamany i les característiques d'aquestes galiotes. En aquest sentit, sabem que les quatre galiotes que fondejaren a l'illa de s'Espalmador l'octubre de 1625 disposaven de molts remers i, per tant, eren grans.⁷¹⁵ Més tard, el 1649, una galiota algeriana «armée à la Française» es va enfrontar, també a s'Espalmador, a una galera del duc de Tursi i una barca armada a Eivissa.⁷¹⁶

⁷⁰⁹ Sobre el saqueig d'Orpesa de 1619, vegeu BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*, p. 726; CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 328; PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostra*, p. 27; FORCADA MARTÍ, V. «La Torre del Rei», p. 365; i DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23.

⁷¹⁰ RECASENS I COMES, J. M. «Dues captures de vaixells mercants a les costes tarragonines perpetrades per corsaris moros. Anys 1629 i 1630», *TAG*, núm. 17 (2000), p. XIV-XV.

⁷¹¹ Sobre aquest desembarcament i el posterior combat, vegeu RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, suplement, p. 53; LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*, p. 64 i 70; PONS, G. *Historia de Menorca*, p. 55; CASASNOVAS CAMPS, M. À. «Las amenazas exteriores», p. 169.

⁷¹² RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom II, p. 143.

⁷¹³ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 714.

⁷¹⁴ Sobre el desembarcament de Peralta, vegeu MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 128-129; MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 352-353; i MARÍ CARDONA, J. *Santa Eulària*, p. 26 i 156.

⁷¹⁵ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 324.

⁷¹⁶ Sobre aquesta galiota i el combat que va mantenir a s'Espalmador, vegeu «Gobernadores de Ibiza», *Los Archivos de Ibiza*, núm. XIII (1903), p. 102; i *Gazette de France*, núm. 155 (1649), p. 1268-1269.

A més de les galeres i les galiotes, els magrebins no deixaren d'utilitzar altres vaixells tradicionals com les fragates o les fustes per amenaçar les costes de Catalunya, València i Balears. Les fragates que s'han documentat entre 1611 i 1650 navegaren moltes vegades en solitari, però també acompanyaren altres embarcacions, provocant nombrosos danys i inconvenients. Així, l'estiu de 1639 dues galeres i una fragata de Barbaria assetjaren l'illa d'Eivissa, tallant les seves comunicacions i impeding l'activitat pesquera.⁷¹⁷ En el cas de la fusta, la seva presència va anar disminuint progressivament i només s'han pogut recollir alguns episodis protagonitzats per fustes que navegaven en solitari per la costa de Catalunya a la dècada de 1610 i portaven una vintena de tripulants.⁷¹⁸

La majoria dels vaixells que operaren a Catalunya, València i Balears entre 1611 i 1650, tradicionals o no, procedien de la Regència d'Alger, encara que les fonts parlin genèricament de moros, turcs o barbarescos. No obstant això, algunes esquadres podien estar formades per embarcacions d'Alger i Tunis, com les que atacaren Calàbria i Ligúria a la dècada de 1630, o íntegrament per vaixells tunisencs, com les cinc galeres de Biserta que desembarcaren a Menorca el 1611 o les sis galiotes, també de Biserta, que causaren danys a la costa catalana el 1615. Algunes embarcacions corsàries que navegaven en solitari procedien igualment de Tunis, com la nau armada pel paixà d'aquella regència que el 1634 va desembarcar a ses Roques Males, a la costa sud d'Eivissa.⁷¹⁹ Aquesta presència de vaixells tunisencs en una àrea de predomini algerià s'ha d'interpretar com una manifestació més de la complexitat del negoci corsari i un símptoma evident de l'expansió del cors magrebí a la primera meitat del segle XVII.

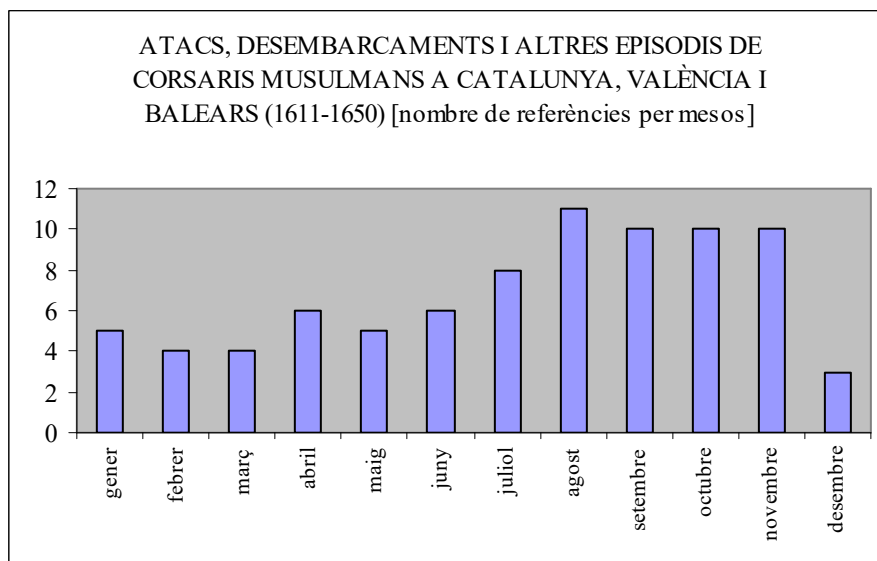
Al marge de la procedència dels vaixells, la irrupció i predomini dels velers rodons i d'alt bord després de 1610 va permetre als corsaris nordafricans navegar més temps, més lluny i fora dels mesos de bon temps, perquè aquestes noves embarcacions eren més estables i podien transportar més provisions, tropa i artilleria. D'aquesta manera, l'activitat corsària a Catalunya, València i Balears entre 1611 i 1650 va continuar sent molt important entre els mesos de juliol i octubre, però com a novetat va créixer espectacularment al mes de novembre i també es constata un increment de la presència

⁷¹⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (20 de setembre de 1639).

⁷¹⁸ Sobre aquestes fustes, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 12, 81 i 251-252; GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; i CAMPMANY GUILLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*, s/p.

⁷¹⁹ Sobre el desembarcament corsari de ses Roques Males, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634); MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 62; i LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 410.

barbaresca als mesos de gener i febrer, en comparació amb el període 1571-1610. Els vaixells rodons, de vela i alt bord navegaren pràcticament tots els mesos de l'any, encara que estaven preparats especialment per afrontar les inclemències de l'hivern. D'altra banda, les embarcacions tradicionals com les galiotes, les fragates i les galeres, de poc calat i poca obra viva, operaren sobretot als mesos de primavera i estiu, però també es deixaren veure als mesos d'octubre, novembre i gener, fora de l'època de millor navegació.

Les incursions i el paper dels moriscos i renegats

Els canvis que va experimentar la tecnologia naval nordafricana a partir de 1606 incidiren sobre les estratègies i objectius de l'activitat corsària, basada principalment en les incursions i les captures en alta mar. La irrupció dels velers rodons i d'alt bord, pensats més per al combat que per a la ràtzia ràpida i silenciosa, degué propiciar un increment de les preses de vaixells entre 1611 i 1650, però les embarcacions tradicionals continuaren tenint un cert pes específic en la navegació nordafricana i, per aquest motiu, els desembarcaments no deixaren d'ocupar un espai important en l'operatiu dels corsaris. En realitat, l'aparició dels nous vaixells, lluny de convertir la ràtzia en un element marginal, va reformular les seves característiques.

Un dels elements distintius de les incursions magrebines fou el factor sorpresa, important per agafar l'enemic desprevingut i assegurar les màximes possibilitats d'èxit. De fet, els desembarcaments a la nit o de matinada foren habituals, independentment del nombre i tipus d'embarcacions utilitzades i de la quantitat de corsaris implicats. El

setembre de 1575, una nombrosa flota nordafricana va arribar al delta de l'Ebre i els musulmans desembarcaren de matinada al lloc on s'estava construint la torre de l'Àngel Custodi.⁷²⁰ El juny de 1576, els magrebins, que havien arribat en un vaixell petit, saltaren al coll de Balaguer poc després de sortir el sol, amagaren la nau i es posaren a l'aguait esperant l'arribada de gent.⁷²¹ L'estiu de 1578, els corsaris desembarcaren massivament al litoral d'Andratx, també a l'alba, i aprofitaren que els vigilants dormien per atacar la vila.⁷²² De vegades, les fonts assenyalen l'hora de l'arribada amb una certa precisió i, en aquest sentit, sabem que el 1583 els corsaris desembarcaren a Cabrera tres hores abans de l'alba i després destruïren parcialment el castell de l'illa.⁷²³ El juliol de 1584, els musulmans atacaren Cadaqués i els catalans es defensaren des de les 4 del matí fins a les 2 de la tarda.⁷²⁴ Posteriorment, el maig de 1605, una quinzena de corsaris saltaren a terra a les 2 del matí prop de Canet, al regne de València.⁷²⁵ L'estiu de 1626 els nordafricans desembarcaren prop de Castelldefels i es posaren a l'aguait quan estava a punt de fer-se de dia, però l'operació va fracassar i els musulmans foren apresats.⁷²⁶ De fet, el desembarcament de matinada no sempre era garantia d'èxit, però el factor sorpresa solia ser important, tant per fer una incursió a petita escala com per atacar viles senceres. D'aquesta manera, l'agost de 1637 centenars d'algerians desembarcaren al matí a la costa d'Alacant i aprofitaren que els sentinelles no donaren l'alarma per saquejar Calp i apresar la majoria dels seus habitants.⁷²⁷ El 1643, uns 200 musulmans saltaren a la costa d'Andratx abans de les 2 del matí i després va desembarcar la resta de l'expedició, però els mallorquins resistiren i els enemics s'hagueren de retirar.⁷²⁸

En altres ocasions, els nordafricans desembarcaren a la nit, tant per atacar immediatament com per esperar l'arribada del nou dia. A finals de 1579, un grup de corsaris magrebins saltaren de nits a Figueras, al nord-est d'Eivissa, i s'amagaren en una cova d'Atzaró esperant que es fes de dia per fer captius.⁷²⁹ El 1582, un gran nombre de musulmans desembarcaren prop de mitjanit a la costa d'Alacant, entre Benidorm i

⁷²⁰ GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 152.

⁷²¹ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 540.

⁷²² ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*, vol. II, p. 86.

⁷²³ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 605-606.

⁷²⁴ TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7.

⁷²⁵ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 78.

⁷²⁶ CAMPANY GUILLLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*, s/p

⁷²⁷ Sobre el factor sorpresa en l'atac de Calp, vegeu PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 169; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 230.

⁷²⁸ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 578-579.

⁷²⁹ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 53.

Calp.⁷³⁰ L'octubre de 1598, els magrebins atacaren el Perelló, a la costa de Tarragona, després de mitjanit.⁷³¹ De vegades, la documentació és molt precisa i assenyala el moment exacte de l'arribada dels enemics. Així, el 1579 dues fragates corsàries passaren per davant Calella entre les 11 i les 12 de la nit i després desembarcaren al port Pelegrí.⁷³²

En relació amb el nombre de desembarcats, els magrebins alternaren les incursions protagonitzades per grups reduïts amb altres més espectaculars. El novembre de 1579, uns 40 o 45 corsaris saltaren a la costa de Santa Eulària, al nord de la vila d'Eivissa, per intentar sorprendre els habitants d'aquelles terres i fer captius.⁷³³ El 1582, una vintena de magrebins desembarcaren a Calella i aconseguiren capturar diverses persones prop de la riera d'en Grasot.⁷³⁴ De vegades, les incursions eren portades a terme per molt poques persones, amb la qual cosa era més fàcil passar desapercebut però també caure en mans dels enemics. El maig de 1605, 15 o 16 musulmans saltaren prop de Canet, a la costa nord del regne de València, i causaren diversos danys a més d'apoderar-se d'una barca de pesca.⁷³⁵ L'octubre de 1606, només vuit algerians s'endinsaren cap a Polop, a la comarca de la Marina Baixa, encara que estaven guiats per un morisc valencià.⁷³⁶ El maig de 1634, 11 musulmans desembarcaren a ses Roques Males, al sud de l'illa d'Eivissa, però les milícies locals en mataren cinc i n'apresaren sis, dos dels quals eren renegats que havien escapat i s'havien entregat voluntàriament.⁷³⁷

En altres ocasions, els magrebins optaren per desembarcar un gran nombre d'efectius per assolir objectius més ambiciosos que la captura d'algunes persones o el robatori a petita escala. En aquest sentit, l'estiu de 1578 uns 1.200 corsaris liderats pel paixà d'Alger atacaren Andratx, encara que s'hagueren de retirar després de l'arribada d'arcabussers i cavalleria a la vila.⁷³⁸ El 1582, «pasats de quatre cents turchs» comandats per Mourad Rais desembarcaren al cap de Salou i enderrocaren el castell de Vilafortuny,

⁷³⁰ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 576.

⁷³¹ GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 160.

⁷³² VAQUER I CATÀ, J. *Pirates i esclaus de Begur*, p. 94.

⁷³³ Sobre el nombre de desembarcats el 1579 al litoral de Santa Eulària, vegeu AGS, Guerra Antigua, lligall 91, f. 57 (1579); i MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 53.

⁷³⁴ VAQUER I CATÀ, J. *Pirates i esclaus de Begur*, p. 94.

⁷³⁵ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 78.

⁷³⁶ ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 116 (7 de novembre de 1606).

⁷³⁷ MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 132.

⁷³⁸ ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*, vol. II, p. 84.

a més de causar altres destrosses.⁷³⁹ Aquell mateix any, la flota de Mourad Rais va desembarcar 700 homes a Cadaqués i 600 a 30 milles a l'est de la ciutat d'Alacant.⁷⁴⁰ Aquestes esquadres, dirigides pels corsaris més importants de la Regència d'Alger, protagonitzaren alguns episodis espectaculars en aquells anys. El 1582, una gran flota liderada pel renegat venecià Hassan va desembarcar 2.000 fusellers a la boca del riu d'Altea per recollir dos milenars de moriscos que havien pactat el seu trasllat al nord d'Àfrica.⁷⁴¹ Un any després, altres 2.000 corsaris barbarescos escalaren la muralla de Cadaqués i calaren foc a un portal, encara que no pogueren entrar i saquejar la població.⁷⁴² A principis del segle XVII, coincidint amb la irrupció dels vaixells rodons i d'alt bord, els desembarcaments musulmans adquiriren novament dimensions molt importants. Els nous vaixells, més estables, podien transportar més efectius i no calia formar una flota nombrosa per mobilitzar enormes contingents humans. El juny de 1611, 500 musulmans saltaren de 10 embarcacions a Artà i Manacor, seguint els paràmetres tradicionals de les grans esquadres barbaresques.⁷⁴³ L'octubre de 1619, altres 500 corsaris desembarcaren a Borriana, encara que finalment es retiraren davant l'arribada de reforços.⁷⁴⁴ L'agost de 1620, més de 1.000 magrebins saltaren de només quatre naus a Castelldefels, no gaire lluny de Barcelona.⁷⁴⁵ Un mes després, 700 o 800 nordafricans desembarcaren a Peralta, al nord-est de l'illa d'Eivissa, i derrotaren les milícies locals, encara que s'hagueren de retirar després que els eivissencs es fessin forts a l'església fortificada de Santa Eulària.⁷⁴⁶ En altres ocasions, els desembarcaments massius assoliren els objectius marcats i assolaren poblacions senceres. Així, l'estiu de 1637 una flota d'entre cinc i set vaixells grans va llançar 600 tiradors a la costa de Calp, i els corsaris saquejaren la vila de Calp i captivaren la major part dels seus habitants, completant sens

⁷³⁹ «Pirates a Cambrils», p. 2.

⁷⁴⁰ Sobre aquestes dues espectaculars incursions, vegeu CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 75; i MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 576.

⁷⁴¹ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 578.

⁷⁴² FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 72-73.

⁷⁴³ Sobre l'esquadra i el nombre de desembarcats a Artà i Manacor, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1608-1611), f. 160r (29 de juny de 1611); AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 5/255 (4 de juliol de 1611); i LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayas de Mallorca*, p. 87-88.

⁷⁴⁴ Sobre el nombre de corsaris que saltaren a Borriana, vegeu DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23-24; i PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostre*, p. 55-64.

⁷⁴⁵ Sobre el contingent desembarcat a Castelldefels, vegeu AHT, Fons Municipal de Tarragona, Consulatus et consilii civitatis Tarracone (1620-1621), f. 28r (17 d'agost de 1620); i ROVIRA, S.-J. i SANET, J. M. *La gent de mar*, p. 84.

⁷⁴⁶ Sobre el nombre de corsaris que saltaren a Peralta, vegeu MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. III, p. 128-129; i MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreviments*, p. 352-353.

dubte la incursió més devastadora que sofriren entre 1571 i 1650 les terres del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca.⁷⁴⁷ El 1643, 400 algerians desembarcaren al litoral d'Andratx també amb la pretensió de saquejar la vila i fer captius, però en aquesta ocasió no es compliren totes les expectatives perquè els musulmans només feren alguns captius i s'hagueren de retirar.⁷⁴⁸

A part del factor sorpresa i del nombre de corsaris implicats en els desembarcaments, les incursions barbaresques comptaren sovint amb l'ajuda de moriscos i renegats que coneixien perfectament els llocs que s'havien d'atacar i les pràctiques i costums dels seus habitants, uns coneixements imprescindibles per poder aconseguir els millors botins. La connexió entre moriscos i corsaris va continuar sent molt intensa després de la rebel·lió de les Alpujarras (1568-1571) i la batalla de Lepant (1571). Així, l'abril de 1572 es va informar a les autoritats valencianes que els moriscos d'Oliva havien acollit a corsaris magrebins i els havien donat menjar.⁷⁴⁹ El setembre de 1583, els nordafricans saquejaren la població valenciana de Xilxes amb la col·laboració dels moriscos de Llosa d'Almenara, alguns dels quals foren capturats i després esquarterats.⁷⁵⁰ A part del rancor que podien sentir els cristians nous cap als cristians vells per les polítiques d'assimilació religiosa, els moriscos de vegades col·laboraren amb els corsaris moguts per les diferències personals. En aquest sentit, el 1595 els algerians atacaren Teulada, mataren Antoni Valls i capturaren diversos membres de la seva família. Després de l'assalt es va dir que els corsaris havien estat ajudats per dos musulmans que eren enemics de l'esmentat Valls i que s'havien traslladat a Alger.⁷⁵¹ Moguts o no pels odis personals, els moriscos continuaren col·laborant amb els magrebins a principis del segle XVII. El 1604, els corsaris nordafricans saltaren al terme de Castelló de la Plana «con ánimo de saquear aquella comarca y captibar la gente della q[ue] pudiesen[,] guiados y fomentados de un

⁷⁴⁷ Sobre el contingent desembarcat a la costa de Calp, vegeu PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 169; i BENDICHO, V. *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, p. 209.

⁷⁴⁸ Sobre el nombre de musulmans que desembarcaren a Andratx, vegeu DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 17; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 578; i BOVER, J. M. *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*. Palma, 1864, p. 382. Deyà i Oliver asseguren que saltaren 400 corsaris a la costa d'Andratx. A l'obra clàssica de Dameto, Mut i Alemany es diu que els corsaris desembarcaren en dos contingents, el primer dels quals estava integrat per 200 magrebins. Finalment, Bover comenta que només 250 musulmans entraren a la vila per saquejar-la.

⁷⁴⁹ BELCHÍ NAVARRO, P. *Felipe II y el virreinato valenciano*, p. 154.

⁷⁵⁰ Sobre la participació dels moriscos de Llosa d'Almenara en l'atac corsari contra Xilxes, vegeu GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos*, p. 69; i DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23.

⁷⁵¹ IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris», p. 51.

morisco de la tierra».⁷⁵² Dos anys després, un petit grup d'algerians es va endinsar cap a la vila de Polop amb l'ajuda d'un morisc de Guadalest que vivia a Alger. Entre els enemics hi havia també un morisc d'Ondara que havia viscut a Benirredrà i que havia passat al nord d'Àfrica feia un any i mig.⁷⁵³

Amb l'expulsió dels moriscos valencians, decretada el 1609, la Monarquia Hispànica va intentar eliminar una minoria incòmoda des del punt de vista religiós, demogràficament ascendent i sempre sospitosa de col·laborar amb els corsaris musulmans que assolaven les costes. La dràstica mesura, que confirmava el fracàs de les polítiques cristianes de repressió i assimilació, fou especialment desafortunada perquè, al marge de les seves nefastes repercussions econòmiques, va servir per intensificar el setge corsari contra els territoris i interessos de la Corona espanyola.⁷⁵⁴ En aquest sentit, una part dels moriscos expulsats entraren dins el negoci corsari i formaren part de les tripulacions barbaresques, aportant els seus coneixements de les terres on havien viscut i el seu rebuig cap a la societat que els havia expulsat.

Un altre col·lectiu que va participar activament en les incursions corsàries fou el dels renegats, cristians convertits a la religió musulmana que moltes vegades guiaven els enemics per les terres on havien nascut o treballat.⁷⁵⁵ La majoria dels renegats es convertiren a l'islam obligats per les circumstàncies, víctimes de la por, la indefensió o la

⁷⁵² ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 50 (19 de desembre de 1606).

⁷⁵³ ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 116 (7 de novembre de 1606).

⁷⁵⁴ Sobre l'expulsió dels moriscos valencians i les seves repercussions, vegeu LAPEYRE, H. *Geografía de la España morisca*. València: Diputació Provincial de València, 1986, p. 65-95; ARDIT LUCAS, M. «Els moriscos valencians: una panoràmica historiogràfica», *Manuscrits*, núm. 28 (2010), p. 72-84; i ARDIT LUCAS, M. «L'expulsió dels moriscos als Països Catalans: ideologia i història», *Catalan Historical Review*, núm. 2 (2009), p. 195-200.

⁷⁵⁵ Sobre els renegats, vegeu BENNASSAR, B. i L. *Los cristianos de Alá*, p. 165-327 i 387-516; SOLA, E. *Un Mediterráneo de piratas: corsarios, renegados y cautivos*. Madrid: Editorial Tecnos, 1988, p. 274-290 i 297-298; GARCÍA MARTÍN i altres. *Renegados, viajeros y tránsfugas. Comportamientos heterodoxos y de frontera en el siglo XVI*. Madrid: Fugaz Ediciones, 2000, p. 31-37; DE BUNES IBARRA, M. A. «Reflexiones sobre la conversión al islam de los renegados en los siglos XVI y XVII», *Hispania Sacra*, núm. 42 (1990), p. 181-198; BENNASSAR, B. «La vida de los renegados españoles y portugueses en Fez (hacia 1580-1615)», dins GARCÍA-ARENAL, M. i VIGUERA, M. J (eds). *Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb (siglos XIII-XVI)*. Madrid: CSIC i Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1988, p. 665-678; BENNASSAR, B. «El choque cultural entre cristianos y musulmanes en España, Italia y Francia (siglos XVI y XVII)», *Pedralbes*, núm. 15 (1995), p. 27-28; SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería*, p. 219-227; GONZALEZ-RAYMOND, A. *La Croix et le Croissant. Les inquisiteurs des îles face a l'Islam, 1550-1700*. París: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1992, p. 79-277; ROSTAGNO, L. *Mi faccio turco. Esperienze ed imagini dell'islam nell'Italia moderna*. Roma: Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, 1983, p. 5-26; RICCI, G. *Ossessione turca. In una retrovia cristiana dell'Europa moderna*. Bolònia: Società editrice il Mulino, 2002, p. 77-94; DE BUNES IBARRA, M. A. *La imagen de los musulmanes y del norte de África en la España de los siglos XVI y XVII: los caracteres de una hostilidad*. Madrid: CSIC, 1989, p. 184-199; i GARCÍA-ARENAL, M. i DE BUNES, M. A. *Los españoles y el Norte de África*, p. 72, 176 i 239-251.

desesperació, però una gran part d'aquests conversos acabaren integrant-se plenament en les societats magrebines, que oferien als nous musulmans possibilitats d'ascens social, llibertat sexual i preus barats. Molts dels apòstates que entraren dins el negoci corsari procedien de les zones més pobres i marginals de la Mediterrània i dels grups socials més humils, de manera que la conversió a l'islam es degué veure segurament com una manera d'escapar d'una societat estàtica, amb una inflació important i en molts casos regida per l'estricta moral contrareformista. Al marge de les motivacions, els renegats que decidiren viure dins l'islam hagueren de demostrar que, a pesar de ser conversos, podien ser tan bons musulmans com els de sempre. Aquesta actitud de reivindicació i el rancor que podien sentir cap a les seves antigues societats convertiren els renegats en l'autèntic nervi i la punta de llança del corsarisme barbaresc.

Entre 1571 i 1650, els renegats continuaren tenint un paper clau a l'hora de guiar les incursions magrebines, al marge de la seva importància com a pilots, capitans i tripulants de les embarcacions corsàries. L'aportació dels renegats locals era fonamental perquè no només coneixien el terreny sinó també els hàbits i costums de les poblacions i, per tant, els dies i els llocs perfectes per atacar i fer captius. El 1579, els homes d'Arnaut Mami intentaren desembarcar a Estellencs per saquejar un casal mallorquí amb l'ajuda d'un renegat de l'illa, però foren rebutjats per les forces locals.⁷⁵⁶ Aquell mateix any, els corsaris nordafricans desembarcaren a Eivissa guiats per un renegat de la terra anomenat Miquel Roig, que coneixia perfectament els llocs on amagar-se i el moment en què els homes de Santa Eulària anaven a treballar i deixaven indefenses les seves dones i fills.⁷⁵⁷ L'octubre de 1598, els musulmans atacaren per sorpresa el Perelló, al nord del delta de l'Ebre, amb l'ajuda igualment d'un renegat d'aquell poble conegut amb el nom d'Andreuet.⁷⁵⁸ Més tard, l'octubre de 1617, els corsaris nordafricans que desembarcaren a Salou i causaren danys al Camp de Tarragona també portaven un apòstata, potser d'aquella zona.⁷⁵⁹ La presència dels renegats podia arribar a ser nombrosa entre els desembarcats, com va passar a la costa sud d'Eivissa el 1634, quan saltaren a terra set

⁷⁵⁶ Sobre aquest episodi i la participació d'un renegat mallorquí, vegeu SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*, p. 16; i SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería*, p. 219-227.

⁷⁵⁷ Sobre aquest desembarcament i la participació del renegat Miquel Roig, vegeu MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreviments*, p. 53.

⁷⁵⁸ Sobre aquest episodi i la participació del renegat Andreuet, vegeu GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 145 i 160; i INSA MONTAVA, J. *La costa daurada arran de mar*. Valls: Cossetània Edicions, 2006, p. 140.

⁷⁵⁹ PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits*, p. 386.

magrebins i quatre renegats: un sard, un maltès, un sicilià i un andalús de Ronda.⁷⁶⁰ El juny de 1643, els corsaris d'Alger desembarcaren al litoral d'Andratx en dues partides, la primera de les quals estava guiada per un renegat que coneixia perfectament el territori.⁷⁶¹

De vegades, els conversos aprofitaren les circumstàncies de la travessia o la incursió per fugir, víctimes de la nostàlgia, i alguns acabaren entregant-se al tribunal de la Inquisició. El 1593, el renegat mallorquí Martí Roca va escapar d'unes galiotes de moros que havien arribat a Cabrera i es va entregar a la guarnició del castell.⁷⁶² L'octubre de 1606, 20 corsaris desembarcaren prop de Xàbia i un renegat que formava part del grup va decidir escapar. L'apòstata, que era de la ciutat de València, «havía honze [sic] años que estava cautivo y vino con ellos con título de renegado y viéndose en tierra procuró atrasarse de los moros y esconderse debaxo una mata donde estuvo toda la noche y al otro día se fue a Xábea de donde ha venido a reconçiliarse con el Santo Offi[ci]o».⁷⁶³ El 1613, tres renegats d'un vaixell corsari aconseguiren escapar a Mallorca amb l'ajuda d'alguns moriscos, però els fugitius foren capturats i després venuts com a esclaus abans de passar a disposició de les autoritats inquisitorials.⁷⁶⁴ Un any després, els renegats d'un vaixell algerià convenceren els altres tripulants de tancar-se dins la bodega per fer creure a uns pescadors mallorquins que eren cristians, i amb aquesta argúcia els corsaris foren capturats i ells s'entregaren.⁷⁶⁵ Un episodi similar va passar el maig de 1627, quan uns renegats prengueren el control del galió algerià en què anaven i conduïren el vaixell al port de Maó per entregar-se a les autoritats.⁷⁶⁶ El maig de 1634, soldats i milicians eivissencs lluitaren contra un grup de corsaris que havia desembarcat a ses Roques

⁷⁶⁰ Sobre el desembarcament a ses Roques Males i els renegats que hi participaren, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634); MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 132; i LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 410.

⁷⁶¹ DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 578.

⁷⁶² Sobre Martí Roca, vegeu PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 159; i SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 299 (nota 55).

⁷⁶³ ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 116 (7 de novembre de 1606).

⁷⁶⁴ PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», p. 438.

⁷⁶⁵ TALLADAS, F. *Història de Campos*. Campos: Edicions Roig i Montserrat, 1994, p. 205 (edició facsímil de l'original publicat en castellà el 1892).

⁷⁶⁶ ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 554-555.

Males, a la costa sud de l'illa d'Eivissa, i dos renegats escaparen i es refugiaren a la casa d'un llaurador.⁷⁶⁷

En altres casos, els apòstates aprofitaren que els vaixells corsaris s'aturaven i feien llenya o provisió d'aigua per amagar-se i fugir. Un dels llocs on els renegats escaparen amb certa freqüència fou Formentera, sobretot l'illa de s'Espalmador, punt tradicional de fondeig de les embarcacions magrebines. Així, el 1642 tres renegats escaparen a Formentera aprofitant que els musulmans havien fondejat a l'illa per recollir llenya i s'entregaren a uns eivissencs que havien arribat allí per fer captius.⁷⁶⁸ Un any després, dos conversos més fugiren d'una galiota a Formentera, aprofitant també que els magrebins havien fet escala a l'illa.⁷⁶⁹

A pesar d'aquests retorns voluntaris, l'activitat dels renegats fou especialment intensa i alguns dels que decidiren tornar ho feren després d'haver viscut una llarga temporada al nord d'Àfrica i haver participat en diverses accions corsàries. Aquests renegats que s'entregaren i els que foren capturats en combat acabaren normalment processats per la Inquisició, encara que no sempre era fàcil descobrir la seva vertadera identitat. En aquest sentit, segons Marí Cardona, els eivissencs que feien captius solien amenaçar els renegats perquè no diguessin que ho eren, perquè si es feia públic passaven a mans del Sant Ofici i es quedaven sense els beneficis de la venda.⁷⁷⁰ Els renegats eren interrogats i es recollien informacions i testimonis que poguessin ser útils per aclarir les circumstàncies de l'apostasia i valorar els atenuants i els agreujants. La Inquisició solia ser més benèvola amb aquells conversos que havien estat capturats quan eren joves i s'havien entregat voluntàriament després de renegar. En canvi, la reacció del Sant Ofici era més dura si l'apòstata havia estat apresat a la força i es demostrava que s'havia integrat dins la societat islàmica i havia participat en diverses expedicions contra cristians.

En el cas de la Inquisició mallorquina, els processats per islamisme suposaren un 30% de la seva activitat entre 1579 i 1606, un percentatge només superat per les

⁷⁶⁷ Sobre els renegats que escaparen a Eivissa el 1634, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634); MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 132; i LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 410.

⁷⁶⁸ Sobre aquest episodi, vegeu MARÍ CARDONA, J. *Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1983, p. 59-61; MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 73-75; i MARÍ CARDONA, J. «Les illes Pitiüses. Formentera (II)», p. 477.

⁷⁶⁹ Sobre aquesta fuga, vegeu MARÍ CARDONA, J. *Formentera*, p. 61-62; i MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 75.

⁷⁷⁰ Sobre aquesta qüestió, vegeu MARÍ CARDONA, J. *Formentera*, p. 58-59; i MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici*, p. 73.

proposicions.⁷⁷¹ Segons Jaume Serra, dels 200 expedients per islamisme que es tramitaren entre 1577 i 1631, 134 foren per apostasia, 39 per costums i cerimònies musulmanes, i 27 per fugir o intentar fugir i prestar ajuda. La gran majoria dels renegats foren processats el 1577-1588, 1612-1620 i 1624-1628, i en el moment de ser jutjats tenien entre 15 i 35 anys.⁷⁷² En línies generals, el Sant Ofici de Mallorca no es va mostrar especialment dur amb els encausats per islamisme, a pesar que el regne de Mallorca sofria diàriament les agressions dels corsaris musulmans i els renegats. Els inquisidors es mostraren sovint oberts a la reconciliació, i només en alguns casos els acusats d'islamisme reberen penes dures. El 1572, el virrei de Mallorca va ordenar que el mallorquí Joan Garí fos cremat i esquarterat per haver renegat, haver participat en accions corsàries i haver escapat al nord d'Àfrica després de ser capturat.⁷⁷³ Posteriorment, les penes contra els renegats, moriscos i altres acusats d'islamisme se suavitzaren i només en alguns casos puntuals reberen càstigs de certa entitat. En aquest sentit, el 1579 el català Joan Darder, acusat d'afavorir una fuga de moriscos, fou desterrat perpètuament del regne de Mallorca.⁷⁷⁴ Aquell mateix any, el renegat Francisco Díaz, circumcidat i apresat en una acció corsària, va rebre turment però no se'l va enviar a galeres perquè tenia una causa pendent amb la justícia civil.⁷⁷⁵ El 1579, els moriscos Diego de Haste i Diego de Luna també foren condemnats a 10 anys de galeres, mentre que Alonso de Benavides, esclau morisc de Leonard Safortesa, va rebre una pena de tres anys de galeres.⁷⁷⁶ El 1580 es va determinar que el morisc Jaume Torrella, acusat d'apostasia voluntària, fos relaxat en estàtua i els seus béns fossin confiscats.⁷⁷⁷ Un any després, el renegat Joan López, capturat a Eivissa, i el morisc Luis Vergara, acusat de seguir practicant l'islam i haver-se intentat fugar tres vegades, foren condemnats a penes de 10 anys de galeres.⁷⁷⁸ El 1584, el menorquí Joan Seguí fou sentenciat a la mateixa pena per apostasia, bigàmia i haver injuriat el Sant Ofici, a pesar d'haver estat apresat

⁷⁷¹ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. XXX.

⁷⁷² SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 280 i 286.

⁷⁷³ Sobre Joan Garí, vegeu SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 299 (nota 56); i «Documents històrics d'Inca», *Inca Revista*, núm. 43 (1997), p. 11.

⁷⁷⁴ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 2.

⁷⁷⁵ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 3.

⁷⁷⁶ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 3-6. Sobre Alonso de Benavides, vegeu també MONTANER, P. de. «Aspectos de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVII (1979), p. 305.

⁷⁷⁷ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 12.

⁷⁷⁸ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 15-16 i 24-25. Sobre Luis de Vergara, vegeu també MONTANER, P. de. «Aspectos de la esclavitud en Mallorca», p. 305.

quan era molt jove i haver retornat voluntàriament a terra de cristians.⁷⁷⁹ El 1585, el morisc valencià Miguel Pandur, capturat en plena acció corsària, també fou sentenciat a 10 anys de galeres, igual que el morisc aragonès Juan Navarro, que havia escapat de la Inquisició d'Aragó i havia estat capturat a Formentera quan es dirigia cap a Alger amb un turc, un renegat i un altre morisc.⁷⁸⁰ Aquell mateix any es va tancar l'expedient contra el menorquí Josep Giner, que fou relaxat en estàtua per haver tornat a Alger després de ser alliberat i portar vida de renegat.⁷⁸¹ L'inquisidor de Mallorca va comunicar a la Suprema el seu interès perquè Giner rebés un càstig exemplar que era molt necessari a l'illa.⁷⁸² El 1590, el navarrès Juan de Ivarra, captivat amb resistència prop d'Eivissa, fou acusat d'apostasia i condemnat igualment a 10 anys de galeres, encara que no estava circumcidat.⁷⁸³ Posteriorment, entre 1593 i 1595, el Sant Ofici mallorquí va processar també per apostasia els valencians Jeroni Franco, González Monfarriche i Joan Zainet, moriscos els dos últims, i va dictar contra ells penes de 10 anys de galeres i confiscació de béns. Encara més, entre 1595 i 1596 la Inquisició de Mallorca va condemnar Bartolomé Vançal i Hierónimo Feldepele a 3 i 10 anys de galeres, respectivament, després d'haver-se demostrat que havien renegat, havien viscut com a musulmans i havien participat en accions corsàries contra cristians.⁷⁸⁴ El 1598, l'esclau Pere Joan, acusat d'intentar fugir amb altres moros, fou desterrat perpètuament del regne de Mallorca.⁷⁸⁵ El tribunal eclesiàstic només mostrava agressivitat en els casos on no hi havia penediment i concorrien diversos agreujants i, en tot cas, era menys rigorós que la justícia reial en relació amb les penes.⁷⁸⁶

⁷⁷⁹ Sobre Joan Seguí, vegeu PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 61-62; i ROSSELLÓ I VAQUER, R. *Menorca davant la Inquisició*. Maó: Consell Insular de Menorca, 1982, p. 19-20.

⁷⁸⁰ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 75-78. Sobre Juan Navarro, vegeu també ROSSELLÓ, R. «Formentera. Notes històriques», *Estudis Baleàrics*, núm. 3 (1981), p. 244; i SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 298.

⁷⁸¹ Sobre Josep Giner, vegeu PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 78; i ROSSELLÓ I VAQUER, R. *Menorca davant la Inquisició*, p. 21.

⁷⁸² PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 78 (nota 75).

⁷⁸³ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 138-140.

⁷⁸⁴ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 173-174. Sobre Hierónimo Fel del Pelo o Feldepele, vegeu també MONTANER, P. de. «Aspectos de la esclavitud en Mallorca», p. 305.

⁷⁸⁵ Sobre Pere Joan, vegeu PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 202; i MONTANER, P. de. «Aspectos de la esclavitud en Mallorca», p. 305.

⁷⁸⁶ Sobre aquesta qüestió, vegeu PLANAS ROSSELLÓ, A. «El Mestre de Guaita y la custodia de los esclavos en Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom LII (1996), p. 104 (nota 62); i ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor*, p. 141 (nota 119).

A la primera meitat del segle XVII, el Sant Ofici de Mallorca va continuar amb la mateixa política d'obertura i reconciliació cap als cristians que havien renegat. Entre 1602 i 1603, l'apòstata Pedro de León es va presentar voluntàriament davant la Inquisició mallorquina per acollir-se a l'edicte de gràcia i el tribunal eclesiàstic el va condemnar només a fer alguns exercicis espirituals, però després es va descobrir que era un espia i fou esquarterat per la justícia ordinària.⁷⁸⁷ Posteriorment, entre 1603 i 1604, el Sant Ofici va processar els esclaus moros Amet i Masaut per haver destruït creus i va ordenar als seus respectius propietaris que els venessin a les galeres.⁷⁸⁸ El 1605, el tribunal mallorquí va condemnar el renegat grec Lucas a galeres de per vida quan es va saber que era un capità corsari, havia participat en nombroses expedicions contra cristians i no tenia intenció d'abandonar l'islam.⁷⁸⁹ Tres anys després, Juan de Patanos fou sentenciat a 10 anys de galeres per haver renegat i no mostrar cap penediment, encara que finalment es va decidir reduir la pena a la meitat.⁷⁹⁰ El 1610, la Inquisició de Mallorca va condemnar el francès Jacobo Lie a 10 anys de galeres i confiscació de béns per haver-se passat al ritus calvinista i després haver-se fet musulmà.⁷⁹¹ El 1613, el madrileny Luis díaz fou enviat a galeres de per vida per haver renegat i haver qüestionat la trinitat, el papa i la universalitat de la religió cristiana.⁷⁹² Aquell mateix any, Diego Vizcaíno, esclau de l'eivissenc Antoni Llobet, fou condemnat igualment a galeres perpètuas pel mateix delictes d'apostasia.⁷⁹³ El 1614, el Sant Ofici de Mallorca va dictar penes lleus per al morisc Felipe Pedro, a pesar de mostrar una ferma convicció en l'islam, però poc després el va condemnar a vuit anys de galeres perquè es va confirmar que seguia fent les oracions rituals dels musulmans a la cel·la on estava reclòs.⁷⁹⁴ Més tard, el 1629, el soldat maonès Joan Caules fou jutjat per apostasia i maurofília, i fou sentenciat a vuit anys de desterrament i galeres.⁷⁹⁵ En aquesta mateixa línia, el 1644 els també menorquins

⁷⁸⁷ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 213-214.

⁷⁸⁸ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 233-234.

⁷⁸⁹ PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca*, vol. 1, p. 277-279.

⁷⁹⁰ PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (IV)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. II, núm. 3 (1978), p. 601.

⁷⁹¹ PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (IV)», p. 605-607.

⁷⁹² Sobre Luis Díaz, vegeu PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», p. 439-440; i SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 292.

⁷⁹³ PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», p. 440.

⁷⁹⁴ PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», p. 444 i 446-447.

⁷⁹⁵ ROSSELLÓ I VAQUER, R. *Menorca davant la Inquisició*, p. 36.

Gabriel Valls i Gregori Truyol foren processats per haver renegat i foren condemnats, respectivament, a cinc anys de galeres i relaxació en estàtua.⁷⁹⁶

Al marge d'aquests casos puntuals, la majoria dels renegats investigats per la Inquisició mallorquina entre 1577 i 1631 foren sentenciats a penes lleus o moderades, i en nombrosos casos es va decidir suspendre la investigació o absoldre l'acusat, una situació completament diferent a la que experimentaren els moriscos processats pel tribunal, segons Jaume Serra.⁷⁹⁷ La Inquisició estava disposada a perdonar i reconciliar els renegats penedits que s'havien presentat davant el tribunal, molts dels quals al·legaren que s'havien convertit per força però que s'havien mantingut cristians de cor, una explicació allunyada de l'ortodòxia cristiana però molt propera al precepte islàmic de la *taqiyya* que va permetre als moriscos espanyols batejar-se sense deixar de ser musulmans.⁷⁹⁸

Per entendre aquesta falta d'agressivitat dels inquisidors mallorquins cap als renegats s'han de tenir en compte les particularitats del tribunal illenc i les mateixes característiques de la institució inquisitorial, essencialment antijueva i molt vinculada al poder polític. En aquest sentit, el 1615 Felip III va acceptar la proposta del virrei de Mallorca de perdonar els cristians renegats que arribessin a l'illa, amb l'objectiu d'afeblir els corsaris nordafricans.⁷⁹⁹ En altres casos, les disposicions del rei no anaren en aquest sentit, però aquesta decisió puntual mostra la capacitat del poder polític per influir i decidir sobre els procediments inquisitorials. En realitat, el tribunal eclesiàstic degué ser sensible als canvis en la política de la Monarquia Hispànica i a l'oblit de la frontera mediterrània amb l'islam en favor de les qüestions europees i atlàntiques. No volem dir amb això que el Sant Ofici deixés de prestar atenció al vell delictes de l'apostasia, però sí que va mostrar segurament més interès per les heretgies sorgides de la reforma, el manteniment de la moral contrareformista i l'obertura dels nous tribunals americans, sense oblidar la lluita constant contra els jueus, els autèntics i tradicionals enemics de la religió cristiana. En tot cas, la falta de duresa de la Inquisició mallorquina cap als renegats degué provocar sorpresa i preocupació entre les persones que vetllaven per la defensa contra les incursions musulmanes. Així, el 1634 el governador d'Eivissa, Joan de

⁷⁹⁶ ROSSELLÓ I VAQUER, R. *Menorca davant la Inquisició*, p. 38-40.

⁷⁹⁷ SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 298-299.

⁷⁹⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu EPALZA, M. de. *Los moriscos antes y después de la expulsión*, p. 58-59; i SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», p. 299.

⁷⁹⁹ LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 409.

Castellví, va informar al Consell d'Aragó de la detenció de dos renegats al sud d'Eivissa i va demanar que fossin condemnats a galeres de per vida per mostrar resistència, perquè en altres ocasions «han tomado renegados casi en esta forma y después de reconciliados, los dexan yr y se buelven otra vez a renegar q[ue] es muy mala consecuencia».⁸⁰⁰

L'actitud de la Inquisició mallorquina cap als renegats no fou segurament un cas aïllat, tenint en compte l'estructura jeràrquica i centralitzada del tribunal, encara que podien existir algunes diferències entre territoris. En aquest sentit, entre 1560 i 1640 el Sant Ofici de Barcelona es va mostrar especialment contundent amb la bigàmia, la sodomia i les heretgies relacionades amb la reforma protestant, però no amb els moriscos i renegats.⁸⁰¹ El tribunal barceloní, l'activitat del qual va disminuir a partir de 1580, només va enviar nou moriscos i renegats a galeres entre 1560 i 1640, i no va executar cap morisc en els actes de fe celebrats a la ciutat entre 1570 i 1625. En el cas de València, el nombre de processats i condemnats per delictes d'islamisme fou superior al del Sant Ofici de Barcelona, un fet comprensible si tenim en compte la nombrosa població morisca que vivia i després fou expulsada d'aquell territori, i els constants atacs barbarescos que sofrien les costes valencianes.⁸⁰² En aquest sentit, gairebé un 70% dels sentenciats a galeres entre 1560 i 1640 a València foren renegats i moriscos. En canvi, a l'hora de decretar la pena capital la Inquisició valenciana no va mostrar una especial agressivitat cap als convictes d'islamisme, perquè en els actes de fe celebrats entre 1570 i 1625 només foren executats 22 moriscos, un 28,5% dels que moriren a l'esmentat període a mans del tribunal. En realitat, el nombre de processats per mahometisme al tribunal de València va disminuir notablement després de 1615, moment en què el Sant Ofici valencià va ralentitzar la seva activitat i es va centrar en els cristians vells després de verificar-se l'expulsió dels moriscos.

⁸⁰⁰ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634). Aquest document es troba parcialment transcrit a LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí*, p. 410.

⁸⁰¹ Sobre la Inquisició de Barcelona, vegeu MONTER, W. *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*. Barcelona: Editorial Crítica, 1992, p. 130-152 i 379-386; BLÁZQUEZ MIGUEL, J. *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo: Editorial Arcano, 1990, p. 50, 147-157 i 344; BADA ELIAS, J. *La Inquisición a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcelona: Editorial Barcanova, 1992, p. 74-82 i 133-136; BLÁZQUEZ MIGUEL, J. «Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de Barcelona», *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie IV, tom 3 (1990), p. 42-47;

⁸⁰² Sobre la Inquisició de València, vegeu MONTER, W. *La otra Inquisición*, p. 153-173 i 379-386; HALICZER, S. *Inquisición y sociedad en el reino de Valencia, 1478-1834*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1993, p. 414-429; i GONZALEZ-RAYMOND, A. *Inquisition et société en Espagne. Les relations de causes du tribunal de Valence (1566-1700)*. París: Annales Littéraires de l'Université de Franche-Comté, 1996, p. 34-38, 60-61 i 106-124.

Els combats navals i les captures a la mar

A més de les incursions, l'activitat dels corsaris nordafricans es va centrar també en les captures de vaixells i persones a la mar, aprofitant la rapidesa de les seves embarcacions tradicionals o el poder de l'artilleria dels velers rodons i d'alt bord. Entre 1571 i 1610, quan els magrebins utilitzaren sobretot naus tradicionals com la galiota i la galera, les accions dels corsaris a la mar es basaren fonamentalment en la sorpresa, sortint d'alguna cala amagada o d'alguna petita illa despoblada. Així, l'estiu de 1572 els musulmans capturaren l'eivissenc Joan Torres quan sortia de l'illot des Vedrà, al sud d'Eivissa.⁸⁰³ L'octubre de 1579, dos fustes nordafricanes sortiren de Cabrera i apresaren, davant del port de Campos, una sagetia que venia de llevant.⁸⁰⁴ El 1582, els corsaris musulmans, que havien fondejat a sa Sivina, a la costa de Lluçmajor, abordaren un vaixell que venia de Sardenya carregat de mercaderies.⁸⁰⁵ Un any després, a la mateixa zona, dues fragates barbaresques perseguiren dues barques mallorquines al cap de la Regana, al'extrem oriental de la badia de Palma, però alguns pogueren saltar a terra i avisar del perill.⁸⁰⁶ Sense abandonar les Balears, el setembre de 1590 quatre galiotes nordafricanes sortiren de l'illa de s'Espalmador, on estaven fondejades, i apresaren una tartana francesa a l'altura de Santa Eulària, però el vaixell va quedar encallat i els musulmans decidiren tornar a Formentera davant la resistència armada dels eivissencs.⁸⁰⁷

Formentera era un punt clau per a les embarcacions barbaresques, tant per fondejar i espalmar abans de tornar a Alger com per dirigir-se a les altres illes del regne de Mallorca, el litoral peninsular o l'estret de Gibraltar, sense oblidar que des de l'illa es podien capturar vaixells per sorpresa. Al principat de Catalunya, els corsaris podien utilitzar les nombroses cales d'aquell litoral o algunes illes properes a la costa com les Medes. En aquest sentit, l'estiu de 1595 els magrebins apresaren una barca amb gent de Cambrils al coll de Balaguer, sortint de les cales.⁸⁰⁸ Al regne de Mallorca, Cabrera va continuar sent un punt estratègic de primer ordre en la navegació dels corsaris, a pesar de la definitiva reconstrucció del castell a la dècada de 1580. De fet, el juliol de 1597 dos galiotes barbaresques sortiren de l'illa a l'alba i s'apoderaren d'una petita embarcació de

⁸⁰³ AHME, Llibre del Clavari (1565-1597), s/f (juliol de 1572).

⁸⁰⁴ APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*, p. 45.

⁸⁰⁵ BINIMELIS, J. *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. València i Barcelona: Publicacions de la Universitat de València i Institut Cartogràfic de Catalunya, 2014, s/p (escrit originalment el 1595).

⁸⁰⁶ SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Lluçmajor*, p. 58-59.

⁸⁰⁷ AGS, Guerra Antigua, lligall 289, f. 290 (1 d'octubre de 1590).

⁸⁰⁸ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 290.

Niça que anava a Eivissa a carregar sal.⁸⁰⁹ Al regne de València, les nombroses cales de la costa sud oferien un refugi perfecte per als corsaris, però també algunes illes com la de Santa Pola o la de Benidorm, que no disposava de cap torre o fortalesa. El 1601, cinc galiotes d'Alger fondejaren a Santa Pola i apresaren diverses embarcacions, algunes de les quals portaven carregaments molt valuosos.⁸¹⁰

A més dels vaixells que transportaven mercaderies i passatgers, els magrebins capturaren nombroses barques de pescadors que solien navegar en solitari i queien fàcilment en mans dels enemics. L'estiu de 1572, una gran esquadra barbaresca va capturar diverses barques de pesca al litoral de Catalunya i després va aparèixer prop de Tamariu.⁸¹¹ El juny de 1576, els corsaris d'una fragata o bergantí assaltaren una barca a la costa de Tarragona i apresaren els quatre pescadors que hi anaven.⁸¹² En altres casos, els enemics amenaçaren les barques de les almadraves, com va passar el maig de 1581, quan els musulmans assaltaren l'almadrava de Benidorm i apresaren els seus treballadors.⁸¹³ Un any després, els magrebins s'apoderaren de cinc barques de pescadors entre Tarragona i Tamarit, i feren una trentena de captius.⁸¹⁴ Les almadraves continuaren sent objectiu dels corsaris a finals del segle XVI, perquè el 1589 els barbarescos robaren una barca i quatre àncores d'una almadrava que estava calada a Gallicant, a la costa de Calp.⁸¹⁵ De vegades, les barques de pescadors podien oferir una certa resistència que normalment no servia per dissuadir els enemics. Així, el setembre de 1601 es va produir un enfrontament entre corsaris nordafricans i un grup de pescadors que havia sortit de sa Tuna, a la costa de Begur, amb una barca gran.⁸¹⁶

A part de les captures per sorpresa i els atacs contra les barques de pesca, els magrebins apresaren vaixells que navegaven entre València, Catalunya i les Balears, distorsionant les comunicacions marítimes i provocant de vegades situacions de bloqueig, no sempre amb grans flotes. El 1582, els musulmans abordaren una embarcació que

⁸⁰⁹ APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*, p. 55.

⁸¹⁰ Sobre aquestes captures, vegeu AGS, Estado, lligall 2636, f. 79-80 [243] (4 de desembre de 1601) i 80 [245] (18 de desembre de 1601); i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12 i 274.

⁸¹¹ TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7.

⁸¹² MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 540.

⁸¹³ OLIVER NARBONA, M. *Almadrabas de la costa alicantina*. Alacant: Universidad de Alicante i Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1982, p. 117.

⁸¹⁴ Sobre la captura d'aquests pescadors, vegeu CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 75; i ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenc», p. 144 (nota 22).

⁸¹⁵ OLIVER NARBONA, M. *Almadrabas de la costa alicantina*, p. 120.

⁸¹⁶ VAQUER I CATÀ, J. *Pirates i esclaus de Begur*, p. 97.

havia partit de Tortosa en direcció a Mallorca i que portava el trinitari Joan Lebrés.⁸¹⁷ Un any després, set vaixells corsaris capturaren diverses embarcacions de gran tamany i assetjaren Mallorca, dificultant no només la navegació sinó també la pesca.⁸¹⁸ El 1587, els nordafricans apresaren una sagetia procedent de Mallorca que portava cap a Eivissa passatgers i un despatx del rei per al governador de l'illa, un document que el patró va llançar immediatament a la mar quan va veure el perill, seguint les ordres del virrei.⁸¹⁹ Les comunicacions entre el regne de València i les Balears també sofriren les conseqüències de la pressió corsària. Així, el setembre de 1591 els magrebins abordaren una barca armada del Cabanyal que havia portat 100 homes a Eivissa i que se'n tornava a València.⁸²⁰ El regne de Mallorca fou sens dubte el territori més vulnerable a l'hora d'afrontar situacions de setge, no només per la seva condició de regne enmig de la mar sinó també per la manca d'una esquadra de vigilància costanera i l'escassa vertebració de l'arxipèlag en matèria de defensa. El 1597, els magrebins apresaren la fragata de l'eivissenc Antoni Palau quan navegava entre Mallorca i Eivissa, i mataren almenys dos soldats que s'hi havien embarcat.⁸²¹ Aquell mateix any, els enemics retardaren la sortida de Mallorca d'uns vaixells que havien de portar salitre a Barcelona.⁸²² Aquesta situació de bloqueig es va repetir a major escala l'estiu de 1603, quan una gran esquadra algeriana amb més de 1.000 homes armats va envoltar pràcticament l'illa de Mallorca.⁸²³ Un any després, els nordafricans apresaren una nau on viatjaven tres eclesiàstics que anaven de Mallorca a Barcelona.⁸²⁴ A finals de 1608, els homes de Simon Danser abordaren una embarcació que venia de les Balears i es dirigia a les costes del regne de València amb 10 jesuïtes entre els passatgers.⁸²⁵ Les rutes marítimes que unien les terres italianes amb Catalunya, València i les Balears també sofriren les conseqüències de la pressió dels corsaris magrebins, cada vegada més insistent. En aquest sentit, a principis del segle XVII, els algerians capturaren un vaixell que portava d'Itàlia figures de quatre sants que havien encarregat els jurats de la ciutat de València.⁸²⁶

⁸¹⁷ ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 48v (8 de març de 1586).

⁸¹⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 238, f. 8 (sense data).

⁸¹⁹ AGS, Guerra Antigua, lligall 197, f. 165 (28 d'abril de 1587).

⁸²⁰ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 451.

⁸²¹ MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*, p. 452.

⁸²² *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VII, p. 73-74.

⁸²³ RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom I, p. 339; i tom II, p. 141.

⁸²⁴ HERSHENZON, D. *Early Modern Spain*, p. 121 i 122 (nota 327).

⁸²⁵ DE GRAMMONT, H. D. *Relations entre la France et la Régence d'Alger*, p. 8.

⁸²⁶ AMV, Lletres Missives (1608-1618), g³-58, f. 401r (8 de juliol de 1615).

Entre 1611 i 1650, l'aparició i predomini de les embarcacions a vela, rodones i d'alt bord va provocar previsiblement un increment de les captures en alta mar, gràcies a les condicions dels nous vaixells i al seu potencial artiller. A finals de 1612, una embarcació corsària d'alt bord, rodona i molt ben armada va combatre durament contra dues galeres de Catalunya a la costa del Masnou. El vaixell, que era una sagetia o una pollacra, era de gran capacitat i havia capturat prèviament dues naus carregades de mercaderies. Les galeres s'apoderaren finalment de l'embarcació musulmana, que portava prop de 50 tripulants, però els catalans reberen set baixes i s'emportaren una vintena de ferits.⁸²⁷ El novembre de 1614, una nau barbaresca de grans dimensions, amb més de 100 tripulants i 16 peces d'artilleria, fou abordada per tres galeres d'Espanya i una de Catalunya al litoral de Mataró. Els magrebins foren derrotats finalment després d'un llarg combat, però els cristians sofriren moltes baixes, sobretot els catalans.⁸²⁸ La capacitat d'aquestes noves embarcacions per capturar vaixells enemics era molt important perquè eren grans i estables, estaven preparades per navegar molt de temps i fer llargues travessies, i podien portar nombroses peces d'artilleria. A principis de 1626, una embarcació musulmana gran i fort, semblant a una urca flamenca, va atacar dos bergantins carregats de mercaderies que es dirigien a Mallorca. El vaixell, que portava 10 moriscos, nombrosos renegats i més de 30 canons, havia abordat una sagetia que navegava de Trapani a Gènova amb un carregament de tonyina, i després va provocar danys a la costa de Tossa abans de ser capturat als Alfacs per les galeres de Sicília, les del duc de Florència i les del papa.⁸²⁹ Davant d'aquestes noves embarcacions, els vaixells comercials podien oferir poca resistència, sobretot si navegaven en solitari i els magrebins formaven petites o grans flotes. En aquestes circumstàncies, l'única possibilitat era escapar, com va passar l'estiu de 1633, quan sis vaixells nordafricans d'alt bord perseguiren prop de Menorca una embarcació d'un capità francès que va acabar naufragant.⁸³⁰

⁸²⁷ Sobre aquest combat, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 87; GILBERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; i ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 51-54.

⁸²⁸ Sobre aquest episodi, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 179; GILBERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà», p. 105; i ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 83-86.

⁸²⁹ Sobre aquesta embarcació i les seves captures, vegeu BNE, VE, 186/82, f. 32r-33v; ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII*, p. 476-478; i CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar*, p. 28 (nota 71).

⁸³⁰ RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*, quadern VI, p. 89.

A pesar de l'entrada dels velers rodons i d'alt bord, els musulmans no deixaren d'utilitzar vaixells tradicionals com la galera i la galiota, de manera que entre 1611 i 1650 els enemics continuaren desplegant el seu operatiu més clàssic, que anava des dels atacs per sorpresa a la captura de petites embarcacions comercials o de pesca. En aquest sentit, l'estiu de 1612 una galiota barbaresca va abordar dues barques de pescadors de Mataró i es va emportar cinc captius.⁸³¹ De vegades, els corsaris musulmans no aconseguiren els seus objectius, com va passar al regne de València l'octubre de 1613, quan una fragata corsària que havia segrestat dos pescadors fou capturada pels homes de Pere Llorens, que havia armat una barca de pesca per poder perseguir els enemics.⁸³² Malauradament, els nordafricans solien tenir més èxits que fracassos, aprofitant sempre la precarietat i els dubtes de la defensa costanera. El 1621, dues galeres magrebines feren naufragar dues barques al litoral de Mataró i després fondejaren tranquil·lament durant una llarga estona perquè des de la torre de defensa més propera no es va obrir foc i les galeres de Catalunya no acudiren a causa d'unes divergències entre el virrei i els diputats de la Generalitat.⁸³³ El 1630, dues galeres barbaresques de grans dimensions apresaren, entre l'Hospitalet de l'Infant i el coll de Balaguer, una tartana francesa que venia de Dènia carregada de panses i una pollacra que l'acompanyava.⁸³⁴ El setembre de 1639, una fragata i una galiota de corsaris abordaren un xabec amb mercaderies que anava de Mallorca a València, encara que un temporal va provocar danys a la fragata i la seva tripulació es va haver d'embarcar al xabec.⁸³⁵

Aquests vaixells tradicionals i els nous velers rodons i d'alt bord continuaren provocant situacions de bloqueig, especialment greus a les illes del regne de Mallorca. En aquest sentit, el març de 1630 una gran esquadra formada per 32 naus nordafricanes va assetjar Eivissa, dificultant la navegació i la pesca.⁸³⁶ En altres ocasions, els corsaris magrebins aconseguiren ofegar l'illa amb poques embarcacions, com va passar l'agost de 1639, quan dues galeres i una fragata tallaren les comunicacions d'Eivissa amb Mallorca i València, i impediren que els eivissencs sortissin a pescar.⁸³⁷

⁸³¹ *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. IX, p. 152.

⁸³² Sobre aquesta captura feta per Pere Llorens, vegeu CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 170; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 300-301.

⁸³³ LLOVET, J. *Mataró*, p. 157.

⁸³⁴ RECASENS I COMES, J. M. «Dues captures de vaixells mercants», p. XIV-XV.

⁸³⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (20 de setembre de 1639).

⁸³⁶ ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 121 (nota 2).

⁸³⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (20 de setembre de 1639).

L'impacte humà i material

Les incursions i els atacs barbarescos a Catalunya, València i Balears entre 1571 i 1650 provocaren grans pèrdues humanes i materials, contribuint a la crisi i recessió d'aquests territoris com a factor extern. És difícil calcular el nombre total de persones capturades pels magrebins a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, però l'impacte demogràfic i econòmic d'aquestes captures fou molt important. La por als musulmans va deixar moltes terres costaneres sense poblar i cultivar, i les famílies i consells locals hipotecaren molts dels seus escassos recursos pagant els rescats, sense oblidar que la captura de dones i nens, molt valorats als mercats del nord d'Àfrica, podia comprometre la mateixa viabilitat demogràfica d'algunes poblacions.⁸³⁸

La captura d'esclaus fou sempre un objectiu de primer ordre per als corsaris magrebins, tot i que el paper dels captius al Magreb va anar canviant i amb l'entrada dels velers rodons i d'alt bord va disminuir la demanda de remers i s'incrementaren les captures de vaixells comercials en alta mar. En cap moment els musulmans desapropietaren la possibilitat de fer esclaus saltant a terra o abordant vaixells lluny de la costa, perquè la seva rendibilitat va continuar sent alta, a pesar dels canvis que experimentaren les societats barbaresques. Entre 1571 i 1611, la major part dels esclaus capturats a Catalunya, València i Balears procediren de ràtzies a petita escala, encara que puntualment es produïren algunes captures importants, sobretot quan els magrebins sortien amb grans flotes. El 1571, els algerians feren 26 o 27 captius a Santanyí i les autoritats de la vila decidiren construir una muralla per evitar nous atacs.⁸³⁹ L'estiu de 1577, els enemics assaltaren la vila de Mataró i s'emportaren nombrosos presoners.⁸⁴⁰ El 1578, una fragata corsària va desembarcar a la costa de Lluçmajor, prop de cala Pi, i els musulmans atacaren una possessió i s'emportaren molts captius, entre dones i nens.⁸⁴¹ Una sola embarcació podia ser suficient per sorprendre cases i habitants de la costa, sobretot si els enemics coneixien la zona o estaven guiats per algun renegat local. Les grans flotes corsàries podien captivar moltes persones, però no sempre aconseguïren complir els seus objectius i de vegades alternaren els èxits amb alguna frustració. L'estiu de 1578, 1.200 corsaris liderats pel paixà d'Alger assaltaren Andratx però arribaren

⁸³⁸ DAVIES, R. C. *Christian Slaves*, p. 36.

⁸³⁹ Sobre els captius de Santanyí, vegeu LLADÓ FERRAGUT, J. *Noticias históricas de ses Salines*, p. 23; i DE CASANOVA TODOLÍ, U. «Algunas anotaciones», p. 325 (nota 12).

⁸⁴⁰ Sobre els presoners de Mataró, vegeu GUÀRDIA BASSOLS, M. *Mataró, 1500-1900*, vol. I, p. 53; i GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró*, p. 146 (nota 84).

⁸⁴¹ BINIMELIS, J. *Descripció particular*, s/p.

reforços de cavalleria i els enemics només pogueren fer entre 25 i 30 captius, això sí, la majoria dones i nens, els elements més indefensos de la població i molt apreciats als mercats nordafricans.⁸⁴² Aquesta mateixa esquadra va desembarcar poc després a Eivissa i va capturar 120 persones al barri de la Marina, al peu de les noves muralles que s'estaven aixecant a la vila.⁸⁴³

A pesar d'aquestes grans expedicions, la vertadera amenaça per a les costes de Catalunya, València i Balears eren les petites ràtzies silencioses protagonitzades per un vaixell, difícils d'evitar i que solien ser molt efectives. El 1579, els corsaris d'una fragata desembarcaren novament al litoral de Lluçmajor i capturaren moltes persones de les possessions veïnes, en una de les quals hi havia molta gent celebrant un ball de noces.⁸⁴⁴ Aquesta captura posa de manifest la importància dels renegats i captius a l'hora de guiar i assessorar les incursions dels corsaris, sempre interessats en les concentracions de persones i els botins fàcils i ràpids. Així, el 1582 els homes de Mourad Rais desembarcaren a la costa nord d'Alacant, seguint les indicacions d'un remer originari d'aquella zona, i s'emportaren més de 500 presoners de totes les edats i condicions, segons Morgan.⁸⁴⁵ Dos anys després, una gran flota algeriana procedent de Cadaqués va atacar la vila de Pineda i els enemics mataren i capturaren moltes persones.⁸⁴⁶ El 1585, els corsaris magrebins saltaren a la marina de Vilafortuny, al sud de la ciutat de Tarragona, i capturaren moltes persones de Cambrils.⁸⁴⁷ Les dones i els nens solien refugiar-se en llocs convinguts quan es donava la veu d'alarma, però els musulmans aconseguiren de tant en tant capturar-ne i emportar-se un botí molt valuós que perjudicava enormement les poblacions de la costa. El 1591, els nordafricans desembarcaren al Perelló, al nord del delta de l'Ebre, i segrestaren diverses dones de la vila, per a les quals reclamaren un rescat de 600 ducats.⁸⁴⁸ De vegades, els corsaris negociaven l'alliberament dels captius després de la ràtzia en llocs convinguts, amb la

⁸⁴² Sobre les persones capturades a Andratx, vegeu DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 176; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 559; DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 577; i DEYA I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 15.

⁸⁴³ Sobre els esclaus fets a Eivissa, vegeu DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 176; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 559; «Visita pastoral», p. 77; JULBE, F. «De Villa a Real Fuerza (1235-1600)», p. 23-24; i PRATS GARCIA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*, p. 331.

⁸⁴⁴ Sobre els presoners de Lluçmajor, vegeu BINIMELIS, J. *Descripció particular*, s/p; i AGUILÓ, C. *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996, p. 146.

⁸⁴⁵ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 576.

⁸⁴⁶ FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 76 i 141.

⁸⁴⁷ «Pirates a Cambrils», p. 2.

⁸⁴⁸ INSA MONTAVA, J. *La costa daurada*, p. 140.

qual cosa s'estalviaven haver-los de portar al Magreb i així aconseguien un benefici ràpid, immediat i segur. El juny de 1598, els enemics desembarcaren a la platja de Castell, al nord del principat de Catalunya, entraren en un mas i s'emportaren dues dones joves, aprofitant que la família era a missa a Sant Joan de Palamós.⁸⁴⁹ Els musulmans podien arribar a segrestar famílies senceres, com va passar el 1604, quan entraren a la nit en una casa de Canet i capturaren l'home, la dona i els quatre fills de la parella.⁸⁵⁰ Dos anys després, els corsaris magrebins desembarcaren entre Alacant i Santa Pola, capturaren a la nit tres pastors terra endins «y de buelta a la mar cautivaron en una varraca a Melchior Rico[,] su muger y cinco hijos[,] q[ue] el mayor tenía diez años[,] y después más adelante a [en blanc] Carbonell[,] su muger y quatro hijos».⁸⁵¹

Entre 1611 i 1650, amb l'aparició dels velers rodons i d'alt bord, més preparats per al combat a la mar que per a la ràtzia, augmentaren les captures d'embarcacions i, per tant, el nombre de mariners i passatgers que es convertiren en esclaus, encara que els nordafricans continuaren fent incursions utilitzant vaixells tradicionals com la galera i la galiota. L'abril de 1615, els corsaris musulmans desembarcaren prop del cap des Pinar, entre Pollença i Alcúdia, i s'emportaren una trentena de captius.⁸⁵² El 1619, dues galeres d'Alger s'aturaren a Orpesa, al nord del regne de València, i el dia de la patrona els enemics mataren moltes persones i feren un nombre indeterminat de captius, aprofitant que un gran nombre de feligresos esperaven la sortida en processó de la Mare de Déu del Roser.⁸⁵³ Mentrestant, els nous vaixells rodons i d'alt bord, molt estables i fortament armats, seguien causant estralls a les costes de Catalunya, València i Balears, distorsionant les comunicacions marítimes entre la Península i el regne de Mallorca. Així, a principis de 1626 una embarcació musulmana de grans dimensions va abordar dos bergantins que es dirigien a Mallorca i els corsaris feren 50 captius, entre els quals hi

⁸⁴⁹ Sobre la captura d'aquestes dues dones, vegeu TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 8; i CAMA RIVAS, J. i TURRÓ I ANGUILA, J. *Dins la vila i fora muralles*, p. 151.

⁸⁵⁰ Sobre la captura d'aquesta família, vegeu *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. VIII, p. 118; *Rúbriques de Bruniquer*, vol. IV, p. 318; i DEL CAMPO I JORDÀ, F. *Castells medievals del Maresme*, p. 37.

⁸⁵¹ ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 53 (25 de maig de 1606).

⁸⁵² DE CASANOVA TODOLÍ, U. «Algunas anotaciones», p. 324.

⁸⁵³ Sobre les víctimes d'Orpesa, vegeu PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostre*, p. 27; FORCADA MARTÍ, V. «La Torre del Rei», p. 365; i DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23. Segons Forcada, els habitants d'Orpesa foren assassinats o captivats, mentre que París explica que els corsaris mataren dues persones i després en cremaren 45. Doñate diu finalment que els enemics assassinaren molta gent i feren captius, un dels quals era el rector de l'església.

havia sis dones i quatre nens.⁸⁵⁴ A part d'aquestes accions contra el transport marítim, els magrebins no deixaren de fer incursions amb els vaixells tradicionals, aprofitant qualsevol dubte o negligència de la xarxa de vigilància costanera. L'estiu de 1637, un gran nombre de corsaris algerians saltaren a la costa d'Alacant i, aprofitant que els torrers no donaren l'alarma, assaltaren per sorpresa la vila de Calp i s'emportaren pràcticament totes les persones que trobaren. En el moment de l'atac, la majoria dels homes eren fora per qüestions de feina i la població que quedava no va poder resistir. L'alcaid d'Altea va enviar de seguida uns homes a la vila per conèixer els fets i després va confirmar que «no han hallado de la gente del lugar más del bayle muerto con otros quatro o, cinco y los demás se los han llevado».⁸⁵⁵ Els historiadors no s'han posat d'acord a l'hora de precisar el nombre de captius que s'emportaren els enemics, però el saqueig de Calp fou sens dubte la incursió musulmana més important que patiren les terres de Catalunya, València i Balears a la primera meitat del segle XVII, confirmant el poder dels corsaris d'Alger a les portes de la dècada de 1640.⁸⁵⁶ Després de l'atac, la població de Calp va quedar reduïda momentàniament als 60 homes que estaven fora en el moment de la ràtzia, fins que els redemptors aconseguiren rescatar els captius de la vila, una situació que es va produir abans de 1639. Més tard, el juny de 1643, els magrebins intentaren repetir l'èxit de Calp atacant la població d'Andratx, al regne de Mallorca, però en aquesta ocasió només pogueren fer uns 40 captius.⁸⁵⁷ Tres dies després de la incursió, els corsaris aixecaren pavelló de rescat i entregaren nombroses cartes de captius mallorquins. Mentre les parts negociaven l'alliberament dels presoners, tres algerians es desplaçaren a la ciutat de Palma i compraren fruita i pertrets, un fet que posa de manifest la normalitat i la

⁸⁵⁴ BNE, VE, 186/82, f. 33r.

⁸⁵⁵ AMA, Armari 5, Llibre 16 (1633-1642), f. 94r (1 d'agost de 1637).

⁸⁵⁶ Sobre els captius de Calp, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 709, 103/3 (sense data); AMA, Armari 5, Llibre 16 (1633-1642), f. 94r (1 d'agost de 1637); PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 169; BENDICHO, V. *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, p. 209; IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris», p. 51-52; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12 i 230. El document de l'Arxiu de la Corona d'Aragó assegura que els corsaris capturaren més de 400 persones, mentre que el cronista Bendicho parla de 396 captius. En canvi, Ivars afirma que els algerians s'emportaren 315 persones i el cronista Palau dona la xifra de 296 persones apresades.

⁸⁵⁷ Sobre els presoners d'Andratx, vegeu DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 578-579; BOVER, J. M. *Noticias histórico-topográficas*, p. 382; DE CASANOVA TODOLÍ, U. «Algunas anotaciones», p. 326 (nota 12); i DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 17. A l'obra clàssica de Dameto, Mut i Alemany es parla de tres captius, i Bover assenyalava que els corsaris mataren les poques persones que trobaren a la vila. D'altra banda, Casanova diu que els musulmans capturaren 40 persones, mentre que Deyà i Oliver comenten que els corsaris i els mallorquins negociaren l'alliberament del capità Orlandis, els tres fills de Ramon Alemany i altres persones, sense precisar quantes.

convencionalitat de la frontera hispanomusulmana més enllà de l'estat de guerra i setge.⁸⁵⁸

Les captures i les morts provocades per les incursions i les captures a la mar dels corsaris repercutiren negativament sobre l'economia de les viles i les famílies, que moltes vegades havien de pagar els rescats sense tenir prou recursos. D'altra banda, la inseguretat va provocar que algunes terres quedessin despoblades i altres no es poguessin repoblar, com va passar a Formentera, sense oblidar que el perill corsari també va afectar al cobrament de rendes. Així, el 1575 Felip II va acceptar reduir el delme que pagava Jeroni Andreu per la possessió de l'Ullastrar i Rossell, al terme de Manacor, perquè la terra no era de bona qualitat, estava situada molt prop de la mar i el perill de moros era constant. El 1587, el rei va rebaixar també el delme que pagava el manacorí Pere Blanquer, pels mateixos motius d'abans.⁸⁵⁹

La captura a mans dels corsaris i la posterior mort del captiu al nord d'Àfrica provocava igualment problemes legals a l'hora de reclamar herències i regularitzar situacions familiars, perquè s'havien de recollir testimonis que confirmessin la defunció del presoner. Així, el 1633 es va iniciar un expedient per confirmar la mort de Pere Verdera i Francesc Creus, pescadors de la ciutat de Tarragona que havien estat captius a Alger i Tunis, respectivament. El patró de barca Pere Vinyes fou citat i va declarar que «Francesch Creus és mort en las galeras de Tunis anant en cos ditas galeras y assò dix ell testis saber per ser estat catiu en Tunis y al temps tornare[n] las ditas sinch galeras de Tunis digeren [sic] los companys de dit Creus com dit Francesch Creus era mort dins galera juntament ab Miquel Creus a la boca de Bonifaci y morts que foren los llançaven [sic] en la mar».⁸⁶⁰ Sobre Pere Verdera, el patró va assegurar que havia mort a Alger, en aquest cas per «haverho hoït a dir y saber també com sa muller és casada ab Joan Rossich».⁸⁶¹ La confirmació de la mort d'un captiu era important per solucionar qüestions d'herències i drets, però també perquè la persona vídua pogués casar-se una altra vegada i no incórrer en un delicte de bigàmia, que estava molt castigat pel tribunal de la Inquisició. La vídua de Pere Verdera també fou citada i va declarar que el seu marit, apresat pels corsaris a la punta de Salou, havia mort a Alger i que dos captius de Tarragona «li enviaren una còpia del testament havia fet en Alger en lo qual la feya

⁸⁵⁸ DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 17.

⁸⁵⁹ ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor*, p. 25

⁸⁶⁰ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 14/1190, f. 2r (10 de juny de 1633).

⁸⁶¹ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 14/1190, f. 2r (10 de juny de 1633).

hereva a ella».⁸⁶² La vídua va manifestar que uns mallorquins que havien estat presos a Alger i es dirigien a Montserrat li confirmaren després la mort del seu marit i que amb totes aquestes proves li havien donat llicència per casar-se amb Joan Rossich.⁸⁶³ Confirmada la mort dels dos tarragonins, els còsols que administraven la causa pia de Bernat Capcortella repartiren el que estava assignat a Pere Verdera i concediren 29 lliures i 2 sous al pescador Miquel Navarro «per ajuda de son rescat ja rescatat per haverlo tret de cativeri fugint ab un bergantí de Mallorca lo patró Bernardí Stalles de Mallorca y per lo compliment de pagar en aquell lo que li havia promès de son rescat que eran sexanta lliures».⁸⁶⁴

Al marge de les conseqüències humanes, l'activitat dels corsaris magrebins va tenir una incidència molt negativa sobre l'economia, tant pel saqueig i crema de viles com pel robatori i destrucció de productes i mercaderies. El 1578, els musulmans robaren en algunes cases de la vila d'Andratx i després feren malbé el barri de la Marina d'Eivissa i en profanaren la capella.⁸⁶⁵ El 1583, els enemics saquejaren la població valenciana de Xilxes i cremaren l'església amb l'ajuda de moriscos de Llosa d'Almenara.⁸⁶⁶ Un any després, els corsaris incendiaren i desvalisaren part del poble de Pineda, a la costa nord de Catalunya.⁸⁶⁷ El 1595, l'atac dels magrebins contra Teulada, a la costa d'Alacant, va deixar la vila arruïnada i les autoritats locals sol·licitaren al Consell d'Aragó que se'ls perdonés una quantitat que havien invertit en comprar unes cases per ampliar l'església parroquial i fer un fort on refugiar-se en cas de perill.⁸⁶⁸ El 1619, els algerians saquejaren Orpesa, a la costa nord del regne de València, profanaren l'església i destruïren la imatge de la Mare de Déu del Roser, que estava preparada per sortir en processó.⁸⁶⁹ La

⁸⁶² AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 14/1190, f. 2v (10 de juny de 1633).

⁸⁶³ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 14/1190, f. 2v-3r (10 de juny de 1633).

⁸⁶⁴ AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents Solts (1025-1867), 14/1191, f. 3r (10 de novembre de 1633).

⁸⁶⁵ Sobre aquests saquejos i destruccions, vegeu DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 577; «Visita pastoral», p. 77; PRATS GARCIA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*, p. 212; i JULBE, F. «De Villa a Real Fuerza (1235-1600)», p. 24.

⁸⁶⁶ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23.

⁸⁶⁷ Sobre el saqueig i incendi de Pineda, vegeu AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22 (20 de febrer de 1586); *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, vol. V, p. 402; i TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius*, p. 7.

⁸⁶⁸ Sobre les conseqüències materials de l'atac contra Teulada, vegeu IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris», p. 51; i GARCÍA ALMIÑANA, E. i SEBASTIÁN VICENT, R. *Análisis histórico del testamento del duque de Lerma*, p. 212.

⁸⁶⁹ Sobre el saqueig d'Orpesa i la profanació de la seva església, vegeu BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*, p. 726; DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23;

profanació de temples i el robatori i destrucció d'elements litúrgics va continuar sent una pràctica habitual dels corsaris musulmans entre 1571 i 1650, posant de manifest la importància de la simbologia religiosa dins del clima de violència de la frontera hispanomusulmana, al marge de l'interès econòmic que podien tenir alguns elements de valor de les esglésies, com calzes i sagraments. El 1637, els nordafricans saquejaren la vila de Calp, robaren tota la roba i eines que trobaren a les cases i només deixaren les campanes de l'església i dues peces d'artilleria que hagueren de deixar davant l'arribada de reforços de les poblacions veïnes.⁸⁷⁰ Els corsaris barbarescos solien emportar-se les campanes per fondre-les i fabricar canons amb el metall resultant.

A més de saquejar viles i profanar esglésies, els magrebins també feren malbé collites i productes agraris, i perjudicaren notablement la ramaderia de les àrees properes a la costa. El 1585, els nordafricans robaren, al terme de Vilafortuny, un ramat de més de 200 ovelles a Montserrat Torrell i després les sacrificaren prop de les muntanyes.⁸⁷¹ D'aquesta manera, els enemics feien una gran provisió de carn i al mateix temps danyaven l'activitat ramadera de la zona. El 1590, els corsaris barbarescos desembarcaren a Salou i provocaren nombrosos danys tant a persones com animals i pellers.⁸⁷² Els nordafricans perjudicaren igualment la ramaderia del regne de Mallorca, no només perquè s'aturaven a les illes per proveir-se de carn, sinó també perquè de vegades danyaven alguns ramats. De fet, el 1609 els magrebins saltaren al port de Tuent, al nordoest de Mallorca, i feren malbé el bestiar d'aquella part de la serra de Tramuntana.⁸⁷³ Dos anys després, un gran nombre de corsaris desembarcaren a Artà i Manacor, i robaren molts caps de bestiar.⁸⁷⁴ El 1620, els nordafricans feren una incursió a Eivissa, on prengueren una gran quantitat de bestiar, cremaren blat i vessaren vi, perjudicant notablement una economia fràgil que depenia, en última instància, de la sal.⁸⁷⁵ La ramaderia eivisenca va continuar patint les conseqüències de les incursions musulmanes,

FORCADA MARTÍ, V. «La Torre del Rei», p. 365; i PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostra*, p. 27. Segons Forcada, els corsaris cremaren també la vila.

⁸⁷⁰ PALAU, M. A. *Diana desenterrada*, p. 169.

⁸⁷¹ «Pirates a Cambrils», p. 2.

⁸⁷² PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits*, p. 385-386.

⁸⁷³ ORDINAS MARCÉ, G. i REYNÉS TRIAS, A. *Les torres d'Escorca*. Palma: El Gall Editor i Grup Excursionista de Mallorca, 1998, p. 53 i 78.

⁸⁷⁴ Sobre el robatori de bestiar a Artà i Manacor, vegeu AHCB, Consell de Cent, Cartes Comunes Originals (1608-1611), f. 160r (29 de juny de 1611); AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes Reials i dels Lloctinents Generals (1321-1734), 5/255 (4 de juliol de 1611); i LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayes de Mallorca*, p. 87-88.

⁸⁷⁵ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039 (1620).

perquè el 1634 els corsaris desembarcaren a ses Roques Males i mataren tres o quatre vaques.⁸⁷⁶

Al marge del saqueig de viles i els danys causats a l'agricultura i la ramaderia, els corsaris centraren una part important del seu esforç en la destrucció d'elements defensius, sobretot les torres de vigilància litoral, que sempre representaven un problema a l'hora d'assegurar l'èxit d'una incursió. En aquest sentit, el 1580 els barbarescos atacaren la torre de l'Aluet que s'estava aixecant als Alfacs i destruïren la part de l'edifici que s'havia fet.⁸⁷⁷ Dos anys després, els homes de Mourad Rais cremaren i derruïren el castell de Vilafortuny, profanaren l'església nova del mas de n'Oliver, robant i llançant per terra els sants i els retaules, i causaren danys en algunes cases d'aquella parròquia.⁸⁷⁸ Les torres es convertiren en el gran objectiu dels corsaris magrebins després de la batalla de Lepant (1571) i les posteriors treves hispanoturques, perquè podien contrarestar perfectament les petites incursions per sorpresa dels corsaris, que solien ser les més productives. Amb tot, els musulmans no desaprotaren l'ocasió de destruir altres elements defensius com castells o fer malbé parts de muralles. En aquest sentit, el 1583 els enemics cremaren un portal de la muralla de Cadaqués i destruïren parcialment el castell de Cabrera, una fortificació que molestava especialment als corsaris nordafricans, interessats en utilitzar l'illa com a base per atacar el litoral mallorquí i apresar els vaixells que s'hi acostaven.⁸⁷⁹ Tres anys després, els musulmans atacaren per mar i per terra la torre de Capicorb, a la costa nord del regne de València, i aconseguiren derruir-la parcialment.⁸⁸⁰ El 1598, segons l'arxiduc Lluís Salvador, els magrebins tingueren més èxit perquè aconseguiren destruir una torre al terme mallorquí de Peguera.⁸⁸¹ A la primera meitat del segle XVII, les torres continuaren sofrint els atacs dels corsaris i el

⁸⁷⁶ ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033 (26 de maig de 1634).

⁸⁷⁷ Sobre la destrucció de la torre de l'Aluet, vegeu BNE, Manuscritos, 1492, f. 74r (30 de setembre de 1601); i GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu», p. 144 i 154-155.

⁸⁷⁸ Sobre l'enderrocament del castell de Vilafortuny, vegeu «Pirates a Cambrils», p. 2; i CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània*, p. 75.

⁸⁷⁹ Sobre l'incendi del portal de Cadaqués, vegeu FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure*, p. 72-73. Sobre la destrucció del castell de Cabrera, vegeu DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*, tom III, p. 606-607; PARPAL LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera*, p. 46; APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*, p. 46-47; i DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar», p. 16.

⁸⁸⁰ Sobre l'atac i destrucció parcial de la torre de Capicorb, vegeu BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*, p. 737; DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*, p. 23; PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostre*, p. 27; i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12.

⁸⁸¹ LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayas de Mallorca*, p. 45.

1620 els barbarescos desembarcaren a la Vila Joiosa i saquejaren la torre Blanca.⁸⁸² Posteriorment, el 1636, els algerians cremaren la torre Vella de l'Albufera i la torre del cap Roig, al sud d'Alacant, apresaren els vigilants i de l'última torre s'emportaren una peça d'artilleria petita i el cereal, la roba i les joies que el requeridor hi guardava.⁸⁸³

A part de les ràtzies contra les poblacions del litoral, l'activitat dels corsaris magrebins va repercutir negativament sobre les rutes comercials i les comunicacions marítimes, sobretot a la primera meitat del segle XVII, quan els barbarescos començaren a utilitzar velers rodons i d'alt bord, més estables, fortament artillats i preparats per navegar més temps i durant els mesos d'hivern. El 1578, els algerians apresaren prop de Tortosa tres vaixells carregats de blat, i la flota del renegat Hassan va capturar, no molt lluny d'Alacant, una embarcació de grans dimensions procedent de Gènova i carregada de mercaderies valuoses.⁸⁸⁴ El 1582, els musulmans s'apoderaren, a la costa de Lluçmajor, d'una sagetia que venia de Sardenya i portava molta mercaderia.⁸⁸⁵ Un any després, els corsaris magrebins apresaren set o vuit vaixells grans i de molta importància, també prop del litoral mallorquí.⁸⁸⁶ De vegades, els nordafricans aconseguiren robar algun dels carregaments d'or i plata que la Corona enviava a Gènova i que s'embarcaven al port de Barcelona. Segons Morgan, el 1586 quatre galiotes algerianes que estaven a Formentera s'enfrontaren, enmig d'un temporal, a set galeres que el rei tenia assentades a genovesos, i els enemics aprofitaren la confusió per apoderar-se d'una partida de moneda que s'enviava a la península italiana i altres béns de valor.⁸⁸⁷

Els corsaris perjudicaren també les embarcacions comercials que procedien de l'Atlàntic, com va passar el 1587, quan una flota musulmana va apresar als Columbrets dos vaixells francesos «que venían de Lisboa cargados de asúcar y cochinilla, y canela, y pimienta, para levante».⁸⁸⁸ La costa del regne de València, sobretot la més meridional, era una àrea de molta inseguretad des del punt de vista de la navegació, per la seva proximitat al litoral nordafricà i a les illes Pitiüses, un altre punt especialment conflictiu.

⁸⁸² CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. II, p. 26.

⁸⁸³ Sobre l'incendi d'aquestes dues torres, vegeu ACA, Consell d'Aragó, lligall 712, 21/19 (15 de novembre de 1636), 21/20 i 21/21 (15 de novembre de 1636); i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 110.

⁸⁸⁴ Sobre aquestes captures, vegeu DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*, p. 176; MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 559-560; i SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería*, p. 142.

⁸⁸⁵ BINIMELIS, J. *Descripció particular*, s/p.

⁸⁸⁶ AGS, Guerra Antigua, lligall 238, f. 8 (sense data).

⁸⁸⁷ MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*, p. 602.

⁸⁸⁸ AGS, Guerra Antigua, lligall 197, f. 165 (28 d'abril de 1587).

El 1590, els magrebins capturaren davant Xàbia diverses sageties carregades de blat i el virrei de València va demanar la intervenció de les galeres d'Espanya, que eren al principat de Catalunya.⁸⁸⁹ El 1601, la situació va empitjorar perquè els algerians s'aturaren a Santa Pola i apresaren set naus, algunes carregades amb productes de gran valor.⁸⁹⁰ A principis del segle XVII, la costa catalana tampoc es va lliurar dels atacs corsaris contra embarcacions comercials, perquè el 1608 els magrebins combateren al litoral de Begur una nau catalana que venia de Canet de Rosselló i portava ferro.⁸⁹¹ Un any després els musulmans capturaren, davant la desembocadura del Llobregat, una barca de Blanes carregada de ferro i oli, però finalment aparegueren dues galeres de Catalunya i els enemics hagueren de llançar les mercaderies a la mar per intentar escapar més ràpidament.⁸⁹² El 1611, els nordafricans robaren una barca de sal a la costa catalana i capturaren un vaixell de Sitges al litoral de Lloret, encara que la tripulació va poder escapar gràcies a l'ajuda dels habitants d'aquesta vila.⁸⁹³ L'àrea de més inseguretat era la costa sud del Principat, sobretot les cales de Salou i la zona del delta de l'Ebre i els Alfacs. El 1617, els corsaris musulmans desembarcaren a Salou i capturaren nombroses embarcacions, a més de provocar danys al Camp de Tarragona.⁸⁹⁴ El 1629, els magrebins prengueren, a l'altura de l'Hospitalet de l'Infant i el coll de Balaguer, una tartana genovesa que anava de València a Tarragona carregada d'arròs i altres productes com seda, sandàlies, sabates, ventalls i rals de plata.⁸⁹⁵ Un any després, els nordafricans, procedents del cap de Salou, capturaren davant la costa de Tarragona una pollacra i una tartana francesa que venia de Dénia i portava un carregament de panses cap a la zona de Marsella.⁸⁹⁶

Els corsaris de Barbaria distorsionaren el comerç marítim local del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca, i també perjudicaren les comunicacions per mar entre aquests territoris i els vaixells que es dirigien a la península italiana i a la Mediterrània oriental. Aquesta permanent situació d'inseguretat va repercutir

⁸⁸⁹ REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 274.

⁸⁹⁰ Sobre aquestes captures, vegeu AGS, Estado, lligall 2636, f. 79-80 [243] (4 de desembre de 1601) i 79-80 [245] (18 de desembre de 1601); i REQUENA AMORAGA, F. *La defensa*, p. 12 i 274.

⁸⁹¹ Sobre aquest episodi, vegeu NOGUER, J. i ALCOBERRO, A. *Pirates, corsaris i torres de moros*, p. 49; i FEIJOO, R. *La ruta de los corsarios*, vol. I, p. 94.

⁸⁹² Sobre aquesta captura frustrada, vegeu CAMPANY GUILLLOT, J. i altres. *Castelldefels*, p. 179; i CAMPANY GUILLLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*, s/p.

⁸⁹³ COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró)», p. 134.

⁸⁹⁴ PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits*, p. 386.

⁸⁹⁵ RECASENS I COMES, J. M. «Dues captures de vaixells mercants», p. XIII-XIV.

⁸⁹⁶ RECASENS I COMES, J. M. «Dues captures de vaixells mercants», p. XIV-XV.

negativament en el preu dels nòlits i va posar de manifest la necessitat de navegar en companyia d'altres embarcacions. Els magrebins danyaren també l'activitat pesquera capturant barques, atacant almadraves i provocant situacions de setge que dificultaven la pesca. El 1581 i el 1589, els musulmans assaltaren almadraves que estaven calades a la costa alacantina i provocaren danys humans i materials.⁸⁹⁷ L'estiu de 1603, una flota algeriana va deixar l'illa de Mallorca bloquejada, dificultant les comunicacions per mar i la sortida de les barques de pesca.⁸⁹⁸ Un any després, els nordafricans apresaren una barca de pescadors i cremaren diverses barraques prop de Canet d'en Berenguer, al nord del regne de València.⁸⁹⁹ El desembre de 1627, els corsaris atacaren vuit barques de pesca a la costa de Tamarit, encara que només pogueren capturar la del patró Jaume Bover, on hi havia quatre pescadors.⁹⁰⁰ Al regne de Mallorca, la situació era encara més difícil perquè sovint els magrebins deixaven les illes incomunicades i l'activitat pesquera quedava pràcticament paralitzada, com degué passar el 1632, quan una gran flota barbaresca va bloquejar l'illa d'Eivissa.⁹⁰¹ Aquestes conjuntures de setge i la presència habitual d'embarcacions corsàries va provocar segurament una disminució del nombre de captures i un encariment del valor del peix, amb tot el que això suposava per a les poblacions de la costa i les famílies que vivien del sector. Aquesta situació es va manifestar també en altres illes properes de la Mediterrània occidental com Sardenya, que va patir durament l'amenaça dels corsaris barbarescos. Segons Martín Carrillo, que va visitar l'illa a principis del segle XVII, cada any solien arribar a Sardenya unes 300 barques genoveses i franceses per pescar el corall a l'Alguer, Bosa i Castelsardo, però el 1611 només se'n comptabilitzaren 150, «que no han venido más, por temor de los moros, y les ha salido la pesca à sesenta libras de coral cada barca, que dicen aver tenido poco por el mal tiempo y vaxeles de enemigos que les han cercado, que se han havido de recoger quatro vezes à los puertos, que en esto pierden mucho».⁹⁰² A més de repercutir negativament sobre la pesca del corall, el 1617 els musulmans atacaren les almadraves de Sardenya.⁹⁰³ En realitat, com recorda Murgia, l'enfonsament de la producció cerealística,

⁸⁹⁷ OLIVER NARBONA, M. *Almadrabas de la costa alicantina*, p. 117 i 120.

⁸⁹⁸ RULLÁN, J. *Historia de Sóller*, tom I, p. 339; i tom II, p. 141.

⁸⁹⁹ CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes*, vol. I, p. 78.

⁹⁰⁰ Sobre aquest atac, vegeu ROVIRA, S.-J. i SANET, J. M. *La gent de mar*, p. 86 i 95; i PORTER I MOIX, M. i altres. *Altafulla*. Valls: Edicions Cossetània, 2001, p. 26.

⁹⁰¹ ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí*, p. 121 (nota 2).

⁹⁰² BNE, VE, 157/7. *Relacion al rey Don Philipe Nuestro Señor, del Nombre, Sitio, Planta, Conquistas, Christianidad, fertilidad, Ciudades, Lugares, y gobierno del Reyno de Sardeña*. Barcelona, 1612, p. 60.

⁹⁰³ BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo*, vol. II, p. 117.

la circulació de moneda dolenta i la presència dels corsaris magrebins a l'illa incidiren molt negativament sobre el comerç entre Sardenya, les Balears, Catalunya i França durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), sense oblidar que els atacs barbarescos de 1636 i 1638 danyaren les almadraves de Porto Scuso i Porto Paglia, les més importants de l'illa.⁹⁰⁴

⁹⁰⁴ MURGIA, G. «L'attività della pesca del corallo nella Sardegna durante la guerra dei Trent'anni», dins DONEDDU, G. i GANGEMI, M. (eds). *La pesca nel Mediterraneo occidentale (secoli XVI-XVIII)*. Bari, 1994, p. 221-222 i 226.

CONCLUSIONS

La situació de les fortificacions costaneres del principat de Catalunya, regne de Mallorca i regne de València entre 1571 i 1650 fou més aviat precari. A les Balears, les defenses foren modernitzades al segle XVI seguint els esquemes de la fortificació abaluardada, però les dificultats financeres de la Corona ralentitzaren el ritme de construcció i la finalització de les obres, de tal manera que algunes no s'acabaren fins ben entrat el segle XVII. En aquest esforç defensiu col·laboraren les institucions locals i els particulars, però alguns sectors socials foren reticents, com per exemple l'arquebisbat de Tarragona i l'ardiaca de Sant Fructuós, consenyors feudals de les Pitiüses. Les Balears també patiren una constant falta d'artilleria, armes i municions, i aquesta circumstància va contribuir encara més a donar una sensació d'inseguretat. En el cas del regne de València, les fortificacions també es modernitzaren, però aviat els problemes en matèria de finançament obligaren les autoritats a adoptar un discurs pragmàtic, conservador i realista. En aquestes circumstàncies, la majoria de les fortificacions de la costa valenciana no adoptaren els patrons de la moderna fortificació abaluardada. De fet, aquesta nova mentalitat defensiva només va quedar autènticament plasmada en el castell de Santa Pola, el presidí de Peníscola i la fortalesa de Bèrnia, i aquest últim edifici fou enderrocat a principis del segle XVII. A més, l'emblemàtica fortalesa de Peníscola va patir una contínua mancança d'armes i municions, i algunes places fortes del nord del regne de València no foren reforçades fins que va esclatar la Guerra dels Segadors (1640-1652) i es convertiren en punts estratègics per a les tropes de Felip IV. Finalment, al principat de Catalunya una part important dels nuclis fortificats de la costa foren modernitzats al llarg del segle XVI, però en pocs casos seguint els esquemes de la fortificació abaluardada. A les primeres dècades del segle XVII, la imponent fortalesa de Salses, pensada per defensar sobretot la frontera amb França, havia quedat obsoleta i patia constants mancances en matèria d'armes i municions. Certament, a Mataró es va aixecar una muralla nova, però nombroses poblacions no milloraren substancialment les seves defenses fins a la revolta del Segadors, i altres mantingueren les seves muralles medievals amb poques reformes. En tot cas, la guerra a Catalunya va suposar un esforç defensiu molt important i algunes fortificacions quedaren malmeses a la dècada de 1640, coincidint amb el moment més àlgid del corsarisme algerià a les costes mediterrànies.

Les treves hispanoturques de 1577-1581 i les dificultats financeres de la Monarquia dels Àustries provocaren que, a finals del segle XVI i primera meitat del XVII, la situació

dels presidis de la costa mediterrània fos cada vegada més insostenible, tant pel que feia a la dotació de les guarnicions com a les condicions de vida dels soldats, víctimes del retard a l'hora de rebre els pagaments. El territori que més va patir aquesta desassistència per part de la Corona fou el regne de Mallorca, un territori que representava més que cap altre la defensa davant l'islam nordafricà. A les Balears, la decadència de les guarnicions dels presidis va coincidir en alguns casos amb les mateixes despeses de la Monarquia en matèria de fortificacions, principalment a Menorca, on a la primera meitat del segle XVII es començaren a construir les muralles de Ciutadella i la fortalesa de Fornells. Al regne de València, la situació més penosa es va donar al castell de Peníscola, que només va arribar a comptar amb una guarnició remarcable en alguns moments puntuals de la Guerra dels Segadors (1640-1652), quan s'hi allotjaren un centenar de soldats pagats pel Consell de Guerra. Al principat de Catalunya, la desassistència de les guarnicions es va notar sobretot a les forteses de Roses i Salses, pensades sobretot per protegir la frontera amb França. L'abandonament dels presidis de la costa mediterrània s'ha d'entendre també dins la mateixa ineficàcia del sistema de presidis i fronteres, un sistema que es va voler modificar a la primera meitat del segle XVII i que finalment fou reformat el 1651. Les dificultats financeres de la Corona acabaren afectant tots els territoris, però principalment aquells que havien justificat la seva importància en la lluita contra els turcs i els corsaris magrebins, una problemàtica que fou considerada cada vegada més una qüestió secundària i irrellevant des del punt de vista polític.

A l'últim quart del segle XVI, després de la batalla de Lepant i les posteriors treves amb l'Imperi Turc, la construcció de torres es va convertir en la millor opció per a la Monarquia Hispànica, no només perquè representava una despesa menor que l'aixecament de muralles o la reforma de forteses, sinó també perquè s'adaptava perfectament a la noves formes de guerra dels corsaris magrebins, que operaven amb poques i ràpides embarcacions, buscant sempre el factor sorpresa i l'agilitat de moviments. A pesar d'aquests avantatges, la Corona no va impulsar la construcció de torres en alguns llocs estratègics per a la navegació corsària, com per exemple Formentera, que solia ser la primera escala dels vaixells musulmans després de sortir d'Alger i el lloc on es replegaven abans de tornar al nord d'Àfrica. El fort de s'Espalmador, llargament sol·licitat per les autoritats eivissenques, no es va arribar a construir mai, igual que el que s'havia d'aixecar a l'illa de Benidorm, a la costa de ponent del regne de València. En altres casos en què la Monarquia Hispànica va decidir

fortificar punts estratègics de la costa, les obres no es pogueren completar, com va passar al port dels Alfacs, o s'allargaren eternament, com a Salou. En el cas de les torres dels Alfacs, les dificultats financeres de la Corona provocaren també que els soldats estiguessin llargues temporades sense cobrar i les guarnicions acabessin reduint-se. La Monarquia, limitada per la situació hisendística i preocupada per altres qüestions polítiques, va acabar deixant en mans de les institucions locals i dels mateixos particulars la construcció i manteniment de torres, una càrrega pesada que el consells de les poblacions del litoral no sempre pogueren afrontar amb garanties. A més, aquesta xarxa de torres, talaies i guaites presentava una sèrie de mancances estructurals i conjunturals que la convertien en una eina limitada davant l'amenaça corsària. Per començar, moltes torres no tenien artilleria i algunes no disposaven d'armes i municions, de manera que funcionaven com a simples talaies de vigilància i avís. A més, els mateixos torrers podien caure en la inèrcia de la relaxació i no complir adequadament amb les seves funcions, víctimes en alguns casos de la necessitat d'atendre les feines del camp precisament en els moments de millor navegació corsària. Finalment, el sistema de vigilància costanera estava orientat sobretot cap a la defensa terrestre i, a més, no va comptar amb l'ajuda de flotes permanents de galeres que poguessin dificultar els moviments dels enemics i donar l'alarma.

Entre 1571 i 1650, la defensa rural i costanera del regne de Mallorca i del principat de Catalunya estava organitzada sobre milícies populars creades a l'època medieval. Al regne de València, la defensa de les viles contra les incursions corsàries també estava basada en la mobilització de pagesos armats, seguint els patrons tradicionals, però a finals del segle XVI s'hi va crear la milícia efectiva per garantir la disponibilitat d'un contingent de tropa per fer front a una agressió exterior per part dels enemics de la Monarquia Hispànica i reprimir un eventual aixecament de moriscos. A pesar de ser un element defensiu novedós, l'establiment de la milícia efectiva al regne de València, que va experimentar nombrosos problemes, no va suposar l'eliminació de les antigues milícies veïnals i la base d'aquell exèrcit va continuar sent, en línies generals, l'allistament voluntari i la mobilització de pagesos armats. A finals del segle XVI i primera meitat del XVII, l'oblit polític de la frontera mediterrània amb el nord d'Àfrica i les noves formes d'actuació del corsarisme barbaresc, centrades en la depredació de zones rurals amb pocs efectius, va deixar la protecció de les costes catalanes, valencianes i balears en mans d'aquelles tropes populars i dels habitants del litoral. No obstant això,

les milícies veïnals, el sometent i la mateixa milícia efectiva del regne de València estaven formades per pagesos, amb el que això suposava des del punt de vista de la disciplina i el maneig de les armes. D'altra banda, les milícies populars solien mobilitzar-se molt lentament des de que la vila rebia l'avís i convocava els habitants amb les seves armes, sense comptar que en alguns indrets com Mallorca i Eivissa els capitans residien a la capital i s'havien de desplaçar a les seves respectives poblacions per organitzar la defensa. A més, les poblacions de l'interior que havien d'ajudar les viles de la costa solien ser reticents a enviar les seves milícies i, en alguns casos, els pobles estaven tan allunyats que quan arribaven els efectius els corsaris havien reembarcat amb el seu botí. Davant la lentitud de la infanteria, la cavalleria va anar adquirint una importància cada vegada major, però la seva presència fou en general escassa, víctimes de la crisi econòmica, la mobilització per part de la Corona (com va passar al regne de València) i les estructures arcaiques en les quals s'inserien algunes prestacions, com els cavalls forçats del regne de Mallorca. En aquestes circumstàncies, el paper de les milícies fou cada vegada més important després de la batalla de Lepant (1571) i les autoritats, conscients de la precarietat defensiva, incentivaren encara més la militarització de la població civil i potenciaren la figura del pagès-soldat, sobretot a les zones de més activitat corsària i menys recursos defensius, com el sud del regne de València i les Balears, especialment les illes d'Eivissa i Menorca. En tot cas, la proliferació d'armes, imprescindible per fer front al perill barbaresc, s'havia de controlar perquè podia canalitzar tensions socials i econòmiques, i provocar desordres socials. En aquest sentit, l'augment de la pressió corsària sobre les costes de Catalunya, València i les Balears, a la primera meitat del segle XVII, va coincidir amb el moment de major efervescència del bandolerisme i les lluites de bàndols en aquells territoris. De fet, l'increment de la militarització de la població civil per lluitar contra els corsaris va contribuir a generar més violència i la depredació dels musulmans també va provocar un empobriment de la població en moments de recessió, i això alimentava el clima que afavoria l'activitat dels bandolers.

Entre 1571 i 1650, la defensa marítima del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca fou precària. A les Balears no es va arribar a crear cap flota institucional per protegir la costa contra l'amenaça barbaresca. En canvi, a principis del segle XVII es va organitzar al regne de València una esquadra que estava a càrrec de la Generalitat, però les galeres valencianes navegaren pocs anys. A Catalunya, les Corts de

1599 autoritzaren la creació de quatre galeres pagades per la Generalitat, però la flota només va navegar entre 1608 i 1623, i normalment operava amb només dues embarcacions, la meitat dels efectius amb què fou creada. En realitat, l'organització d'aquestes esquadres locals va estar sempre condicionada per les dificultats econòmiques de les institucions que les gestionaven i per l'afany de la Monarquia de controlar-les i utilitzar-les per al seu propi servei. En el cas de Catalunya, les diferències entre els diputats i la Corona repercutiren en el manteniment i operativitat de les galeres, i la pèrdua de la flota fou especialment greu perquè el Principat no disposava de cavalleria ni d'un sistema de torres tan complex i articulat com el de les terres valencianes. Al regne de València, la desaparició de l'esquadra fou en part compensada amb l'entrada en funcionament de la flota del duc de Lerma, que també comptava amb una aportació de la Generalitat, però aquestes galeres només estigueren operatives entre 1618 i 1620, quan s'incorporaren a l'armada espanyola. En aquestes circumstàncies, la falta d'una defensa institucional va deixar la protecció de les costes de Catalunya, València i les Balears en mans de les embarcacions que poguessin armar els corsaris locals i les poblacions litorals, però aquestes iniciatives puntuals no foren suficients per fer front a l'amenaça barbaresca. En un primer moment, la Monarquia es va mostrar una mica reticent a autoritzar empreses corsàries, però a la primera meitat del segle XVII va optar per fomentar obertament aquesta activitat, conscient de les mancances de la defensa oficial i dels beneficis que en podia treure des del punt de vista militar. Malauradament, aquesta política de foment del corsarisme, concretada en l'Ordenança general de cors de 1621, pensada també per anar contra els rebels holandesos, no va servir per fer front a l'amenaça dels corsaris nordafricans, i la defensa marítima de Catalunya, València i les Balears va dependre en nombroses ocasions de les intervencions de les galeres d'Espanya o de flotes externes que navegaven per aquelles costes. A pesar de tot, les galeres d'Espanya solien hivernar de cara a l'estiu i, en aquest sentit, difícilment podien fer front a les naus corsàries magribines que, a més de ser més lleugeres i maniobrables, a la primera meitat del segle XVII estaven en condicions de navegar també durant els mesos d'hivern.

Les treves hispanoturques signades entre 1577 i 1581 feren de la Mediterrània un espai políticament marginal des del punt de vista de la frontera entre el món cristià i el musulmà. Els otomans, preocupats per la guerra amb Pèrsia i les dificultats econòmiques i financeres, abandonaren les aigües mediterrànies i Alger va deixar de ser el bastió per

excel·lència dels turcs en la lluita contra la Monarquia Hispànica. Amb la mort d'Euldj Ali i la desaparició de l'últim *beylerbey* (1587), la Regència es va convertir en una província més de l'imperi de Murad III, allunyada dels centres de decisió i de les noves prioritats de la cort otomana. Aquesta marginalitat va permetre als algerians operar amb més llibertat i dibuixar una evolució política pròpia marcada per la degradació de la figura del paixà, l'ascens del Divan com a òrgan de poder i l'adopció d'algunes solucions originals i puntuals com la conversió del cap de la Taifa dels corsaris en pagador dels geníssers (1644). L'adquisició d'una major autonomia va permetre igualment a les autoritats d'Alger potenciar l'activitat corsària, sovint en contra dels tractats signats pel mateix sultà. El cors algerià, revolucionat a principis del segle XVII amb les aportacions tècniques de Simon Danser (1606) i l'expulsió dels moriscos espanyols (1609-1614), va infestar les aigües d'una Mediterrània que havia deixat de ser el centre de l'economia europea però encara conservava vitalitat des del punt de vista demogràfic i comercial. A pesar de les dificultats internes de la Regència, l'activitat corsària es va anar incrementant i va culminar a la dècada de 1640, quan les revoltes berbers, el malestar dels geníssers i la pesta assolaven les terres algerianes. En realitat, el cors no només va esdevenir una eina de cohesió social i de control sobre les poblacions indígenes per part de turcs i renegats, sinó que també es va convertir en una vàlvula d'escapament de les tensions internes que afectaven la província d'Alger. Al marge de les implicacions socials i polítiques, l'activitat corsària es va convertir en l'autèntic motor de l'economia algeriana perquè va suposar l'arribada de gran quantitat d'esclaus i mercaderies que aviat suscitaren l'interès de particulars, redemptors i comerciants. El rescat de captius, efectuat tant per ordes religiosos com per particulars, va provocar l'entrada a la Regència de nombroses partides de metalls preciosos, però també productes que s'havien de vendre per recollir diners i redimir presoners. En el cas de la Monarquia Hispànica, el rescat d'esclaus va incentivar l'exportació cap a Alger de mercaderies en bona part tèxtils. A més d'aquests intercanvis, va continuar existint un comerç convencional amb la Regència, a pesar de les prohibicions, les pestes i el perill corsari, encara que en el cas de València, Catalunya i les Balears aquest comerç es va mantenir en unes xifres discretes entre 1600 i 1650, amb algunes importacions de blat, cera i llana. Al marge dels rescats, els productes procedents de la depredació dels corsaris algerians foren adquirits a baix preu en gran part per comerciants jueus que després els reexportaren a Europa a través de ports com Livorno. A pesar de l'impacte negatiu del cors algerià, no es va produir en cap

moment una aliança entre països cristians per destruir Alger o tallar els seus vincles comercials. De fet, la presència dels corsaris barbarescos fou aprofitada per alguns països per establir acords amb la Regència i obligar els algerians a intensificar els atacs contra les potències rivals, per bé que els musulmans no sempre respectaren els pactes. En tot cas, Alger es va saber integrar dins el complicat equilibri de forces europeu i es va beneficiar de l'enfrontament i divisió entre les nacions més importants, encara que el corsarisme era necessàriament un recurs transitori. A pesar de ser la més perjudicada per l'activitat dels corsaris algerians, a la primera meitat del segle XVII la Monarquia Hispànica no va desplegar una política decidida per atacar Alger, condicionada segurament per les dificultats financeres, la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648) i les mateixes implicacions que suposaria destruir un port corsari on comerciaven súbdits de països aliats de la Corona i altres que es mantenien neutrals però que ho podien deixar de ser en qualsevol moment.

La passivitat i la manca d'una resposta contundent per part de la Monarquia Hispànica va permetre el creixement i consolidació del corsarisme algerià entre 1571 i 1650. L'activitat dels corsaris de la Regència d'Alger es va manifestar amb una forta intensitat en algunes períodes concrets com el 1581-1584 i el 1611-1614. El primer període, que va coincidir amb el final de l'època dels *beylerbeys* i les treves hispanoturques, va posar de manifest que els corsaris algerians operaren al marge dels acords signats pel sultà i que les prioritats de la Monarquia Hispànica s'havien allunyat de la Mediterrània, deixant les costes del regne de València, principat de Catalunya i regne de Mallorca en una situació precària davant els atacs i les incursions musulmanes. El segon període va coincidir amb la irrupció dels velers rodons i d'alt bord introduïts per Simon Danser, que permeteren als corsaris algerians entrar dins les rutes atlàntiques i navegar per la Mediterrània durant més temps i fora dels mesos de bonança. Felip III va tenir l'oportunitat de desplegar una política activa contra els algerians, però les expedicions que s'organitzaren el 1601-1603 fracassaren estrepitosament i després es va tornar a una política passiva que va perjudicar enormement els territoris de Catalunya, València i Balears, la majoria dels quals no disposava dels recursos defensius adequats per poder fer front a un corsarisme cada vegada més potent. Entre 1571 i 1610, els nordafricans utilitzaren embarcacions tradicionals com la galiota, la fragata i la galera, molt lleugeres i maniobrables i pensades per a les incursions a petita escala, però que només podien navegar durant els mesos de primavera i estiu. Entre 1611 i 1650, la situació va canviar radicalment amb l'entrada

dels vaixells a vela, rodons i d'alt bord, que eren molt estables, podien navegar tot l'any i estaven preparats sobretot per al combat a la mar. Entre 1571 i 1610, l'activitat dels corsaris magrebins es va centrar sobretot en les incursions a petita escala i la captura de vaixells aprofitant el factor sorpresa i la velocitat dels seus vaixells. Entre 1611 i 1650 s'incrementaren el nombre de combats i captures en alta mar, però els corsaris algerians seguiren utilitzant embarcacions tradicionals, de manera que les ràtzies protagonitzades per una o poques embarcacions, sovint les més profitoses, continuaren formant part de l'operatiu corsari. Aquestes incursions, que buscaven sempre el factor sorpresa, solien comptar amb l'ajuda de moriscos i renegats locals que informaven als corsaris sobre les condicions del terreny i les pràctiques i costums de les poblacions que es volien assaltar, un element bàsic per poder atacar amb garanties i apresar el major nombre de persones amb el menor desgast possible. A pesar de la gran importància que adquiriren els renegats en l'activitat corsària, la Inquisició mallorquina no es va mostrar especialment agressiva contra els apòstates, tot i que el regne de Mallorca fou un dels territoris més afectats per la depredació magrebina i un dels més interessats en la destrucció d'Alger. Per entendre aquesta falta de bel·ligerància dels inquisidors mallorquins cap als renegats, s'han de tenir present no només les particularitats del tribunal illenc, sinó també les mateixes característiques de la institució inquisitorial, fonamentalment antijueva i molt vinculada al poder polític. De fet, el Sant Ofici no degué restar al marge dels canvis en la política la Monarquia Hispànica i l'oblit de la frontera mediterrània amb l'islam en favor de les qüestions europees i atlàntiques. En aquest sentit, la Inquisició va mostrar probablement més interès en les heretgies sorgides de la reforma, el manteniment de la moral contrareformista i l'obertura dels tribunals americans, sense oblidar la lluita constant contra els jueus, considerats els enemics tradicionals de la religió cristiana. Al marge de la falta d'agressivitat de la Inquisició mallorquina cap als renegats, l'activitat del Sant Ofici de Barcelona va decaure a partir de 1580 i la del tribunal de València va minvar des de 1620, amb la qual cosa difícilment es podia esperar una resposta contundent per part d'aquests tribunals contra els apòstates. En aquest context d'oblit polític, esperit de reconciliació i ralentització inquisitorial, els corsaris desplegaron entre 1571 i 1650 una activitat frenètica que va repercutir enormement sobre les poblacions del litoral i va contribuir al seu declivi econòmic, molt evident a la primera meitat del segle XVII. Els captius no deixaren de ser en cap moment un objectiu important per als corsaris, a pesar de les transformacions que va experimentar la navegació algeriana i els

mercats d'esclaus magrebins. Els homes joves, les donzelles i els nens eren les preses més valorades al nord d'Àfrica, però també eren els més importants per garantir la continuïtat de les poblacions de la costa. En tot cas, les famílies i els consells locals feren un gran esforç per intentar rescatar captius i això va contribuir al seu empobriment. La inseguretat i la por va fer que moltes terres quedessin despoblades i no es repoblessin, mentre que la captura i mort de captius al nord d'Àfrica va crear nombrosos problemes a l'hora de repartir herències, reconèixer drets i deutes, i regularitzar situacions familiars per no incórrer en delictes com la bigàmia. Al marge dels morts i captius, l'activitat corsària va tenir un impacte econòmic molt elevat perquè els magrebins saquejaren i cremaren viles, enderrocaren torres de defensa, destruïren reserves de cereals i altres productes agrícoles, robaren i feren malbé ramats, atacaren almadraves i barques de pesca, capturaren embarcacions comercials i tallaren comunicacions marítimes. Algunes d'aquestes accions tenien un sentit purament econòmic i logístic, com el robatori de vaixells i la destrucció de torres, però altres tenien només un significat simbòlic, com la profanació d'esglésies, o estaven pensades únicament per debilitar l'enemic. D'una manera o de l'altra, entre 1571 i 1650 les costes de València, Catalunya i Balears foren sistemàticament atacades i saquejades pels corsaris musulmans, que aprofitaren la precarietat de les seves defenses i la passivitat de la Monarquia Hispànica, amb greus problemes financers i més preocupada per les qüestions atlàntiques i continentals que per les mediterrànies.

APÈNDIX I

MEMORIAL SOBRE LA CONQUESTA D'ALGER

(BNE, Manuscritos, 1492, f. 71r-81r)

[f. 71r] Jornada de guerra a Argel + Año 1601.

Señor.

No me ha parecido embiar este travajo, y discurso a V[uestra] M[ajesta]d sin acompañarle con esta carta, por volver por el mismo discurso, por haverse hecho, con fin y presuppuesto de cosa hecha, como realmente lo era para mí, aviendo visto y continuado la traça y orden de V[uestra] M[ajesta]d en el armada y ejército hasta el partir de Mallorca, y pareciéndome por lo que quedava por hacer, avía de corresponder a lo que también hecho estava hasta allí, me puse a pensar, en el modo en que aquello podía quedar que fuese de mayor servicio de V[uestra] M[ajesta]d y visto después el succeso, ya dispuesto mi entendimiento en aquella materia, y con un sentimiento en el alma, me puse a considerar, en la forma q[ue] se podría emprender aquella jornada para en adelante,. [sic] Lo uno y lo otro va representado en este papel, supplicando humilmente [sic] a V[uestra] M[ajesta]d acepte el zelo, voluntad y ánimo deste su vassallo, y criado, q[ue] en estas cosas no conoce superior, N[uest]ro Señor nos guarde a V[uestra] M[ajesta]d infinitos años, como la ha menester España. [sic] y el resto de la Xptiandad. ett^a de Valencia, a 30 de setiembre. 1601.

[f. 72r] Artículo tocante a las plaças q[ue] Su Mag[esta]d sustenta en África, sacado de un discurso, de estado y guerra, q[ue] se embió a Su Mag[esta]d que sea en gloria, en el año 1592. [sic] añadido por el mismo en una jornada presente de Argel, si conviene, o, no conviene sustentarle.

Porque no queda scrúpulo, al que ha tomado este travajo, de no advertir de todo lo que se le offresce, acerca del servicio de Dios y de Su Mag[esta]d añadirá a lo de más [sic] otro punto, y quiçá no menos substancial que los de más [sic], y es que Su M[ajesta]d y su Consejo, de Estado y Guerra, piensen y consideren, el deservicio grande q[ue] viene a Dios y a Su M[ajesta]d en que los q[ue] le sirven en las fronteras de África vivan sin esperança de salir dellas, y aunque algunas veces acaeçe sacar algunos y renovar gente, son pocas, y esto se hace, sin tener certeça quando será, y así viven con una desesperación estraña, y desta desconfiança, sale la desventura que vemos, de yrse a renegar tantos, q[ue] es una gran lástima de las almas, y gran mengua de la nación

española. Fuera desto ay otro punto harto substancial en materia de Estado, y es dar a nuestros enemigos, sujetos y cabeças de nuestra misma traça y talle, que saben nuestras costumbres, y modo de pelear, y los secretos y rincones de las fuerças y medidas de nuestros baluartes y fosos, de donde viene a nacer, q[ue] hace más daño, a esta grandeça de España y a la religión un hombrecillo, salido desta suerte que una gran armada, y ejército, y por no proveher de lexos, estas cosas mínimas al parescer, vienen a succeder, las no pensadas, ni creydas, y succede venir los enemigos, sobre alguna plaça destas, y por la traça y sabiduría destes nuestros miserables sujetos, ponernos en más condición y peligro, que hiciera todo su aparato y nación bárbara,. [sic] Y para que se vea, que no es este negocio de burlas, referiré aquí un discurso, q[ue] oy en Roma a príncipes y cardenales, y soldados, en un banquete después sobremessa. [sic] sobre la pérdida [f. 72v] de La Goleta, que fue en aquella saçón, y avía opiniones que el Turco, avía sido mal aconsejado, en venir sobre La Goleta y que el Rey Cathólico, lo era más en averla sustentado, y daban la una, y la otra raçón, y la q[ue] hacía al Turco, era que La Goleta ningún daño hacía a sus Estados, ni menos le impedía sus acciones, y impressas que quisiesse hacer en África, y en Italia porq[ue] La Goleta no tenía más jurisdicción en aquellas partes, de quanto alcançava la artillería, y que siendo el Turco señor de la mar, como lo es quando sale, que puede ponerse a donde quisiere sin ser forçado, ponerse debajo la artillería de La Goleta, y assí q[ue] ningún estorbo le hacía, para sus intentos, ni menos a los cossarios, pues tiniendo [sic] a Bisierta, y Puerto Farin, quien La Goleta nos sujetava, poco se nos dava della, y que antes le era útil al Turco, q[ue] el Rey Cathólico la sustentase, assí por lo mucho q[ue] en ello gastava, como en tener un seminario, de do le venía lindísimos soldados cada año criados y exercitado a costa de su enemigo, que éstos eran tantos que le eran de gran servicio, y q[ue] fuera del daño que por estas partes podía hacer, con ellos en sus ocasiones, en las tierras del Sofí, y en otras provincias, le eran de gran provecho, por el valor e industria, y traças de la nación española en el pelear en campaña, y assí concluyeron q[ue] por las utilidades que al Turco se le seguían, la poca necessidad que en España avía de sustentarla. Y a este su discurso, añadiré yo q[ue] aún no sabían bien lo poco que acá nos convenía, que si ellos vieran lo que en Nápoles, Sicilia, y Cerdeña, y en el Consejo de Su M[ajesta]d passava, en tiniendo [sic] avisso por Veneçia, o, Arraguça [sic] q[ue] por hebrero, o, março se labrava más del ordinario en el ataraçanal de Costantinopla, sin otra más demostración ni certeça, lo que se rebolvía el mundo, yendo y viniendo correos a España, galeras a La Goleta, Cerdeña, passando

municiones, gente, dineros, bastimentos, y en esto, se les passava todo el verano, sin atender a otra cosa de [f. 73r] substancia, y al cabo venían a salir quarenta galeras, del Archipiélago, vissitando sus presidios de la Morea, y si acaso llegavan a sessenta galeras, y llegavan hacia la Sclavonia. [?] y golfo de Venecia, ya estava todo confuso, la Pulla del reyno de Nápoles desproveyda con la gente que avía sacado el virrey para La Goleta, y Sicilia, assimismo, y assí se atrebian a passar las costas de aquellos reynos, y saqueavan, y quemavan lugares y castillos, y todo estos desconciertos, y desapercibimiento, de nuestra casa propria salían por temor de perder las paredes que teníamos en tierra agena, y a este propóssito diré yo, lo que Barbarroja decía riéndose de nosotros que su señor tan poderoso era, como el rey de España, mas cuando venía a sus costas, no hacía paredes, sino deshacía y quemava; y esto lo dixo por lo de Los Gelbes y Castilnovo, y otras partes que hemos querido sustentar, con tan poco fundamento, ni menos esperança que fuesse de utilidad en ningún tiempo, por que pensar conquistar a África, es cosa q[ue] no cabe en buen juicio, pues ni la dispussición de la tierra y talle, ni costumbre de los naturales, ni su ley se compadece con la nuestra, para pensar que se reducirán a n[uest]ra fe: pues nos muestra la experiencia de los q[ue] tenemos en España quan mal les entra, y lo que se puede fiar dellos, y assí se puede bien descuidar deste designo, si acaso le ay, para tener las plaças q[ue] se tiene, a tanta costa y daño n[uest]ro y la experiencia ha mostrado después desta pérdida, que a mi poco juicio la tube siempre por ganancia, fuera de la reputación que por entonces se padeció, quan insubstancial carga, era aquella, y por tal tengo todas las plaças q[ue] en África se sustentan, que no sean puertos, o, bocas de ríos navegables, y assí Orán y Melilla, no se de qué sirvan, sino del seminario que el otro dixo en Roma, para criar soldados para nuestros enemigos, y ver la lástima de que un español reniege la fe de Xpo.

Por lo referido, en el artículo de arriba, parece q[ue] queda [f. 73v] bien fundado lo poco q[ue] conviene sustentar a Argel con presidio más como ay muchos que en la ocasión presente, tratan desto y dan algunas raçones para ello, me ha parecido responder a ellas, y assí digo q[ue] si la Corona de España no tubiera otro a que atender y en que emplear lo que gastara allí en beneficio de su casa propria, y de donde saca su Mag[esta]d muchos millones de renta cada un año que padecen y conviene mirar de propóssito por ellas, como adelante diremos, podría tener alguna color, la dicha opinión, con todos los daños que tenemos referidos, salidos desta plaças de Berbería, y assí diré en

confirmación de la mía, y de los que he oydo tener la misma, q[ue] han sabido y saben destas cossas harto más que yo.

El sustentar Argel, lo fundan en reputación de su Mag[esta]d diciendo q[ue] la primera jornada, que su Mag[esta]d a hecho, y salido con tanta gloria, es bien que todo el mundo vea quanto importava a la Xpiandad y a toda España, que no sólo su Mag[esta]d a desecho [sic] los males que desta plaça rescibían, que quiere llevar adelante, que no vuelban a ser señores los Turcos della, a imitación del invicto Carlos Quinto, su abuelo en lo de La Goleta.

Dícese q[ue] todo esto está bien dicho, si todo ello, se pudiera hacer sin el gasto que tenemos referido, y los demás daños y males, q[ue] a mi cuenta no se hará, con trecientos mill ducados, cada año, y lo q[ue] toca a la reputación más segura está quitando la ocasión a n[uest]ro enemigo, que no se pueda desquitar y vengar, con facilidad, que es dexando el camino abierto, y mano en su cassa para poderlo hacer, como vimos en lo de La Goleta, que en quarenta y tantos años que avía que la sustentávamos, y haver gastado veynte millones en ello, en quarenta y tantos días la tomó y si no lo avía hecho antes, era por no aver venido sobre ella. [sic] ni querido por dársele muy poco que nosotros la sustentássemos pues a él le era antes provecho que daño, por las raçones dichas en el artículo de arriba, y si en aquella saçón, vino, fue por serle la cossa más fácil, en que poder cobrar, lo que avía perdido de reputación, en la batalla naval, y por esta raçón se vee, [f. 74r] claro q[ue] es dexarle en su mano, para quando quisiere cobrar lo que agora abrá perdido de reputación.

La segunda raçón que dan es, que el Turco bolverá luego a reedificar, lo que nosotros desharemos, y q[ue] será volver a lo mismo, y rescibir los mismos daños de los cossarios.

A esto se dice, q[ue] si ello se deshace y arruyna, como conviene, toda la ciudad, muralla, muelle y fuertes, que no ay que temer, de que buelvan a reedificar, ni hacer fuerça, por que fuera de que los moros jamás han vuelto a poblar lugar, que una vez a sido destruido por los xpianos en Berbería, por serles agüero como se vee, y yo he visto en Berbería un lugar que llaman Ones, q[ue] desde la mar parece lindíssimo, con torres y parte de muralla, el qual destruyó el padre del marqués de S[an]ta Cruz y jamás lo han vuelto a poblar y davan y dan la raçón dicha, y si alguno q[ue] hemos ganado, an vuelto a poblar, son aquellos que hemos querido sustentar, y ellos vuéltonoslos a ganar, por fuerça, como Castelnovo, Tripol de Berbería, y por lo sucedido en estas plaças, se vee también, quanto mejor fuera, quando las tomaron averlas destruido, q[ue] sustentarlas

pues no sirvió sino de lo que he dicho; [sic] de dexar en mano del enemigo, el desquitarse tan a costa nuestra, y fuera desta razón, no la pueden tornar, a reedificar, sin q[ue] en España se sepa, y no es cossa una fortificación real, que la puedan traer por el ayre, y plantarla, ni menos por mar, en galeras, q[ue] años y más años lo desharrán en quatro horas, con veynte galeras, mill picas, y mill mosqueteros, [?] si no mírese una torre que quisimos hacer en Los Alfaques años ha, con tener aviso cierto que de Argel venían a deshacerla y estar gente a la defensa de lo hecho, lo borrarón y deshicieron los turcos, en quatro horas, y quedamos tan sin pensar, de poderla tornar a hacer, de recelo de otro encuentro, que creo que hasta oy se ha puesto mano en ello de propóssito, y pensar que el Turco ha de tener en campaña de continuo veynte mill hombres, y por mar en la playa cien galeras, en tanto que se hace la fuerça, es pensar cossa bien impossible, y assí queda esta razón bien fundada, a mi parescer, y la contraria bien desecha.

[f. 74v] Ahora queda que deshacer otra razón del interés y utilidad que es la más fuerte de vencer y que más se abraça de toda suerte de gente, diciendo que se podía muy bien sustentar, el gasto de aquella plaça, con los tributos de los moros comarcanos, y como hace. [?] el Turco, y tener este puesto para que con el tiempo poderse hacer señor de toda Áffrica, con las demás plaças que su Mag[esta]d sustenta en toda aquella costa.

A esto de pensar conquistar a Áffrica, ya tengo satisfecho en el artículo referido, y en quanto a la utilidad es engaño por q[ue] su Mag[esta]d no ha de sustentar sus plaças, con el gobierno q[ue] el Turco tiene, como bárbaro y tirano y sin ningún respecto a Dios, ni a la humanidad natural, tomando por fuerça y por armas cada un año, el tributo y haciendas de sus confederados, y vecinos, ni ha de sustentar ladrones, por la mar. [sic] para granjear hacienda como hacen los de Argel, y pensar que por vía de contratación y passo ha de aver algún provecho, es cossa de rissa, q[ue] de dátiles y algunos cueros de vacca, lana y cera, no puede salir cosa de substancia, siendo como es sterilíssimo todo aquel reyno, y la razón de la utilidad, fue la que hiço al señor don Joan [sic], hacer aquel fuerte en Túnez, y crecer [?] y pensar tener un reyno de mucho provecho, qual nos salió a la cara bien presto, y assí no ay que pensar que esto convenga, por ningún género de utilidad.

Parésceme q[ue] ago agravio a nuestra opinión fundándola, tan en razón, teniéndola tan poca, los que son de la contraria, y tubieranla muy grande, si dixeran quanto más convenía que su Mag[esta]d buelva los ojos y mire por tan lindos y grandes reynos, como Dios le ha dado en Nápoles, y Sicilia, donde sacan tantos millones, y tiene tan fieles vassallos, que con sus vidas y haciendas, le sirven con tanta voluntad, que lo que se avía

de gastar, en fortificar Argel, que es incomparable, que lo convirtiera, para acabar de fortificar, a Trapana, Çaragoça, y Augusta, q[ue] son las llaves, de aquella isla, y a Brindes, [f. 75r] y a Taranto, y otras plaças de aquel riquíssimo reyno de Nápoles, pues saben q[ue] aquestos dos reynos, son la llave y frontera de las cossas de levante, y en que los turcos tienen puestos los ojos, y miran en que ocupan muchas veces, su Consejo d[.]Estado, para conquistar, y hacerse señores de toda Italia, que es cosa esta de otro momento, y que advertir más, que no de los cossarios de Argel y en esta coyuntura, es de creer q[ue] nuestros enemigos, han de pensar y procurar n[uest]ro daño, y no nos haga descuidados la buena fortuna presente sino llebarla adelante, pues se puede confiar de Dios, que lo que queda por hacer, a de corresponder a lo hecho hasta aquí[,] que a sido por gracia suya lo más bien traçado y ordenado, de quanto sabemos y tenemos memoria, y an se le [sic] de dar muchas gracias de que veamos tan perfectamente juntos, el poder y la sabiduría que es el tema, con que entré en el discurso, y advertimientos. [sic] q[ue] embié a su Mag[esta]d que sea en gloria.

Después de escripto, lo que arriba se dice, he oydo otra opinión referida por una persona grave, que quando lo de Granada decían que si su Mag[esta]d tuviera en aquella saçón, en las plaças de Berbería, seys mill soldados exercitados, en aquellas fronteras, que con solos ellos, pudiera acabar aquella rebelión, que tanto costó a España y que conforme a esta raçón, parece que sería de utilidad para España q[ue] su Mag[esta]d sustentasse en aquellas fronteras en estas plaças, este número de gente, por seguridad de los enemigos que tenemos dentro de nuestras cassas.

Dícese a ésta, que es de mucha consideración, esta raçón, si no tuviera por contrapeso los daños y males referidos, y sin esso diremos lo que se offresce, en confirmación de la opinión que se tiene por nuestra parte más allegada, para lo que conviene a la seguridad de España.

Quando se alteró lo de Granada, gente tenía su Mag[esta]d en Orán[,] Melilla, y el Peñón, de donde pudiera sacar de las dichas tres partes y plaças mill soldados viejos exercitados en pelear, con los moros, y en lugar de aquellos, embiar otros mill visoños [f. 75v] para guarda de las dichas plaças, y con ser esto conforme la opinión referida arriba, no pareció convenir ni se hiço porq[ue] en semejantes tumultos y alteraciones en España, no sólo no conviene, sacar la gente vieja y plática, de aquellas plaças, antes, conviniere reforçarlas, y proveherlas de más gente, que en estas ocasiones están a

mucho mayor peligro, y ansí se vee, quan mal nos podemos servir, de lo que ellos han tanto menester.

Otra raçon se me offresce, bien fuerte nacida de la opinión, contraria, que por un hombre plático, que nosotros hacemos, con el exercicio en aquellas fronteras, hacemos mill pláticos de los enemigos porque con los daños y males, que de nosotros reciben, les hacemos vivir con cuidado, y con el exercicio de la guerra, con nosotros y con los sujetos que de acá se les passan, se hacen muy buenos soldados, y por este camino los vamos exercitando, y enseñando a nuestros enemigos, y sacándolos maestros, para poderlo ser, de los de acá tenemos en su caso y lugar, y por esta raçon como he dicho de tanto momento, se vee quan poco conviene, q[ue] se sustenten en Berbería, más plaças de aquellas, que son puertos, o ríos navegables, sin otro más fin de que los turcos, no se hagan señores de ellas, sustentándolas, con sólo la guarnición que hubiere menester para guardarlas, sin pensar ni tratar de hacer entrada, sin cavalgadas la tierra adentro, porque esto no sirve, sino de hacernos más odiosos con los moros, y exercitarlos y hacerlos maestros como está dicho. [sic] y si ellos viessen, y se asegurassen, de que nosotros no tratávamos, sino de conservar nuestras plaças, y a ellos dexarlos vivir con livertad en su tierra, es cierto que olgarían más de nuestra amistad, que no la de los turcos, y assí vendrían a descuidar y olvidar todo el exercicio de la guerra, y nuestras plaças en Berbería, estar más seguras, pues los enemigos se olgarían de nuestra amistad y contrato.

[f. 76r] Por todo lo que se ha discurrido, hasta aquí se abrá bien visto, lo poco que conviene sustentar más plaças en Áffrica de lo que es puertos, o vocas de ríos navegables, y también se vee no convenir, en ninguna manera el sustentarlás, sino a fin q[ue] el Turco, no sea señor dellas, y supplico que con reposso se consideren, las raçones que se dan para ello, que tienen más fundamento y alma de lo que parece por de fuera, y no. [?] lo vendo por cossa propria mía, sino de parecer de grandes hombres y ministros, que lo que a mí me toca, y se me debe, es el cuidado con que estube attento a estas cossas, y el trabajo q[ue] me ha costado, el traerlas agora a la memoria, y ponerlas en este mal orden y concierto al cabo de tantos años, como ha que estava remoto y descuidado dellas, y al presente me le da muy grande, el successo de nuestra armada, tan mal lograda [sic], y sobre ello representaré aquí, lo que de nuevo se me offresce de bien de nuestras cossas para lo de adelante.

Todo el daño, peligro y males que padece, la Monarquía de su M[ajesta]d consiste en dos puntos del norte y medio día [sic]; el del norte abraça todos los males del mar

Océano en la parte del poniente. [sic] y el daño que viene por parte de medio día [sic], abraça todo lo de levante y rívera de España en el mar Mediterráneo. En resolución todos los males que padecemos, y los que se han de temer salen de Argel, Olanda, y Gelandá, e Inglaterra, y por que de lo del norte, diremos en otra occassión, sólo trataré agora de lo de mediodía, que es Argel, el punto donde estriba este mundo de males dichos.

Oy decir años ha, a personas sabias y de harta experiencia, que los turcos aunq[ue] bárbaros, entendían bien lo que era materia de Estado y aunque no los avíamos de imitar en lo que contradecía su proceder a la raçón xpiana y justicia, que no era de inconveniente seguirlos en lo que es bien fuera desto, y decían que el Turco hacía mucho casso, de los cossarios, y de los males y daños que con ellos rescibían los xpianos, y la grande utilidad, que de aquí se les seguía, assí en interesse, y thesoro proprio, como en debilitar las [f. 76v| fuerças de sus enemigos, con ellos, q[ue] aunque no ganavan reynos, ni çiudades por su camino y modo, conseguían esto mismo y aclarávanse más y decían que mirasen lo que avía desde los Algarbes de Portugal, hasta Colibre, de las costas de España, que es lo que los cossarios saltean y sobresaltan, y verán que es un gran reyno, el que quitan a España, con impedir tanta tierra, que se dexa de sembrar, cultivar, plantar, y poblar por miedo de estos males, que a su cuenta importa más, que un millón de renta cada un año a sus naturales, y ponderavan mucho los lugares que se dexavan de poblar por esta ocasión en las marinas, y el daño que de aquí salía al servicio y hacienda de su Mag[esta]d assí en las contrataciones, como en impedir no tener marineros y gente de mar para su servicio, que es un daño este tan grande, qual provamos cada día, y la falta que nos hacen, assí para offender a n[uest]ros enemigos, como para defendernos dellos, y más decían que quitavan cada un año a su Mag[esta]d más de quinientos mill ducados de renta, de los dacios y alcávalas, que por estos daños y robos de los cossarios, assí de lo que tomavan, como de las mercaderías que dexavan de venir y contratar por este respecto, y juntavan el daño incomparable de las almas que se perdían por esta causa y el thesoro tan grande que de España salía, cada año para rescates, y juntavan a esto el daño, que rescibía toda Italia y las islas, estimándolo otro tanto más que lo de España. [sic] y las utilidades que al Turco se le seguían, en sustentar Argel, y a Túnez que eran grandísimas, y començavan por lo más mínimo, y acabavan por lo más fuerte, diciendo que el Turco era heredero de todos sus vassallos, comun mente [sic] al modo que sabemos, y aunque en tierra firme heredava a muchos[,] de ninguno le entrava tanto dinero fresco, como de los cossarios y baxaes, marítimos, que en buena raçón hallavan,

q[ue] todo quanto affanavan y robavan, venía a parar al cabo en su gran señor, tras este cabo decían, que con esta escuela de Argel [f. 77r] a Túnez avía criado y criava todos los sujetos que hemos visto y sabemos de mar tan grandes que todos han tenido principio, y criándose en estas escuelas dichas, y también decían que con estos dos puestos y presidios sustentava su milicia, sacando viejos y metiendo nuevos, como nosotros hacemos en los tercios de Italia, y con la embarcación de los cossarios, y con el exercicio en tierra, de recoger los tributos del Turco, se hacen muy grandes soldados en mar y tierra. Y el postrer punto y más substancial decían q[ue] con estas dos plaças sustentava el Turco su imperio desde Marruecos, hasta Alexandría: [sic] y juntamente sustentava España la seta mahomética, en los que ay, dentro della, y muy firmes esperanças y confiança de su libertad, y este cabo ya se dexa ver de la consideración que es, y lo que ha de quitar de sueño a su Mag[esta]d y a sus ministros, pensando en el remedio dello. [sic] por todos. [?] los cabos y raçones dichas de tantos males nuestros y bienes del Turco, y se vee de la importancia que es de arraygar de las partes de Áffrica el Imperio Turco, y juntamente se dexa ver, que el primer passo, ha de ser la impressa y desolación de Argel.

Aora queda que advertir a n[uestro] modo alguna traça, como esto se pueda hacer, con más seguridad de la jornada, previniendo a los estorbos, que por parte de enemigos contrarios podíamos tener, ansí de franceses, como de las islas del norte, como de los turcos, por la parte de levante, y a cada cossa destas daremos un bocado al q[ue] esto ha de ver remittiéndonos a su gran juicio y traça, porque la mía no estriba, sino en ociosidad, y lugar de tiempo, para discurrir y hacer cómputos en el entendimiento, cosa que falta muy de ordinario, a los más sabios y ocupados en grandes cossas, y assí les suelen ser de algún servicio nuestros borrones, sirviéndoles como de recuerdo, a su memoria, y con este reconocimiento me atrevo a representar lo que se me offresce.

El convenir y estar su Mag[esta]d obligado, a hechar a un cabo este [f. 77v] negocio de Argel, no ay que mostrarlo con más raçones, de las dichas, y la causa nueva deste successo lo aprieta más.

Aora queda por ver, si conviene que esto se haga, y se ponga mano en ello, desde luego, para el año que viene, en esto ay opiniones assí por el sentimiento que dicen que su Mag[esta]d a mostrado, como por no dar más tiempo a los enemigos, de que se fortifiquen sabiendo como han visto el intento de su Magestad, y que no se la perdonara.

A estas dos raçones, se me offresce q[ue] decir, en lo que toca al tiempo, si conviene, o, no que se attienda desde luego, digo q[ue] ninguna cosa, que se toma con passión y

sentimiento se suele acertar a disponer como conviene para conseguir el fin deseado, y más quando es cossa grave, y a donde se han de offrescer mucho contrarios, y cossas a que proveher y prevenir para que salga bien con el intento, y no venga a succeder como dicen yrse la soga tras el caldero y a mi ver yo por aora, daría demostraciones contrarias, y en mi entendimiento, y traças la ternía firme y estable, porque primeramente se ha de prevenir, a las demonstraciones presente, y futuras de guerra, con Francia, y lo segundo, a lo que por parte de las Islas Inglaterra procuravan divertirnos y molestarnos, y lo tercero proveher para el socorro que de levante se puede esperar por parte del Turco, y prevenido y proveydo a todo esto attender luego a prevenir las cossas de la impressa, de manera q[ue] ninguno de los tres accidentes que me sobrevengan nos impidan, ni nos hagan apartar della, y en cada cabo destes, diremos lo que se nos offresce.

En lo que toca a Francia, no ay que darnos, mucho cuidado ninguna imbación [sic] que quiera intentar en España, que metiendo en Perpiñán, Jaca y Pamplona, alguna más guarnición que la ordinaria y municiones, y al tiempo de poner mano en la impressa embiar luego a alojar, a las dos plaças destas, que es Perpiñán, y Pamplona, quinientos cavallos ligeros, y docif. 78r|entos hombres de armas, quedará todo lo que es España sin cuidado, en tanto que dura la empresa,. [?] Y en lo que toca a Italia, le quitará mucho con proveher los presidios fronteras de Francia de más gente, municiones y bastimentos, y con quatro mill españoles, que el governador de Milán tenga fuera de las plaças, que con los que de Nápoles, se le pueden embiar, y con diez mill italianos que se levanten en Lombardía, y en Nápoles, que todo puede ser hecho en veynte días, podrá formar ejército bastante para socorrer qualquiera de las plaças sobre que el enemigo se hubiere puesto, sin dar cuidado de provehelle, ni desmembrar nuestras fuerças, y más que con qualquier resistencia q[ue] se le haga en alguna de las plaças de la frontera basta para entretenerle hasta tener acabada nuestra jornada. Y lo que más se ha de temer del rompimiento de los franceses, es por la parte de Flandes, por serles esto más fácil, por el ayuda que tendrán de los rebeldes de las Islas, dividiendo nuestras fuerças de aquella parte, en proveher a las marinas y fronteras de Francia. [sic] y así para proveher y prevenir a este daño que es el mayor[,], se han de embiar de más de los españoles que ay, otros quatro mill, y seys mill italianos, para reforçar los presidios de Cambray, Phelippe Vila. [sic] y las demás de la frontera, con las de más de las marinas, que con esta preparación y providencia, se asegura en alguna manera, lo que por aquella parte se puede temer de impedir la jornada.

Por la parte de España, se ha de proveher el daño, e inquietud que nos pueden dar los rebeldes, de Flandes, y de Inglaterra, assí en las riberas de España, como en los puertos y islas, camino de Indias, y assí conviene embiar, antes a la Tercera Avana, y islas de consideración, nuevo presidio, municiones y bastimentos, que más seguro estará todo esto con esta prevención, que no con formar armada para averlos de socorrer[,] que ya se tiene experiencia, lo que esto cuesta, y quan pocas [f. 78v] veces llega a tiempo, y así mesmo se ha de prevenir, en lo q[ue] toca a la Coruña, y a las demás plaças de Portugal, de que estén con más gente y municiones, de lo que agora se hallan porq[ue] en cualquiera cossa de las dichas q[ue] aya descuido pueda ser parte para inquietarnos y impedirnos la empresa.

Aora nos queda que advertir, sobre el socorro que de levante se puede esperar, y prevenir desde luego a este cabo, que es el más vissible para temer que no nos impida nuestro intento, y assí antes que su Mag[esta]d se declare, ordene y mande a los virreyes de Nápoles y Sicilia, que con las galeras ordinarias que oy tienen aquellos reynos, que las de Nápoles lleguen a veynte y cinco, y las de Sicilia, a diez y ocho, que yo he visto en Nápoles quarenta, y en Sicilia veynte y dos, y si los virreyes quieren puede hacer esto y aún algo más, y en España mandar y ordenar su Mag[esta]d que lleguen hasta veynte y cinco galeras, que también he visto en ella quarenta, y quando faltase alguna chusma se podría tomar para esta ocasión de los moriscos que ay en España, sirviéndose dellos de buena boya, que pagándolos y despidiéndolos a su tiempo, me paresce se podría hacer sin mucho escrúpulo, y ordenar q[ue] en Barcelona ponga aquell reyno en orden, las seys que su Mag[esta]d les ha concedido, y con las veynte y dos de Génova, vienen a ser noventa y seys galeras, por cuenta de su Mag[esta]d y con las del Papa, Malta, Génova, y Florencia, vienen a ser ciento y diez y seys, y estando esto en esta forma y a punto, y hechos los bastimentos con cantidad y bondad, y las demás municiones necessarias, ordenar a los virreyes que todo lo embiando, con naves a Mallorca, con la artillería para batir, y los demás instrumentos de guerra.

Luego mandar levantar la gente que a mi ver, son menester cinquenta y dos mill hombres, los quarenta mill para tierra y los doce mill que queden en la mar, con el armada, y éstos han de levantar en la forma que diremos, que es seys mill alemanes todos picas, diez mill italianos, y entre estos diez mill [f. 79r] q[ue] vengan dos mill mosqueteros, dos mill picas, y lo demás arcabuceros, y de los tercios de Italia, vengan seys mill españoles, la Corona de Aragón, dará a su Mag[esta]d diez mill hombres

armados y pagados por todo el tiempo de la jornada, y las ciudades de Castilla, servirán a su Mag[esta]d en la misma forma, con veynte mill hombres, que todos vienen a ser, el número de los cinquenta y dos mill hombres dichos, y de todo este ejército, no viene su M[ajesta]d a pagar por su quenta, sino los italianos y tudescos, porq[ue] los españoles que han de venir de Italia, assí como assí se les paga en los reynos a donde residen, y el gasto de las galeras, ya es gasto ordinario q[ue] su Mag[esta]d hace, que en buena raçón, todo lo que le toca proveher, a su Mag[esta]d por su quenta, es bastimentos, municiones[,] artillería, aparejos, o, instrumentos de guerra; pues con lo demás le servirán sus vassallos con grade [sic] voluntad.

Hácese tanto esfuerço, en lo q[ue] toca al armar el más número de galeras porque sin ellas tengo por impossible poder hacer la empresa, y que no venga a succeder el dexarlo, como lo de Los Xelves, y hallándose su Mag[esta]d con el armada q[ue] he dicho y otros vaxeles de alto bordo y guarnecida con los doce mill infantes, tengo por más impossible el dexarla de hacer, porque aunque el Turco esfuerce y saque de Constantinopla, ciento y cinquenta galeras, dudo que pierda de vista, las costas de la Sclavonia y quando se engolfase y llegase a Puerto Farin, se puede creer que no passaría de allí, sabiendo que la armada de poniente de su Mag[esta]d llegava a ciento y diez y seys galeras, antes soy de opinión q[ue] le podríamos yr a buscar, y pelear con ella, pues nos será fácil reforçar las galeras, y los demás vaxeles de más gente, pues tendría tanta su Mag[esta]d en todas sus marinas de España que se embarcarían y yrían a serville, con gran voluntad, y con estas fuerças por mar, y con ordenar que Nápoles y Sicilia se esté con cuidado, y prevenidas las plaças de importancia, se puede esperar por la parte de levante no nos impida nuestra empresa, y para que lo de Italia quede como conviene, y se pueda sacar para la armada [f. 79v] para lo de Flandes los españoles dichos, convendrá q[ue] desde luego, se levanten diez mill, repartiéndolos en los presidios de Italia, y aunq[ue] dexasse en Cerdeña, los dos mill de éstos no sería inconviniente, hallándose su Mag[esta]d prevenido y a punto con las cossas dichas[,] puede muy bien declarar su intento y su jornada, ayudádonos Dios, como se ha de confiar, saldrá con ella, a pessar de sus enemigos, y saliendo a la dicha jornada, a lo más largo por todo el mes de junio, espero y pretendo que deshará y destruirá que no quede rastro de Argel, sino q[ue] passará a deshacer, lo que toca a Túnez, y con una salida y aparato, ha de desterrar de todo punto la monarquía del Turco de las partes de Áffrica, y que vea todo el mundo q[ue] a la potencia de España que ellos no ignoran, se le ha juntado la sabiduría de que somos sindicados.

También presupongo y soy de parecer que no es menester llevar cavallería, para esta jornada, porque no conviniendo campear ni entrar tierra a dentro, basta la cantidad de picas y mosquetería, para apartar de nosotros la cavallería, de los enemigos, y añadiendo y mandando su Mag[esta]d que se hagan desde luego, y se lleven cien peçeçuelas de artillería en cavalgadas, y de tamaño que puedan ser rejidas de quatro soldados, hallo que es de más effecto y provecho, que mill cavallos, porque estas pieças van marchando juntamente [sic] con el mismo ejército guarneciéndole por todas las quatro partes y poder hacer frente por qualquiera de ellas, y ojear y apartar de sí, la molestia y peligro de la cavallería, y juntamente para guarnecer las trincheas y traveses que se deven hacer en ellas, son de notable provecho assí para las trincheas contra los enemigos cercados, como para los que han de guardar al ejército de los enemigos, de la campaña, que a su modo vendrá a estar nuestro ejército, como si estubiera una fortaleza, lo que no podía ser llevando cavallería, porque para guardalla a ella, de qualquier sobresalto de noche es menester, la mitad del ejército, fuera de |f. 80r| la gran instancia del aloxamiento, y quarteles, por respecto della, y a lo que la dicha cavallería, sería el mayor embaraço del ejército.

Y para effectuar esta jornada como conviene según tenemos referido, es menester tiempo y dineros, y padeciendo en este medio tan grandes males, toda España y Italia con estos cossarios de Argel y Túnez, y aver crecido el ánimo y desvergüenza de los moros que tenemos en España, después deste successo, nos obliga y conviene mucho proveher en esto y ponerles freno en quanto se pudiere, en tanto que Dios ayuda y alumbrá, a que se dé el remedio principal, para quedar de todo punto sin este cuidado y en este cabo avía mucho que advertir porque es el mayor en q[ue] debe su Mag[esta]d pensar y buscar el remedio verdadero, y aún para entretener la cura como dicen, es importantíssima esta nueva orden que daremos, que es lo que, muchos años ha que oy que avía de estar hecho. [sic] decíase q[ue] su Mag[esta]d avía de nombrar dos sujetos, de mucho valor, y plática en la mar, y particularmente, q[ue] fuese gente sin condicia, y a éstos les dé títulos de capitanes generales contra cossa rios [sic], y formar a cada uno una esquadra de seys galeras en esta forma, que de las de Génova, embiassen tres a Génova, en quince de abril, siendo los mejores y lixeros vaxeles, assí de remos, como de vela, de todos los que se hallaren en aquella squadra, armados de cinco remeros, hasta el árbol, y quatro hasta la proa, y de los mexores marineros y más valientes. [sic] y que de Milán embiasse el governador de aquel tercio, cinquenta mosqueteros para cada galera, y ochenta

arcabuçeros, y veynte hombres particulares, con petos y morriones fuertes, con sus medias picas que todos son ciento y cinquenta soldados por galera, y desta misma traça y orden que de las galeras de España, embiassen otras tres a Denia al mismo tiempo, entregándolas su Mag[esta]d a uno de los sujetos dichos, al qual su Mag[esta]d avía de hablar, y que saliesse de su presencia, con ánimo[,] voluntad y |f. 80v| valor, para tomar a Constantinopla, y a este ordenarle, que de primero de mayo, sin otra cossa a que atender, más que a buscar a Morat Arraez, y a los demás cossarios, sin perder punto, rodeando y vissitando todas las costas de Áffrica, y Spaña, parajes, y islas, hasta Mallorca, y que no cargue de bastimentos, sino sólo para un mes, tiniendo su Mag[esta]d ordenado, por todas las marinas a todos los virreyes y otros ministros, que les provean de quanto hubieren menester assí de municiones, como de bastimentos y gente.

La otra squadra, se puede formar en la mesma traça de las galeras de Nápoles y Sicilia, encargándolo al otro personage con las mismas esperanças de honrra y mercedes, y a los capitanes generales, de las esquadras, ha de mandar scribir su M[ajesta]d particularmente encargándoles mucho q[ue] ayuden y favorezcan esta nueva orden, porque aquí hallo el mayor tropieço y estorbo, porque con dissimulación, impedirán qualquiera cosa buena que no sea ordenada y executada por ellos, y para evitar algo desto, convendría que su Mag[esta]d scribiesse a los virreyes que muy particularmente ayuden y favorezcan, a esta nueva orden, y generales, y lo que a éste de Italia le toca es, yr discurriendo todas las islas, hasta Cerdeña, y costas de Italia y las de Berbería, que tengo por cierto, y assí lo han tenido personas muy graves, que en quatro años que esto se haga, continuadamente, con puntualidad y effecto, que no quedará cossario en toda Áffrica, siendo tomados, o, quedando tan desechos y pobres, que sea impossible, poder armar, y por este camino, debilitamos notablemente las fuerças de Argel y Túnez y juntamente las del Turco, y tenemos a los de España, con grandíssimo freno, evitándoles esta comunicación que tienen tan ordinaria con los turcos por este camino, y vamos facilitando el poder salir mejor con nuestra impresa, a su tiempo, y sobre todo, a de ordenar su Mag[esta]d a pena de la vida, que no metan en las galeras, cossa de | f. 81r| mercancía ni ganancia, advirtiendole q[ue] las hará reconocer quando menos se acaten, y hallando más de los bastimentos y municiones, que por cuenta de su Mag[esta]d, se les abrá entregado, lo mandará executar, sin remisión porque de galeras contra cossarios se harían de mercaderes y no conseguir el fin presupuesto.

Otro notable provecho se podía sacar con estas doce galeras, que juntándose con las dichas de Malta y Florencia, que todas son aptas para qualquier servicio, y effecto de importancia, y entendiéndose los unos y los otros se podrían resolver, en sobresaltar algunos lugares, y partes de levante, y particularmente con esperar al passo, la caravana, q[ue] cada año passa de Alexandría, a Constantinopla, que he oydo decir, que importa más de quatro millones, lo que va en la dicha caravana, y también he oydo decir muchas veces, el gran descuido que ay en los xpianos en no averla sobresaltado, y tomado, y que se puede hacer con menos número de galeras que éstas, y hecho o, por hacer qualquier a salto [sic] de éstos, se puede volver cada qual de las esquadras, a hacer su officio ordinario.

APÈNDIX II

**ATACS, DESEMBARCAMENTS I ALTRES EPISODIS DE CORSARIS
MUSULMANS AL REGNE DE VALÈNCIA, PRINCIPAT DE CATALUNYA
I REGNE DE MALLORCA (1571-1650) (elaboració pròpia)**

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
1	1571	1 fragata de moros	L'embarcació corsària és capturada pel capità Andreu Fortuny				Illa de sa Dragonera (Mallorca)	Aparicio, <i>El castell de Sant Elm</i> , p. 34
2	1571		Atac de corsaris musulmans				Andratx	Casano- va, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 326 (n. 12); Colom, <i>La Inqui- sició a Mallor- ca</i> , p. 171 (n. 6); i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33
3	1571		Atac de corsaris algerians. La incursió obliga les autoritats de Santanyí a fer una muralla		26 o 27 captius		Santanyí	Parpal, <i>El castillo</i> , p. 22; Lladó, p. 23; Casa- nova, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 325 (n. 12); Colom, <i>La Inqui- sició a Mallor- ca</i> , p. 171 (n. 6); i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33
4	05/1571	5 galiotes	Els musulmans desembarquen a la costa de Gandia				Costa de Gandia	Belchí, <i>Felipe II y el vir- reinato</i> , p. 218

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
5	05/1571 o poc després	5 galiotes	Els musulmans desembarquen al Puig després d'haver saltat a la costa de Gandia				El Puig (prop de la ciutat de València)	Belchí, <i>Felipe II y el virreinato</i> , p. 218
6	04/1572		Es diu que els moriscos d'Oliva havien acollit «moros de la mar» i els havien donat menjar				Oliva	Belchí, <i>Felipe II y el virreinato</i> , p. 154
7	12/05/1572	11 fustes de moros	S'informa de la presència d'aquestes fustes i de la captura, per part del duc de Gandia, d'un mulato d'Alger que vivia a Gata				Gandia	Belchí, <i>Felipe II y el virreinato</i> , p. 154
8	12/05/1572		Uns 30 magrebins, acampats a la platja del Torn, ataquen un grup de viatgers que anava de Cambrils a Tortosa, entre els quals hi havia el comte d'Altamira i el seu seguici. El comte d'Altamira i el cavaller de Meneses moriren en el combat i la major part dels seus acompanyants fugaren		2 morts i 3 ferits		Platja del Torn (entre l'Hospitalet de l'Infant i l'Almadrava)	Maristany, <i>Senyoria i població</i> , p. 77 (n. 20); <i>Pirates a Cambrils</i> , p. 2; i Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 127
9	07/1572		Els musulmans capturen l'eivissenc Joan Torres sortint de l'illa des Vedrà		1 captiu		Illa des Vedrà (al sud d'Eivissa)	AHME, <i>Llibre del Clavari</i> (1565-1597)

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
10	08/1572	Molts vaixells de moros	Els magrebins capturen barques de pescadors per la costa i es deixen veure a cala Pedrosa, prop de Tamariu				Costa de Palamós o prop	Trijuque, <i>Pirates</i> , p. 7
11	1573		Els musulmans ataquen la torre del Puig, prop de la ciutat de València				El Puig	Requena, <i>La defensa</i> , p. 11 i mapa; i García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 50 (n. 163)
12	05/1574 o abans	14 vaixells de moros	Els magrebins desembarquen a Santa Pola després de causar danys al cap de Gata				Santa Pola	Belchí, <i>Felipe II y el virreinato</i> , p. 164 i 218
13	09/1575	Moltes galiotes i fragates de moros	Els musulmans arriben a la gola major de l'Ebre i desembarquen de matinada al lloc on s'estava construït la torre de l'Àngel Custodi, amb la intenció de destruir el que s'havia fet. Els corsaris, que eren més de 200, lluiten contra els defensors de les obres durant moltes hores i finalment s'han de retirar després de sofrir moltes baixes i ferits				Delta de l'Ebre	O'Callaghan, <i>Anales</i> , apèndix, p. 73; Gilabert, «Atacs corsaris», p. 144, 152 i 171; i Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 74

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIVS I MORTS CRISTIANS	CAPTIVS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
14	06/1576	1 fragata o bergantí petit amb uns 20 turcs i moriscos	Els corsaris desembarquen poc després de sortir el sol, amaguen el vaixell, es posen a l'aguait i capturen diverses persones		9 captius, un dels quals era el frare Miguel de Aranda		Coll de Balaguer	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 540
15	06/1576	1 fragata o bergantí petit amb uns 20 turcs i moriscos	L'endemà de capturar 9 persones al Coll de Balaguer, els corsaris musulmans prenen 4 pescadors que anaven en una barca		4 captius		Costa de Tarragona	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 540
16	Estiu de 1577		Els corsaris musulmans ataquen i fan molts presoners		Molts captius		Mataró	Giménez Blasco, <i>Universitat de Mataró</i> , p. 144 i 146 (n. 84); i Guàrdia, <i>Mataró</i> , p. 53
17	1578	1 fragata de moros	Els magrebins desembarquen a la cala Beltran, prop de cala Pi, i assalten la possessió «la Àguila». S'emporten molts captius, entre dones i nens		Molts captius, entre dones i nens		Cala Beltran (Llucmajor)	Binimelis, <i>Descripció</i> , s/p; Segura, <i>Torres Llucmajor</i> , p. 32; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33 i gràfic 1
18	circa 30/07/1578		Els musulmans maten Guillem Càneves i fan 16 o 17 captius, entre homes i dones, a les possessions dels Vidals. Un jove i una fadrina aconsegueixen escapar		1 mort i 16 o 17 captius		Costa de Llucmajor	Segura, <i>Torres Llucmajor</i> , p. 58; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
19	01 o 02/08/1578	24 galeres i galio- tes d'Alger (un do- cument de Sant Feliu de Guíxols parla de galio- tes)	Uns 1.200 corsaris, comandats pel paixà d'Alger Hassan, desembarquen a l'alba i per sorpresa al coll de sa Grua. Els sentinelles dormien i els pagesos eren a Palma perquè era dissabte i hi havia mercat. Els de la vila es refugien a una torre i a l'església. Els musulmans comencen a saquejar algunes cases i arriben arcabussers i cavalleria. Els mallorquins obliguen els corsaris a retirar-se i fan alguns captius	Saqueig d'algun es cases	25 captius, segons Dameto, Mut i Alemany. Haedo i Morgan, parlen d'uns 30 captius, la majoria dones i nens	10 morts i 13 captius, segons Dameto, Mut i Alemany	Andratx	Haedo, <i>Rois d'Alger</i> , p. 176; Morgan, <i>Complete History</i> , p. 559; Dameto i altres, <i>Historia general</i> , tom III, p. 576- 578; Alzina i altres, <i>Història de Ma- llorca</i> , vol. II, p. 84; Casa- nova, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 326 (n. 12); Deyà i Oliver, <i>Mediterràneo bipolar</i> , p. 15; Català, <i>De cara a la Medi- terrània</i> , p. 74; Segura, <i>Torres Dragone- ra</i> , p. 15; Esteva, «La po- blació», p. 168- 169; Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33 i gràfic 1; i López Crespí, <i>Diari de Balears</i> , 15/11/19 96, p. 46

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
20	Poc abans de 08/06/1578		Els corsaris d'Alger apresen 3 sageties carregades de blat	Robato- ri de 3 vaixells i blat	En princi- pi, captu- ren la tripulació dels vaixells		Prop de Tortosa	Sola i de la Peña, <i>Cervan- tes y la Berbería</i> , p. 142
21	06 o 12/08/1578	Galeres i galiotes d'Alger	Els corsaris del paixà Hassan, que venien d'atacar Andratx, saquegen el barri de la Marina de la vila d'Eivissa, capturen moltes persones i fan malbé la capella que hi havia	Saqueig	120 captius (segons Morgan, 60)	Segons Haedo, els algerians perderen 60 homes)	Vila d'Eivissa	Haedo, <i>Rois d'Alger</i> , p. 176; i Morgan, <i>Complete History</i> , p. 559; i <i>Los Archivos de Ibiza</i> , núm. X, p. 77; i Català, <i>De cara a la Medi- terrània</i> , p. 74; i Prats, <i>Història d'Eivissa i For- mentera</i> , p. 212 i 331; i Julbe, «De villa a Real Fuerza», p. 24
22	Després de 06 o 12/08/1578	Galeres i galiotes d'Alger	L'esquadra corsària, que estava comandada pel paixà Hassan i venia d'atacar Andratx i Eivissa, captura una nau de 6.000 salmes procedent de Gènova	Roben la càrrega que portava la nau	90 cap- tius (tant passat- gers com tripula- ció)		Prop de la ciutat d'Alacant	Haedo, <i>Rois d'Alger</i> , p. 176; i Morgan, <i>Complete History</i> , p. 559- 560

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS	CAPTUS	LLOC	REF
					I MORTS CRISTIANS	I MORTS MUSULMANS		
23	1579	1 fragata de moros	El vaixell s'amaga a cala Regell i els corsaris capturen molta gent de les possessions veïnes, en una de les quals celebraven un ball de noces		Molts captius		Cala Regell (costa de Lluçmajor)	Aguiló, <i>Toponímia</i> , p. 146; i Binimelis, <i>Descripció</i> , s/p
24	Entre 03 i 06/1579	8 fustes de moros	Els musulmans, comandats per Arnaut Mami, desembarquen a Sant Elm després de navegar durant 3 dies i causar diversos danys per aquell litoral.	Diversos danys			Sant Elm (costa d'Andratx)	Segura, <i>Torres Dragonera</i> , p. 16
25	Entre 03 i 06/1579	8 fustes de moros	Els corsaris, comandats per Arnaut Mami, arriben des de sa Dragonera a Estellencs, on són rebutjats pels mallorquins. Els musulmans tenien la intenció de saquejar un casal de Mallorca amb l'ajuda d'un renegat mallorquí que coneixia aquella zona		1 ferit	2 morts	Estellencs	Segura, <i>Torres Dragonera</i> , p. 16; i Sola i de la Peña, <i>Cervantes y la Berbería</i> , p. 145
26	09/1579	4 fragates d'Alger	Els algerians tenen una escaramussa amb eivissencs a Formentera				Formentera	Sola i de la Peña, <i>Cervantes y la Berbería</i> , p. 148

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIUS I MORTS CRISTIANS	CAPTIUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
27	10/1579	2 fustes	Les embarcacions musulmanes surten de Cabrera i persegueixen una sagetia que venia de llevant. La nau és capturada davant el port de Campos				Port de Campos	Aparicio, <i>El castell de l'illa de Cabrera</i> , p. 45
28	02/11/1579	2 fraga-tes, 1 de 12 bancs i l'altra de 10	40 o 45 corsaris desembarquen a la nit en dos grups as Figueral, guiats per un renegat anomenat Miquel Roig. Els musulmans s'amaguen en una cova d'Atzaró i esperen que es faci de dia i els homes vagin a treballar al camp per capturar dones i nens. Fan uns 30 o 40 captius i prenen «molta roba». Uns eivissencs lluiten contra els corsaris, els persegueixen fins prop de la mar i els obliguen a deixar tot el botí		1 mort, 1 captiu jove i 1 ferit.	1 captiu renegat i turc mort (en un document transcrit per Mari Cardona es diu que els illencs mataren molts corsaris)	Santa Eulària (Eivissa)	AGS, Guerra Antigua, lligall 91, f. 57; Mari Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 53; Pérez, Muntaner i Colom, <i>Causas de fe</i> , p. 24; i B. i L. Ben-nassar, <i>Los cristianos de Alá</i> , p. 249-250
29	1580		Els musulmans ataquen la torre de l'Aluet i destrueixen el que s'havia fet fins aleshores	Desfan la part de la torre que s'havia fet			Els Alfacs	Gilbert, «Atacs corsaris», p. 144 i 154-155; i BNE, Manuscritos, 1492, f. 74r

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
30	1580		Els barbarescos desembarquen a la costa d'Alacant				Sant Joan d'Alacant	Martínez Torres, <i>Prisioneros</i> , p. 181
31	1581		Els corsaris porten a terme una important i devastadora incursió				Terme de Cunit	Insa, <i>Costa Daurada</i> , p. 26
32	1581	1 vaixell morisc	Els enemics, «en medio del día», s'aproximen a la costa i, fingint ser pescadors, capturen el vigilant de la zona, que estava pescant		1 captiu		Cap de ses Covetes (Campos)	Talladas, <i>Història de Campos</i> , p. 59; Archiduke Luis Salvador, <i>Torres y atalayas de Mallorca</i> , p. 33
33	1581		El 08/06/1581 es rep a Mallorca la notícia que els moros havien cremat un poble de la costa valenciana				Costa del regne de València	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 131
34	1581		Nou embarcament de moriscos				Polop i Callosa d'en Sarrià	Requena, <i>La defensa</i> , p. 11
35	1581	7 galeres	Els corsaris, comandats per Mourad Rais ataquen Cadaqués però s'han de retirar i perden molta gent			Els musulmans perden molta gent	Cadaqués	Papell, <i>Pirates i corsaris</i> , p. 56; Vivanco, <i>Texto</i> , p. 20; i De la Fuente, «La fortificació», p. 394
36	05/1581	Diverses galiotes	El 09/05/1581 es diu que els vaixells anaven per la costa catalana causant molts danys, i dos dies després Mataró demana ajuda a Barcelona				Costa de Catalunya	Colomer, <i>Mataró al Mil Cinc-cents</i> , p. 123; i Forn, <i>Viure i sobreviure</i> , p. 105

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
37	24/05/1581		Els musulmans capturen els treballadors de l'almadrava de Benidorm		Indeterminat		Costa de Benidorm	Oliver Narbona, <i>Almadras</i> , p. 117
38	Abans de 31/05/1581	17 vaixells	Els musulmans desembarquen a les costes de Tarragona. El 31/05/1581 es rep l'avís a Mallorca.				Costa de Tarragona	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 131
39	Entre 1581 i 1593		«Moros de allende» aborden una o més embarcacions que havien sortit del regne de València cap a Eivissa amb molts desterrats, i fan captius, entre ells Vicente Aguilera		Indeterminat		Entre València i Eivissa	ACA, Consell d'Aragó, lligall 864, 225
40	1582	2 galiotes	Els vaixells corsaris, que estaven fondejats a sa Sivina, capturen una sagetia que venia de Sardenya a Mallorca amb molta mercaderia	Presa d'una nau comercial			Sa Sivina (Llucmajor)	Binimelis, <i>Descripció</i> , s/p
41	1582		Els corsaris magrebins capturen fra Miquel Lebrés quan anava de Tortosa a Mallorca per ordre del provincial dels trinitaris a visitar un trinitari de l'illa		En principi, capturen tota la tripulació i passatgers		Entre Tortosa i Mallorca	ARV, Cancelleria Reial, 620 (1571-1650), f. 48v

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
42	1582	7 vaixells grans (el 24/08/1582, la Universitat de Cambrils paga per un avís que deia que havien sortit 7 galiotes grans i algunes fragates)	L'estol, comandat per Mourad Rais, arriba al cap de Salou i desembarquen «entre pasats de quatre cents turchs». Els enemics cremen i derrueixen el castell de Vilafortuny. Després profanen i roben l'església nova del mas de n'Oliver, i causen danys a les cases d'aquesta parròquia	Cremen el castell de Vilafortuny i tiren els sants i desfan retaules de l'església. També causen danys a cases de la parròquia			Cales o cap de Salou	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Esteva, «La població», p. 141 (n. 22); <i>Pirates a Cambrils</i> , p. 2; Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71); i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
43	1582	7 vaixells	L'esquadra, comandada per Mourad Rais, desembarca 700 homes				Cadaqués	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
44	1582		Atac corsari				Vila i horta d'Alacant	Requena, <i>La defensa</i> , p. 11
45	1582 (1583?)		Nombrosos episodis entre els soldats de Bèrnia i els corsaris d'Alger				Entre la Vila Joiosa i Moraira	Requena, <i>La defensa</i> , p. 11-12

NUM	DATA	VAXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
46	18/03/1582		Bartomeu Puig descobreix de matinada, a la possessió de Solleric, 25 musulmans i els enemics li disparen dues arcabussades. El mallorquí escapa i, des de la torre de s'Estalella, avisa del perill la gent de la marina				Costa de Lluçmajor	Segura, <i>Torres Lluçmajor</i> , p. 19
47	13/05/1582	2 galiotes	Més de 200 musulmans desembarquen al matí al pas o port de sa Foradada. El capità de la vila i 50 homes surten a l'encontre dels enemics i s'inicia un combat que dura nou hores. Els mallorquins aprofiten les dificultats del terreny i obliguen els corsaris a retirar-se		Segons Mut, no hi va haver cap baixa	Es trobaren 4 morts	Deià (Mallorca)	Cano i Miralles, <i>Deià</i> , p. 40; Casanova, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 326 (n. 12); Colom, <i>La Inquisició a Mallorca</i> , p. 171 (n. 6); Deyà i Oliver, <i>Mediteràneo bipolar</i> , p. 16; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33;
48	05-06/1582	9 galiotes d'Alger	600 corsaris de Mourad Rais desembarquen prop de mitjanit a unes 30 milles a l'est de la ciutat d'Alacant		Més de 500 captius de totes les edats i condicions		Entre Benidorm i Calp	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 576

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
49	06-08/1582	22 galeres i galiotes d'Alger	Amb l'ajuda de 2.000 fusellers turcs, els homes de Hassan paixà embarquen no menys de 2.000 moriscos, entre homes, dones i nens, amb quantioses i valuoses pertinences				Boca del riu d'Altea	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 577-578
50	Estiu de 1582	22 galeres i galiotes d'Alger	L'estol, comandat pel paixà Hassan i que venia de la península italiana, Còrsega i Sardenya perseguint les galeres del virrei de Sicília, desembarca a Pineda després de confondre aquestes galeres amb unes altres embarcacions a Sant Feliu de Guíxols		Uns 50 captius		Pineda	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 577
51	09/1582	5 galiotes	L'estol corsari apresa 5 barques de pescadors		Una trentena de captius		Entre Tarragona i Tamarit	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Esteva, «La població», p. 144 (n. 22); i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
52	1583		Els corsaris musulmans ataquen la Vila Joiosa				La Vila Joiosa	Requena, <i>La defensa</i> , mapa

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
53	1583	7 galeres (algunes fonts parlen de galiotes i altres diuen que eren fustes)	Els musulmans capturen 7 o 8 vaixells grans i de molta importància, i tenen Mallorca pràcticament assetjada, dificultant la navegació entre l'illa i la Península i, fins i tot, les activitats pesqueres	Prenen 7 o 8 naus i dificulten la navegació i l'activitat pesquera			Mallorca (Cabrera?)	AGS, Guerra Antigua, lligall 238, f. 8
54	1583		Els corsaris de Mourad Rais assalten Benissa i es produeixen forts enfrontaments entre els veïns i els invasors		Indeterminat		Benissa	Ivars, «Atacs de pirates», p. 50
55	21 o 22/05/1583	4 galiotes d'Alger	L'alcaid i 17 soldats del fort de Bèrnia combaten els corsaris quan intenten desembarcar, i després arriben els de la Vila Joiosa			3 morts i 5 captius (els altres fugen)	Port o racó del Jaedor, a les penyes de l'Albir (entre Altea i Benidorm)	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 69; Requena, <i>La defensa</i> , p. 218; Cumplido, «La fortaleza», p. 325; i Escrig, <i>Cronologies</i> , p. 46
56	06/1583	22 vaixells enviats pel paixà d'Alger	2.000 homes desembarquen, escalen la muralla de Cadaqués i calen foc a un portal	Crement un portal de la muralla			Cadaqués	Forn, <i>Viure i sobreviure</i> , p. 72-73

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
57	circa 10/08/1583	2 fragates	Els vaixells musulmans troben, al cap de la Regana, dues barques que anaven a cala Santanyí i els mallorquins es veuen obligats a desembarcar. Un dels que hi anaven avisa del perill i diu que no sap si els seus companys han estat apresats pels corsaris				Costa de Lluçmajor	Segura, <i>Torres Lluçmajor</i> , p. 58-59
58	13/08/1583	2 galiotes	Arnaut Mami desembarca el diumenge però és rebutjat. Tornen a participar soldats de Bèrnia			1 mort i 5 captius	Bèrnia?	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 69; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 218
59	09/1583		Els corsaris ataquen Xilxes amb l'ajuda dels moriscos de Llosa d'Almenara, saquegen la vila i cremen l'església	Saqueig de la vila i crema de l'església		Capturen 14 o 15 moriscos còmplices	Xilxes	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 69; París, <i>Torrenostre</i> , p. 27 (n. 4); Doñate, <i>Datos para la historia</i> , p. 23; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i mapa; i Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 169

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
60	Entre 30/10/1583 i 02/11/1583	7 galeres (Mut diu que eren galiotes i un docu- ment de l'AGS assegu- ra que eren fustes)	El 30/10/1583, els musulmans desembarquen a cala Ganduf tres hores abans de l'alba i s'apoderen del castell de Cabrera, on només hi havia 6 soldats. Els enemics destrueixen parcialment la fortalesa. El 02/11/1583 arriba a Cabrera una companyia d'arcabussers comandada per Joan Antoni Rossinyol. Els corsaris havien abandonat l'illa i els arcabussers recuperaren el castell i s'apoderaren de 2 embarcacions mallorquines que els corsaris havien capturat i que havien abandonat quan fugiren	Des- trucció parcial del castell de Cabrera	4 captius? (al castell hi havia 6 soldats i només en trobaren 2)		Cabrera	AGS, Guerra Antigua, lligall 238, f. 8; i lligall 169, f. 79; Parpal, <i>El castillo</i> , p. 45-46; Dameto i altres, <i>Historia general</i> , tom III, p. 605- 608; Aparicio, <i>El castell de l'illa de Cabrera</i> , p. 46-47; Deyà i Oliver, <i>Mediter- ràneo bipolar</i> , p. 16; i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 32-33
61	11/11/1583		Els corsaris ataquen Moraira el diumenge, però soldats de la fortalesa de Bèrnia rebutgen l'intent per tercera vegada				Moraira	García Martínez, <i>Bandole- rismo</i> , p. 69; Requena, <i>La defensa</i> , p. 213 i mapa
62	1584		Els corsaris musulmans ataquen el terme de Vila-seca				Vila-seca	Morell i Vaquer, <i>Vila- seca</i> , p. 39
63	1584		Atac corsari				Alacant	Requena, <i>La defensa</i> , mapa

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
64	1584	6 galiotes	Els musulmans intenten atacar Benissa				Benissa	Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i mapa
65	13-14/02/1584	3 galiotes	Els musulmans s'aproximen a la costa d'Altea i l'alcaid de Bèrnia, sospitant que volien desembarcar, surt amb 17 soldats de la fortalesa i anar a les penyes de l'Albir. Allí no troben ningú i dormen al castell d'Altea. L'endemà tornen a les penyes de l'Albir i troben un musulmà que confessa que els corsaris estaven amagats esperant la sortida dels pescadors. Finalment, els musulmans surten i es produeix un combat que acaba amb la derrota dels corsaris, que fugen nadant			3 morts i 5 captius	Penyes de l'Albir (entre Altea i Benidorm)	Garcia Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 69; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i 218; Cumplido, «La fortaleza», p. 325; Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 211-212; i Galiana, <i>Descripciones antiguas</i> , p. 15
66	03/1584	6 galiotes	Els homes d'Arnaut Mami fondegen per embarcar moriscos de Polop, Callosa i Vall de Guadalest, però són rebutjats per soldats de Bèrnia i cavalleria de la Vila Joiosa				Polop	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 69-70; Requena, <i>La defensa</i> , p. 218-219

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
67	Poc després de 03/1584		Els corsaris de Mourad Rais intenten embarcar moriscos d'Orba, Laguar i Vall de la Gallinera prop de Benidorm, però són rebutjats per soldats de Bèrnia i gent de les milícies				Moraira	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 70; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12, 79 i mapa
68	18/03/1584	6 galeres o galiotes	Els vaixells d'Arnaut Mami i unes barques del corsari francès «Jabau» arriben al cap de Sant Martí, però els veïns de Benissa i Xàbia els rebutgen amb l'ajuda de la guarnició de Dènia i la del castell de Bèrnia		2 morts i 1 ferit	3 morts i 2 captius (també moriren 6 francesos)	Cap de Sant Martí (Xàbia)	Bover, <i>Recuerdos históricos</i> , p. 219; i Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 194
69	07/1584		Vilanova de Palafolls ofereix pa i vi als que baixaven per ajudar en la lluita contra els musulmans				Vilanova de Palafolls	Forn, <i>Viure i sobreviure</i> , p. 76

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
70	16-18/07/1584	24 fustes, 6 de les quals eren galeres reials (segons Bruniquer eren 22 vaixells, mentre que una font de 1602 parla de 21)	L'esquadra, comandada pel paixà d'Alger i «Maratarrais», desembarca 2.000 homes. Els enemics assetgen i saquegen la vila. El combat dura des de les 4 del matí fins a les 2 de la tarda		4 morts i 1 ferit	Entre 50 i 60 morts. Segons el clavari de Palamós hi va haver molts morts i altres es rendiren	Cadaqués	DACB, vol. V, p. 401; Rúbriques, vol. II, cap. XXXI, p. 261; Forn, <i>Viure i sobreviure</i> , p. 73; Trijueque, <i>Pirates</i> , p. 7; Papell, <i>Pirates i corsaris</i> , p. 53-54 i 56; Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Vivanco, <i>Texto</i> , p. 20; i De la Fuente, «La fortificació», p. 394.
71	Entre 18 i 27/07/1584	24 naus d'Alger	Els corsaris, procedents de Cadaqués, desembarquen i s'emporten uns 2.000 moriscos (segons Sola, l'atac va tenir lloc el 1582 i fou dirigit pel renegat venecià Hassan)				Callosa d'en Sarrià i Polop (Sola diu Altea)	Garcia Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 71; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i mapa; Saidouni, «Les morisques», p. 141; i Sola i de la Peña, <i>Cervantes y la Berbería</i> , p. 165-166

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
72	19/07/1584	24 fustes, 6 de les quals són galeres reials (segons el clavari de Palamós eren 22 vaixells, i segons Forn, 19)	Els corsaris, que vénen de Cadaqués, arriben a les costes del Maresme i ataquen la vila de Pineda. Els musulmans s'enfronten amb èxit a forces del vescomtat al pla de Pineda. El 25/09/1584 es diu que la flota era a Formentera	Crement i saquegen part de la vila	Segons Forn, els algerians mataren i capturaren moltes persones		Pineda	DACB, vol. V, p. 402; AGS, Guerra Antigua, lligall 304, f. 22; Colomer, «Ermita», p. 135; Colomer, <i>Mataró al Mil Cinc-cents</i> , p. 116; Trijueque, <i>Pirates</i> , p. 7; i Forn, <i>Viure i sobreviure</i> , p. 76 i 141
73	11/08/1584		Els corsaris intenten desembarcar, però soldats de Bèrnia ho eviten				Altea	Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i 219; García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 71; i Escrig, <i>Cronologies</i> , p. 46
74	Poc després de l'11/08/1584	6 galiotes	Atac de corsaris musulmans				Cap de Sant Martí (Xàbia)	Requena, <i>La defensa</i> , mapa; i García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 71
75	Tardor de 1584	17 galiotes d'Alger	L'estol musulmà persegueix una embarcació veneciana que s'acaba salvant				Cap de Sant Martí (Xàbia)	Tenenti, <i>Veneza e i corsari</i> , p. 39 (n. 12)

NUM	DATA	Vaixells	Acció	Danys Materials	Captius i Morts Cristians	Captius i Morts Musulmans	Lloc	Ref
76	1585		Atac de corsaris musulmans				Salou	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; i Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71)
77	1585		Els corsaris, liderats per «Morato Arráez», desembarquen a la costa de Benissa, però una seixantena de veïns els obliguen a reembarcar				Benissa	Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 202
78	1585	6 galiotes	Els corsaris, comandats per Arnaut Mami desembarquen i lluiten contra soldats de Benissa i veïns de Xàbia				Prop del cap de Sant Martí	Ivars, «Atacs de pirates», p. 51
79	05/1585	5 galiotes	Els musulmans arriben a les cales de Salou i desembarquen a l'Esquirol de Vilafortuny. Els corsaris capturen molta gent de Cambrils, maten «dos de las marcas» i prenen ovelles que després sacrifiquen	S'emporten un ramat d'ovelles de Montserrat Torrell, de Vin-yols, que eren més de 200, i després les maten «a la vora de las montañas»	Fan molts captius i maten «dos de las marcas»		Vilafortuny-Cambrils	<i>Pirates a Cambrils</i> , p. 2

NUM	DATA	Vaixells	Acció	Danys Materials	Captius i Morts Cristians	Captius i Morts Musulmans	Lloc	Ref
80	03/08/1585		Els musulmans maten 2 persones de la parròquia de Cubelles, pare i fill, a la casa de la torre del Prat, propietat d'aquella família		2 morts		Torre del Prat (Cubelles)	Avinyó, <i>Història de Cubelles</i> , p. 76; i Martín i Santacana, <i>Sants i mals esperits</i> , p. 21
81	circa 1586		Els magrebins capturen una trentena de persones		Uns 30 captius		Punta Negra (badia de Palma)	Archiduke Luis Salvador, <i>Torres y atalayas de Mallorca</i> , p. 11
82	1586	4 galiotes algerianes gruesas» (segons Morgan, eren 5)	Quan es té notícia que a Formentera hi havia naus corsàries que estaven espalmant o havien de fer-ho, s'envien a l'illa 7 galeres que formaven part d'una esquadra de 18 o 19 galeres que la Corona tenia assentades a genovesos. El mal temps fa que es perdin 3 galeres i 1 vagi a terra. Els algerians aprofiten la confusió per fer captius i botí, encara que deixen 2 naus, una de les quals estava comandada per Jafer Rais	Segons Morgan, els algerians s'apoderaren de moneda que era transportada d'Espanya a Itàlia, i altres béns de valor	Capturen la tripulació de 3 galeres	Capturen la tripulació de 2 galiotes	Formentera	AGS, Guerra Antigua, lligall 199, f. 67; i Morgan, <i>Complete History</i> , p. 602

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
83	28/02/1586		Els corsaris assalten la torre del Garraf i capturen la família del mas			La família que vivia al mas és capturada	El Garraf	Campmany, <i>Castelldefels</i> , p. 179
84	10/1586		Els musulmans desembarquen i els de Tivissa i el Perelló surten el 06/10/1586 per enfrontar-s'hi			Alguns captius, entre els quals un dels jurats del Perelló	Costa del Perelló o prop	Gilabert, «Atacs corsaris», p. 144
85	10/10/1586	4 galeres turques	Els corsaris intenten abordar una barca valenciana, els tripulants de la qual es refugien a la torre de Capicorb. Els musulmans ataquen la torre per terra i per mar, però arriben els d'Alcalà de Xivert i s'han de retirar	Els musulmans destrueixen part de la torre			Torre de Capicorb (García Martínez diu Vinaròs)	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 81 (n. 271); París, <i>Torrenostre</i> , p. 27; Doñate, <i>Datos para la historia</i> , p. 23; Balbás, <i>El libro</i> , p. 736-737; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 12
86	1587		Atac musulmà				Porto Petro	UIB, <i>Felip II, el rei que defensà Mallorca</i> , s/p (format digital)
87	1587		Els musulmans ataquen Salou				Salou	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; i Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71);

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
88	1587	7 vaixells	Desembarca- ment de corsaris musulmans				Cadaqués	Català, <i>De cara a la Medi- terrània</i> , p. 75; Vivanco, <i>Texto</i> , p. 20; De la Fuente, «La forti- ficació», p. 394; i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 123 (n. 19)
89	22/03/1587		Els corsaris prenen una sagetia que anava de Mallorca a Eivissa i duia un despatx del rei per al governador d'Eivissa. Complint les ordres del virrei, el patró llança el despatx quan veu el perill. La nau, el patró i un fill d'un sergent de la companyia eivissenca són rescatats poc després a Eivissa		3 captius són rescatats a Eivissa, poc després de la captura		Entre Mallorca i Eivissa	AGS, Guerra Antigua, lligall 197, f. 165

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIVS I MORTS CRISTIANS	CAPTIVS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
90	16-18/04/1587	5 bergantins de moros de 13 bancs	Els corsaris prenen una naveta i una sagetia franceses i van a sa Conillera (Eivissa), on carreguen les mercaderies i deixen anar un captiu	Prenen 2 vaixells que anaven de Lisboa cap a llevant amb sucre, «cochinilla», canyella i pebre	Fan captius francesos però al final els deixen anar		Els Columbrets	AGS, Guerra Antigua, lligall 197, f. 165
91	1588		Els musulmans capturen el fill de Joan Angelats, heroi de la defensa de Sóller davant els musulmans el 1561		Almenys 1 captiu		Sóller?	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 154
92	04/1588		Els magrebins fan una emboscada i capturen Jaume Massip, uns dels guardians del castell de Cabrera, mentre feia la descoberta		1 captiu		Cabrera	Aparicio, <i>El castell de l'illa de Cabrera</i> , p. 53-54
93	11/04/1588	22 galiotes	Els corsaris musulmans porten dies desembarcant, captivant i causant danys	Causen danys		Molts captius	Costa del delta de l'Ebre	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; i Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71)
94	05/06/1588		Els moros desembarquen a Torroella de Montgrí				Platja de Torroella de Montgrí	Trijuque, <i>Pirates</i> , p. 7
95	18/06/1588		Els moros combaten la torre de la Selva				Torre de la Selva	Trijuque, <i>Pirates</i> , p. 7
96	1589	12 galiotes	Els corsaris assalten el Perelló i la Fullola				El Perelló i la Fullola	Insa, <i>Costa Daurada</i> , p. 140

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
97	1589		Els musulmans intenten atacar, però el mataroní Joan Arnau ho impedeix				Argentona	Giménez Blasco, <i>Universitat de Mataró</i> , p. 152
98	1589	3 galiotes de moros	Els magrebins prenen 1 barca i 4 àncores d'una almadrava calada a Gallicant i fondegen allí 5 dies	Prenen 1 barca i 4 àncores			Prop de Calp	Oliver Narbona, <i>Almadrabas</i> , p. 120
99	03 o 04/1589	9 fragates, 7 de 14 bancs amb 32 homes cadascuna, i 2 de 16 bancs amb 36 homes cadascuna (Gilabert, parla de galiotes i Bayerri situa l'episodi el 1588)	Giovanni Andrea Doria sorprèn els corsaris i els obliga a desembarcar. Es diu que probablement els 9 vaixells anaven amb 2 o 3 fragates que tornaren a Alger després d'haver rebut un atac al sud de Cartagena. Tenen lloc combats entre naturals i corsaris a Ulldecona, «Caretas», Benifassà i a altres llocs. Es parla de ferits i morts. Alguns són capturats a Tortosa, 16 són tancats al monestir de Benifassà i 13 són captivats per la gent de Morella		Alguns són ferits potser a Benifassà	Dels 296 que anaven en les fragates, s'en localitzen 246 i en resten vius 234	Els Alfacs i poblacions properes, algunes de l'interior (s'esmenten llocs com Vinaròs, Alcanar, la Sénia, Ulldecona, «Caretas» i Benifassà)	AGS, Guerra Antigua. lligall 247, f. 247; AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes reials i dels lloctinents generals (1321-1734), 4/141; Gilabert, «Atacs corsaris», p. 144-145; i Bayerri, <i>Historia de Tortosa</i> , p. 631-632

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS	CAPTUS	LLOC	REF
					I MORTS CRISTIANS	I MORTS MUSULMANS		
100	11/05/1589		Els corsaris barbarescos maten a sa Riera un home de Vilanova de Sitges el dia de l'Ascensió		Maten un home		Begur	Vaquer, <i>Pirates i esclaus</i> , p. 97
101	1590		Anaut Mami ataca amb 500 corsaris musulmans, però són rebutjats pels guardes de la torre				Torre de les Caletes (entre Calp i la Vila Joiosa)	Requena, <i>La defensa</i> , mapa i p. 110
102	1590	3 galiotes petites	Assalten diverses sageties que portaven blat. El virrei demana que intervinguin les galeres d'Espanya, que eren a la costa catalana	Vaixells i càrrega de blat			Davant Xàbia	Requena, <i>La defensa</i> , p. 274
103	Abans del 02/04/1590	2 galeres	Les embarcacions musulmanes són apresades per 6 galeres de Gènova que després fondegen al port dels Alfacs				Els Alfacs o prop	Gilabert, «Atacs corsaris», p. 144; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
104	circa 04/1590	galiotes de moros	Els corsaris, dirigits per «Morat Arraix», intenten enderrocar la torre de Sant Jordi d'Alfama. Tortosa reforça la guarnició de la torre i demana ajuda a una petita flota espanyola que estava al port dels Alfacs. Els enemics finalment es retiren				Sant Jordi d'Alfama (Baix Ebre)	O'Callaghan, <i>Anales</i> , apèndix, p. 73; Gilabert, «Atacs corsaris», p. 145; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
105	07/09/1590	Petita flota nordafricana	Els corsaris persegueixen una sagetia de Peniscola i un llondro de Vinaròs que finalment es refugien al grau de València				Grau de València	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 82; i Catalán, <i>Vinaròs</i> , p. 6
106	23-30/09/1590	4 galiotes «gruesas» de turcs, de 20, 22 i 23 bancs	Un estol de 8 galiotes arriba a l'illa de s'Espalmador, i uns dies després 4 d'aquestes naus intenten capturar una pollacra francesa gran que no podia arribar al port d'Eivissa a causa del mal temps. El governador d'Eivissa surt amb soldats, cavalleria i milicians, però quan arriba als molins de Santa Eulària, els corsaris havien pres la nau, encara que els tripulants havien arribat a terra. Els enemics intenten desencallar la nau, però els eivissencs disparen i els corsaris tornen a Formentera				Costa de Santa Eulària (Eivissa)	AGS, Guerra Antigua, lligall 289, f. 290

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
107	07/10/1590	3 galeres	Els musulmans ataquen un punt indeterminat de la costa catalana				Costa de Catalunya	Trijueque, <i>Pirates</i> , p. 7; i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 132 (n. 19)
108	10/1590	8 galiotes (segons l'avís rebut per la vila de la Selva del Camp, eren vaixells grans)	Els corsaris causen alguns danys, «així en persones, com animals y pallés y altres danys». El marquès de Torrilla fa saber a Pedro de Cardona que sortirà immediatament per capturar l'esquadra musulmana	Danys a persones, animals i pallers	Es diu que els corsaris «hazen un estrago en los que toman [?] q[ue] no dexan ninguno a vida»		Salou i Camp de Tarragona	AGS, Guerra Antigua, lligall 289, f. 236; Pié, <i>Annals inèdits</i> , p. 385-386; Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71); i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
109	1591		Atac corsari				Calp	Requena, <i>La defensa</i> , mapa
110	1591		Els corsaris musulmans desembarquen al Perelló i s'emporten dones del poble, per a les quals demanen un rescat de 600 ducats		Són captures dones del poble		El Perelló	Insa, <i>Costa Daurada</i> , p. 140

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
111	05/1591	10 galiotes	L'esquadra, comandada per Euldj Ali, ataca el lloc i s'hi atura 10 dies				Salou	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71); i Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 123 (n. 19)
112	09/1591		Els moros capturen una barca armada del Cabanyal que havia portat 100 homes a Eivissa i se'n tornava a València	Presa d'una barca armada			Entre Eivissa i València	Mari Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 451
113	16/10/1591	1 fragata	Els musulmans ataquen una tartana francesa	Atac contra un vaixell			Prop d'Eivissa	Nadal, <i>El corsarisme mallorquí</i> , p. 371
114	1592 o abans		Els musulmans fan escala per proveir-se de carn i un renegat aprofita l'aturada per escapar	Provisió de carn			Terme d'Alcúdia	Pérez, Muntaner i Colom, <i>Causas de fe</i> , p. 151
115	1593 o abans		Els corsaris barbarescos fan escala per proveir-se de carn i un renegat aprofita l'ocasió per fugir	Provisió de carn			Terme de Pollença	Pérez, Muntaner i Colom, <i>Causas de fe</i> , p. 158-159

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
116	1593	Unes quantes galiotes de moros	Els vaixells arriben a Cabrera i el renegat mallorquí Martí Roca escapa. Els corsaris musulmans el persegueixen, però el renegat s'amaga i, quan desapareix el perill, s'entrega a la guarnició del castell de Cabrera				Cabrera	Pérez, Muntaner i Colom, <i>Causas de fe</i> , p. 159; i Serra, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 299 (n. 55)
117	01/1593		Els musulmans capturen diverses persones		10 o 12 captius		Es Palmer (Campos)	Talladas, <i>Història de Campos</i> , p. 46
118	1594	1 lleny	El vaixell musulmà és capturat per una esquadra de 8 galeres que portava a Eivissa l'arquebisbe de Tarragona				Els Alfacs	Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 75; Carrió, <i>Catalunya</i> , p. 28 (n. 71)
119	1594	3 fragates de moros	2 de les 3 naus magrebines són apresades per les 8 galeres de l'arquebisbe de Tarragona, que anava a visitar Eivissa				Entre Tarragona i Eivissa	Blanch, <i>Arxiepiscopologi</i> , vol. II, p. 159
120	1594		Atac corsari				Teulada	Requena, <i>La defensa</i> , mapa
121	07/1594	1 fragata d'Alger de 14 bancs	L'embarcació musulmana és capturada pel corsari mallorquí Antoni Agostí, que desembarca al Grau de València amb la presa el 27/07/1594			13 captius	Indeterminat	Requena, <i>La defensa</i> , p. 300

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIVS I MORTS CRISTIANS	CAPTIVS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
122	Entre 1594 i 1609		Els musulmans capturen Bartolomé Ruiz, alcaid de la torre des Carregador, quan anava d'Eivissa a la Península		Almenys 1 captiu		Entre Eivissa i la Península	ACA, Consell d'Aragó, lligall 1032
123	Entre 1594 i 1616	4 galiotes	Els magrebins surten de Formentera i ataquen una nau flamenca que venia d'Alacant amb 2 frares que havien de visitar el convent de dominics d'Eivissa. Els frares són rescatats poc després per 8.600 rals	Atac d'una nau		2 són rescatats poc després del combat	Prop d'Eivissa	ACA, Consell d'Aragó, lligall 864, 88
124	Abans de 1595		Els musulmans desembarquen al port des Canonge i van per algunes heretats de la zona				Banyalbufar	Albertí i altres, <i>Banyalbufar i la seva història</i> , p. 46
125	04/1595		Corsaris d'Alger ataquen Teulada, maten Antoni Valls, prenen la seva dona i els seus 2 fills, i altres 4 joves. El virrei diu que foren ajudats per 2 musulmans que eren enemics de Valls i havien passat a Alger	L'atac deixa arruïnada la vila		1 mort i 7 captius	Teulada	García i Sebastián, <i>Análisis histórico</i> , p. 212; i Ivars, «Atacs de pirates», p. 51
126	04/08/1595		Els corsaris capturen una barca amb gent de Cambrils, sortint de les cales	Preneu una barca	Capturen gent de cambrils		Coll de Balaguer	DGC, vol. III, p. 290

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
127	1597		Corsaris d'Alger intenten desembarcar, però són rebutjats				Prop d'Elx	García Martínez, <i>Bandolerismo</i> , p. 91 (n. 307)
128	1597		Els corsaris magrebins captiven 3 soldats		3 captius		Penyes de l'Albir (entre Altea i Benidorm)	Galiana, <i>Descripciones antiguas</i> , p. 11
129	05/1597		Els magrebins capturen la fragata del patró Antoni Palau quan anava de Mallorca a Eivissa i maten almenys 2 soldats que hi anaven	Presa d'una fragata	Almenys 2 morts		Entre Mallorca i Eivissa	Marí Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 452
130	07/1597	2 galiotes «de moros»	Els vaixells corsaris surten de Cabrera a l'alba i capturen una nau petita, després d'intercanviar foc de canó durant més d'una hora. La nau, que era de Niça i anava a Eivissa a carregar sal, estava davant la torre del cap de les Salines i portava 17 homes		17 captius		Cap de les Salines (Mallorca)	Aparicio, <i>El castell de l'illa de Cabrera</i> , p. 55

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIVS I MORTS CRISTIANS	CAPTIVS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
131	25-27/07/1597	2 vaixells de moros de 22 o 25 bancs	El dia 25, els vaixells musulmans passen per davant el port de Fornells de Begur, però no poden desembarcar perquè els veïns ho impedeixen. Aleshores, els corsaris van a la Meda i el dia 26 la comencen a combatre. El dia 27 s'apoderen de l'illa i calen foc a una porta. La primera vegada entraren més de 20 musulmans i parlamentaren		Segons Vaquer, els moros maten «lo coater» de la Meda. Raurich diu que no mor cap cristià	Molts morts	Fornells-illes Medes	Colomer, <i>Pirates a les Medes</i> , s/p; Vaquer, <i>Pirates i esclaus</i> , p. 93; Raurich, «De la historia», p. 245 i 247-248; i Roviras i Torrent, <i>Torroella i l'Estartit</i> , p. 37
132	23/08/1597	2 fragates de moros	Una vintena de corsaris passen per davant el port de Calella entre les 11 i les 12 de la nit de la vigília de Sant Bartomeu i desembarquen al port Pelegrí, a la riera d'en Grasot, i obliguen a la gent a sortir de les botigues. L'endemà es concerta un rescat al cap Planes		17 captius, 2 morts i molts ferits	1 mort i alguns ferits	Port Pelegrí (Calella)	Dietari Fina, p. 28; Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 40; Colomer, <i>Pirates a les Medes</i> , s/p; Cama i Turró, <i>Dins la vila</i> , p. 151; i Vaquer, <i>Pirates i esclaus</i> , p. 94
133	10/1597		Vaixells musulmans no deixen sortir de Mallorca unes naus que portaven salitre a Barcelona	Es dificulta la sortida de vaixells			Mallorca	DACB, vol. VII, p. 73-74

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
134	1598		Els musulmans destrueixen una torre a l' terme mallorquí de Peguera	Destrucció d'una torre			Peguera (Mallorca)	Archiducque Luis Salvador, <i>Torres y atalayas de Mallorca</i> , p. 45
135	24/06/1598	2 fustes de moros	Els corsaris musulmans desembarquen, entren a un mas i capturen 2 dones joves mentre la família era a missa a Sant Joan de Palamós. Un home vell de Mont-ras també és apresat però es resisteix i finalment és assassinat		2 dones captives i un home mort		Platja de Castell (costa de Palamós)	Trijueque, <i>Pirates</i> , p. 8-9; i Cama i Turró, <i>Dins la vila</i> , p. 151
136	11/10/1598		50 musulmans o més ataquen el Perelló després de mitjanit, guiats per un renegat del poble, anomenat Andreuet	Els corsaris calen foc a 2 cases	11 o 12 captius	2 morts (un dels corsaris i el renegat que els guiava)	El Perelló	Gilabert, «Atacs corsaris», p. 145 i 160; i Insa, <i>Costa Daurada</i> , p. 140
137	04/03/1599	7 galiotes «de moros»	Els musulmans capturen Pere Torrat i altres 3 pescadors		4 captius		Cap de Cullera	ACA, Consell d'Aragó, lligall 864
138	1599?		La galera capitana d'Alger és assaltada per 4 galeres de Dénia quan venia de Tetuan. Els valencians s'apoderen de riques mercaderies i fan captius importants		300 cristians són alliberats	130 captius, a més dels musulmans que moren	Costa del regne de València? Prop d'Orà?	Chabàs, <i>Historia de la ciudad de Denia</i> , p. 106; Palau, <i>Diana desenterada</i> , p. 159; i Bremond, <i>Historia de Denia</i> , p. 122-123

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
139	1600		Intent frustrat de desembarcament corsari				Xàbia	García i Sebastián, <i>Análisis histórico</i> , p. 212
140	1600	3 fragates	Els musulmans assalten la vila de Calp				Calp	Ivars, «Atacs de pirates», p. 51
141	26/09/1600		Els musulmans capturen el pescador Macià Vives		Almenys 1 captiu		Platja de Tarragona	Rovira i Sanet, <i>La gent de mar de Tarragona</i> , p. 94
142	10/1600	2 fragates turques	Es produeix un combat entre els corsaris i eivissencs, un dels quals era el patró de fragata Joan Palau. L'eivissenc captura 3 corsaris, un dels quals era rais, però la seva fragata queda danyada	La fragata de Joan Palau naufraga i perd veles i remes		20 captius i 16 morts	Illa de s'Espalmador (entre Eivissa i Formentera)	ACA, Consell d'Aragó, lligall 1033; i Mari Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 163
143	Poc abans de 26/12/1600	4 fustes «de moros»	Els magrebins prenen la pontona del General. S'envien 6 galeres de Gènova que eren a Barcelona, però no la poden recuperar perquè la gent d'Alcanar resisteix i els corsaris cremen la barca	Cremen la pontona del General			Els Alfacs	DGC, vol. III, p. 377

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
144	02/09/1601		Es produeix un enfrontament entre corsaris barbarescos i una colla de pescadors que havia sortit de sa Tuna amb una barca grossa				Costa de Begur o golf de Roses	Vaquer, <i>Pirates i esclaus</i> , p. 97
145	10-11/1601	5 galiotes de turcs o d'Alger	Els corsaris s'aturen a Santa Pola i no deixen passar vaixells. Els musulmans prenen 7 naus i saquegen la popa d'una embarcació genovesa que portava mercaderies per valor de més de 200.000 ducats, encara que finalment el mal temps els obliga a deixar la presa. Es creu que hibernaran allí i que s'hi afegiran altres embarcacions. El 10/12/1601, les galiotes encara són a Santa Pola.	Es dificulta el comerç per mar i es prenen diverses naus	Alguns captius		Illa de Santa Pola	AGS, Estado, lligall 2636, f. 79-80 i 80; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12 i 274; i Deyá Bauzá, <i>Política mediterrànea</i> , p. 73-74
146	10-11/1601	5 galiotes d'Alger	Després de fondejar a Santa Pola, els magrebins assalten la vila de Callosa d'en Sarrià				Callosa d'en Sarrià	Lluesma, <i>Los piratas</i> , p. 53; Requena, <i>La defensa</i> , p.12; i Martínez Rondan, «Obres de fortificació», p. 76
147	1602		Atac de corsaris musulmans				Mallorca	Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS	CAPTUS	LLOC	REF
					I MORTS CRISTIANS	I MORTS MUSULMANS		
148	Abans de 04/08/1602	1 fragata de moros	El vaixell corsari arriba a Mallorca i un dels seus tripulants, Pedro de León, aconsegueix escapar, segons el seu testimoni				Mallorca	Serra, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 301- 302; B. i L. Ben- nassar, <i>Los cris- tianos de Alá</i> , p. 546; Pérez, Muntaner i Colom, <i>Causas de fe</i> , p. 213
149	Abans de 09/05/1603	1 fragata	Els musulmans ataquen punts de la costa catalana i valencianes, i altres llocs	Depre- dació de diversos indrets		13 captius	Costa de Catalunya i València	Rodrí- guez Joulia, <i>Felipe III y el rey de Cuco</i> , p. 89
150	Abans de 31/05/1603	1 fragata algeria- na	Els nordafricans fan una incursió al Camp de Tarragona		9 captius		Camp de Tarragona	Rodrí- guez Joulia, <i>Felipe III y el rey de Cuco</i> , p. 90
151	08/1603	11 vaixells grossos d'Alger, capaços de desem- barcar més de 1.000 homes armats	L'esquadra musulmana envolta l'illa de Mallorca	Dificult en la navega- ció i l'activi- tat pes- quera			Mallorca	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom I, p. 339; i tom II, p. 141; i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33
152	1604	1 vaixell de moros	La nau entra al port de València per negociar el rescat d'alguns captius que duia, però sembla que no aconseguei- xen res				Port de València	Doñate, <i>Datos para la historia</i> , p. 18

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
153	circa 01/01/1604		Desembarca- ment de molts corsaris musulmans		3 captius (2 dels quals eren frases)		Costa de Llucmajor	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 142; i Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33
154	25/06/1604		Els corsaris musulmans saquegen la casa de Jover a la nit i capturen el mateix Jover, la dona i 4 fills		6 captius		Canet de Mar	DACB, vol. VIII, p. 118; Rúbri- ques, vol. IV, cap. LXIX, p. 318; i Del Campo, <i>Castells medie- vals</i> , p. 37
155	Abans de 24/08/1604	9 vaixells	Els musulmans, comandats per «Moratorraez», capturen una nau i fan 72 captius, entre els quals hi havia 3 eclesiàstics que anaven de Mallorca a Barcelona		72 captius		Entre Mallorca i Barcelona?	Hershen- zon, <i>Early Modern Spain</i> , p. 121 i 122 (n. 327)
156	01/08/1604		Els magrebins salten a terra per saquejar i capturar persones, guiats per un morisc de la terra			5 captius, entre ells un turc que es deia «Usayn», tingut com a corsari expert	Terme de Castelló de la Plana	ACA, Consell d'Aragó, l'ligall 865
157	1605		Atac de corsaris musulmans				Mallorca	Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33
158	1605		Els magrebins desembarquen a l'illa d'en Colom i maten el menorquí Francesc Pons		1 mort		Illa d'en Colom (Menorca)	Lafuente, <i>Historia de Menorca</i> , p. 64 i 70

NÚM	DATA	Vaixells	Acció	Danys Materials	Captius i Morts Cristians	Captius i Morts Musulmans	Lloc	Ref
159	13/05/1605		Desembarcament de 15 o 16 musulmans a les 2 del matí. Abans del migdia prenen una barca de pescadors	Capturen una barca i cremen barraques		Indeterminat	Prop de Canet d'en Berenguer	Dietari de Joan Porcar, tom I, p. 78
160	06/1605	1 galiota	Els corsaris musulmans ataquen i s'emporten dos llaüts	Robatori de 2 llaüts			Cadaqués	Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 49
161	04/09/1605	4 fragates de moros, (la major, de 16 bancs)	Els magrebins desembarquen al sud del cap Roig i pugen al puig Rubí per capturar els guardes, un dels quals aconsegueix escapar		3 captius de Mont-ras, un dels quals era francès		Prop del cap Roig (Calella)	Dietari Fina, p. 28; Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 50; i Cama i Turró, <i>Dins la vila</i> , p. 151
162	1606		Els musulmans capturen un pagès i la seva dona al predi de Binidonaire, però arriben alguns familiars i s'enfronten als corsaris, que finalment fugen		1 mort		Parròquia des Mercadal (Menorca)	Lafuente, <i>Historia de Menorca</i> , p. 70
163	03/1606	1 vaixell «de turcos»	L'embarcació corsària naufraga				Costa de Menorca	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 86

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTIUS I MORTS		LLOC	REF	
					CRISTIANS	MUSULMANS			
164	18-19/05/1606		El dia 18, els musulmans capturen 3 pastors 3,5 llegües terra endins i, de camí cap a la mar, agafen 2 famílies senceres (13 persones). A la matinada del dia 19, una hora abans de l'alba, intenten atacar l'almadrava del duc de Lerma, però els treballadors resisteixen i els musulmans se'n van			16 captius		Entre Alacant i Santa Pola	ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 53
165	03/07/1606	1 galiota de «mors»	L'embarcació enemiga és apresada per les galeres de Gènova					Prop de Sitges	DACB, vol. VIII, p. 283
166	Abans de 13/08/1606	3 galiotes de «mors de allende»	Els corsaris, que navegaven per les illes de la costa i causaven danys, són capturats	Causen danys				Costa valenciana	ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 115
167	Abans de 13/08/1606	1 galiota de «mors de allende»	Una torre avisa les galeres de Gènova que la galiota no és una barca de pescadors. Els enemics salten a terra i s'amaguen, però finalment són capturats				14 captius i 1 mort	Davant Altea	ACA, Consell d'Aragó, lligall 865, 115

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
168	circa 29/10/1606	1 fragata de moros	Desembarquen 20 persones, una de les quals era cristià vell de la ciutat de València i que havia renegat després de molts anys de captivitat. El renegat aprofita l'ocasió per escapar i lliurar- se al Sant Ofici. Els corsaris són descoberts i es retiren sense causar cap dany				Prop de Xàbia	ACA, Consell d'Aragó, l'ligall 865, 116
169	29/10/1606	1 fragata algeria- na de 10 bancs amb 27 tripu- lants	El diumenge dia 29, 8 moros desembarquen i s'endinsen una llegua i mitja cap a Polop, guiats per un morisc valencià que vivia a Alger. S'amaguen devora un camí i fan 6 captius. El justícia i 4 homes de Polop els persegueixen i els enemics deixen els captius. Els de Polop agafen 3 presoners, un dels quals era un morisc d'Ondara			3 captius	Riu de l'Algar (Altea)	ACA, Consell d'Aragó, l'ligall 865, 116
170	1607?		Els cristians capturen corsaris musulmans a les illes deshabitades de Moncolobret			22 captius declarats de bona guerra i lliures de <i>quinto</i>	Illes de Moncolobret	ARV, CR, 620, f. 95v
171	1607		Atac de corsaris musulmans				Mallorca	Alomar, <i>L'exèrcit mallor- quí</i> , p. 33

NUM	DATA	VAXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
172	06/11/1607		El virrei de València informa de la captura d'una fragata d'Alger			Es fan esclaus	Costa del regne de València	ACA, Consell d'Aragó, lligall 701, 80
173	19/05/1608		El rector de la parròquia de Santiago és capturat per corsaris quan anava en una mula a Vallfogona de Riucorp. Els algerians reembarquen a la platja del coll de Balaguer				Prop del castell de Sant Jordi d'Alfama	Pastor, <i>Alfama</i> , p. 487
174	07/1608	3 galeres turques (Noguer i Alcoberro diuen que eren 3 galiotes de Biserta)	Els musulmans combaten una nau catalana carregada de ferro que venia de Canet de Rosselló. El combat dura des del matí fins al migdia. Es creu que els corsaris capturen o enfonsen la nau finalment	Captura o enfonsament d'una nau amb la seva càrrega			Cap de Begur (segons Noguer i Alcoberro, entre les illes Medes i el cap de Begur)	Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 49; Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 94
175	14/12/1608		Els corsaris, dirigits per Simon Danser, capturen una embarcació que venia de les Balears i portava, entre altres passatgers, 10 jesuïtes		Captura de tripulants i passatgers		Entre les Balears i el regne de València	Grammont, <i>Relations</i> , p. 8

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
176	19/03/1609	1 pollacra amb 38 moros	Els corsaris aborden, davant la torre del cap del riu Llobregat, una barca de Blanes carregada de ferro i oli. Els torrers obren foc contra els enemics i alguns mariners de la barca es tiren a la mar. Els musulmans són perseguits per dues galeres de Catalunya i tiren les mercaderies de la barca a la mar per escapar més ràpidament. La patrona envesteix la pollacra i la fa naufregar. Alguns dels seus tripulants moren ofegats i altres són apresats. Els altres corsaris escapen en la barca de Blanes	Tiren a la mar la càrrega que duia la barca		9 captius i 13 morts	Cap del riu Llobregat	Camp- many, <i>Castell- defels</i> , p. 179; i Camp- many, <i>Pirates Eram- prunyà</i> , s/p
177	24/06/1609		Els magrebins fan una emboscada i maten el corsari Joan Matas. Es deia que havia facilitat als algerians l'atac contra molts pobles de la costa donant-los detalls, però que els barbarescos sospitaven que també donava informació al 'justícia' de Felip II		Almenys 1 mort		Cala Tavallera (al nord del Cap de Creus)	Joani- quet, <i>Pirates i corsaris catalans</i> , p. 60-61

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
178	07/1609	3 galiotes d'Alger	Els corsaris desembarquen, causen grans danys al bestiar i roben a les cases de les finques veïnes. Quan s'adona del perill, el vigilant de la torre de sa Calobra dispara diversos trets de canó i els habitants de Tuent i sa Calobra surten de les cases i se salven	Causen molts danys al bestiar i entren a robar a cases			Port de Tuent (Mallorca)	Ordinas i Reynés, <i>Torres d'Escorca</i> , p. 53 i 78
179	Entre 03/11/1609 i 08/07/1615		Els musulmans prenen un vaixell que portava d'Itàlia figures de 4 sants encarregades pels jurats de la ciutat de València	Roben figures de 4 sants i les porten a Alger			Indeterminat	AMV, Lletres Missives, g ³ -58 (1608-1618), f. 401r
180	Després de 1609 (1619?)		Intent fracassat de desembarcament corsari				Borriana	Requena, <i>La defensa</i> , p. 12
181	1610		Els corsaris capturen el pescador Feliu Badencas			1 captiu	Costa de Catalunya (Llançà?)	Clava-guera, <i>Llançà</i> , p. 21
182	16/09/1610	2 vaixells de «moros»	Les embarcacions són capturades per la capitana i patrona de les galeres de Catalunya			Prop de 40 captius	Costa del Garraf	DACB, vol. IX, p. 46-47; i Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 76
183	19/10/1610	1 vaixell de «moros»	L'embarcació magribina és capturada per la capitana de les galeres de Catalunya			22 captius	Platja de Barcelona	DACB, vol. IX, p. 47

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
184	12/1610	1 vaixell barba- resc	L'embarcació, que s'havia acostat massa al litoral de Barcelona a causa del mal temps, és envestida i foradada per la capitana i la patrona de les galeres de Catalunya			16 morts i 9 captius	Costa de Barcelona	Gilbert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 104
185	circa 02/06/1611	1 pollacra	Els musulmans prenen una barca de sal	Robato- ri d'una barca de sal			Costa de Catalunya	Colomer, «Ermita», p. 134
186	03/06/1611	5 galeres de Biserta	Uns 300 corsaris magrebins desembarquen al cap d'Artrutx i es produeix un combat prop de l'església de Sant Joan entre els musulmans i les milícies de la zona. Els milicians compten amb l'ajuda del governador i alguns soldats a cavall, un dels quals queda ferit		Almenys 1 ferit		Cap d'Artrutx (Menorca)	Lafuente, <i>Historia de Menorca</i> , p. 64 i 70; Pons, <i>Historia de Menorca</i> , p. 55; Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , suple- ment, p. 53; Casasno- vas, <i>Historia de las Islas Baleares</i> , vol. 10, p. 169
187	circa 09/06/1611	1 pollacra	L'embarcació corsària envesteix una pollacra francesa i els seus tripulants aconsegueixen escapar				Palafrugell	Colomer, «Ermita», p. 134

NUM	DATA	Vaixells	Acció	Danys Materials	Captius i morts Cristians	Captius i morts Musulmans	Lloc	Ref
188	28/06/1611	10 vaixells grans	Desembarquen 500 corsaris musulmans i causen grans danys. Els habitants foren avisats per persones que estaven caçant a cavall per aquella zona	Roben molt de bestiar	Diversos captius (entre 2 i 3, segons un docu- ment de l'AHCB)		Artà i Manacor	Serra, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 306; Deyà i Oliver, <i>Mediterràneo bipolar</i> , p. 17; AHCB, CC, Cartes Comunes Originals (1608- 1611), f. 160r; AHT, Fons Municipal de Tarragona, Cartes reials i dels lloctinents generals (1321- 1734), 5/255; Archiduc Luis Salvador, <i>Torres y atalayas de Mallorca</i> , p. 87-88
189	circa 25/07/1611	1 sagetia amb 40 corsaris	Els magrebins persegueixen la barca de «Llanussa»				Costa de Catalunya	Colomer, «Ermita», p. 134

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS	CAPTUS	LLOC	REF
					I MORTS CRISTIANS	I MORTS MUSULMANS		
190	circa 26/07/1611	1 sagetia	Els musulmans capturen una barca de Sitges, però els de Lloret la defensen i aconsegueixen salvar la tripulació, encara que els corsaris s'emporten la barca	Captura d'una barca i de la seva càrrega			Costa de Lloret	Colomer, «Ermita», p. 134
191	circa 10/08/1611	1 pollacra amb 100 moros	Els corsaris combaten una sagetia francesa que portava llana i la torre de Sant Vicenç la defensa				Costa de Catalunya	Colomer, «Ermita», p. 135
192	circa 22-23/08/1611	1 fragata	Els musulmans donen caça a una barca entre Blanes i Lloret	Captura d'una barca			Entre Blanes i Lloret	Colomer, «Ermita», p. 135
193	circa 16/09/1611	8 naus i 1 pollacra	Els corsaris persegueixen una nau catalana fins a Dénia i la capturen	Captura d'una nau			Costa de Catalunya i València	Colomer, «Ermita», p. 135
194	16/09/1611	2 vaixells amb 69 musul- mans i artille- ria	Les naus corsàries són envestides, a pesar del mal temps, per la capitana i la patrona de les galeres del General. A pesar de resistir-se, els vaixells magrebins són capturats amb els tripulants i l'artilleria que duien. Molts captius al rem són alliberats.			69 captius	Costa del Garraf	DGC, vol. IV, p. 11; Camp- many, <i>Castell- defels</i> , p. 179; Camp- many, <i>Pirates Eram- prunyà</i> , s/p; i Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
195	Circa 19/09/1611	1 fusta amb 20 moros	L'embarcació és capturada per la galera capitana i la patrona del General de Catalunya, que havien sortit del moll de Barcelona. Les galeres de Savoia surten darrere d'elles			20 captius	Al sud de Montjuïc	DGC, vol. IV, p. 12; Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105; i Camp- many, <i>Pirates Eram- prunyà</i> , s/p;
196	circa 19/10/1611	1 vaixell	Els musulmans prenen una barca	Presca d'una barca			Indeterminat	Colomer, «Ermita», p. 135
197	21/07/1612	1 galiota de «mo- ros»	Els corsaris apresen 2 barques de pescadors de Mataró		5 captius		Costa de Mataró	DACB, vol. IX, p. 152
198	Abans de 23/10/1612	1 fusta amb 29 corsaris moros (segons Gila- bert, fragata)	La fusta naufraga i els tripulants són apresats per les galeres del General de Catalunya			29 captius	Prop de Palamós (a l'alçada de Cotlliure, segons Gilabert)	DGC, vol. IV, p. 81; i Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
199	11/1612	2 vaixells de moros, un dels quals era una sagetia gran de 1.300 salmes de capacitat i prop de 50 moros de tripulació. Gilabert diu que era una pollacra molt ben armada i que es tractava d'un vaixell rodó i d'alt bord	Les naus corsàries capturen al Masnou 2 vaixells cristians amb algunes mercaderies. El 15/11/1612 surten de Barcelona 2 galeres de la Generalitat i s'entaula un dur combat. Una de les naus era un vaixell cristià que els magrebins havien armat. Les galeres catalanes General duien «molta gent de la terra» i 5 peces d'artilleria. Segons la <i>Relación</i> recollida per Ettinghausen, les 2 galeres de la Generalitat combateren contra una sagetia i s'apoderaren, a més, de 2 barques sense resistència, una que no portava gent i l'altra que portava 6 tripulants i estava carregada de castanya.		Alguns morts i ferits en el combat (segons Gilabert, 7 morts i 28 ferits)	Es parla de prop de 50 musulmans de la sagetia gran, entre morts i vius. Gilabert parla de 7 morts i 45 captius, i la <i>Relación</i> recollida per Ettinghausen diu que es feren 95 captius i s'alliberaren 18 cristians	Costa del Masnou	DGC, vol. IV, p. 87; Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105; i Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 51-54.

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
200	20/12/1612	1 pollacra amb 40 homes	El governador d'Eivissa, sabent que hi havia un nau musulmana a Formentera, hi envia 2 barques amb 30 homes. Els milicians eivissencs ataquen de matinada, derroten els corsaris i prenen el vaixell, que portava 4 peces d'artilleria			28 captius	Formentera	Mari Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 351
201	1613		Tenen lloc incursions corsàries a Mallorca				Mallorca	Sastre, <i>Diari de Balears</i> , 03/10/1996, p. 46
202	1613		Els corsaris musulmans captiven 10 persones a Albercutx, al nord de Mallorca		10 captius		Albercutx (Pollença)	Archiducque Luis Salvador, <i>Torres y atalayas de Mallorca</i> , p. 39
203	circa 1613	1 tartana algeriana amb uns 45 moros i turcs	El vaixell naufraga i els tripulants són capturats per eivissencs			45 captius, en principi (19 eren moriscos i foren processats per la Inquisició de Mallorca)	Eivissa	Pérez, <i>Fontes Rerum Balearivm</i> , vol. III, p. 439
204	Abans de 30/01/1613		Els musulmans són perseguits per mar per un capità i 30 homes de Felanitx				Costa de Felanitx	Xamena, <i>Anys enrera</i> , p. 29-30

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
205	02/1613	1 sagetia de moros	La nau corsària es perseguida per 2 galeres de Nàpols, queda embarrancada i els cristians capturen els supervivents				Entre Alacant i Elx	Requena, <i>La defensa</i> , p. 291
206	circa 03/1613	1 «bagel»	L'embarcació corsària estava capitanejada per un renegat i un cristià que havien pactat amb altres dos renegats escapar. Els renegats aconseguixen escapar amb l'ajuda de 3 o 4 moriscos, però els fugitius finalment són capturats per mallorquins i venuts com a esclaus			Potser entre 5 i 8 captius	Mallorca	Pérez, <i>Fontes Rerum Balaerivm</i> , vol. III, p. 438
207	30/09/1613		Arriba al grau de València una embarcació amb 17 o 18 persones que havien escapat miraculosament d'uns moros venint d'Eivissa				Entre València i Eivissa	Dietari de Joan Porcar, tom I, p. 169
208	01/10/1613	1 fragata	Els musulmans, que havien capturat 2 pescadors, són abordats en alta mar per Pere Llorens, que havia armat una barca de pesca per anar contra ells			16 o 17 captius	Costa del regne de València	Dietari de Joan Porcar, tom I, p. 170; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 300-301

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
209	01/12/1613	1 sagetia amb 9 o 10 moros	Els musulmans persegueixen al solpost l'embarcació de Casamajó Segarra, que venia de Sitges i duia oli. El patró i 2 mariners aconseguixen arribar a terra, però els corsaris també desembarquen i es llancen contra «los pastors de la siutat», que feien foc		El batlle de Castelldefels pensa que els corsaris capturaren els pastors		Cap de la Murtra (entre Castelldefels i Sitges)	AHCB, CC, Cartes Comunes Originals (1612-1613), f. 207r
210	14/07/1614	1 pollacra	Alguns musulmans davallen de la pollacra amb una llanxa amb la intenció de capturar una barca de Mataró que era prop de terra. Veient el perill, surten dos llaüts amb 14 i 10 homes de Tossa, respectivament. Els tossencs, coneguts «por su valentía», aborden la llanxa i la capturen.			7 captius joves	Tossa de Mar	Vila, <i>Quaderns de la Selva</i> núm. 7, p. 159; i Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 91-94
211	1614		Els moros es presenten a Sóller però són derrotats pels naturals				Sóller	AMS, Determinacions del Consell (1613-1620), f. 55r-57r

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
212	16/02/1614	1 pollastra d'Alger que portava 23 moros i 7 o 8 renegats de tripulació	El vaixell s'aproxima a la costa i els renegats convencen els moros perquè es tanquin dins l'estiba per fer creure a uns pescadors que eren cristians. Finalment, els corsaris són apresats i els renegats s'entreguen			30 o 31 captius	Port de Campos	Talladas, <i>Història de Campos</i> , p. 205
213	03/05/1614	1 naveta amb 28 moros i 1 renegat	La nau corsària naufraga a son Parets, prop del cap d'Artrutx, segons Ramis després de combatre amb galeres de l'esquadra de Luis Fajardo				Prop del cap d'Artrutx (Menorca)	Pérez, <i>Fontes Rerum Balaerivm</i> , vol. III, p. 441 i 444-445; i Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 86-87
214	10/1614	1 vaixell rodó, probablement una sagetia	La nau és apresada per les galeres de Catalunya			24 captius	Golf de Roses	Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105
215	Abans de 20/10/1614		Els mallorquins capturen un morisc que venia en un vaixell corsari. El morisc era natural de Crevillent i havia format part del contingent expulsat el 1609			Almenys 1 captiu	Pollença	Pérez, <i>Fontes Rerum Balaerivm</i> , vol. III, p. 446

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
216	11/1614	1 nau gran que duia més de 100 moros i 16 peces d'artilleria (segons la <i>Relación</i> recollida per Ettinghausen, que no porta data, el vaixell navegava sense rem)	Els corsaris magrebins són abordats per 3 galeres d'Espanya i una de la Generalitat de Catalunya que havien sortit de Barcelona el 28/11/1614. El combat és llarg i els dos bàndols pateixen moltes baixes. La galera catalana juga un paper important		Els cristians pateixen moltes baixes, sobretot la galera catalana	77 captius (la resta, morts)	Costa de Mataró	DGC, vol. IV, p. 179; Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105; i Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 83-86
217	02/11/1614	1 sagetia amb 44 corsaris	El vaixell és capturat per les galeres de Catalunya i alguns moros aconsegueixen escapar. Pocs dies després, alguns habitants de Caldes d'Estrac capturen 3 musulmans i 1 renegat		Un dels que va participar en la captura, el mestre d'aixa Antoni Bosch o Boschà, mor uns dies després	4 captius	Costa de Caldes d'Estrac i Mataró	AHCB, CC, Cartes Comunes Originals (1614), f. 132r; Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 105; Giménez Blasco, <i>Universitat de Mataró</i> , p. 152 (n. 102); i Esteva, «La població», p. 152 (n. 95)

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
218	circa 02/07/1615	1 sagetia de moros	Els magrebins desembarquen a la costa del Garraf i saquegen la zona. L'avís arriba a Barcelona el 02/07/1615 i el general de la Mar manifesta la seva intenció de sortir amb les galeres de Catalunya per capturar la sagetia	Saqueig			Costa del Garraf	DGC, vol. IV, p. 712; Campmany, <i>Castell-defels</i> , p. 179; i Campmany, <i>Pirates Eramprunyà</i> , s/p
219	Abans de 22/01/1615	1 sagetia de moros	El vaixell musulmà és capturat pel capità Nicolás Rela, que anava en cors amb una galera del príncep Filibert			50 captius	Costa del regne de València	Requena, <i>La defensa</i> , p. 298
220	04/1615		Desembarcament de corsaris musulmans		Una trentena de captius		Punta Negra (prop del cap des Pinar, entre la badia de Pollença i la d'Alcúdia)	Casanova, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 324
221	Abans de 19/07/1615	6 galiotes de Biserta	El 19/07/1615 arriba la notícia que els magrebins causen danys i pretenen causar-ne de majors. El príncep de Savoia, general de la Mar, i el lloctinent general demanen a la Generalitat que les 2 galeres que tenen al moll vagin amb la capitana i 3 galeres més que s'estaven preparant per sortir.	Indeterminat			Costa de llevant del principat de Catalunya (un mes després es diu que fou a la costa de ponent)	DGC, vol. IV, p. 714

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
222	Abans de 28/07/1615	1 nau	La nau, que era propietat de «Pitxalin» (o «Alipitoxalin») i anava carregada de mercaderies valorades en molts milers de ducats, és capturada per les galeres del rei i les del General de Catalunya				Indeterminat	DGC, vol. IV, p. 202-203
223	Abans del 07/10/1615	1 vaixell de moros	Les galeres del General de Catalunya, juntament amb algunes d'Espanya, capturen una embarcació magribina				Indeterminat	DGC, vol. IV, p. 217
224	03/1616	1 sagetia de moros	La nau corsària naufraga a la marina del predi el Furí i aconsegueixen salvar-se 27 tripulants				Costa del predi el Furí (Ciutadella)	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 87; Pérez, <i>Fontes Rerum Balearivm</i> , vol. III, p. 448
225	Abans de 17/08/1616	1 fusta o «vell» de moros amb 25 homes	El vaixell, perseguit per les galeres de Catalunya, «donà de cap en terra» i els catalans aprenen 13 tripulants, mentre que els altres escapen pel coll de Balaguer i altres llocs			13 captius (un dels escapats és capturat finalment a Tortosa)	Costa propera al coll de Balaguer (prop de l'Hospitalet de l'Infant, Tarragona)	DGC, vol. IV, 251-252
226	1617		Atac de corsaris musulmans				Mallorca	Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
227	27/03/1617	1 vaixell «de moros»	La nau naufraga i se salven 26 tripulants				El codolar del Furí (Ciutadella)	Ramis, <i>Noticias relativas à la isla de Me- norca</i> , quadern VI, p. 87- 88
228	10/1617	7 vaixells de rems o galiotes. Eren noves i feien el seu primer viatge en cors	Els musulmans, que porten un renegat, desembarquen a Salou, causen danys al Camp de Tarragona i capturen nombroses embarcacions. La vila de la Selva rep l'avis el 15 d'octubre i envia homes a Reus, però els corsaris ja havien reembarcat	Els corsaris causen danys al Camp de Tarra- gona i «han fet tant gran presa de vey- xells, y altres danys molts han donat dits moros, que importa molts mila- nars»			Salou i Camp de Tarragona	Pié, <i>Annals inèdits</i> , p. 386
229	11/1617		Els corsaris musulmans intenten desembarcar i el virrei interí es veu obligat a partir cap a Alcúdia per coordinar la defensa				Alcúdia	Aguiló, <i>Vireyes de Mallorca</i> , p. 74; i Casano- va, <i>BSAL</i> , tom 41, p. 324
230	Abans del 24/11/1617		Els musulmans naufraguen i els de Castelló els agafen sense resistència			Una cincuan- tena de captius	Costa de Castelló de la Plana	Dietari de Joan Porcar, tom I, p. 290

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
231	1618 o abans	1 vaixell amb 45 moros de «pelea»	L'embarcació és presa per 2 galeres de Barcelona i alguns cavallers es cremen a causa d'un barril de pólvora			45 captius	Entre les illes Formigues i Palamós	Vila, <i>Quaderns de la Selva</i> núm. 7, p. 160 (n. 6)
232	04 o 05/1618	7 o 8 naus grosses (es parla també d'entre 10 i 13 naus, això és, 2 galeres, 1 galiota, 2 sagesies, 3 vaixells grans de bastiment, 4 fragates i 1 nau)	Atac corsari frustrat. El musulmans, entre els quals hi ha el morisc Alí Zayde, són derrotats per una esquadra de 6 galeres de Sicília del noble Octavio de Aragón		40 cristians són rescatats?	Moren més de 2.000? 130 moriscos són agafats i morts a pedrades?	Ciutat de València? Costa de València?	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 237-238; i DACB, vol. IX, p. 354-355?
233	05/1618	1 vaixell	La nau corsària, que formava part d'un estol de sis vaixells atacat per l'almirall de Biscaia, és capturada per 2 galeres de Nàpols				Costa de Barcelona	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 237; i DACB, vol. IX, p. 354-355?
234	Abans de 24/11/1618	1 barca «de moros»	L'embarcació musulmana és capturada per les galeres del General de Catalunya quan tornaven d'Itàlia. Després d'un llarg combat, els catalans maten el rais i fan captius			Mor el rais i un nombre indeterminat de musulmans és capturat	Prop de Palamós	DGC, vol. IV, p. 348 i 350-351; i Gilabert, <i>La defensa contra el cors musulmà</i> , p. 106

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
235	1619		L'esquadra de Dénia de Melchor de Borja captura la galera capitana del paixà d'Alger (i altres?)			230 entre morts i captius	Aigües de Dénia?	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 239; i AHCB, CC, Cartes Comunes Originals (1618-1619), f. 160r-160v?
236	Estiu de 1619	1 fragata de moros, probablement d'Alger	La nau corsària arriba al port de Pollença i un dels seus tripulants, el morisc Francisco García, cau en mans d'uns «bandidos»			Almenys 1 captiu	Port de Pollença	Pérez, <i>Fontes Rerum Balarivm</i> , vol. III, p. 450-451
237	09 o 10/1619	2 galeres d'Alger fortes	Els corsaris assetgen i el dia de la patrona saquegen la vila	Assalten i saquegen la vila, destrueixen la Mare de Déu del Roser, que estava preparada per sortir en processó. Roben el sagrament, profanen les formes i s'emporten roba	Segons París, 2 morts i 45 cremats. Forcada diu que els habitants moriren o foren capturats. Doñate assegura que els corsaris mataren moltes persones i feren presoners. Un dels captius era el rector de l'església		Orpesa	Balbás, <i>El libro</i> , p. 726; Dietari de Joan Porcar, tom I, p. 328; París, <i>Torrenostre</i> , p. 27; Forcada, «Torre del Rei», p. 365; i Doñate, <i>Datos para la historia</i> , p. 23

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
238	03/10/1619		Desembarquen 500 corsaris (venien d'Orpesa?), però no arriben a saquejar la vila perquè són avisats que arribava gent de Castelló i Cabanes				Borriana	París, <i>Torrenostra</i> , p. 27 (n. 4); i Doñate, <i>Datos para la historia</i> , p. 23-24
239	1620	7 galiotes o galeres, algunes d'alt bord	Les naus naveguen alrededor de l'illa d'Eivissa i es creu que esperen altres vaixells. Els enemics assetgen l'illa durant 26 dies i finalment desembarquen, causen danys materials i fan captius	Robatori de bestiar i destrucció de vi i blat	Entre 28 i 30, entre morts i captius	5 o 6 morts	Illa d'Eivissa i illots de ses Conilleres	ACA, Consell d'Aragó, lligall 1039; Dietari de Joan Porcar, tom II, p. 26
240	Abans de 10/04/1620		Soldats i particulars d'Eivissa capturen musulmans a Formentera. Els particulars eren Marc Ferrer, Francesc Joan Despuig i Joan Palau				Formentera	AHME, Llibres de Juraria (1600-1621)

NUM	DATA	Vaixells	Acció	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
241	08/1620	4 naus de moros	El 17/08/1620 es diu al consell de Tarragona que més de 1.000 musulmans han desembarcat a Castelldefels				Castelldefels	AHT, Fons Municipal de Tarragona, Consulat et consilii civitatis Tarracone (1620-1621), f. 28r; i Rovira i Sanet, <i>La gent de mar de Tarragona</i> , p. 84
242	09/1620	7 galiotes de moros	Les naus, que feia 8 dies que saquejaven l'illa d'Eivissa, arriben a Peralta i desembarquen 700 o 800 corsaris a cala de Boix amb la intenció de destruir els molins de Santa Eulària. Els milicians, desobeint les ordres del capità i del lloctinent, entren en combat prop de la font Grossa (es Figueral), confiant en la seva superioritat, però són derrotats. L'endemà, els corsaris ataquen l'església de Santa Eulària, però els illencs els obliguen a retirar-se obrint foc de canó des del temple		4 morts i 25 captius		Santa Eulària (Eivissa)	Maca-bich, <i>Historia de Ibiza</i> , vol. III, p. 128-129; Marí Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 352-353; i Marí Cardona, <i>Santa Eulària</i> , p. 26 i 156

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
243	11/10/1620		Els musulmans, que han assetjat Eivissa i naveguen entre aquesta illa i la costa valenciana desembarquen a la Vila Joiosa i saquegen la torre Blanca	Saqueig de la torre Blanca			La Vila Joiosa	Dietari de Joan Porcar, tom II, p. 26
244	10-11/1620	Prop de 80 vaixells	L'esquadra envaeix el port de Sóller i els de la vila es refugien a l'església parroquial. Entre els sollerics hi ha desordre i indisciplina, però la intervenció de Julián Martínez de Otero canvia el signe de la batalla i els corsaris finalment s'han de retirar				Sóller	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 134-138; Estades, <i>Diari de Balears</i> , 10/10/1996, p. 46
245	circa 1621	1 vaixell	La nau barbaresca és apresada		Més de 100 cristians són alliberats		Costa de Barcelona	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 241

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
246	1621	2 galeres turques	Els corsaris fan naufragar 2 barques davant Mataró, prop de la riera d'Argentona. Els vaixells fondegen davant la torre i es posen a tir de canó durant molta estona. Les galeres de Catalunya no acudeixen a causa d'unes divergències entre el virrei de Catalunya i els diputats	Provoquen danys a 2 barques			Mataró	Llovet, <i>Mataró</i> , p. 157
247	1621-1645		Els homes d'Ali Bitchnin, almirall de les galeres d'Alger (1621-1645), capturen un bergantí que portava el mercader genovès M. Antonio Falcone de Cadis a la seva ciutat natal i que navegava a vista de la costa per por als corsaris		La filla de Falcone és capturada i el pare s'entrega		Costa de València	Morgan, <i>Complete History</i> , p. 676-677
248	23/01/1621	1 vaixell amb 7 tripulants	Els musulmans desembarquen, però són capturats per Joan Vidal, pagès de Torreblanca de Favàritx, i una altra persona			7 captius	Prop de Favàritx (Menorca)	Lafuente, <i>Historia de Menorca</i> , p. 70; i Pons, <i>Historia de Menorca</i> , p. 55-56

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
249	05/1621	1 vaixell de moros	Les galeres de Gènova agafen un vaixell corsari, fan captius i prenen 12 peces d'artilleria			55 captius	Prop d'Orpesa	Requena, <i>La defensa</i> , p. 291
250	06/1622		Un gran nombre de corsaris magrebins desembarca al Prat				El Prat (Castelldefels)	Campmany, <i>Pirates Eramprunyà</i> , s/p
251	26/04/1623	1 vaixell rodó amb 50 turcs	La nau, capitanejada per un renegat mallorquí, és apresada pel duc de Pastrana		3 morts i 30 ferits	50 captius	Costa de Barcelona	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 241-242
252	27/04/1623	1 nau amb 90 turcs	El vaixell és capturat pel duc de Pastrana			90 captius	Costa de Barcelona?	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 242
253	Abans de 06/1623		Els corsaris musulmans són assaltats per 2 fragates de la Vila Joiosa, que prenen un gran canó de bronze				Costa de la Vila Joiosa	Orts, <i>Alicante. Notas históricas</i> , p. 83
254	14/08/1623	5 galiotes de turcs	Els musulmans desembarquen i lluiten contra Joan Mesquida i altres felanitxers				Costa de Felanitx	Xamena, <i>Anys enrera</i> , p. 53-54

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
255	13/02/1624	1 vaixell a vela	El dimarts, a les 9 de la nit, el vaixell musulmà, que duia moltes municions i provisions, intenta abordar una nau fondejada prop de la platja, però els seus tripulants ja estaven previnguts i avisen els d'Arenys, que després de 2 hores de persecució, capturen l'embarcació		4 morts i 5 ferits. Un captiu cristià que duien els musulmans és alliberat	Moren 2 corsaris en combat i es fan 42 captius, però sembla que ni la meitat arribaren vius a Arenys	Arenys de Mar	AHFF, Impresos, C-12/11; Pons Guri, <i>Anotacions a un impreso curioso</i> , s/p; i Pons Guri, <i>Estudis Jurídics</i> , p. 320-321
256	10/1624	1 vaixell «de moros»	L'embarcació naufraga i se salven 11 tripulants				Costa de la Font Santa, en el cap de Sintes (Menorca)	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 88
257	1625	1 galió turc	La nau és capturada per les galeres de Florència				Costa de Barcelona	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 244
258	02/09/1625	1 vaixell de «moros»	L'embarcació és perseguida per les galeres capitanes de Sicília i Gènova i els musulmans es veuen obligats a desembarcar als Alfacs. Els d'Alcanar prenen molta «roba» als enemics			Alguns són presos a Tortosa, 7 a Alcanar i 3 a Freginals	Els Alfacs	AHCB, CC, Cartes Comunes Originals (1623-1625), f. 161r-161v

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
259	10/1625	4 galiotes amb molts remers	L'estol, que havia capturat a la costa de Granada una sagetia francesa carregada de seda, fondeja durant 5 o 6 dies a l'illa de s'Espalmador, però un temporal fa naufragar una de les naus i això provoca la mort de nombrosos corsaris i la fuga de 60 cristians. Els corsaris cremen el vaixell naufragat i parteixen cap a Alger		150 ofegats	Més de 120 morts	Illa de s'Espalmador (entre Eivissa i Formentera)	Mari Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 324
260	circa 1626	2 galiotes de moros	Els corsaris desembarquen i els germans Francisco i Pedro Morillo intenten impedir que els enemics s'endinsin mentre avisen els seus capitans. Un dels germans és ferit i l'altre perd la vista. Tres dels quatre germans Morillo servien a la companyia de cavalls de Menorca		Almenys 2 ferits		Costa de Menorca	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , suplement cognoms, p. 64

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS	CAPTUS	LLOC	REF
					I MORTS CRISTIANS	I MORTS MUSULMANS		
261	01/1626	1 vaixell gran i fort, semblant a una urca flamenca	La nau, perseguida per 4 galeres de Gènova i 1 de Sant Francesc de Sicília, és capturada però finalment escapa després de deixar alguns morts i ferits a la galera siciliana		Alguns morts i ferits		Cap del riu Llobregat	BNE, VE, 186/82, f. 32r-33v
262	circa 01/1626	1 vaixell gran i fort, semblant a una urca flamenca	La nau és vista al cap del riu Llobregat i poc després ataca 2 bergantins plens de mercaderies que anaven a Mallorca	Atac contra 2 vaixells carregats de productes	50 captius (entre els quals hi havia 6 dones i 4 nens)		Entre Catalunya i Mallorca	BNE, VE, 186/82, f. 33r
263	08/01/1626		La nau eivissenca <i>Nuestra Señora de la Concepción y San Jaime Buenaventura</i> , carregada de sal i capturada pels corsaris musulmans, naufraga i moren 5 esclaus cristians, 1 turc i 1 magrebi				Cala del Barberí (port de Maó)	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 89
264	04/1626	1 vaixell gran i 1 tartana (segons una font italiana, el vaixell gran era «un vassello quadro di corsari»)	Els musulmans van robant per la costa de Tossa	Robatoris			Prop del cap de Tossa	BNE, VE, 186/82, f. 32v; i Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 476

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
265	04/1626	1 vaixell gran i 1 tartana. El vaixell gran, nou, fort i lleuger, tenia unes 300 tones de capacitat, era similar a una urca flamenca i duia 30 canons de «cuchara», sense comptar els pedrers	El vaixell gran, que estava comandat per un tal Tagarino i duia 10 moriscos i molts renegats, és atacat per les galeres de Sicília i després s'afegeixen al combat les del Papa i les del gran duc de Florència. La nau musulmana, que duia moltes banderes falses, ofereix una gran resistència, però finalment és apresada i portada a Barcelona . Segons una font recollida per Ettinghausen, els musulmans havien capturat una sagetia que anava de Trapani a Gènova carregada de tonyina i havien causat grans danys a la costa catalana		25 cristians són alliberats	120 captius (85 turcs i 35 renegats)	Els Alfacs	BNE, VE, 186/82, f. 32v-33r; Carrió, <i>Cata lunya</i> , p. 28 (n. 71); i Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 476-478
266	08/1626		Atac de corsaris barbarescos				Port dels Alfacs	Carrió, <i>Cata lunya</i> , p. 28 (n. 71)

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
267	15/08/1626	1 «vaxell de moros»	Els musulmans desembarquen i esperen de matinada l'arribada de gent per fer captius. Els corsaris intenten capturar el duc de Cardona i el seu seguici, format per 11 o 12 persones a cavall, però no ho aconsegueixen. El vaixell corsari, esperant el retorn dels desembarcats, és abordat per 4 galeres del Papa, 4 de Florència i 1 de Gènova, que llancen també gent a terra per combatre els enemics			Uns 40 captius	Cala o cap de Santa Cristina, prop de Castelldefels (cala Morisca)	Navarro, <i>Castelldefels</i> , p. 30; Campmany, <i>Castelldefels</i> , p. 179; i Campmany, <i>Pirates Eramprunyà</i> , s/p
268	13/08/1626	1 barca i 1 tartana	Els magrebins surten d'una cala amb una embarcació i prenen la barca de sa Dragonera, que portava dos torrers, un de la torre de la Pòpia i l'altre de la torre del cap de Llebeig. Els captius són traslladats a una tartana que estava més lluny. El lloctinent d'Andratx i 12 homes armats es desplacen a sa Dragonera		2 captius		Entre la costa d'Andratx i sa Dragonera	Segura, <i>Torres Dragonera</i> , p. 16-17 i 62

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
269	11/1626	1 sagetia de moros	L'embarcació naufraga a la costa sud de Ciutadella i aconsegueixen salvar-se 8 magrebins, 3 renegats i 2 captius cristians			En principi, 11 captius	Costa sud de Ciutadella	Parpal, <i>Fornells</i> , p. 18 i 32-33; i Ramis, <i>Notícies relatives a la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 89
270	1627 o abans	4 galiotes amb uns 300 «moros» (més endavant es parla de fragates)	A unes 30 milles del port d'Alacant, els corsaris aborden un vaixell que anava a Mallorca. Els cristians es defensen i causen danys en una de les galiotes, obligant els musulmans a repartir els seus homes entre les altres tres. Els magrebins acaben rendint l'embarcació i la porten a Alger	Captura d'una nau	Una vintena de captius	Els corsaris perden 44 homes	Entre Alacant i Mallorca	Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 527-529
271	1627		Els musulmans ataquen la vila i els habitants es refugien a l'església parroquial perquè el castell no oferia garanties				Amposta	Villalbí i altres, «El castell d'Amposta», p. 196

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
272	05/1627	1 galió de guerra amb 42 peces d'artilleria i alguns pedrers bons, i amb més de més de 8.000 salmes de capacitat	Els renegats que anaven embarcats s'apoderen de la nau, coneguda amb el nom de «gran Capitán de Argel» i capitanejada per «Mostafa Arraix», i la condueixen al port de Maó. El rais promet al governador de Menorca que si l'allibera, ell donarà llibertat a 200 captius cristians			Els renegats maten molts turcs, moros i geníssers. Els altres són fets captius	Aigües de Menorca?	Ettinghausen, <i>Notícies del segle XVII</i> , p. 554-555
273	Abans de 01/09/1627	1 fragata de 7 bancs	Els musulmans desembarquen i són derrotats per pagesos eivissencs, que aconsegueixen matar el rais i capturar 14 corsaris			14 captius, 4 ferits i 1 mort	Una illeta prop d'Eivissa	Nadal, <i>El corsarisme mallorquí</i> , p. 371
274	12/1627		Els corsaris aborden 8 barques de pesca i prenen la del patró Jaume Bover amb 4 pescadors, Les altres barques poden escapar finalment.	Presa d'una barca de pesca	4 captius		La Porrassa (Tamarit)	Porter i altres, <i>Altafulla</i> , p. 26; i Rovira i Sanet, <i>La gent de mar de Tarragona</i> , p. 86 i 95
275	22/05/1628		Es produeix un combat amb moros al port de Calella				Calella	Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 50;
276	04/08/1628	2 vaixells	Combat entre els barbarescos i el duc de Tursi				Prop del grau de Gandia	Dietari de Joan Porcar, tom II, p. 265

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
277	09/1628		Gent de Llafranc captura una embarcació de corsaris magrebins			12 captius	Platja de Llafranc	Noguer i Alcoberro, <i>Pirates, corsaris i torres de moros</i> , p. 52-53
278	21/11/1628	1 nau	Entre les 9 i les 10 del matí, els musulmans prenen una nau genovesa que anava a Sevilla	Captura d'una nau genovesa			Prop del grau de València	Dietari de Joan Porcar, tom II, p. 273
279	circa 1629		Els magrebins capturen el pescador tarragoní Pere Verdera, que tres anys després va morir a Alger				Punta de Salou	AHT, Fons Municipal de Tarragona, Documents solts (1025-1867), 14/1190, f. 2v; i 14/1191,
280	10/04/1629	1 tartana «de moros y enemichs de la fe cathòlica»	Els musulmans capturen al matí una tartana genovesa que anava de València a Tarragona amb arròs i altres mercaderies. La tartana era de tamany mitjà i navegava prop de la costa. La nau dels corsaris semblava ser de cristians. Els magrebins persegueixen la tartana amb una llanxa gran i plena de gent armada, i els genovesos han d'abandonar l'embarcació. Els fugitius arriben a Tarragona	Roben el vaixell i la càrrega, formada per arròs i altres productes com seda, sandàlies, sabates, ventalls i rals de plata			Hospitalet de l'Infant i coll de Balaguer	Recasens, «Dues captures de vaixells mercants», p. XIII-XIV

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
281	30/09/1630	2 galeres grosses de «de moros y enemichs de la fe catòlica»	Els corsaris musulmans prenen, a la tarda, una pollacra i una tartana francesa que venia de Dénia carregada de panses i anava a Martigues, prop de Marsella. Els francesos portaven una pollacra que feia de «lanterna». Els corsaris prenen la pollacra i persegueixen la tartana. Els tripulants aconseguixen escapar i arriben finalment al port de Tarragona	Captura de dues naus amb la seva càrrega			Costa de Tarragona	Recasens, «Dues captures de vaixells mercants», p. XIV-XV
282	Abans de 02/10/1630	1 sagetia	L'embarcació corsària naufraga i se salven 11 musulmans			11 captius	Prop de Menorca	Nadal, <i>El corsarisme mallorquí</i> , p. 369
283	03/1631	32 naus «de moros cossaris»	Els corsaris envolten l'illa d'Eivissa	Difícilment la navegació i l'activitat pesquera			Eivissa	Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 121 (n. 2)
284	1632	1 barca de moros	Els musulmans intenten defensar-se d'una embarcació francesa davant Mataró, però finalment són derrotats pels francesos, ajudats pel batlle Melcior Palau i altres mataronins				Mataró	Llovet, <i>Mataró</i> , p. 157

NÚM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
285	03/09/1632	4 vaixells	L'estol musulmà és derrotat per 3 galeres d'Espanya			160 morts i 256 captius	Els Alfacs	Galindo, <i>Las posesiones</i> , p. 244
286	circa 27/07/1633	6 vaixells moriscos «de alto bordo»	Els corsaris musulmans persegueixen una embarcació d'un capità de Toló que finalment naufraga				Costa nord del terme de Maó (Menorca)	Ramis, <i>Noticias relativas á la isla de Menorca</i> , quadern VI, p. 89
287	07/02/1634	20 vaixells d'Alger rodons, molt ben armats, amb <i>levantes</i> i entre 40 i 50 turcs a cada embarcació. Uns vaixells duien 300 homes, altres 220 i els més petits, 150	El governador d'Eivissa envia una barca armada a Formentera per obtenir informació sobre els corsaris. Els eivissencs capturen 4 cristians que diuen que l'esquadra estava fondejada a la platja de Migjorn per fer llenya i després partir cap a l'estret de Gibraltar i el cap de San Vicente. Poc després, una barca de pescadors porta un altre cristià que anava amb els corsaris. Segons els captius, l'estol estava comandat per «Jacobo Arráez», que havia estat pres a Maó i havia saquejat Lanzarote			Es capturen 5 cristians que anaven amb els vaixells corsaris	Costa sud de Formentera	Marí Cardona, <i>Entreveniments</i> , p. 353-354

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
288	Abans de 26/05/1634	1 tartana o pollacra armada pel paixà de Tunis i que portava uns 50 o 60 homes	11 corsaris desembarquen d'un vaixell que duia uns dies per la costa sud d'Eivissa. Dos renegats, un maltès i un sard, se separen del grup i van a casa d'un llaurador «con zelo de restituirse a la fee». Els corsaris capturen inicialment uns pastors i maten 3 o 4 vaques. Finalment, un grup de milicians eivissencs i soldats s'enfronten amb els desembarcats	Mort de 3 o 4 vaques	2 morts i 2 ferits	5 morts i 4 captius (2 dels quals eren renegats, un andalús de Ronda i un sicilià)	Ses Roques Males (al sud de l'illa d'Eivissa)	ACA, Consell d'Aragó, llogall 1033; Marí Cardona, <i>Sant Ofici</i> , p. 62; i Nadal, <i>El corsaris- me ma- llorquí</i> , p. 409-410
289	11/1636	4 galeres	Els algerians capturen els guardes de la torre Vella de l'Albufera i després incendien la torre	Crement la torre	4 captius		Sud d'Alacant (al nord del cap Roig)	ACA, Consell d'Aragó, llogall 712, 21/18, 21/19, 21/20 i 21/21; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 110
290	11/11/1636	2 galeres (després se n'ajun- ten 2 més)	Més de 200 corsaris combaten la torre del cap Roig, en capturen els torrers i després la cremen	Crement la torre i roben gra, ro- ba i joies del requeri- dor, i una pe- ça d'ar- tilleria petita	2 captius		Cap Roig (al sud de Torrevella)	ACA, Consell d'Aragó, llogall 712, 21/18, 21/19, 21/20 i 21/21; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 110

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
291	Abans de 05/05/1637	1 vaixell	Els musulmans naufraguen prop de la torre del cap Roig i són capturats. Alguns escapen però són presos més tard			Alguns són capturats en el moment del naufragi i altres després d'escapar «en lo de Murcia y Carthage»	Cap Roig (els Alfacs)	ACA, Consell d'Aragó, llogall 714, 30/1 i 30/3
292	Abans de 09/06/1637	1 «navío» de turcs	Veïns de Guardamar capturen més de 100 moros procedents d'un naufragi. La majoria es converteixen en remers de les galeres d'Espanya. Un o dos són retinguts pel virrei per rescatar el fill del vicecanceller Andreu Roig			Més de 100 captius	Costa de Guardamar	ACA, Consell d'Aragó, llogall 714, 34/1; i Requena, <i>La defensa</i> , p. 147

NUM	DATA	Vaixells	Acció	Danys Materials	Captius i Morts Cristians	Captius i Morts Musulmans	Lloc	Ref
293	03/08/1637	5 o 7 galeres o galiotes algerianes de 26 bancs	L'esquadra d'«Alí Pichilín», que a principis d'agost estava a Formentera, fondeja a Moraira i desembarca 600 tiradors al matí. Els vigilants de la costa no donen senyal d'alarma i els corsaris ataquen per sorpresa la vila de Calp, on només hi havia 26 homes (els altres 60 eren fora). Els magrebins s'emporten la major part dels habitants i saquegen la població. La gent enviada per l'alcaid d'Altea troba el batlle i 4 o 5 persones més mortes.	Segons Palau, robaren tota la roba i <i>menage</i> que hi havia a les cases, i només deixaren les campanes de l'església i 2 peces d'artilleria	La major part de la població de la vila. Bendicho parla de 396 i un document sense data de l'ACA s'afirma que foren més de 400. En canvi, Palau parla de 296 captius, entre dones i nens, i 10 morts. Ivars assegura que els enemics feren 315 presoners	Palau parla de més de 100 ferits i de 40 morts	Calp	ACA, Consell d'Aragó, lligall 709, 103/3; AMA, Armari 5, Llibre 16, f. 94r; Palau, <i>Diana desenterada</i> , p. 169; Bendicho, <i>Crònica</i> , p. 209; Chabàs, <i>Historia de la ciudad de Denia</i> , p. 124; Requena, <i>La defensa</i> , p. 12-13 i 230; Castañeda, <i>Relaciones</i> , vol. I, p. 41 (n. 1); Ivars, «Atacs de pirates», p. 51-52; Salmerón, <i>Recuerdos</i> , p. 474-476; Bremond, <i>Historia de Denia</i> , p. 135; i Feijoo, <i>Ruta de los corsarios</i> , vol. I, p. 206-207

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
294	1637		Després de saquejar Calp, els corsaris intenten atacar Benissa però els de la vila, que havien rebut l'avís, ho impedeixen				Benissa	Ivars, sal «Atacs de pirates», p. 52
295	1637		Després de saquejar Calp, els musulmans intenten atacar Teulada, però són rebutjats per gent de la vila, que havien estat avisats				Teulada	Ivars, «Atacs de pirates», p. 52
296	Abans de 1639		Els corsaris ataquen, però els valencians prenen un vaixell musulmà i maten el rais			Maten el rais	Platja de València	Salmerón, <i>Recuerdos</i> , p. 475
297	08/1639	1 galera i 1 fragata de Barbaria	Els corsaris assetgen i bloquegen Eivissa, de manera que l'illa queda incomunicada en relació a Mallorca i València, i la gent no pot sortir a pescar	Dificul- ten la navega- ció i l'activi- tat pes- quera			Entre Eivissa, Mallorca i la Península	ACA, Consell d'Aragó, llogall 1039
298	09/1639	1 fragata i 1 galiota de moros	Els corsaris aprenen un xabec carregat que anava de Mallorca a València, però un temporal fa naufragar la fragata i els musulmans se salven al xabec	Pres- a d'un xabec amb merca- deries			Entre Mallorca i València	ACA, Consell d'Aragó, llogall 1039
299	1640		Atac de corsaris musulmans				Mallorca	Alomar, <i>L'exèrcit mallorquí</i> , p. 33

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
300	1640	1 «calave ra» [sic]	Els corsaris magrebins s'aturen a Formentera i els eivissencs apresen 3 musulmans que havien desembarcat per tallar llenya			3 o 4 captius, un dels quals era renegat	Formentera	Mari Cardona, <i>Formen- tera</i> , p. 58-59; i Mari Cardona, <i>Sant Ofici</i> , p. 73
301	08/1640	5 galeres d'Alger	Els corsaris algerians combaten altres naus				Formentera	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 143
302	1642	1 sagetia	Veïns de Dénia lluiten amb èxit contra l'embarcació de corsaris magrebins				Costa de Dénia	Requena, <i>La defensa</i> , p. 47
303	15/01/1642	8 galeres d'Alger	L'esquadra fondeja a Formentera i 3 renegats aprofiten que fan provisió de llenya per escapar i entregar-se a uns eivissencs que havien arribat a l'illa per fer captius				Formentera	Mari Cardona, <i>Formen- tera</i> , p. 59-61; Mari Cardona, <i>Sant Ofici</i> , p. 73-75 ; i Mari Cardona, <i>Fontes Rervm Balea- rivm</i> , vol. III, p. 477
304	Abans de 07/02/1642		Es produeix un combat entre corsaris magrebins i eivissencs, que aconsegueixen fer alguns captius			14 captius	Eivissa	<i>Los Archivos de Ibiza</i> , núm. XIII, p. 102

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
305	09 o 10/06/1643	4 galiotes	<p>Uns 400 corsaris algerians, comandats per «Ali Pichili», desembarquen a la costa d'Andratx en dues partides. La primera partida, formada per 200 corsaris, salta a terra al matí prop del cap de Ballesteria, amb l'ajuda d'un renegat. Els altres desembarquen després al Morter per expugnar la torre de Ramon Alemany, situada al port d'Andratx. La torre es rendeix, Alemany mor i els seus tres fills són capturats. La gent no apta per al combat escapa a la muntanya. El capità Orlandis, creient que eren cristians, és també apresat. Els enemics intenten saquejar la vila, però són rebutjats. Tres dies després, els corsaris alcen bandera de rescat i entreguen moltes cartes de captius mallorquins. Mentre es negocia l'alliberament dels presoners, 3 magrebins compren fruita i pertrets a Palma</p>		1 mort i , segons Casanova, 40 captius (segons Bover, els corsaris mataren les poques persones que hi havia a la vila)	2 morts a la torre i alguns morts a la vila	Andratx	<p>Dameto i altres, <i>Historia general</i>, tom III, p. 578-579; Bover, <i>Noticias histórico-topográficas</i>, 382; Casanova, <i>BSAL</i>, tom 41, p. 326 (n. 12); i Deyà i Oliver, <i>Mediterráneo bipolar</i>, p. 17</p>

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
306	circa 10/1643	1 galiota magre- bina	Els corsaris fondegen a Formentera i fan provisió de llenya. Un renegat mallorquí aprofita l'ocasió per donar una ganivetada a un moro i escapa. Un altre renegat, anomenat Joan Talla, fuig també de la galiota.				Formentera	Mari Cardona, <i>Formen- tera</i> , p. 61-62; i Mari Cardona, <i>Sant Ofici</i> , p. 75
307	Abans de 06/10/1643	1 barca	L'embarcació s'acosta a la platja i els pescadors s'hi enfronten			Hi ha morts i captius	El Cabanyal de València	Graulle- ra, <i>La esclavi- tud</i> , p. 42-43
308	02 o 03/1644	diversos vaixells barba- rescos	Els corsaris ma- grebins fonde- gen a Formente- ra i uns trenta eivissencs cap- turen diversos musulmans que havien desem- barcat per fer llenya			8 captius, un dels quals era renegat	Illa de s'Espalma- dor (entre Eivissa i Formentera)	Mari Cardona, <i>Formen- tera</i> , p. 62-63; i Mari Cardona, <i>Sant Ofici</i> , p. 76-77

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
309	09/07/1644		Uns 200 corsaris magrebins desembarquen a s'Olla de ses Coves, però 120 pagesos d'Alaior, armats amb arcabussos, els obliguen a reembarcar. En el combat moren els capitans Barçola i Pons		Almenys 2 morts		Alaior (Menorca)	Lafuente, <i>Historia de Menorca</i> , p. 64 i 70-71; Pons, <i>Historia de Menorca</i> , p. 56; Limón, <i>A propòsit d'una bandera</i> , p. 22 i 24-28; Català, <i>De cara a la Mediterrània</i> , p. 78; Casasnovas, <i>Historia de las Islas Baleares</i> , vol. 10, p. 169
310	08-09/1646	2 galeres d'Alger	Els dos vaixells persegueixen, a l'altura de Dénia i durant prop de 130 milles, una galera genovesa on viatjava Antonio Giulio Brignole, enviat de Gènova a Espanya. La galera havia partit d'Alacant i va poder arribar al port de Barcelona				Dénia- Barcelona	Gazette de France, 119, p. 870

NUM	DATA	VAIXELS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
311	11/1647		Els corsaris magrebins maten a Formentera l'eivissenc Joan Torres, que és enterrat fora de les muralles d'Eivissa el 13/11/1647 perquè hi havia pesta a Alger		Almenys 1 mort		Formentera	Fajarnés, <i>Los Archivos de Ibiza</i> , núm. XIII, p. 98
312	06-07/1649		Diversos vaixells d'enemics persegueixen naus mercants				Costa de Pollença, Dejà i Valldemossa	Rullán, <i>Historia de Sóller</i> , tom II, p. 144
313	10 o 11/1649	1 galiota d'Alger armada a la francesa, amb 200 soldats, la majoria genís-sers	El governador d'Eivissa i Beltrán de Guevara que havia arribat de Dénia amb la galera del duc de Tursi, decideixen anar a Formentera per atacar una nau corsària. A Eivissa s'arma una barca per acompanyar la galera de Beltrán de Guevara, però la tempesta i la pluja retarden les operacions. Les dues naus s'han de separar i la barca armada a Eivissa arriba massa tard per ajudar la galera del duc de Tursi. El combat dura 6 hores i després la galera de Beltrán de Guevara se'n torna a Dénia		Uns 40 morts i 70 ferits	Es diu que les baixes devien ser molt grans	Illa de s'Espalmador (entre Eivissa i Formentera)	<i>Los Archivos de Ibiza</i> , núm. XIII, p. 102; <i>La Gazette de France</i> , núm. 155, p. 1268-1269

NUM	DATA	VAIXELLS	ACCIÓ	DANYS MATERIALS	CAPTUS I MORTS CRISTIANS	CAPTUS I MORTS MUSULMANS	LLOC	REF
314	05/11/1650	1 bergantí	Els corsaris ataquen a una milla de la costa, entre les 20 i les 21 hores, la barca del patró francès Prenis Granet, que havia sortit de Barcelona i anava cap a Palamós. La nau corsària intenta envestir diverses vegades, però els francesos els obliguen a retirar-se		Els corsaris maten el patró i fereixen el pilot de la barca francesa	Els francesos fereixen i maten alguns corsaris	Entre Arenys de Mar i Canet de Mar	Trijueque, <i>Pirates</i> , p. 39

BIBLIOGRAFIA

- ABD EL HADI BEN MANSOUR (ed), *Alger XVIe-XVIIe siècle. Journal de Jean-Baptiste Gramaye, «évêque d'Afrique»*. Paris: Les Éditions du Cerf, 1998.
- ABUN-NASR, J. M. *A History of the Maghrib*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- AGUILÓ, T. *Vireyes de Mallorca. ¿Quién fue el primer cronista del Reino de Mallorca?* Palma: Editorial Mallorquina de Francisco Pons, 1959.
- AGUILÓ, C. *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996.
- AGUILÓ ADROVER, C. «Inventari de les fortificacions de Santanyí», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVI (1978), p. 122-142.
- ALCOBERRO, A. *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII*. Barcelona: Barcanova, 1991.
- ALDEA VAQUERO, Q. *España y Europa en el siglo XVII. Correspondencia de Saavedra Fajardo*. Madrid: CSIC, 2008, tom III, vol. I.
- ALEIXANDRE NAVARRO, J. «Ubicación de las defensas marítimas en la comarca del Camp de Morvedre», *Arse*, núm. 24 (1989), p. 55-83.
- ALOMAR, A. I. *L'exèrcit mallorquí de la fi de l'edat mitjana a la seva desaparició*. Palma: Edicions Documenta Balear, 1998.
- ALOMAR I CANYELLES, A. I. i CLOP I MOLINS, R. «Les fortificacions del castell de Bellver», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom 61 (2005), p. 391-426.
- ALONSO ACERO, B. *Orán-Mazalquivir, 1589-1639. Una sociedad española en la frontera de Berbería*. Madrid: CSIC, 2000.
- ALONSO LLORCA, J. A. i altres. «La Marina als processos de la Batllia General de València (1556-1598): el cas de les almadraves», dins *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Dènia: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Institut de Cultura Juan Gil-Albert i Escola-taller Castell de Dènia, 1990, p. 237-242.
- ALZINA, J. i altres. *Història de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1982, vol. II.
- ANAYA HERNÁNDEZ, L. A. «La invasión de 1618 en Lanzarote y sus repercusiones socio-económicas», *VI Coloquio de Historia Canario-Americana*, tom III (1988), p. 193-223.
- APARICIO, A. *El castell de l'illa de Cabrera*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2012.
- ARCINIEGA GARCÍA, L. «Las murallas de Cullera», dins FURIÓ, A. i APARICI, J (eds). *Castells, torres i fortificacions*, p. 231-244.
- ARCINIEGA GARCÍA, L. «Defensas a la antigua y a la moderna en el Reino de Valencia durante el siglo XVI», *Espacio, Tiempo y Forma*, tom 12 (1999), p. 61-94.
- ARCINIEGA GARCÍA, L. «El patrimonio histórico artístico de San Francisco de Borja en Gandia: espacios de vida, acciones de transformación y evocadoras recreaciones», dins COMPANY, X. i ALIAGA, J (editors). *San Francisco de Borja Grande de España. Arte y espiritualidad en la cultura hispánica de los siglos XVI y XVII*. Lleida: Universitat de Lleida, 2010, p. 115-153.
- ARDIT LUCAS, M. «L'expulsió dels moriscos als Països Catalans: ideologia i història», *Catalan Historical Review*, núm. 2 (2009), p. 191-201.
- ARDIT LUCAS, M. «Els moriscos valencians: una panoràmica historiogràfica», *Manuscrits*, núm. 28 (2010), p. 71-86.
- ARNAU, J. «Crònica del convento de la Merced», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXI (1957), p. 428-458.

- «Arqueologia medieval a Catalunya: recull d'intervencions, 1990-93», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 14-15 (1993-1994), p. 383-430.
- AVINYÓ ANDREU, J. *Història de Cubelles*. Cubelles: Ajuntament de Cubelles, 1973.
- BADA ELIAS, J. *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcelona: Editorial Barcanova, 1992.
- BADIA, J. «Descoberta d'una resta de les muralles de Palafrugell», *Revista de Palafrugell*, núm. 131 (1972), p. 4-5.
- BAIG I ALEU, M. «La vila de Roses en els segles XVI i XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 21 (1988), p. 137-206.
- BAILA PALLARÉS, M. A. «Notas sobre el desarrollo urbano de Vinaròs», *Cuadernos de Geografía*, núm. 35 (1984), p. 189-210.
- BAILA I PALLARÉS, M. A. «Baluards i revellins: el bastiment d'un nou sistema defensiu a la ciutat de Tortosa (segles XVII i XVIII)», *Cuadernos de Geografía*, núm. 63 (1998), p. 81-101.
- BALAGUER DEZCALLAR, M. J. i VICÉN BANZO, L. «La muralla renacentista de Peñíscola (Castellón). Caracterización de elementos, materiales y sistemas constructivos», dins HUERTA, S. i ULLOA, F (eds). *Actas del Octavo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*. Madrid: Instituto Juan de Herrera, 2013, p. 73-82.
- BALBÁS, J. A. *El libro de la provincia de Castellón*. Valladolid: Editorial Maxtor, 2009 (edició facsímil de l'original de 1892).
- BALTRONS I RIBAS, J. «Notes per a l'estudi de les muralles de Blanes», *Blanda*, núm. 15 (2012), p. 20-31.
- BARCELÓ CRESPI, M. *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1988.
- BARGALLÓ VALLS, J. «Els senyors de Torredembarra», *Recull de Treballs*, núm. 2 (1984), p. 7-11.
- BAYERRI Y BERTOMEU, E. *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa, 1959, tom VIII.
- BELHAMISSI, M. «Captifs chrétiens en Algérie à l'époque ottomane: histoire ou hystérie?», dins EL MOUDDEN, A (coord). *Le Maghreb à l'époque ottomane*. Rabat: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de l'Université Mohammed V, 1995, p. 75-84.
- BELCHÍ NAVARRO, P. *Felipe II y el virreinato valenciano (1567-1578). La apuesta por la eficacia gubernativa*. València: Biblioteca Valenciana, 2006.
- BELenguER CEBRIÀ, E. «La problemática del cambio político en la España de Felipe II. Puntualizaciones sobre su cronología», *Hispania*, tom XL (1980), p. 529-576.
- BELenguER CEBRIÀ, E. *Felipe II. En sus dominios jamás se ponía el Sol*. Madrid: Ediciones Anaya i Sociedad Estatal para la Ejecución de Programas del Quinto Centenario, 1988.
- BELenguER, E. *El Imperio hispánico (1479-1665)*. Barcelona: Grijalbo Mondadori, 1995.
- BENDICHO, V. *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*. Alacant: Institut d'Estudis Alacantins, 1960.
- BENNASSAR, B. «La vida de los renegados españoles y portugueses en Fez (hacia 1580-1615)», dins GARCÍA-ARENAL, M. i VIGUERA, M. J (eds). *Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb (siglos XIII-XVI)*. Madrid: CSIC i Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1988, p. 665-678.

- BENNASSAR, B. i L. *Los cristianos de Alá. La fascinante aventura de los renegados*. Madrid: Editorial Nerea, 1989.
- BENNASSAR, B. «El choque cultural entre cristianos y musulmanes en España, Italia y Francia (siglos XVI y XVII)», *Pedralbes*, núm. 15 (1995), p. 23-30.
- BERNABÉ GIL, D. «Alicante en la monarquía hispánica», dins MORENO SÁEZ, F (dir). *Historia de la ciudad de Alicante*. Alacant: Patronato Municipal para la conmemoración del Quinto Centenario de la Ciudad de Alicante, 1990, tom III, p. 151-181.
- BERNAT I ROCA, M. i SERRA I BARCELÓ, J. «El darrer recinte: els inicis de la quinta murada de Ciutat de Mallorca (s. XVI)», *Estudis Baleàrics*, núm. 70-71 (2001-2002), p. 37-60.
- BIBILONI, A. «Mallorca i les relacions amb els *enemics*: el contraban (1650-1720)», dins MOLL, I (ed). *La Mediterrània: Antropologia i Història*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1991, p. 215-228.
- BINIMELIS, J. *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. València i Barcelona: Publicacions de la Universitat de València i Institut Cartogràfic de Catalunya, 2014, s/p (escrit originalment el 1595).
- BLANES ANDRÉS, R. «Comercio de importación marítima de cereales en la Valencia del segundo cuarto del Seiscientos», dins ARANDA PÉREZ, F. J (coord). *La declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2004, p. 481-499.
- BLANES ANDRÉS, R. *Valencia y el Magreb. Las relaciones comerciales marítimas (1600-1703)*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2010.
- BLÁZQUEZ MIGUEL, J. *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo: Editorial Arcano, 1990.
- BLÁZQUEZ MIGUEL, J. «Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de Barcelona», *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie IV, tom 3 (1990), p. 11-158.
- BOIRA MAIQUES, J. V. «Viles, castells i torres de guaita al litoral valencià del segle XVI. Les cartes del virrei Vespasià Gonzaga Colonna», *Afers*, núm. 19 (1994), p. 555-574.
- BOIX, V. *Historia de la ciudad y reino de Valencia*. València, 1845-1847, 3 toms.
- BONO, S. «Guerra corsara e commercio nel Maghreb barbaresco (secoli XVI-XIX)», dins LÓPEZ NADAL, G (coord). *El comerç alternatiu: corsarisme i contraban (ss. XV-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1990, p. 133-144.
- BORGHESI, V. *Il Mediterraneo tra due rivoluzioni nautiche (secoli XIV-XVII)*. Florència: La Nuova Italia Editrice, 1976.
- BORRÀS JARQUE, J. M. *Historia de Vinaròs*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 1979 (reedició de l'original de 1929).
- BOVER, J. M. *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*. Palma, 1864.
- BOVER BERTOMEU, J. «Recuerdos históricos y testimonios arquitectónicos de la defensa de Jávea contra los piratas del Mediterráneo», *Saitabi*, núm. 18 (1945), p. 203-220.
- BRAMON, D. «L'expulsió dels moriscos», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XX (2009), p. 69-81.
- BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1953, 2 volums.
- BRAUDEL, F. *En torno al Mediterráneo*. Barcelona i Buenos Aires: Editorial Paidós, 1997.

- BUIGAS MONRAVÀ, D. C. *Castillo de Vilassar. Memoria descriptiva*. Barcelona, 1886.
- BUSSOT I LIÑÓN, G. *Carrers, cases i arquitectes. Sant Feliu de Guíxols, dels inicis fins el 1931*. Sant Feliu de Guíxols: Diputació de Girona i Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 2000.
- CALVO POYATO, J. *Felipe IV y el ocaso de un imperio*. Barcelona: Editorial Planeta-De Agostini, 1997.
- CAMA RIVAS, J. i TURRÓ I ANGUILA, J. *Dins la vila i fora muralles. Del 1300 al 1800*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 2009.
- CÁMARA, A. «Los guardianes del mar: fortificaciones, torres y atalayas en la costa valenciana (s. XVI)», dins *Jornadas del Bicentenario de Torrevieja 1803-2003*. Torrevieja: Instituto Municipal de Cultura Joaquín Chapaprieta, 2005, p. [1-27].
- CAMIADÉ, M. i altres. «Les mirades en el territori: les fortificacions al massís de l'Albera, el vessant més oriental dels Pirineus», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, s/n (2011), p. 491-501.
- CAMPMANY GUILLOT, J. *Pirates a la costa d'Eramprunyà*. Conferència pronunciada el 23 de desembre de 1999 al Museu de Gavà.
- CAMPMANY GUILLOT, J. i altres. *Castelldefels. Temps d'història*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 2003.
- CANO, M. A. i MIRALLES, E. *Deià. Guia de passeig*. Palma: José J. de Olañeta, Editor, 1998.
- CARLES I GUÀRDIA, F. «Les torres als Alfacs durant l'època de l'expulsió», dins *Actes del congrés internacional l'expulsió dels moriscos*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994, p. 241-248.
- CARRIAZO RUIZ, J. R. «El término fragata en el paso del español clásico al moderno», *Revista de Lexicografía*, núm. 5 (1998-1999), p. 33-44.
- CARRIÓ ARUMÍ, J. *Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2008.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A. «Crisis agràries i comerç blader a Menorca (1558-1600)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 54 (1998), p. 141-162.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A. «Las Islas Adyacentes al Reino de Mallorca en la época de Felipe II», dins *Felipe II y el Mediterráneo*. Madrid: Sociedad Estatal para la Commemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, vol IV, p. 293-311.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A. *Història de Menorca*. Palma: Editorial Moll, 2005.
- CASASNOVAS CAMPS, M. À. «Las amenazas exteriores y la militarización de la isla de Menorca», dins *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares, 2006, vol. 10, p. 161-177.
- CASEY, J. *El regne de València al segle XVII*. Barcelona: Curial, 1981.
- CASTAÑEDA ALCOVER, V (ed). *Coses evengudes en la ciutat i regne de València. Dietario de Mosén Juan Porcar, capellán de San Martín (1589-1629)*. Madrid, 1934, 2 volums.
- CASTAÑEDA Y ALCOVER, V (ed). *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de don Tomás López*. València: Consell Valencià de Cultura, 1998 (edició facsímil de l'original de 1919), 2 volums.
- CASTILLO DEL CARPIO, J. M. «El sistema tributario del reino de Valencia durante el siglo XVI», *Estudis*, núm. 19 (1993), p. 103-129.
- CATALÀ I ROCA, P. *De cara a la Mediterrània. Les torres del litoral català*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1987.

- CATALÁN FONT, C. *Vinaròs en el contexto de los siglos XVI al XIX*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2009.
- CHABÀS LLORENS, R. *Historia de la ciudad de Denia*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, tom II, núm. IV, 1958.
- CHABRET FRAGA, A. *Sagunto. Su historia y sus monumentos*. Sagunt: Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1974 (edició facsímil de l'original de 1888), 2 toms.
- CLAVAGUERA I CANET, J. *Llançà*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2000.
- CENNAMO, M. *Pirati saraceni e barbareschi in Liguria*. Gènova: Fratelli Frilli Editori, 2004.
- CERDÀ HOSPITAL, J. i TRESSERRAS BASELA, J. «Legislació sobre les guaites de la Universitat de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres», *Pedralbes*, núm. 13 (1993), vol. I, p. 589-594.
- CEREZO MARTÍNEZ, R. «La táctica naval en el siglo XVI», *Revista de Historia Naval*, núm. 2 (1983), p. 29-61.
- CEREZO MARTÍNEZ, R. «La galera, nave básica de las marinas mediterráneas. Su función en combate», *Quaderni Stefaniani*, núm. VII (1988), p. 57-70.
- COBOS, F. i CÁMARA, A. *De la fortificación de Yviça*. Eivissa: Editorial Mediterrània Eivissa, 2008.
- CODINA ARMENGOT, E. *Peñíscola*. Castelló: Diputació Provincial de Castelló, 1957.
- COLOMER, J. M. *Mataró al Mil Cinc-cents*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1969.
- COLOMER I BUSQUETS, J. «Ermita de Sant Simó (Mataró). Documentació històrica (II). De 1611 a 1690», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. IX (1993), p. 133-142.
- COLOMER I BUSQUETS, J. «L'ermita de Sant Simó, de Mataró. Recull de dades històriques (III). Des de 1691 a 1700», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. X (1994), p. 127-136.
- COLOMINA I CASTANYER, J. «Toponímia costanera valenciana de 1673», dins *Actes del catorzè col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Alacant: Generalitat Valenciana, 1999, vol. II, p. 587-613.
- COMPANY MATAS, A. i altres. «Sóller», *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVI (1991), p. 356-412.
- COMPANYS I FARRERONS, I. i VIRGILI I GASOL, M. J. «Noves dades sobre el castell d'Altafulla i el llinatge dels Requesens, a través d'un inventari del 1506 i altres documents del notari tarragoní Joan Comes», *Estudis Altafullencs*, núm. 17 (1993), p. 7-35.
- COMPTE FREIXANET, A. «Un municipi empordanès sota el vell règim: Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 4 (1963), p. 11-79.
- COMPTE FREIXANET, A. «Geografia urbana de Castelló d'Empúries», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 11 (1976), p. 15-100.
- CONEJO DA PENA, A. «Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló», *Recerca*, núm. 8 (2004), p. 251-273.
- CONRADO I DE VILLALONGA, J. F. *La Procuración Real en el Reino de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1991.
- COROLEU, J. *Historia de Villanueva y Geltrú*. Vilanova i la Geltrú, 1878.
- CORTADA I COLOMER, L. *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2 volums.

- COSTA I FERNÁNDEZ, L. «El castell, paradigma de Begur», *Revista de Girona*, núm. 145 (1991), p. 58-69.
- COSTA I FERNÁNDEZ, L. *Begur*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1993.
- COT MIRÓ, A. «Els cristians nous de Garcia el 1610», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 13 (1999), p. 51-60.
- CRUZ BARNEY, O. *El corso marítimo*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México, 2013.
- CUMPLIDO MUÑOZ, J. R. «La fortaleza de la sierra de Bernia (1564-1613): primera y efímera materialización de la 'traza italiana' en el Reino de Valencia», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2013, p. 319-329.
- DAMETO, J. i altres. *Historia general del Reino de Mallorca*. Palma: Juan Guasp y Pascual, 1840-1841, 3 tomS.
- DAN, P. *Histoire de Barbarie et de ses corsaires des royaumes, et des villes d'Alger, de Tunis, de Salé, et de Tripoli*. París, 1646.
- DAVIES, R. C. *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800*. Hampshire i Nova York: Palgrave MacMillan, 2004.
- DE AZCÁRRAGA Y DE BUSTAMANTE, J. L. *El corso marítimo (concepto, justificación e historia)*. Madrid: CSIC, 1950.
- DE BUNES IBARRA, M. A. *La imagen de los musulmanes y del norte de África en la España de los siglos XVI y XVII: los caracteres de una hostilidad*. Madrid: CSIC, 1989.
- DE BUNES IBARRA, M. A. «Reflexiones sobre la conversión al islam de los renegados en los siglos XVI y XVII», *Hispania Sacra*, núm. 42 (1990), p. 181-198.
- DE CASANOVA TODOLÍ, U. «Algunas anotaciones sobre el comportamiento de los esclavos moros en Mallorca durante el siglo XVII y un ejemplo de intercambio con cautivos cristianos», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XLI (1985), p. 323-332.
- DE CASANOVA TODOLÍ, U. «El déficit alimenticio del Reino de Mallorca a lo largo del siglo XVII y sus problemas de abastecimiento», *Mayurqa*, núm. 21 (1985-1987), p. 217-232.
- DE CASTRO FERNÁNDEZ, J. J. i CUADRADO BASAS, A. «Las fortificaciones de la corona hispánica en el Mediterráneo durante los siglos XVI y XVII (1492-1700)», dins *Actas del IV Congreso de Castellología*. Madrid: Asociación Española de Amigos de los Castillos, 2012, p. 143-200 (edició digital).
- DE DIEGO GARCÍA, E. «Situación política en la España de Felipe IV: análisis histórico», *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 23 (2006), p. 131-145.
- DE GRAMMONT, H. D. *Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle*. Alger: Adolphe Jourdan, 1879.
- DE GRAMMONT, H. D (ed). *Relation des préparatifs faits pour surprendre Alger par Jeronimo Conestaggio*. Alger: Adolphe Jourdan, 1882.
- DE GRAMMONT, H. D. *Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830)*. París: Ernest Leroux, 1887.
- DE HAEDO, D. *Topographia e historia general de Argel*. Valladolid: Diego Fernández de Córdoba, 1612.
- DE HAEDO, D. *Histoire des rois d'Alger*. Alger: Adolphe Jourdan, 1881(original en castellà editat el 1612).

- DE LA FUENTE, P. «Un exemple d'arquitectura defensiva del litoral català en època moderna: la torre de Norfeu», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 26 (1993), p. 159-174.
- DE LA FUENTE, P. «Les casernes de la fortalesa de Roses», *Revista de Girona*, núm. 165 (1994), p. 64-65.
- DE LA FUENTE, P. «Els canons Löffler rosincs», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 33 (2000), p. 117-125.
- DE LA FUENTE, P. «La fortificació del litoral cadaquesenc al segle XVI», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 379-400.
- DE LA FUENTE, P. «Aigua, ciutat i territori a la Roses renaixentista», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 35 (2002), p. 351-372.
- DE LA FUENTE, P. «El capitán Fratin y la Real Casa de Munición de Guerra de Rosas: un ejemplo de arquitectura militar», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 37 (2004), p. 97-109.
- DEL CAMPO I JORDÀ, F. *Castells medievals del Maresme*. Figueres: Brau Edicions, 1998.
- DE LLOBET MASACHS, S. «La pèrdua de les galeres de Catalunya l'any 1623», *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras*, vol. 42 (1989-1990), p. 117-160.
- DE NICOLÁS MASCARÓ, J. C. *Talaies i torres de defensa costanera*. Maó: Institut d'Estudis Balearics i Institut Menorquí d'Estudis, 1994.
- DE PRADO, G. «El castell de Benedormiens (castell d'Aro). Intervencions arqueològiques (1999-2000): el sistema defensiu del castell», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 26 (2007), p. 47-68.
- DEVOULX, A. «La marine de la régence d'Alger», *Revue Africaine*, núm. 77 (1869), p. 3-39.
- DEYÀ I BAUZÀ, M. i OLIVER I MORAGUES, M. «El Mediterráneo bipolar: el Reino de Mallorca en alarma, la Orden de Malta en guardia», *Balearides Digital*, p. 1-23.
- DEYÀ BAUZÀ, M. J. «La política mediterránea de Felipe III vista desde el archipiélago balear (1601-1608)», dins MATA INDURÁIN, C. i MOZÓROVA, A (eds). *Temas y formas hispánicas: arte, cultura y sociedad*. Pamplona: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2015, p. 69-83.
- DÍAZ-PLAJA, F. *La vida y la época de Felipe III*. Barcelona: Editorial Planeta, 1998.
- Dieteris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994-2007, 10 volums.
- «Documents històrics d'Inca», *Inca Revista*, núm. 43 (1997), p. 11.
- DOMÈNECH I MONER, J. *Lloret de Mar*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1992.
- DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. *Datos para la historia de Villarreal*. Vila-real, 1975, 6 volums.
- ELLIOTT, J. H. *El conde-duque de Olivares*. Barcelona: Grijalbo Mondadori, 1998.
- EPALZA, M. de. *Los moriscos antes y después de la expulsión*. Madrid: Editorial Mapfre, 1992.
- ESCALAS CAIMARY, J. *Las murallas de Palma*. Palma, 1955.
- ESCANDELL BONET, B. *Aportación a la historia de las murallas renacentistas de Ibiza*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1970.
- ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1995, tom II.
- ESCANDELL BONET, B. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglo XVII)*. Oviedo: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 2000, vol. III/1.

- ESCOLANO, G. *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*. València, 1610.
- ESPINO LÓPEZ, A. «¿Existió un ejército catalán en la época moderna?», *Manuscrits*, núm. 15 (1997), p. 115-120.
- ESPINO LÓPEZ, A. «La sociedad catalana y la posesión de armas en la Época Moderna, 1501-1652», *Revista de Historia Moderna*, núm. 21 (2003), p. 7-67.
- ESPINO LÓPEZ, A. «Ibiza durante el reinado de Felipe IV, 1621-1665. Entre la problemática defensiva y la supervivencia», *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 31 (2006), p. 91-115.
- ESPINO LÓPEZ, A. «Los enemigos de la Monarquía en el Mediterráneo: el caso de la defensa de Ibiza en el siglo XVII, 1598-1621», *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 26 (2006), p. 11-28.
- ESTADES DE MONTCAIRE, J. A. «La victòria sollerica del 1620», *Diari de Balears*, 10 d'octubre de 1996, p. 46.
- ESTEVA I CRUAÑAS, L. «La població treballadora guixolenca, de 1556 a 1645», dins *XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Sant Feliu de Guíxols: Museu Municipal, 1977, p. 131-200.
- ETTINGHAUSEN, H. *Notícies del segle XVII: La Premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2000.
- FAJARNÉS, E. «Formentera durante la guerra entre los ibicencos y los mahometanos», *Los Archivos de Ibiza*, núm. XIII (1903), p. 97-99.
- FAJARNÉS TUR, E. *El comercio entre ibicencos y sarracenos en la Edad Media*. Palma, 1929.
- FARRIOL I CLAVÉ, R. *Antics territoris del municipi de Vila-seca i Salou*. Vila-seca i Salou: Agrupació Cultural de Vila-seca i Salou, 1988.
- FAUCON, N. *La Tunisie avant et depuis l'occupation française. Histoire et colonisation*. París: Augustin Challamel, 1893, 2 toms.
- FEBRER IBÁÑEZ, J. J. *Peñíscola, apuntes históricos*. Castelló: Diputació de Castelló, 2010 (edició facsímil de l'original de 1924).
- FEBRÉS I VERDÚ, X. *Palafrugell*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1989.
- FEIJOO, R. *La ruta de los corsarios*. Barcelona: Editorial Laertes, 2000, vol. I.
- «Felipe II, el rey que defendió Mallorca pero no quiso reconocer todos sus privilegios», Universitat de les Illes Balears, s/d.
- FERNÁNDEZ, J. H. i altres. «Excavación de los restos humanos hallados en Espalmador (Formentera)», *Sagvntvm*, núm. 41 (2009), p. 259-261.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M. *Felipe II y su tiempo*. Barcelona: RBA Coleccionables, 2005.
- FEROS, A. *El Duque de Lerma. Realeza y privanza en la España de Felipe III*. Madrid: Marcial Pons, 2002.
- FERRER ABÁRZUZA, A. *El puig de Missa de Santa Eulària des Riu*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1998.
- FERRER I MALLOL, M. T. «El Sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 1 (1995), p. 61-70.
- FONTENAY, M. «Los fenómenos corsarios en la periferización del Mediterráneo en el siglo XVII», dins PÉREZ PICAZO, M. T. i altres (eds). *Desigualdad y Dependencia. La periferización del Mediterráneo occidental (s. XII-XIX)*. Múrcia: Comunidad Autónoma de la Región de Murcia, 1986 p. 117-119.
- FORCADA MARTÍ, V. «La Torre del Rei», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXIV (1988), p. 359-399.

- FORCADA MARTÍ, V. *Torres y castillos de la Provincia de Castellón (síntesis histórico-estructural)*. Castelló: Sociedad Castellonense de Cultura, 1992.
- FORCADELL I VERICAT, T. «El castell d'Ulldecona. La intervenció arqueològica de 1995», *Rails*, núm. 8 (1996), p. 13-32.
- FORCADELL VERICAT, T. «Castell d'Ulldecona. Intervenció 2003-2006. 2a part. Resultats arqueològics i interpretació històrica», *Rails*, núm. 24 (2008), p. 183-207.
- FORNALS, F. *Torres de defensa y atalayas de Menorca*. Maó: Museu Militar de Menorca, 1989.
- FORN I SALVÀ, F. *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Barcelona: Caixa Laietana, 2010.
- FRIEDMAN, E. G. *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1983.
- FRIGOLA I ARPA, J. «El sometent de la Bisbal del segle XVI», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 29 (2010), p. 85-106.
- FUENTES GASÓ, M. *Esglésies i senyories de la Canonja i Masricart*. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, 1989.
- GALIANA, A. «Descripcions antigues de la costa de la Marina Baixa», *Sarrià*, núm. 2 (2009), p. 5-45.
- GALINDO Y VERA, L. *Las posesiones hispano-africanas*. Màlaga: Algazara, 1993.
- GARCÉS FERRÁ, B. «Noticias sobre armamento en Mallorca: con ocasión de ataques de piratas berberiscos y turcos», separata de *Saitabi*, núm. 13 (1944).
- GARCÍA ALMIÑANA, E. i SEBASTIÁN VICENT, R. *Análisis histórico del testamento del duque de Lerma, V marqués de Denia*. Dénia: Ajuntament de Dénia, 1983.
- GARCÍA-ARENAL, M. i DE BUNES, M. A. *Los españoles y el Norte de África. Siglos XV-XVIII*. Madrid: Editorial Mapfre, 1992.
- GARCIA ESPUCHE, A. «Del territori al canelobre. Sobre la decisiva transformació de Catalunya: 1550-1714», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 76 (2013), p. 129-154.
- GARCÍA GARCÍA, B. J. *Paz, desempeño y reputación en la política exterior del duque de Lerma (1598-1618)*. Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 1994.
- GARCÍA GARCÍA, B. J. «La cuestión morisca y la restauración de la milicia (1595-1614)», dins *Actes del congrés internacional sobre l'expulsió dels moriscos*, p. 346-350.
- GARCIA I ROSELLÓ, J. i CERDÀ I MELLADO, J. A. «Darreres actuacions arqueològiques al castell de Burriac (Cabrera de Mar. El Maresme)», *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. VII (1990), p. 61-71.
- GARCÍA MARTÍN i altres. *Renegados, viajeros y trásfugas. Comportamientos heterodoxos y de frontera en el siglo XVI*. Madrid: Fugaz Ediciones, 2000.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. *Bandolerismo, piratería y control de moriscos en Valencia durante el reinado de Felipe II*. València, 1977.
- GARCÍA MERCADAL, J (ed). *Viajes de extranjeros por España y Portugal*. Madrid: Aguilar, 1959, tom II.
- GARÍ Y SIUMELL, J. A. *Descripción e historia de la villa de Villanueva y Geltrú, desde su fundación hasta nuestros días*. Vilanova, 1860.
- GASCÓ SIDRO, A. J. «Estudio sobre la Iglesia Arciprestal de Vinaroz», *Millars*, núm. 5 (1978), p. 51-90.
- Gazette de France*, núm. 15 (1633), 134 (1636), 119 (1646) i 155 (1649).
- GEA, M. i altres. «Noves dades arqueològiques sobre les fortificacions de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia*, 2008-2009, p. 147-171.

- GILABERT TOMÀS, J. «Atacs corsaris i sistema defensiu a la mar de l'Ebre. Segle XVI.», *Recerca*, núm. 4 (2000), p. 137-179.
- GILABERT TOMÀS, J. «La defensa contra el cors musulmà: l'esquadra de galeres de la Generalitat de Catalunya (1599-1623)», *Drassana*, núm. 21 (2013), p. 98-128.
- GIL FERNÁNDEZ, L. *El imperio luso-español y la Persia safávida*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 2006, tom I.
- GIMÉNEZ BLASCO, J. *La Universitat de Mataró (1589-1628). Gestió municipal i vida quotidiana*. Mataró: Editorial Alta Fulla, 1990.
- GIMÉNEZ BLASCO, J. i altres. «La muralla del segle XVI de la vila de Mataró (Maresme)», *Tribuna d'Arqueologia*, 2007-2008, p. 309-323.
- «Gobernadores de Ibiza», *Los Archivos de Ibiza*, núm. XIII (1903), p. 108-110.
- GONZÁLEZ CASTRILLO, R. «La pérdida de La Goleta y Túnez, y otros sucesos de historia otomana, narrados por un testigo presencial: Alonso de Salamanca», *Anaquel de Estudios Árabes*, vol. III (1992), p. 247-286.
- GONZALEZ-RAYMOND, A. *La Croix et le Croissant. Les inquisiteurs des îles face a l'Islam, 1550-1700*. París: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1992.
- GONZALEZ-RAYMOND, A. *Inquisition et société en Espagne. Les relations de causes du tribunal de Valence (1566-1700)*. París: Annales Littéraires de l'Université de Franche-Comté, 1996.
- GOODMAN, D. *El poderío naval español. Historia de la armada española del siglo XVII*. Barcelona: Ediciones Península, 2001.
- GOSSE, P. *Los corsarios berberiscos. Los piratas del norte (historia de la piratería)*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1947.
- GRAULLERA SANZ, V. *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI i XVII*. València: Instituto Valenciano de Estudios Históricos, Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València i CSIC, 1978.
- GUAL TRUYOL, S. *Siete siglos de las murallas de Alcutia*. Inca: Ingrama, 1998.
- GUÀRDIA BASSOLS, M. *Mataró, 1500-1900. La continuïtat en les formes de fer ciutat*. Tesi doctoral, Universitat Politècnica de Barcelona, 1987, 2 volums.
- GÜELL, M. «Consideracions al voltant de la Revolució Militar a Catalunya», *Pedralbes*, núm. 28 (2008), p. 199-224.
- HALE, J. R. *Renaissance War Studies*. Londres: The Hambledon Press, 1983.
- HALICZER, S. *Inquisición y sociedad en el reino de Valencia, 1478-1834*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1993.
- HESS, A. C. *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago i Londres: The University of Chicago Press, 1978.
- HESS, A. C. «La batalla de Lepanto y su lugar en la historia del Mediterráneo» dins ELLIOTT, J. H. (ed). *Poder y sociedad en la España de los Austrias*. Barcelona: Crítica, 1982. p. 90-114.
- HINOJO GARCÍA, E. «Las transformaciones poliorcéticas en la Barcelona del siglo XVII. Resultados preliminares de la intervención arqueológica en el baluarte de San Antonio», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 81-91.
- HANDERSON, B. *Historia de la piratería*. Barcelona: Editorial Ferma, 1963.
- HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, B. «La Receptoría de la Bailía General de Cataluña durante el siglo XVI», *Pedralbes*, núm. 13, vol. II (1993), p. 25-33.
- HERSHENZON, D. *Early Modern Spain and the Creation of the Mediterranean: Captivity, Commerce, and Knowledge*. Tesi doctoral. Universitat de Michigan, 2011.

- HERSCHENZON, D. «Las redes de confianza y crédito en el Mediterráneo occidental: cautiverio y rescate (1580-1670)», dins GUILLÉN, F. P. i TRABELSI, S (ed). *Les esclavages en Méditerranée. Espaces et dynamiques économiques*. Madrid: Casa de Velázquez, 2012, p. 131-140.
- HOURANI, A. *Historia de los pueblos árabes*. Barcelona: Círculo de Lectores, 1996.
- IMBER, C. *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*. Nova York: Palgrave MacMillan, 2002.
- INALCIK, H. i QUATAERT, D (ed). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- INSA MONTAVA, J. *La costa daurada arran de mar*. Valls: Cossetània Edicions, 2006.
- IVARS CERVERA, J. «Atacs de pirates i corsaris a les costes de la Marina: un exemple al litoral de Teulada al segle XVII. Antecedents», *Aguait*, núm. 30 (2011), p. 47-60.
- JOANIQUEU, A. *Pirates i corsaris catalans*. Barcelona: Editorial Noray, 1997.
- JUAN VIDAL, J. «El comercio de trigo entre Mallorca y África del Norte en los siglos XVI y XVII», *Mayurqa*, núm. 15 (1976), p. 73-92.
- JUAN VIDAL, J. «Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna», *Mayurqa*, núm. 16 (1976), p. 87-113.
- JULBE, F. «De Villa a Real Fuerza (1235-1600)», dins *Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza (de la ciudad púnica a 1912)*, publicació de la delegación en Ibiza y Formentera del Colegio de Arquitectos de Baleares, núm. 1-2 (gener-octubre), 1980, p. 14-25.
- JULIEN, C. A. *Histoire de l'Afrique du Nord*. París: Payot, 1964.
- KAMEN, H. *Felipe de España*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1998.
- LAFUENTE VANRELL, L. *Historia de Menorca*. Ciutadella i Maó: Ediciones Nura i Editorial Sicoa, 1992 (original de 1907).
- LAORDEN RAMOS, C. «Asedios y fortificaciones de Tortosa en el siglo XVII», *Revista de Historia Militar*, núm. 97 (2005), p. 51-97.
- LAPEYRE, H. *Geografía de la España morisca*. València: Diputació Provincial de València, 1986.
- LAPIDUS, I. M. *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- LEWIS, B. «Corsairs in Iceland», *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, núm. 15-16 (1973), p. 139-144.
- LILLO GINER, S. i LLOPIS VERDÚ, J. «Pedro de Guevara y la fortificación de transición. El plano para la reforma de las defensas de Valencia de 1544», *Expresión Gráfica Arquitectónica*, núm. 20 (2012), p. 66-75.
- LLABRÉS, J. «Corsarios mallorquines del siglo XVII (1674)», separata del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXIX (1944), p. 5-14.
- LLADÓ FERRAGUT, J. *Noticias históricas de ses Salines y de su comarca*. Palma, 1959.
- LLINÀS POL, J. «El castell de Sant Joan de Lloret. Dades arqueològiques», *Quaderns de la Selva*, núm. 15 (2003), p. 33-48.
- LLISTAR ESCRIG, A. *Historia de la provincia de Castellón*. València, 1887, tom I.
- LLORENS I RAMS, J. M. i MANZANO I VILAR, S. «El castell de Sant Joan de Blanes», *Quaderns de la Selva*, núm. 7 (1994), p. 61-73.
- LLOVET, J. *Mataró. Dels orígens a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2000.

- LLUESMA ESPANYA, J. A. *Los piratas y Sagunto. La defensa litoral en el Camp de Morvedre y la baronía del Grau Vell*. Sagunt: Fundació Bancaja, 2009.
- LOMAS CORTÉS, M. «La Armada del Mar Océano y la jornada de Túnez (1609) [1]», dins *XLI Jornadas de Historia Marítima. La expulsión de los moriscos y la actividad de los corsarios norteafricanos*. Madrid: Instituto de Historia y Cultura Naval, 2011, p. 21-46.
- LÓPEZ CRESPI, M. «El segle XVI a Mallorca», *Diari de Balears*, 15 de novembre de 1996, p. 46.
- LÓPEZ MULLOR, A. *El castell i les torres*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 2000.
- LÓPEZ MULLOR, A. i altres (coord). *Castell de Castelldefels. Arqueologia, història, art*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2005.
- LÓPEZ NADAL, G. «La participació del cors mallorquí a la desfeta de la revolta de Catalunya (1637-1655)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVI (1978), p. 246-272.
- LÓPEZ NADAL, G. *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània Occidental: 1652-1698. Un comerç forçat*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1986.
- LÓPEZ NADAL, G. «El corsarisme com a institució marítima; Els judicis de preses a Mallorca (1654-1687)», *Pedralbes*, núm. 13-II (1993), p. 93-101.
- LÓPEZ NADAL, G. «El corsarismo mediterráneo», dins Actes del congrés internacional *Las sociedades ibéricas y el mar a finales del siglo XVI*. Madrid: Sociedad Estatal Lisboa '98, 1998, tom III, p. 233-260.
- LÓPEZ NADAL, G. «El corsarismo en el Mediterráneo (1516-1830)», *Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval*, núm. 46 (2004), p. 17-36.
- LÓPEZ NADAL, G. «El capità Jaume Canals i els negocis per mar», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 65 (2009), p. 141-154.
- LORENTE LIARTE, J. *Geopolítica del Pirineo Central (1591-1733): hermetización versus permeabilidad hispano-francesa*. Tesi doctoral, Universidad de Zaragoza, 2012.
- LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. *Torres y atalayas de Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, 1996.
- MACABICH, I. *Historia de Ibiza*. Palma: Daedalus, 1966-1968, 4 volums.
- MACABICH I LLOBET, I. *Eivissa. Les seves institucions històriques*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1964.
- MADURELL I MARIMÓN, J. M. «Els Sagramentals del Vallès, Maresma i Llobregat (contribució a la seva història)», *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, separata del vol. III, Barcelona, 1962, p. 183-192.
- MANCA, C. *Il modello di sviluppo economico delle città marittime barbaresche dopo Lepanto*. Nàpols: Giannini Editore, 1982.
- MANTRAN, R. «North Africa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries», dins HOLT, P. M., LAMBTON, A. K. S. i LEWIS, B (ed). *The Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970, vol. 2, p. 238-265.
- Manual de novells ardits vulgarment apellat dietari del antich consell barceloní*. Barcelona, 1892-1975, vol. V, p. 104-105 (en endavant, *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*).
- MARÍ CARDONA, J. «Les nostres torres de defensa», *Eivissa*, núm. 6 (1974), p. 4-7.
- MARÍ CARDONA, J. «Les illes Pitiüses. Formentera (II)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 473-491.

- MARÍ CARDONA, J. *Els Llibres d'Entreveniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1981.
- MARÍ CARDONA, J. *Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1983.
- MARÍ CARDONA, J. *Santa Maria d'Eivissa*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1985.
- MARÍ CARDONA, J. *Sant Ofici. Arxiu Històric de la Pabordia de Santa Maria d'Eivissa*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1990.
- MARÍ CARDONA, J. *Santa Eulàlia*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2009.
- MARISTANY, C. *Senyoria i població al Camp de Tarragona: la vila de Cambrils (segles XII-XVII)*. Cambrils: Edicions de l'Ajuntament de Cambrils, 1986.
- MARTÍN, E. i SANTACANA, J. (eds). *Sants i mals esperits. Manuscrit d'un rector del Barroc*. Calafell: Llibres de Matrícula, 2001.
- MARTÍN CORRALES, E. «El comerç de Catalunya amb el Nord d'Àfrica el segle XVI: una segona exclusió?», *L'Avenç*, núm. 189 (1995), p. 16-21.
- MARTÍN CORRALES, E. *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio con los «enemigos de la fe»*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2001.
- MARTÍN CORRALES, E. «De cómo el comercio se impuso a la *razzia* en las relaciones hispano-musulmanas en tiempos del Quijote: hacia la normalización del comercio con el Norte de África y el Levante otomano a caballo de los siglos XVI y XVII», *Revista de Historia Económica*, núm. XXIII (2005), p. 139-159.
- MARTÍN ROIG, G. «El castell de Sant Esteve de la Fosca», *Revista del Baix Empordà*, núm. 40 (2013), p. 24-33.
- MARTÍNEZ LATORRE, D. «El Portal de Mar de la fortalesa de Roses, una obra renaixentista a Catalunya», *Locvs Amoenus*, núm. 4 (1988-1989), p. 155-170.
- MARTÍNEZ LATORRE, D. «La fortificació de Barcelona a mitjans del segle XVI. El baluarte de las Atarazanas y la Puerta de Mar de Giovan Battista Calvi», *Drassana*, núm. 12 (2004), p. 83-92.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, F. «El 'fórt' o castillo de Bernia», *Saitabi*, núm. 4, 20-21 (1946), p. 110-116.
- MARTÍNEZ RONDAN, J. «Obres de fortificació al castell de Morvedre al segle XVI», *Arse*, núm. 27 (1992), p. 75-90.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. «La aportación española a la 'revolución militar' en los inicios de la tiempos modernos», *Cuadernos del Centro de Estudios Medievales y Renacentistas*, núm. 13 (2005), p. 211-227.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. «El Mediterráneo, un mar de galeras», *Revista de Historia Naval*, núm. 110 (2010), p. 7-23.
- MARTÍNEZ TORRES, J. A. *Prisioneros de los infieles. Vida y rescate de los cautivos cristianos en el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVII)*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2004.
- MARTÍNEZ TORRES, J. A. «Un Mediterráneo en movimiento. Esclavos y comercio en el continente africano (siglos XVI, XVII, XVIII)», *Historia y Política*, núm. 20 (2008), p. 213-235.
- MAS QUETGLAS, J. *Història de la ciutat de Palma*. Palma: Editorial Moll, 1998.
- MEDIR JOFRA, R. «El castillo de Palafrugell», *Revista de Palafrugell*, núm. 88 (1969), p. 6-7.
- MEHRAD, N. «Relaciones diplomáticas entre la Persia safávida y la España de Felipe III: el caso de la primera embajada», *Librosdelacorte.es*, núm. 4 (2012), p. 22-47.

- MENCHON BES, J. i MASSÓ CARBALLIDO, J. *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (segles II aC-XX dC)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1998.
- MENCHÓN BES, J. «Fortificaciones y defensas de la ciudad de Tarragona: del siglo II a.C. al siglo XIX», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 117-130.
- MILLAN GUTIÉRREZ, P. «La guerra dels Segadors a Ulldacona», *Rails*, núm. 23 (2007), p. 123-160.
- MIRET I MESTRE, M. i MUNTANER I PASCUAL, I. «Història i recorregut del camí de les costes de Garraf», *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 23 (1998), p. 125-154.
- MIR I MORAGAS, D. *Compilació històrica de Calella*. Barcelona: Editorial Cedro, 1982.
- MONLAÜ, J. *Les États barbaresques*. París: Presses Universitaires de France, 1964.
- MONTANER, P. de. «Aspectos de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXVII (1979), p. 289-328.
- MONTER, W. *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*. Barcelona: Editorial Crítica, 1992.
- MONTOLIU RIPOLLÉS, J. «Torres vigia o de guaita en la provincia de Castellón», *Ariadna*, vol. I, núm. 2 (2013), p. 173-179.
- MORGAN, J. *A Complete History of Algiers*. Londres, 1728-1731.
- MUNDET, J. «De l'arada al timó. La Tossa medieval», *Quaderns de la Selva*, núm. 15 (2003), p. 68-87.
- MUNTANER, I. M. «Els canons del Baluard i els preludis de la guerra dels Segadors», *Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans*, núm. 132 (2010), p. 5-7.
- MUNTANER, J. «Inspecció de las torres vigia», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXX (1950), p. 523-533.
- MUÑOZ ALTABERT, M. L. «1604: Una cita del Regne amb la monarquia. Corts valencianes de Felip III», *Estudis*, núm. 25 (1999), p. 111-141.
- MUÑOZ SEBASTIÀ, J. H. «Actitud dels moriscos de la Ribera davant el decret d'expulsió: el cas dels Guasquí de Benissanet», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 13 (1999), p. 143-147.
- MUÑOZ I SEBASTIÀ, J. H. «La guerra dels Segadors a les terres de l'Ebre (1640-1651)», *Recerca*, núm. 6 (2002), p. 1-26.
- MURGIA, G. «L'attività della pesca del corallo nella Sardegna durante la guerra dei Trent'anni», dins DONEDDU, G. i GANGEMI, M. (eds). *La pesca nel Mediterraneo occidentale (secoli XVI-XVIII)*. Bari, 1994, p. 221-229.
- MURILLO I TUDURÍ, A. «Pressió fiscal, economia i societat a la Menorca de la transició del segle XVI al XVII», *Randa*, núm. 21 (1987), p. 7-32.
- NAVARRO PÉREZ, J. *Castelldefels: una introducció a la seva geografia i història*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels, 1991.
- NEGUERUELA, I. «Dos importantes planos de Tarragona en el Archivo de Simancas», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 5 (1985), p. 59-75.
- NOGUER, J. i ALCOVERRO, A. *Pirates, corsaris i torres de moros. Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras*. Palafrugell i Girona: Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 1998.
- NOVELL, N. i FEMENIA, J. *El llibre de la Safor*. Sueca: impremta Palacios, 1983.
- O'CALLAGHAN, R. *Anales de Tortosa*. Tortosa, 1995, 3 volums (edició facsímil de l'original de 1895).

- OLESA MUÑIDO, F. F. *La organización naval de los estados mediterráneos y en especial de España durante los siglos XVI i XVII*. Madrid: Editorial Naval, 1968, 2 toms.
- OLIVA PRAT, M. «Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona (II)», *Revista de Girona*, núm. 41 (1967), p. 47-62.
- OLIVER FOIX, A. *Las fortificaciones de Vinaròs (s. XIII-XVIII). Evidencias arqueológicas y de Tortosa*. Tortosa, 1995 documentales. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2007.
- OLIVER NARBONA, M. *Almadrabas de la costa alicantina*. Alacant: Universidad de Alicante i Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1982.
- OLIVER SANZ DE BREMOND, E. *Historia de Denia*. València: edició de l'autor, 1978.
- OLUCHA MONTINS, F. «Sobre unas torres de defensa litoral», *Estudis Castellonencs*, núm. 2 (1984-1985), p. 145-162.
- ORDINAS MARCÉ, G. i REYNÉS TRIAS, A. *Les torres d'Escorca*. Palma: El Gall Editor i Grup Excursionista de Mallorca, 1998.
- ORRIOLS VIDAL, M. L. i SORNÍ ESTEVA, X. «Cessió en comanda del castell de Cubelles el 1511», *Reembres*, núm. 11 (1996), p. 3-22.
- ORTS Y BOSCH, P. M. *Alicante. Notas históricas (1373-1800)*. València, 1971.
- PALAU, M. A. *Diana desenterrada. Antiguas memorias y breve recopilación de los más notables sucesos de la ciudad de Denia, desde su antiquísima fundación hasta el estado presente*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant, 1975 (edició facsímil de l'original de 1643).
- PAPELL GARDÍ, A. *Pirates i corsaris a l'Empordà*. Peralada: Edicions Biblioteca Palau Peralada, 1962.
- PARPAL LLADÓ, P. *El castillo de Cabrera. Su historia*. Palma: Editorial Mallorca, 1990.
- PARDO MOLERO, J. F. «Proyectos y obras de fortificación en la Valencia de Carlos V», *Estudis*, núm. 26 (2000), p. 137-176.
- PARDO MOLERO, J. F. *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001.
- PARDO MOLERO, J. F. «De puerto de la Ribera a llave del reino. Defensa y fortificación de Cullera en el Renacimiento», dins FURIÓ, A. i APARICI, J (eds). *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*. València: Ajuntament de Cullera i Universitat de València, 2002, p. 195-212.
- PARDO MOLERO, J. F. «Cultura de la guerra y cultura de la defensa en la Europa del Renacimiento: Joan de Cervelló (1496-1551)», *Manuscrits*, núm. 24 (2006), p. 19-43.
- PARÍS MUÑOZ, E. *Torrenostrà. Historia, marinería y turismo*. Barcelona: edició de l'autor, 1990.
- PARKER, G. *Felipe II*. Barcelona: Ediciones Altaya, 1996.
- PARPAL Y MARQUÉS, C. *El puerto de Fornells en el siglo XVII*. Barcelona, 1918.
- PARRY, V. J. i altres. *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- PASTOR Y LLUÍS, F. «El castillo de Tortosa», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 49 (1906), p. 482-488.
- PASTOR Y LLUÍS, F. «Castillo de San Jorge de Alfama y hospital de peregrinos», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 50 (1907), p. 485-489.

- PERELLÓ FERRER, A. M. *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- PÉREZ, J. *La España de Felipe II*. Barcelona: Editorial Crítica, 2000.
- PÉREZ, LL. i altres (eds). *El tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe (1578-1806)*. Palma: Miquel Font editor, 1986, vol. 1.
- PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (IV)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. II, núm. 3 (1978), p. 597-612.
- PÉREZ MARTÍNEZ, L. «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca (V)», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 433-452.
- PETERSON, A. F. «La defensa de Mallorca bajo Felipe IV», *Fontes Rerum Balearivm*, vol. III (1979-1980), p. 227-234.
- PIÉ FAIDELLA, J. *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984 (original publicat entre 1889 i 1914).
- PIÑA HOMS, R. *El Gran i General Consell. Asamblea del Reino de Mallorca*. Palma: Diputació Provincial de Balears, Institut d'Estudis Baleàrics, Patronat Josep Maria Quadrado i CSIC, 1977.
- PIÑA HOMS, R. «Les institucions parlamentàries del Regne de Mallorca», dins FATÁS, G (dir). *La Corona d'Aragó*. Barcelona-Saragossa: Editorial Aragó, 1988-1990, vol. III, p. 79-131.
- PLA I BARTINA, J. *Els aparells dels velers. Dels grans velers i de les embarcacions*. Palamós i Barcelona: Museu de la Pesca i Museu Marítim de Barcelona, 2010.
- «Pirates a Cambrils», *Butlletí de l'Arxiu Municipal de Cambrils*, núm. 17 (2008), p. 2.
- PLANAS, N. «Navegar con rumbo. Actividad corsaria y sociedades insulares en un mediterráneo 'conectado' (s. XVII)», *Memòries de la Reial Acadèmica Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 21 (2011), p. 79-101.
- PLANAS I ROIG, M. *Castelló d'Empúries*. Girona: Diputació i Caixa d'Estalvis Provincial, 1987.
- PLANAS ROSSELLÓ, A. «El Mestre de Guaita y la custodia de los esclavos en Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom LII (1996), p. 95-128.
- PLANELLS RIPOLL, J. «Mariners i corsaris de les Pitiüses», *Eivissa*, núm. 39 (2002), p. 4-10.
- PONS, G. *Historia de Menorca*. Maó: Editorial Menorca, 1983.
- PONS ALZINA, J. «El memorial d'arbitris sobre l'illa de Menorca del veedor Francisco Negrete», *Pedralbes*, núm. 21 (2001), p. 89-120.
- PONS GURI, J. M. «Aventura de un antiguo notario de Pineda». Separata de *La Notaría*, 2n i 3r trimestre de 1947.
- PONS GURI, J. M. *Anotaciones a un impreso curioso*. Arenys de Mar: Arxiu Històric Fidel Fita, 1947.
- PONS I GURI, J. M. *El Llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona: edició de l'autor, 1977.
- PONS I GURI, J. M. «Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 1 (2001), p. 155-224.
- PORTER I MOIX, M. i altres. *Altafulla*. Valls: Edicions Cossetània, 2001.
- POSADAS LÓPEZ, E. J. *Torres de defensa*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1985.
- POSADAS LÓPEZ, E. J. *Torres y piratas en las islas Pitiusas*. Eivissa: Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1989.

- POSADAS LÓPEZ, E. J. «La Real Fuerza de Ibiza. Síntesis histórica», *Honderos. Cuadernos de Historia Militar*, núm. 2 (1991), p. 179-190.
- POSADAS LÓPEZ, E. J. *La Real Fuerza de Ibiza*. Eivissa, 1993.
- POSADAS LÓPEZ, E. J. *Arquitectura defensiva de Formentera*. Eivissa: edició de l'autor, 1995.
- POU MUNTANER, J. *La marina en las Baleares*. Palma, 1977.
- PRAT, E. i VILA, P (eds). *Notes i dietaris de la família Fina (1561-1878)*. Palafrugell: Arxiu Municipal de Palafrugell, 1998.
- PRATS GARCIA, E. «El problema defensivo en Ibiza», dins *Historia de las Islas Baleares*. Palma: El Mundo-El Día de Baleares, 2006, vol. 10, p. 178-193.
- PRATS I GARCÍA, E. *Història d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Diario de Ibiza, 1991.
- PUIG GRIESSENBERGER, A. M. i altres. «Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 27 (1994), p. 19-41.
- PUIG I GRIESSENBERGER, A. M. i altres. «L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 28 (1995), p. 43-69.
- PULIDO BUENO, I. *La Real Hacienda de Felipe III*. Huelva: edició de l'autor, 1996.
- RAFELS GARCÍA, J. *Apuntes históricos de Vinaroz*. Vinaròs: Associació Cultural Amics de Vinaròs, 2008 (recopil·lació d'articles publicats originalment entre 1908 i 1910).
- RAHOLA, F. *Del comers antich y modern de Tarragona*. Barcelona, 1911.
- RAHOLA SASTRE, J. «Cadaqués en el siglo XVII», *Revista de Girona*, núm. 25 (1963), p. 23-32.
- RAHOLA SASTRE, J. «Cadaqués en el siglo XVII (y II)», *Revista de Girona*, núm. 26 (1964), p. 43-50.
- RAMIS Y RAMIS, A. *Noticias relativas á la isla de Menorca*. Maó, 1829.
- RAMIS Y RAMIS, A. *Fortificaciones antiguas de Menorca*. Ciutadella: Ediciones Nura, 1980 (edició facsímil de l'original de 1832).
- RAURICH, S. «De la historia de Bagur», separata del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 17 (1944), p. 239-251.
- RECASENS I COMES, J. M. «Dues captures de vaixells mercants a les costes tarragonines perpetrades per corsaris moros. Anys 1629 i 1630», *TAG*, núm. 17 (2000), p. XII-XV.
- REGLÀ, J. *Els virreis de Catalunya*. Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1987.
- REQUENA AMORAGA, F. *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*. Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1997.
- RICOMÀ VENDRELL, F. X. «Notas sobre el castillo de Torredembarra (siglo XVI)», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 2 (1980), p. 77-98.
- RICCI, G. *Ossessione turca. In una retrovia cristiana dell'Europa moderna*. Bolònia: Società editrice il Mulino, 2002.
- RODEJA GALTER, E. *Figueras. Notas históricas (1387-1753)*. Girona: Institut d'Estudis Empordanesos, 1957.
- RODRÍGUEZ JOULIA SAINT-CYR, C. *Felipe III y el Rey de Cuco*. Madrid: CSIC i Instituto de Estudios Africanos, 1954.
- RODRÍGUEZ SALGADO, M. J. *Felipe II, el «paladín de la Cristiandad» y la paz con el Turco*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2004.
- ROIG I SIMON, M. *Sant Pere Pescador*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2002.

- ROSSELLÓ, R. «Formentera. Notes històriques», *Estudis Baleàrics*, núm. 3 (1981), p. 237-247.
- ROSSELLÓ I VAQUER, R. *Menorca davant la Inquisició*. Maó: Consell Insular de Menorca, 1982.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. «Correspondència entre els consellers de Barcelona i Menorca (segles XV-XVI)», *Estudis Baleàrics*, núm. 27 (1987), p. 39-54.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Manacor. El segle XVI*. Palma: Editorial Prensa Universitaria, 1991.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. i VAQUER BENNÀSAR, O. *Història de Sencelles i Costitx, 1229-1600*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1993.
- ROSSER LIMIÑANA, P. *Origen y evolución de las murallas de Alicante*. Alacant: Ajuntament d'Alacant, 1990.
- ROSTAGNO, L. *Mi faccio turco. Esperienze ed imagini dell'islam nell'Italia moderna*. Roma: Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, 1983.
- ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Castell de Tamarit o Tamarit?», *Estudis Altafullencs*, núm. 17 (1993), p. 75-76.
- ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Els altafullencs del segle XVI», *Estudis Altafullencs*, núm. 20 (1996), p. 39-52.
- ROVIRA I GÓMEZ, S.-J. «Aportació al coneixement d'alguns elements del castell nou de Torredembarra (1576)», *Estudis Altafullencs*, núm. 21 (1997), p. 7-12.
- ROVIRA, S.-J. i SANET, J. M. *La gent de mar de Tarragona (segle XVII)*. Tarragona: Centre d'Estudis Marítims i d'Activitats del Port de Tarragona i Arola Editors, 2014.
- ROVIRAS I PADRÓS, A. i TORRENT I BAGUDÀ, E. *Torroella i l'Estartit*. Girona: Diputació i Caixa de Girona, 2003.
- Rúbriques de Bruniquer o Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona. Barcelona, 1912-1916, 5 volums.
- RULLÁN, J. *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma, 1876, 2 toms.
- SAIDOUNI, N. «Les morisques dans la province d'Alger *Dar-es-Soltan* pendant les XVIe et XVIIe siècles. L'apport économique et social», dins *Actes del congrés internacional sobre l'expulsió dels moriscos*, p. 140-144.
- SALMERÓN, M. *Recuerdos históricos y políticos de los servicios que los Generales y Varones ilustres de la religión de Nuestra Señora de la Merced, Redención de Cautivos han hechos a los Reyes de España en los dos Mundos, desde su gloriosa fundación, que fue el año de mil y docientos y diez y ocho, hasta el año de mil y seiscientos y quarenta; y desde el rey Don Jayme el Primero de Aragón hasta Filipino Quarto Rey de las Españas, y Emperador de América*. València, 1646.
- SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, M. J. i GARCÍA MAS, A. *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola (s. XVI-XX)*. Alacant: Ajuntament de Santa Pola-Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1990.
- SALVÁ, J. «Hazañas de corsarios mallorquines», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXX (1950), p. 534-537.
- SÁNCHEZ NIEVAS, E. «La herencia económica de Carlos V», *Mayurqa*, núm. 26 (2000), p. 101-110.
- SASTRE, A. «Albercutx: una talaia de Pollença», *Diari de Balears*, 3 d'octubre de 1996, p. 46.
- SEGURA SALADO, J. *Les torres de sa Dragonera*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1989.

- SEGURA SALADO, J. *Les torres marítimes de Llucmajor*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear i Institut d'Estudis Baleàrics, 1991.
- SERRA DE GAYETA, F. «Informacions dels Llibres de Consensus (Arxiu Diocesà de Mallorca). Segles XVI-XVII», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXXIII (1972), p. 479-488.
- SERRA I BARCELÓ, J. «La Inquisició mallorquina i els musulmans (1579-1631)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XLI (1985), p. 279-307.
- SERRA I BARCELÓ, J. *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)*. Palma: El Tall Editorial, 1997.
- SERRA I PUIG, E. «Els moriscos de reialenc de les Terres de l'Ebre. L'administració de Galceran Albanell, batlle i alcaid de la batllia de Tortosa», *Manuscrits*, núm. 28 (2010), p. 103-140.
- SERRA PUIG, E. «Galeres catalanes, forçats i moriscos (1607-1612)», *Pedralbes*, núm. 28 (2008), p. 411-444.
- SERRANO DAURA, J. «Notes sobre els moriscos als dominis de l'orde de l'Hospital a la Ribera d'Ebre», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XII (1993), p. 9-65.
- SERRA SERRA, G. «La Vint-i-quatrena de Guerra. Mesures del Consell de Cent en començar la guerra dels Segadors», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 5 (2001), p. 217-230.
- SHAW, S. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, vol. I.
- SIMON TARRÉS, A. i ESPINO LÓPEZ, A. «Les institucions i formes d'organització militar catalanes abans de la Guerra del Segadors», *Pedralbes*, núm. 13-I (1993), p. 143-150.
- SOBERÓN RODRÍGUEZ, M. «El sector central de la Muralla de Mar de Barcelona. Cambios y permanencias (siglos XVI-XIX)», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 93-104.
- SOLA, E. *Un Mediterráneo de piratas: corsarios, renegados y cautivos*. Madrid: Editorial Tecnos, 1988.
- SOLA, E. *Argelia, entre el desierto y el mar*. Madrid: Editorial Mapfre, 1993.
- SOLA, E. i DE LA PEÑA, J. F. *Cervantes y la Berbería. Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1995.
- SUBIRÁ JORDANA, G. *Evolución histórica del puerto de Alicante*. Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1987.
- TALLADAS, F. *Història de Campos*. Campos: Edicions Roig i Montserrat, 1994 (edició facsímil de l'original publicat en castellà el 1892).
- TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA, «Aproximació a les fortificacions de Tarragona en èpoques moderna i contemporània. Excavacions en el sector 'Castell del Rei-baluard de Carles V'», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. X (1991), p. 87-122.
- TARRÚS, J. i altres. «La ciutadella de Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 22 (1989), p. 315-331.
- TENENTI, A. *Venezia e i corsari (1580-1615)*. Bari: Editori Laterza, 1961.
- TODA GÜELL, E. «Las torres de Salou (Del any 1620 al 1650)», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 155-156 (1926), p. 192-196.
- TODA GÜELL, E. «Las torres de Salou (acabament)», *Revista del Centre de Lectura*, núm. 157-158 (1926), p. 219-222.
- TOMÁS CABOT, J. *La vida y la época de Felipe II*. Barcelona: Editorial Planeta, 1998.

- TORREBLANCA ROLDÁN, M. D. *La redención de cautivos en la diócesis de Málaga durante los tiempos modernos*. Córdoba: Publicaciones de la Obra Social y Cultural Cajasur, 2008.
- TORRES I TORRES, M. *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII: «Reals ordinacions de la Universitat d'Eivissa» (1663)*. Eivissa: Editorial Mediterrània, 1993.
- TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*. Vila-real, 1909.
- TRAVER TOMÁS, V. *Antigüedades de Castellón de la Plana. Estudios histórico-monográficos de la villa y su vecindario, riqueza y monumentos*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 1958.
- TRIJUEQUE, P. «Els quatre genets de l'Apocalipsi a Palamós (1630-1750)», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 11 (1992), p. 45-109.
- TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Pirates, esclaus i captius a Palamós*. Palamós: edició de l'autor, 1999.
- TRIJUEQUE I FONALLERAS, P. *Breu recull de la història de Palamós*. Palamós: Ajuntament de Palamós, 2000.
- TUR DE MONTIS Y DE AYGUAVIVES, J. *Cartografía histórica de Ibiza y Formentera*. Barcelona: CSIC, 1984.
- VAQUER I CATÀ, J. *Pirates i esclaus de Begur*. Begur: parròquia de Begur, 1991.
- VAUGHAN, D. M. *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350-1700*. Liverpool: Liverpool University Press, 1954.
- VERICAT, A. i altres. «Història abreujada d'Uldecona en quatre etapes», *Rails*, núm. 26 (2010), p. 142-168.
- VIDAL PLA, J. «Les formes tradicionals de l'organització armada a la Catalunya dels s. XVI i XVII. Suggerències per a una investigació», *Manuscrits*, núm. 3 (1986), p. 105-116.
- VIDAL RETTICH, J. A. «Los pregones del virrey D. Hernando Çanoguera (1595 y 1604)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XL (1984), p. 203-242.
- VIGANÒ, M. «Gli Giovan Giacomo e Giorgio Paleari Fratino nella frontiera marittima di Spagna» dins *Actas del Congreso Internacional Fortificación y Frontera Marítima*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, 2005, s/p.
- VIGANÒ, M. «El capità Fratín, l'ingeniero Fratín i la Reial Força d'Eivissa (1575-85) (I)», *Eivissa*, núm. 42-43 (2005), p. 58-65.
- VILA CARABASA, J. M. «Intervenciones arqueológicas en el castillo de Montjuic, Barcelona», dins *Actas de las I Jornadas de Patrimonio Defensivo de Época Moderna*, p. 281-301.
- VILA LÓPEZ, M. *Bandolerismo y piratería (1635-1645) en el reino de Valencia durante el reinado de Felipe IV*. Universitat de València: València, 1984.
- VILLALBÍ, M. M. i altres «El castell d'Amposta: resultats d'unes excavacions urbanes», dins *Actes del I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*. Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000, p. 90-99.
- VILLALBÍ PRADES, M. M. i altres. «El castell d'Amposta. Nota preliminar», *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XIII (1994), p. 185-198.
- «Visita pastoral», *Los Archivos de Ibiza*, núm. X (1903), p. 76-77.
- VIVANCO RIOFRÍO, E. *Texto y contexto en Cadaqués. Historia, teoría y práctica de la arquitectura de un pueblo singular*. Tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya, 1989, 2 toms.
- VOLTES BOU, P. *Historia de Montjuich y su castillo*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1960.

WILSON, P. L. *Pirate Utopias. Moorish Corsairs and European Renegades*. Nova York: Autonomedia, 2003.

XAMENA FIOL, P. *Anys enrera (segle XVII). Primera part*. Felanitx, 1974.

XAMENA FIOL, P. *Història de Felanitx*. Felanitx: Ajuntament de Felanitx, 1975, vol. II.

YUN, B. i COMÍN, F. «Las crisis de la deuda pública en España (siglos XVI-XIX)», dins *X Congreso Internacional de la AEHE*. Sevilla: Universidad Pablo de Olavide, 2011, p. 1-28.

ZUCCHITELLO, M. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, Ajuntament de Tossa de Mar i Generalitat de Catalunya, 1991.